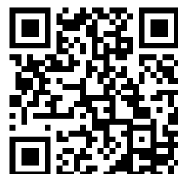


fii an dertig an een niū testament, wa no ha di datum fan di jaar. Mi ha sukk oká di Grammar, wa een fan mi how familli ha skriff, mi no ha krii di nungáel; mi hoop gáw mi sa krii een fo stier na ju. [1])

Mi dink ju sa wees blii fo hoor muschi creol wort, so mi sa skriff nu alga di wort sender mi ka fenn.

Wanær ons hopó na frufru, ons sæ ons gebeet; ons was ons lief, caam ons haar, skon ons heele gesekt, foorhof, hogo, næs, munn mi lepp an tann, hoor, kak, tschinn, keel, skowwe mi ærem, hann an finger, bors, big, reggé, hepp, di twee bell, kenii, futto an tæschi [2]) sender. Dann ons drook ons lief an du án ons duko. Di frow-follek du án hemeté, dann onder-saya, kowsen mi skūĕn, dann kaputó, benn sen kop mi sen næsduk. Di man-follek sender du án hemeté mi bruk, onder-kamsol, dann sen batschi an hutt bo sen kop. Di kleen kinn sender du án sen kleen japon an næ ting ander gutt. — Wanær ons ka kabá klæt, ons ném ons heet water mi sukku; di man sender ném en sopi. Sender well sopi muschi, sender ném di fan frufru an aster se jeet sen frokóss, wanær di ka klár. Di frokóss, sender well, be funschi mi féss, an dann sen ném en sopi werán. As ju kik sen well sopi muschi. Sender ném sopi so feel as sen kann fo krii. — As sen kan krii fo jeet, sen been lei fo werrek. Sen well fo geerá an fegeté testen makander. — Disó bé di manii fan leff fan di power follek.

Di ander Dack di ha mak hondert mi feiftig jaar di Baas Domini ha ko hisó fo præk fo di Neger sender. Se ha howd-óp di Dack an se ha lei di fondament fo en niú kerrek. Alga di hook koop fan di lann ha wees da, di Gowerneer mi schi wiff ha lei di eerste steen. Alma di lees an di præk an di posallem ha wees na íngis. Wanær se ha howd-óp di hondert jaar, se ha lees an præk na creol. Mi ha fragg di Domini fo

1) Er scheint hiermit keinen Erfolg gehabt zu haben; mein Exemplar der Grammatik von 1770 stammt dem Buchzeichen zufolge aus der Bibliothek von Alphonse Pinart.

2) = *teentje*?

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

DRIE EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, VIJF EN TWINTIGSTE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1914.



TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIER EN DERTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZES EN TWINTIGSTE DEEL.



BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1915/1916.

REDACTIE:

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

Bladz.

W. DE VRIES, Etymologische aanteekeningen 1

Bok (een — schieten), *bol* (rond voorwerp), *bom* (schuit), *breien*, *breidel*, blz. 1; *brem*, *bul*, *bol*, *balken*, *bulderbast*, *dauwelen*, *deger*, blz. 2; *deinen* (*dijnen*), blz. 3; *den*, dial. *doen*, blz. 4; *dof*, *duf*, blz. 5; *dol* adj., *dooier*, *doos*, *dras*, blz. 6; *dreutelen*, *droom*, *druk*, *drok*, mnl. *duunster*, *duitsch*, *dutten* enz., *eigen*, blz. 7; *erf*, blz. 9; *esch*, *esp*, *feeks*, *fleemen*, blz. 10; *flesch*, *flikflooien*, blz. 11; *flikkeren*, *flink*, *gapen*, *gat*, blz. 13; *geesel*, mnl. intr. *gehermen*, *geeuwen*, *gene* en syn., *geul*, blz. 14; *gieten*, *gist*(*en*), *gisteren*, *glas*, dial. *glei*, blz. 15; mnl. (gron.) *goyten*, blz. 16; *gooien*, *goor*, blz. 17; *gort*, *gras*, *graven*, *hazelaar*, *hebben* enz., *heeten*, *heffen*, *heftig*, blz. 18; *heiden*, *herken* (dralen), *hij*, *hijgen*, *hikken*, blz. 20; *hinder*, nwfri. *hippe*, *hommel*, *hoofd*, *hui*, blz. 21; *huid*, *huif*, *hunkeren*, blz. 22.

J. W. MULLER, *Geusevesper* 23

J. VERCOULLIE, *Sinterklaas* 32

G. S. OVERDIEP, Over woordschikking en vers-rhythme in den middelnederlandschen Ferguut. 35

J. F. M. STERCK, Tesselschade Hervormd of Doopsgezind?. 81

J. A. WORP, D'onbekende voerman van 't Schou-burgh. . 83

M. SCHÖNFELD, Uit middeleeuwse kronieken. 107

I. Nibelungen, blz. 111.
II. De Britse romans, blz. 114.
III. De dierfabel, blz. 117.
IV. Van den neghen besten, blz. 119.
V. Augustijnken van Dordt, blz. 120.
VI. Een nuwe cluyt van een ridder, blz. 121.

Bladz.

C. G. N. DE VOOYS, Fragmenten uit Jan van Leeuwen's werken. I. 123

" " " " " Fragmenten (enz.) II en III. . . . 153

A. G. VAN HAMEL, E. M. Post en Hirschfeld 184

R. VAN DER MEULEN, *Rob*, *Rop* 211

R. VAN DER MEULEN, Mnl. *toelgen*, *toillien*, *thoillien* . . . 214

W. DE VRIES, Etymologische Aanteekeningen 217

Ieder, *iegelijk*, *ijver*, blz. 217; *ijzen*, *ik*, *in*, *inwilligen*, blz. 218; *jaar*, *jaarmaal*, *jas*, *jopenbier*, *juichen*, blz. 219; *juk*, *kaam*, blz. 221; *kade*, *kaai* en dgl., blz. 222; *kadetje*, *kaf*, *keet*, *keg(ge)*, *kerel*, blz. 223; *kern*, *keuvelen*, *kever*, *kiem*, *kier*, *kies*, blz. 224; *kieuw*, *kiezel*, blz. 225; *kijken*, blz. 226; *kinkhoest*, *klad*, blz. 229; nwfr. *klâdderje*, *klatterje*, *klâdsje*, *klappen*, *klauteren*, *klauw*, *kleven*, blz. 230; *klieven*, *klif*, *klim*, *klits*, *klodder*, *klomp*, *klos*, blz. 231; *klungel*, *kneden*, *knerpen*, *knevel(en)*, blz. 232; *kniezen*, blz. 233.

G. KALFF, De bron van Breero's *Angeniet* 233

C. G. N. DE VOOYS, Fragmenten uit Jan van Leeuwen's werken. IV 241

W. DE VRIES, Etymologische Aanteekeningen 282

Kneuzen, gron. *knijlen*, *knijpen*, *knobbel*, *knoedel* (en *knoeien)*, *knoffelen*, blz. 282; *knoop*, *knutselen*, *knutterig*, *koe*, blz. 283; *koek*, *koekeloeren*, dial. *koeken*, *kijken*, mnl. *coerhuus*, *kof*, *kol*, blz. 284; *koon*, *kraag*, *kraan*, dial. *krang*, *krat*, *kribben*, *krieken*, *krijgen*, blz. 285; *krop*, *krot*, *kruipen* enz., *kruk*, *krul*, *kuil* (vischnet), *kuim*, *kweesten*, blz. 286; *kwelder*, *kwinkslag*, os. **kwinta* of dgl., *laai*, blz. 287; *laten*, *lebbe*, *leek* IV in Nl. Wb., *lens*, wangeroog *lets*, *leut(e)*, *leven*, *lidmaat*, blz. 288; *lied*, mnl. *lieke*, blz. 289; mnl. *loeken*, blz. 290; *log*, *lokken* enz., *loof*, *lof*, *look*, *loom*, blz. 291; *loopen*, gron. *lórt*, *losbandig*, mnl. *luchten*, *lui*, blz. 292; *luim*, delden *lulle*, speeksel, *maaien*, *made*, *maggelen*, blz. 293; *meenen*, dial. *mein*

Bladz.

subst., *meisje*, *mik*, blz. 294; dre. *mil*, *misschien*, *missen*, *misten*, dre. *módde*, *moezen*, blz. 295; *mond*, *moot*, *mos*, blz. 296; *mot* (insect), *mot* IV. V. VI in Nl. Wb., *muur* en *mier* (plant), blz. 297.

P. LEENDERTZ Jr., Vondel's Roskam 298

P. LEENDERTZ Jr., Op de Jonghste Hollantsche Transformatie. 311

M. SCHÖNFELD, Van de man die tot ezel werd. 318

Klein Mededeelingen.

41. A. J. BARNOUW, Sjappitouwer, orenbaar, bakkeleien . 68
42. A. J. BARNOUW, Blankofficier 71
43. J. A. WORP, De *Aran en Titus* en de *Oene* van Jan Vos 72
44. E. HASLINGHUIS, Formine? 73
45. G. KALFF, Aanteekening op de onuitgegeven brieven aan J. P. Klein en A. Klein—Ockerse 75
46. G. KALFF, De drie ringen in *Mariken van Nieumeghen* 75
47. G. KALFF, J. J. Bodmer over Antonides' *Y-stroom*. . 77
48. C. BAKE, Geen drukfout bij Vondel 78
49. C. H. PH. MEIJER, Ledanzemaker 79
50. G. J. BOEKENOOGEN, Bredero's *Moortje*, vs. 2931 . . 80
51. G. A. NAUTA, Huyghens' *Cluyswerck*, vs. 400 en 402. 106
52. G. KALFF, *to bliktri* 122
53. H. KERN, Naar aanleiding van 't Poolsche woord *legart*. 149
54. H. KERN, Robbe, *vischmaag*. 150
55. G. NAUTA, *Moortje* vs. 2292. (Terentius' *Eun.* vs. 184). 151
56. G. KALFF, Een Engelsch lied „van den Hazelaar". . 210
57. R. VAN DER MEULEN, Mnl. *tentenel* 236
58. K. TER LAAN, *Sunter* 238
59. G. OVERDIEP, *Seghelijn* vs. 1422 vg. 239
60. P. LEENDERTZ Jr., *Walewein* 833. 281
61. M. SCHÖNFELD, *Gorrekens*, „arm, schamel volcxken". . 297

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN.

Bok in *een — schieten.* Wil men ingaan op Van Wijks gissing, dat de uitdr. oorspr. den diernaam *bok* + een ander ww. bevatte en beteekende 'een bokkesprong maken', dan kan men haar afleiden uit *eenen bok slachten*, d.i. 'gelijken'; *sl.* zou men dan bij wijs van aardigheid, alsof men met het homoniem te doen had, door *schieten* hebben vervangen. Echter heeft de hd. uitdrukking naast zich *eine Ente schiessen*, *einen Pudel s.*, *einen P. machen*; de beide eerste zou men dan voor opzettelijke varianten kunnen houden, de laatste voor ontstaan nadat men *Pudel* als syn. van *Fehler*, *Versehen* was gaan voelen. Doch diernamen komen ook naast andere ww. in syn. uitdr. voor — z. thans Stoett[3] n°. 269 —, en *schieten* kan bedoeld zijn als aanduidend 'bemachtigen', alsof er geluk en vaardigheid toe behoorde om zulk een slag te slaan.

Bol (rond voorwerp). Hierbij met enkele cons. on. *bolr*, *bulr* m. 'boomstam, lichaam, romp'. Os. *bollo* 'nap' leeft voort in dre. *bòl(le)* 'houten nap'.

Bom (schuit). Mnl. **bomme* in *bommekijn* 'vaatje'. De bet. 'trommel', vooral ook als 't. waarin men iets bergt', ligt niet te ver af, en kon te lichter opkomen wegens het syn. **tromme*, waaraan men ook laatstgenoemde bet. mag toekennen, in overeenstemming met mnd. *trumme* en gron. *trom(me)*. 'Vat' schijnt voor een vaartuig aannemelijker grondbet. dan 'tympanum'.

Breien, breidel. Tiefstufe in Wangeroogsch *brûd* 'breien', prt. *brut*, ptc. *far-brut*, *tô-brut*, in het oofri. ptc. *brûden* (V. Helten, Aofri. Gr. § 209), en in ags. *brygd* m. *i*-st. 'vibratio' = ofri. *-breud* < **brugđi* (V. Helten, Zur lex. d. aofri. 68). — *Breidel* zal wel berusten op **bregdil*, onder invloed van

bregdan voor **brigdil* of voor reeds geassimileerd *briddil* in de plaats gekomen.

Brem. Verwantschap met *braam* is aan te nemen: dre. *braom* 'brem'.

Bul, bol, balken. Naast *bole* 'stier' heeft het on. *baula* 'koe', *belia* 'loeien' (van een rund), *bylia* 'loeien' (van den storm); over *e* naast *y* vgl. *balken*. Drentsch *beulen* 'loeien, vooral angstig, van koeien, schreien van kinderen'. Wat het onregelmatig vocalisme betreft vgl. men, behalve het in Frank-Van Wijk onder *balken* vermelde, nwfri. *bylje* 'blaffen, huilen' (van een hond, den wind, enz.), *bylkje* (in 't ZW.) 'blinken, schitteren', o.a. *bylkjende klean* 'opzichtige kleeren', — nwfri. *bâlte*, *bôlte* (in de Wouden vooral) 'bulken, loeien als een rund, luid blaten van een schaap, schreeuwen, razen van menschen, luid en aanhoudend schreien van kinderen'; ook: *bâltsje*, *bjalte*, stadfri. *balke*. Hoe oud zulke afwijkingen zijn, is bij woorden van dgl. bet. zeer problematisch. — Voor de bet. van *bole* enz. vgl. Zevenbergen, Terheiden (z. Onze Volkstaal I) *looi* m. 'stier' bij *lojen* 'loeien'.

Bulderbast. *Bast* vat ik op in de bekende platte toepassing 'huid', gezegd voor den geheelen persoon zooals hd. *Haut* met met voorafgaand adj., en zooals men ten onzent wel hoort *'t oud vel* (ook fri.) en *vel* als scheldwoord (hoewel beide van een vrouw). *Bulderbas* zal ontstaan zijn doordien de voorstelling van het gemaakte geluid leidde tot associatie met *bas*. Wat fri. *bolderb(l)ast* aangaat, de *l* is ingedrongen uit *blast*, dat niet slechts 'bluffer, windmaker', maar ook 'opvliegend, driftig persoon' beteekent, evenals het Fri. Wb. *blastich* opgeeft in beide overeenkomstige bet. en *blastigens* zelfs alleen als 'drift, oploopendheid'.

Dauwelen. De afl. bij Frank-Van Wijk wordt bevestigd door de bet. 'stoeien' van *dawəln̩* bij Gunnink, en van *dauweln* in Zweeloo (Dre. Wb.).

Deger. Het Nl. Wb. i. v. noemt mnl. *deger* (adv. 'geheel, volkomen'; *degherlec* 'in hooge mate, zeer, erg') ontleend aan

mnd. *deger(e)*, mhd. *dëger*. Voor *degherlec* is een der beide bewijsplaatsen: *suvert harde* — 'met buitengewone zorg' dus = 'terdege'. Dit sluit zich aan bij gron. *deeg* 'terdege', waarbij ook *deeg ankieken* 'onderzoekend aankijken', bij fri. *diger* 'bijeenhoudend, spaarzaam' en 'oplettend, nauwkeurig, zorgvuldig', *digerje* 'staren, turen', *digerkyk* '(het) turen, staren', *digerkykje* 'turen, staren', bij Helmondsch (Van de Schelde tot de Weichsel I 374) *di-eeger* 'terdege'. Dit alles maakt reeds ontleening onwaarschijnlijk. Daarenboven is *deger* nog in gebruik in N.-Brabant (Zeeland, Uden; z. Onze Volkstaal I 199) als 'schoon, zuiver', b.v. de sneeuw is — weg.

Deinen (dijnen). Dit woord zou ik willen verbinden met ags. *ðindan* 'zwellen', Teuth. *dynden* (d.i. *dinden*) 'zwellen, dik worden, verhoovaardigen'. Ten Doornkaat Koolman heeft weliswaar *dinen* in plaats van te verwachten *dinden*, *dinnen*, maar prt. *dun* (ook zw.), ptc. *dunnen*; naast „ik heb so'n dinen in de läder (Gliedern), dat..." staat: „d'r sit fan dage so'n dinen in 't water, dat wî wol hâst 'n hogen flôd ferwachten wäsen können". Molema *dienen* 'opzwellen, uitzetten, van eenig vleezig gedeelte van het lichaam', Oldambt Westerwolde *diende*, *diend*, Ommelanden *don*, *donnen*. Noordhorn *dienen* 'opzetten', van lichaamsdeelen en van de lucht, zw. evenals *uutd.* 'zich uitzetten' en *opd.* 'opzetten' v. lichaamsdeelen, maar adj. *opgedonnen* 'opgezet in 't gezicht'. Nwfri. *dynje* 'deinen'. Wangeroog *þîn* (Ehr. Arch. II 78: *dait watter thint*, *thînt*, *dînt* bezeichnet die hohen Wogen, die sich aber noch nicht stark schäumend brechen), èn geconj. als *schîn* 'scheinen' èn zw., wel niet < **þînan* (vgl. ohd. *swînan* naast *swindan*), maar van conj. veranderd door *în* < *ind*; desnoods kan het echter uit het nd. zijn overgenomen (tijdens *th*-uitspraak, en weer met *d*; doch ook *thîning* m. 'golf', in de vrb. vóór en na storm). Hetzelfde geldt van het fri. en ndl. woord. Evenwel kan *dijnen* ook een holl. phonetisch ontwikkelde vorm zijn, te vgl. met *vijnen* 'vinden' e.a., welbekend uit onze oudere schrijvers. (Of misschien ook (sa.) ofri., evenals gron., een woord als *binden* ten deele met *ì*, ten

deele met volk. *i* wordt uitgesproken, en tevens met assim., zoodat *dinen* regelmatig is?) — In den zin van gron. *diezig* (z. Molema) bij Potgieter Proza[9] 3, 161 r. 3 *dijnzige lucht*; *n* uit het ww.?

Dat *ðindan* oorspr. *e* heeft, zou men kunnen opmaken uit Molema *dontje*, *dond*, d.i. (vgl. ook Naschrift) 'kleine massa, klomp, bosje vlas, wol enz.', *dond* 'hoop, menigte', Ten Doornkaat Koolman *dunte*, *dunt* 'Haufen, Klumpen', 'Büschel, Zotte etc., bz. eine wirre Masse von Dingen', 'Thonkugel, gebrannter, runder Thonklumpen, bez. Kloss'. In bet. is het (sa.) ofri. woord samengevallen met *dot*(*te*) (waaraan *dunte* de *t* kan ontleenen); men kan het trouwens ook voor genas. bijvorm daarvan houden. [Bij *dot* enz. *dd* naast *tt*; vgl. Molema's *dōddel* (d.i. *dódl̩*) 1, 2 en 3 en Oldambtsch *'t is n hijle dotte* ''t is me ook wat!', alsmede Franck-Van Wijk en Ts. 32, 172.]

DEN. Den Uml. zal men aan het adj. moeten toeschrijven. Teuth. heeft *dennenboem* = *dan*(*ne*); adj. *danne*(*n*) met uit het grondw. ingedrongen *a* naast *dennen*. Nwfri. *din*(*nebeam*), *dinappel*. Dezelfde verklaring geldt voor *esch*, *esp*, hd. *Esche*, *Espe*: mhd. subst. *asch*, *aspe*, adj. *eschîn* (*eschen*), *espîn*. De overneming der *e* werd bevorderd doordat de volkstaal veelal comp. heeft als gron. *eskenboom* (uit Cats herinnert men zich meer dan één *eycken boom*), maar ook door zulke als gron. *eskenholt* (mnd. *eschenholt*). Reeds het mnd. gloss. der 13 E dat Zfdw. 3 is uitgegeven heeft (354, '5) voor 'tremulus' *espenbom*, voor 'fraxin[us]' *eschenbom* (doch voor 'fagus' *boke*). Hooft bezigt *eicken* 'eik' G. v. Velsen 895, 906; hij schijnt er dus een gesubst. adj. in te voelen. Of hiermee samenhangt, dat ook van *eik* en *beuk* de bijvormen zonder Uml. het in de algemeene taal hebben afgelegd? Nwfri. *spier*, *spjir*(*re*) 'spar' (als boom en als hout) schijnt ook op Uml. te berusten; voor *ie* < *e* vgl. *ierde* 'aarde'; met *ier* wisselt *jir*.

Dial. DOEN. Met mnl. ouder nnl. *bedoven* vgl. Molema *bedoven* (en vervormd *bedogen*) 'met water bedekt', b.v. van de wasch, en uit Fri. Wb. *dûn* 'gedompeld' (waarbij *dûnje* 'onder-

gaan, verzinken, te gronde gaan, ondergedompeld worden'), *oerdoun*, *oerdune* 'overgoten, bedolven, geheel onder water', *onderdoun*, *-dûn* 'even onder water', verouderd *bidûn* 'overdekt met water, ondergedompeld'. Op de grens van Gron. *dûn* 'dronken'. Drentsch, gron. en (sa.) oostfri. *doen* schijnt anders in Gron. juist aan de fri. grens niet gebruikelijk (evenmin *doenen* 'dronken maken', met den drank als subj.); de bet. beveelt echter aan, het voor bewaard, resp. ingedrongen, fri. *dûn* te houden; vgl. ook Wangeroogsch *dûn* 'dronken', dat evenwel zeer goed uit het sa. oostfr. kan zijn. *Doen* meen ik dus te moeten scheiden van gelijkbet. geld. *donne*, mij bekend uit Nl. Wb. *doen*. Voor de bet. kan men vergelijken *onder water* en *weer boven water wezen*.

Dof, duf. De verhouding tusschen *doof* en *dóf* is alleen dan te vergelijken met die tusschen *loof* en *lòf*, als men in beide gevallen Abl. aanneemt; bij zw. vocaaltrap toch wisselen *ŭ* en *ŏ*. Dezen heeft inderdaad ozwe. *dovin*, *duvin* 'slap' (naast *dǿver* = oijsl. *daufr*). Maar ook zoo is *duf* opvallend; *ù* is niet te motiveeren door het overgenomen *kust*, noch door *kus*, dat de voc. van *kussen* heeft aangenomen. *Dof* is veel verder verbreid dan *lof*. Waar men *duf* zegt, is te denken aan invloed van *muf*, misschien ook van *suf*, te meer daar deze woorden dial. ook *móf* en *sóf* luiden. Zoo zegt men in Noordhorn *móf* en *mùf*, in Sebaldeburen alleen *móf*; in N. *sóf* en *sùf* voor 'slaperig' en 'verstompt van geest', ook van een lichamelijk gevoel zooals men b.v. in 't voorjaar kan hebben; naast *dóf* is echter *dùf* verouderd of niet ontstaan; dit is denkelijk, evenals de (naast de gewone voorkomende) bet. 'wat vochtig', te stellen op rekening van het syn. *slóf*, maar men kan zich ook vergenoegen met te constateeren dat hier geen analogie-*ù* is aan te wijzen. — Verkorting van *ô* < *au* aan te nemen, is reeds bij *lòf* ongemotiveerd, maar wordt daar ten minste niet door de voc. weersproken, want genoemde verkorting levert *ò* blijkens o.a. *kocht*, *gekocht*, *bruiloft*; bij *dóf*, met *ó*, is zoo iets geheel onaannemelijk. Maar in bet. ontmoeten *doof* en *dof* elkander

in 'klankloos, niet levendig' (z. nader Nl. Wb.); daarom kan Metslawiersch *dōᵃəf* (Kloosterman § 133 B) ontstaan zijn uit *dŏf*, zooals *hōᵃəf* uit *hŏf* (§ 115 Opm.); vgl. ook *dôf* (Zuid- en Westhoek *doof*) in Fri. Wb. met *hôf* 'boomgaard, tuin'.

Dol adj. Dat *ll* in mnl. *dul(le)* secundair zou zijn, schijnt mij onjuist; wel is die van *dol(le)* dat, waarop juist *dul(le)* grooten invloed zal gehad hebben. Immers met *dul* komt overeen me. *dil*, *dille*, *dylle*, dat, zooals NED zegt, schijnt te wijzen op ags. **dyl*, **dylle*, parallelvorm van ags. *dol*, en dus op zijn beurt wijzend op **duljo-* naast **dulo-*. Z. ook de door Frank-Van Wijk bij *bedillen* vermelde vormen. Verder Wangeroogsch *fardwîlî* 'verdwalen': mnl. *dwelen* (vgl. voor de voc. Van Helten, Zur Lex. des aofri. 319 en z. ook Mnl. Wb. *dwellen*); nog dre. *dwelen* 'dwalen', *dwellucht* 'dwaallicht', *dwîl* 'duizeling'. Bij het laatste kan men ook denken aan inwerking van 'ijlen', evenals bij Fri. Wb. *dwile*, *dwylje* 'ijlen (in den slaap, in koorts)', waarbij citaat uit de Halbertsma's: 'dwalen, ijlend rondzien'; het is de vraag, hoe ver *dwîl* verbreid is. In elk geval is fri. *i* phonetisch gerechtvaardigd; z. t. a. p. Voor fri. residuum houd ik dan ook Westgron. *dwilerg* 'ijlend', van een zieke, al kan *dwilen* ontstaan zijn uit *dwelmen* (vgl. voor de bet. Molema *dwelmerg* als syn. van *dwielerg*), of ook *dwelen*, *dwalen*, en **ilen*. — Helgolandsch *del* 'böse, toll' wijst niet op Uml. en daarmee op een *u*-st.; vgl. *enər* 'onder', *enrecht* 'onrecht'.

Dooier. Ander suffix in nnd. (Berghaus) *eidöl*, *ei'rdööl*, oostfri. *döl(e)*; reeds mnd. *dodel* naast *doder*; naast gron. *door* (n. naar *'t witte*, ook in 't ndl.?) bij Molema *dool*, *dole*; noordfri. *döddel*, *döll* (Helgoland echter *dedər*); Wangeroog *deidel* m.

Doos. Met afl. uit *dŏsis* klopt ook gron. *deus*, *deuze*; vgl. den facultatieven Uml. in ohd. *chorb* en *churb* (Kluge, Vorgesch. § 18 *c*). Nl. Wb. *doos* II is in de bet. 2, nl. in zuidndl. *oude doos* 'oude vrouw, oud wijf', vermoedelijk hetzelfde woord; vgl. hd. *Schachtel*.

Dras besprak ik Ts. 28, 225. Waar *ts* voorkomt zal de *t* wel op associatie berusten met bij *drijten* behoorende woorden.

Ozwe. *þrask* (met Abl. *þræsk*) 'moeras' wijst op **drasch*; het adj. is verklaarbaar uit praed. gebruik.

Dreutelen. Als grondwoord mag men aannemen mnl. wvl. *droten*; vgl. Mnl. Wb.

Droom: *bedriegen*. Vgl. voor de bet. fri. *drôch* 'droom, waan', *drôchje* 'droomer, traag, onachtzaam meisje', *drôge* (weinig gebruikelijk) 'droom' [*drôger* 'droomer, talmer, draler'], *drôgje* 'droomen, slapen, sluimeren, wanen, talmen, dralen' — vormen wier gutt. aan de etymologie geen twijfel laat.

Druk, drok. De adjectievisch-adv. ontwikkeling van het subst. *druk* vindt een parallel in noordbra. *haacht* (Van de Schelde tot de Weichsel I 363 Goorle: 'k heb zoo geweldig haacht (vertaald: 'haastig, druk'), ib. 364 Hilvarenbeek en omstreken: 't Is ummers zoo haacht nie (vertaald: 'haastig, presseerend'), vergeleken met mnl. *hachte*, *haechte*, *hacht*, *achte* 'gevangenschap', ook 'macht die men iemand doet gevoelen', en dus syn. met *druk*. De nbra. vormen met *aa*, niet *ao*, onderstellen rekking uit *à*.

Mnl. duunster. De Mnl. Spr. p. 211 *d* geeft bewijsplaatsen voor „het zonderlinge *duynster*". Men herinnere zich *ns* < *ms* in *ranspoet* < *rams.* < *ramps*. Òf uit *deemster* is de *m* ingedrongen in **duumster* > *duunster*, òf uit *deemster* werd **deenster* en daaruit drong de *n* in *duunster*.

Duitsch. De tegenwoordige bet. onderstelt geen overneming uit het hd., maar toen de Nederlanden buiten Duitschland geraakten, moest men meer en meer aan Duitsch een engere bet. gaan hechten.

Dutten, enz. De vraag is of de *d*-vormen (z. ook Ts. 32, 171, '2 en voeg daarbij nwfri. *dod(de)* 'dut', *dodsje* 'dutten, dommelen, knikkebollen', dre. *dodden* (Dalen, Gieten) 'soezen, suffen, bij 't vuur zitten te slapen') niet bij den wortel van *dood* behooren; vgl. nijsl. *doðni* 'verslapping', *doðna* 'verslappen', waarin de bet. van 'dood worden' (on. *doþna*) tot 'slap worden' is overgegaan.

Eigen. Contractie van *êgin* tot *ên* neemt men aan in os. *ênstrîdig* en *ênstrîdii* 'hardnekkig(heid)', en is door mij in andere

gevallen vermoed Ts. 32, 297 vlg. Als eenigszins er tegen pleitend voerde ik aan ags. *ánmód* 'unanimous; resolute, brave, fierce; obstinate'; dit wordt nl. nog door Sweet als één woord opgegeven, maar prof. J. H. Kern schreef mij, dat *anmód* in den zin van 'resolute, proud enz.' *ă* heeft, blijkens *onmód* 'contumax OETexts 48, 202 en Gúđlác 717, en dus een ander woord is dan *ánmód* 'unanimous' (vgl. ook *onmédla*, *anmédla* 'pride enz.'). Intusschen, ook zonder door dit woord gesteund te worden is de opvatting van os. *ên-* als num. niet onmogelijk, al schijnt compositie daarmee primair beperkt tot adj. op *-ig*, *-i*. En tegen mijn opvatting voerde Kern als eerste bezwaar aan, dat *ên-* en *êgin-* niet naast elkander schijnen voor te komen. Daarop bleek mij dat toch één vrb. te vinden is; dat is niet minder dan wij bij het gering aantal dgl. woorden mochten verwachten. Het Mnd. Wb. Nachtrag vermeldt *eigenpessich* 'proprii tenax iudicii' naast *ênpassich* in gelijke bet., dus juist een in bet. tot *ênstrîdig* naderend woord. Mnl. *eenpassich* (op één plaats) beduidt hetzelfde; waar Verdam vraagt: „Vanwaar?" zal ik mij niet aan een bepaald antwoord wagen, maar daar *pas* 'stap, weg' en *passen* 'schikken, voegen, inrichten' in 't mnl. en mnd. gangbaar waren, laat zich toch vermoeden dat men het woord oorspr. gevoeld zal hebben als 'zijn eigen weg gaand, op eigen wijs de zaken inrichtend'. Gelijk Verdam zegt dat mnl. *eenwille* 'eigenzinnigheid, koppigheid' wel uit *eenwillich* zal zijn afgeleid, zooals o.a. *baldaad* uit *baldadig*, zoo mag gelijke verklaring gelden voor Teuth. *eynpas* 'hardnekkigheid' naast Teuth. *eynpassich*, *eynpessich*. Doch naast het syn. *eynmoit* ald. vinden wij nergens een adj.; het subst. is als 'eigen neiging' dan ook begrijpelijk, en ook gron. *ijnmoud* (Ts. t.a.pl.) heeft geen adj. naast zich. Aan dit woord is des te meer te hechten nu aan de opvatting van het eerste lid als num. de steun van *ánmód* ontvalt. (Nwfri. *ynmoed* zal eer ontleend dan vanouds gemeenschappelijk ontwikkeld zijn; 't adj. *-ich* in 't Fri. Wb. (citaat: hij bad zoo *-ich*) is, naar Friezen mij verzekeren, een fabrikaat, en *ynmoed* hoort in gelijke uitdr. thuis als *ijn-*

moud, westgron. *ienmoed.* Het parallelisme van *eigenpessich* en *ênpassich*, *eynpassich*, *einpessich* verdient te meer de aandacht omdat een ander in dezelfde richting wijst, nl. dat van mnd. *eensleghelink* en *sulfslegelink*, *sulfslegel.* Het eerste wordt vermeld na twee groote ketels; een *e.* van middelmatige grootte houdt een emmer water in. De *s.* wordt in één adem genoemd met twee caldaria auricalcea; volgens Ducange is *caldaria*, *-ium* (eens *caldare*) ‘aenum vas maius ex aere *caldario* seu fusili confectum, in quo aqua igni admovetur’; zonder twijfel zijn dus èn *e.* èn *s.* een soort van ketel, aker of dgl.; aan het parallelisme van *een-* en *sulf-* is derhalve moeilijk te tornen; z. over genoemde comp. verder Ts. 32, 299. Wie contractie van *êgin-* tot *ên-* niet wil toegeven, zou echter kunnen aannemen dat *een-* voor *eigen-* was gesubstitueerd; z. t. a. p. 298. — Wat het ald. 296 genoemde *ijnlieks*, *ij*ⁿ*l̥k* betreft, zoo stemt dit overeen met *eindeleke* ‘eigenlijk, nauwkeurig genomen’ in de omstreken van Deventer (Van de Schelde tot de Weichsel I 533), Nederbetuwsch *eindelek* (Onze Volkstaal II 84), en met *eindelijk* ‘eigenlijk’ in Limmen, Heiloo, Egmond (ib. 292). Verwarring met *eindelijk* zou èn vreemd zijn èn in ’t sa., waar dit woord geen diphthong heeft, den feitelijken vorm niet opleveren; ik meen dus dat, waar de syllabe *de* voorkomt, deze te beoordeelen is zooals in het oude *rendelijck* ‘zindelijk’ < mnl. *renlijc* = *reenlijc*, *reinlijc*, in *zindelijk* e.a., dus als epenthetisch; in Drente *e(i)nlik* en *e(i)ndelik.* Tenzij ook in genoemde dialecten contracties voorkomen als het t. a. p. genoemde *wezl̥k* (waarvan mij uit Draaijer niets blijkt), maakt dit genesis uit *ên-* aannemelijk.

Erf. Het schijnt ten onzent de aandacht weinig te hebben getrokken, dat hierbij Abl. voorkomt in ozwe. *orf* ‘bewegliches Erbe’. Terwijl het nwfri., evenals het gron. in *arf*, in *erf* het n. als ‘erfdeel’ heeft bewaard, heeft dit ook de bet. ‘nerf van leder’ (en ‘glans van welgedaanheid, van vruchtbaarheid, bij dieren en planten’). Daar ook het fri. van leer *de nerf* gebruikt, is gelijkbet. n. *erf* een vrb. van ontleening van het

genus aan een homoniem. Procope der *n* ook in N.-Brab.: Zeeland, Uden (Onze Volkstaal I) *erf(t)* m. 'opperhuid, nerf, ook het bovenste, de zode, van weiland'. (Bij deze bet. zou de fri. 'glans...' zich kunnen aansluiten door een ontwikkeling in bonam partem.)

Esch en esp, z. *den*.

Feeks. Het verband tot nwfri. *fekke*, *fikke* (*fikkert* blijkbaar onoorspr.) en de gelijkluidende woorden bij Molema kan men zich zóó denken. Gelijk ags. *wicce* 'tooveres' < *wiknî kk heeft uit gutt. + *n*, zoo is gron. *fekke*, *fikke* < *faiknî (*ai* vóór meer dan één cons. verkort tot *è* en *ì* b.v. in gron. *brette* 'breedte', *switt* '(hij) zweet'); daar het fri. *è* of *ì* uit *ê* slechts voor *mm*, *nn*, *ll* kent, zijn de fri. woorden aan de sa. ontleend. Dit *faiknî behoort bij got. *bifaihôn* 'bedriegen': on. *feikn* 'verderf' en zijn wgm. verwanten. Een abstr. hierbij zou b.v. een m. *faihiso* of een f. *faihisô* kunnen zijn, of een (als os. *blîdsea* gevormd) *faihsiô*. Niet alleen uit het laatste, doch wegens klankwettige syncope ook uit de eerste ware *feesse* te verwachten; maar door woorden als os. *fêkn* 'list', *fêkni* 'arglistig' kon hieruit gemakkelijk *feeks(e)* worden. Voor de bet. vgl. de toepassing van lat. *fraus* en *scelus* op personen.

Fleemen. Wegens *Teeuwes* enz. is epenth. van *w* tusschen *ê* < *ai* en *ə* aan te nemen; men mag evenzoo *fleeuwen*, *v*. stellen naast *vleien* als *schreeuwen* naast *schreien*. Wat *f* in den anl. betreft, in 't Mnl. Wb. staat achtmaal *v*, viermaal *f*, waarvan eens *fletsen ende fleeuwen*; de *f* is misschien van dit syn. uitgegaan (en dan op *fleemen* overgedragen; vgl. Franck-Van Wijk). Wat het suffix aangaat, staat *fleemen* naast *vleeuwen*, *vleien* zooals mnl. *schreemen* (en verwanten) tot *schreeuwen*, *schreien*. Met abl. (vgl. ohd. os. *scrîan*) of met fri. *î* < *ê* Molema *fliemstrieken* (dat ik echter met *v* hoor) 'vleien, pluimstrijken, flikflooien', oostfri. *flîmstrîken* 'id.' (saterl. *flîmstrôkje* denkelijk naar ndd. vrb.), *flîmen* 'liefkoozen, streelen, vleien'; Ten Doornkaat Koolman verbindt dit met *flêm*, *flîm* 'vliesje over melk, enz.'; dit zou m.i. slechts aanbeveling verdienen zoo een grondbet. 'vel' aantoonbaar ware.

Flesch. Hier is de *e* niet, zooals in *esch* en *esp*, tevens hd. Wellicht *e* en *a* beide = rom. *a*, waarbij de *e* te beoordeelen is als in *ketsen* naast (*kaatsen* en) mnd. md. *katzen*; vgl. ook ons *bende*; het van het ndl. afwijkend timbre der *a* zal wel reeds in de vóórfransche periode hebben bestaan. Met os. *gles*, dat zooveel beperkter verbreiding heeft, is *flesch* niet op één lijn te stellen; z. ben. *glas*. *Gres* is evenmin te vergelijken; z. *gras* ben.

Flikflooien wordt verklaard uit dial. *ô* < *â*, met uit het fri. ontleende *â* < *ai*. Maar terwijl Noordhorn enz. *floaien* 'liefkoozen, vleiend spreken' ongetwijfeld fri. is, evenals *moat* 'moot', zou een zoo ontstaan gron. *flooien*, dat Franck-Van Wijk opgeeft, onbegrijpelijk zijn: er is geen grond voor den overgang van o^a of (wegens de nas.) a^o in *ô* (evenals gron. *toon*, Steenwijk id., niet verklaarbaar is uit fri. *tân*). Molema heeft dan ook geen *flooien*, maar *flaaien*, *floien*; met *oi* schrijft hij verder (*an*)*boien* '(aankleeden', *roien* 'roeien', m.a.w. in *oi* is *o* onvolk.; ik vraag mij echter af of hij niet ons westelijk *floaien* verkeerd verstaan heeft, de diphthong nu eens als *oi* opvattend (waaraan zij, als men de meerdere lengte niet opmerkt, bijna gelijk is), dan weer als *aai* (b.v. als iemand uit de buurt van Visvliet haar als $\bar{a}^o$ uitsprak, als hoedanig men vroeger ook ndl. *aa* oplas). — *Flikflooien* in het Stad-gron. is wellicht uit het ndl., evenals het nwfri. ww. (Ts. 29, 87 noot), doch beide is onzeker; z. ben. Het eerste lid kan de stam zijn van het ben. onder *flikkeren* genoemde *flikken* 'een klap geven'; men denke aan op den schouder kloppen en aan tikjes geven aan een dier dat men streelt; het comp. is van denzelfden aard als in dre. (Eext; z. Bergsma) *flikfleemen* en in *vliemstrieken* (z. bov. *fleemen*). Het tweede lid komt afzonderlijk voor in het ndl. (reeds mnl.) en in het ndd.: Bremisch-ns. Idiot. *floien* naast *flikf.*; daarnaast gelijke koppeling in het syn. *floistraken* (*straken*, *strakeln*, *striken*, zelden *strikeln* 'vleien'). Daar deze koppelingen zich toch van één streek uit moeten hebben verspreid en slechts in één streek beide zijn aan te wijzen, daar verder het Br.-ns. Id. daarnaast heeft *floi*,

flei ‘vleierij’, en daar verder oostfri.-gron. *flîmstrîken* (z. bov. *fleemen*) ook zulk een koppeling is, zoo dringt zich de gedachte op dat *flikflôien* in NW. Duitschl. is ontstaan en door zijn eigenaardigen klank ook ten onzent opgang heeft gemaakt. Wvla. *flikkeflooien* zal wel vervormd zijn naar *hossebossen*, *harrewarren* enz. Dat het Holst. Id. *flikfloien* voorziet van de toevoeging *holl.* bewijst niets: de afwijkende formatie deed zeker aan vreemden oorsprong denken, en (*flik*)*flooien* is o.a. ndl. Uit Ten Doornkaat Koolman zie ik, dat èn *floien* èn *flikf.* tot in Pommeren voorkomt. Br.-ns. *floi* zal wel uit *floien*, *flei* uit **fleien* geabstraheerd zijn, het laatste = mnd. *flêhen*, *flêgen*. Op zich zelf zou het voor de hand liggen, *oi* naast *ei* te beoordeelen als in mnd. *moyen*, *meyen* ‘spijten’ of *stroyen*, *streyen* ‘strooien’, en dan aan vergelijking met het laatste de voorkeur te geven wegens ndl. *ooi*, niet *oei*. Maar noch het Br.-ns., noch het Holst. Idiot. kent, zoover ik zie, een dgl. *ei*. Men zal **fleien* en *floien* dus moeten scheiden, wat trouwens met ndl. *vleien* en *flooien* ook het geval is. (Te minder reden is er, *ei* te houden voor ingedrongen uit Dithmarschen, waar dubbele vormen bestaan; z. Lasch Mnd. Gr. § 128 of Onze Volkstaal III.) Den vermoedelijken grondvorm **flaujan* zou men verwant kunnen achten met nu slechts dial. eng. *flue*, *flew* (± 1440 *flew*) ‘shallow’, ‘open, wide, expanded’; voor de te vermoeden oorspr. bet. ‘vlak’ vgl. het feit dat hd. *flach* ook ‘ondiep’ beteekent, en dat mnl. *fletsen* ‘vleien’ reeds Mnl. Wb. wordt afgeleid van *flat* ‘vlak’ (gelijke afl. van fra. *flatter* „leuchtet nicht ein”, zegt Meyer-Lübke). Hierbij ook (z. Onze Volkstaal III 9) wvla. *fletten* ‘graszoden uitsteken en effenleggen langs de waterdijken in polders en bij andere waterwerken’. Vgl. ook voor de bet. wvla. *fleisteren* ‘vleiende fletsen, zachtjes met de opene hand slaan’, ‘vleiende smeeken, de mouw vagen, lamoezen, fra. *cajoler*, *faire des caresses*’. Over igm. **plăq-* z. Boisacq πλάξ, terwijl Walde reeds *placere* daarvan afleidt. Nwfri. *flikflooije* geldt, evenals *moat* ‘moot’, voor aan het ndl. ontleend; z. laatstelijk Ts. 29, 87 noot; ik weet er ook niets aannemelijks tegenover

te stellen, maar een bezwaar is, niet alleen dat het heen en weer kaatsen der woorden een vreemden indruk maakt, maar ook dat fri. woorden ontleend aan ndl. met *ooi* een andere diphthong hebben; terwijl t. a. p. ndl. $\bar{o} >$ *ǫᵃà* wordt aangenomen, geeft Kloosterman § 159 Opm. *ōᵘi*.

Flikkeren, flink. Het onder *flink* geciteerde mnl. *vlinken*, mhd. *kupfervlinke*, en verder ags *flicorian* 'fladderen' wijzen op een wgm. *i*-wortel naast den *a*-wortel van ags. *flacor* 'fladderend' enz. En zooals de laatste een *g*-variant heeft in ohd. *flagarôn* enz., zoo ook, schijnt het, de eerste; vgl. Kil. *fliggheren*. Tot dien *-ik-* wortel mag men ook brengen *flikken* 'een klap geven' (z. Molema; echter niet alleen in de handen, waarmee M. zijn opvatting als klanknabootsing motiveert; zelfs van een koe die achteruitschopt zegt het Gron.: hij flikt), waarbij *flik* 'klap'. Met nas. wvla. *flink* 'kaakslag met de hand', *flinken* 'slaan, werpen'. Nu kan men zeggen: zooals de *-ik-* wortel genas. is in *flink* enz., zoo de *-ig*-wortel in eng. *to fling* (dit ww. komt sedert ± 1300 voor en wel als 'zich snel bewegen' (*to — together* 'handgemeen worden'), 'slaan naar' (iets later); het wordt ook gezegd van het slaan van een paard of ander dier (sedert 1375), en heeft nog verwante bet.); NED: waarschijnlijk verwant met on. *flengja* 'to flog', dat afgeleid kan zijn van **flinga*; verder mag men hierbij brengen mnl. *onbevlinget* 'ongerept'. — Helgl. *fluñgk* m. 'vonk' kan wel jong zijn, maar vgl. ouder nnl. *flonken* 'stralen, schitteren'.

Gapen. Gron. *gappen*, z. Molema, zou evenals mnl. *capen* 'kijken, turen', mnd. *kapen* 'gaffen' vermenging van *gapen* en **kappen* (= ohd. *kaphên*, mhd. *kapfen*) kunnen zijn. Echter *ƀ* in on. *gafði* 'gaapte'; over de cons. z. ben. *raaf*.

Gat. Nwfri. *gat* n., met voc. uit *gates* enz.; evenzoo Wa. *gat* n., pl. *gôₑter*. — Mnl. *gate* komt niet voor in de uitgegeven stukken. Mnl. Wb. II 935 bov.: „De bet. van mnl. **gate* is op *gat* overgegaan". Ook dit is niet aangewezen als 'straat', wel vermeldt het Mnl. Hwb. het als 'weg'. Menige *straat* in een stad heet nog altijd *weg*; daarom is de eerste bet. niet zeker, hoewel waarschijnlijk, voor

de volgende in Groningen voorkomende vormen, waarover nader handelt J. A. Feith in Gron. Volksalmanak voor 1892 p. 43, 46, 55: *Gad* (1329) = *Gate* (1342) = *de Jate* (1362) = *de rechte Jate* (1393) = *het rechte Jat* (16e en 17e E (huisnaam *kijck in 't jadt* 1553) = *het Olde Jat* of *de Jatstrate* (2e helft 17e E) = *Kijk-in-'t-jat-straat* (1739 tot heden) [doch volkstaal *Kiekendiesstroade*, Westerkw. *Kiekentjestroat*]; *het Jat* (althans 16e E); *de Kromme Yate* of *de Kromme Jat* (14e, 15e, 16e E); *De Kolde Gathe* 1457 = *het Koldegat* 17e E. Het blijkt dus, dat in Gron. althans sinds de 14e E *het gat* en *de gate* naast elkander voorkwamen, waaruit **de gat* door vermenging. Daar *j-ast* voor *gast* en dgl. in 't gron. ongehoord is, zullen *jat* en *jate* wel te wijten zijn aan de fri. omgeving, die *jet* voor *gat* zei.

GEESEL. Met *î* on. *gísle* zw. m. 'stok'; Q. u. F. 75, 90 langob. *gîsil* st. m. 'pijlschacht, pijl' abl. met ohd. *gêr* enz. (oorspr. 'speerschacht'; *gîsil* door 't suffix aangeduid als 'kleinere schacht', d. i. 'pijl'). Hierbij Kampen en omstr. *giesəl* (niet *īe*) < *î*, gron. *giezeln* 'geeselen', N-Ov. *gieselen* (Gallée).

Mnl. intr. GEHERMEN enz.: nwfri. *hiermje* 'verdragen, uitstaan', 'tegenhouden (den groei)', *on-*, *ûnhiermlik*, *-hjirmlik* 'onverdraagbaar, onduldbaar'. Krijgt een causat. **herma* 'doen rusten, tot stilstand brengen' een obj. als *de vijanden*, dan leidt dit tot de bet. 'tegenhouden' en 'uithouden'.

GEEUWEN. Hierbij mnl. *guwe* 'kaak, kinnebak'; z. Mnl. Wb.

GENE en synoniemen. Bij den stam *i-*, *eje-* behooren, behalve wat Fr.-V. W. i. v. en bij *hij* noemt (en de overeenk. ndd.), ags. *sē ilca* (of *í*?) <*-lîk-* 'dezelfde', *í-dæges* 'denzelfden dag', *í-síþes* 'terzelfder tijd'; ook bestaat mnd. *î-dages* 'denz. dag', alsmede (Grundr.² I 1358) owfri. *all-î-diges* 'id.' (V. Helten, Zur Lex. des aofri., verklaart *iding thing* (z. Gru. t. a. p.) en *ideng* anders). Grundr. t. a. p. statueert *jôna-* wegens saterl. *júntî* 'jener' < **jôn-thî* en *ki̯unr̥* < **k*(*i*)*-jôn-der* 'da hinten hin'; evenzoo Kluge Vorgesch. § 242 voor ags. *geón* demonstr. [op één plaats] en *geónd* 'throughout; thither' (al noemt hij eerst gm. *ê* ook mogelijk).

GEUL. On. *gil* m. *ja*-st. 'kloof, vooral met rotsen aan weers-

kanten', vw. nijsl. 'door een diepte stroomend water': *geil* f. 'klove of heg met hoogten aan weerskanten' zou bij de bet. passen; mnd. *gole*, *gōle* f. *goel* m. (denkelijk alle met *ö*) 'Sumpf, feuchte Niederung, mit Weiden oder schlechtem Holze bewachsen' past formaal beter. Wellicht hebben zich een *i*- en een *u*-wortel vermengd; de riviernaam *Geul* heeft oorspr. *u*; z. vooral Kluge *Gülle* en Noreen, Svenska Etymologier 35—37.

Gieten. Met *s* < *ss* on. *giósa* 'zich met geweld uitstorten', *geysa* 'in heftige beweging brengen' (vgl. nijsl. *Geysir*). Gron. *goezen* (z. Molema, doch ook van neerstroomenden regen) kan er mee ablauten; vgl. Genemuiden (Van de Schelde tot de Weichsel I 573, '4) *de wiend zwēpt gōēzend* (huilend) *'et waeter... op tut an de... kuste; rôkwienden en vlaegen, die deur de skörstēn gōēzen* (huilen); Fri. Wb. *gûzje* 'huilen, schreien, schreeuwen'; z. ben. *gooien*.

Gist(en). *Gist* heeft *i* naar *gisten* = mhd. *gisten*. Gron. *gest*, *gesten* (gerekte *è*); fri. *gêst*, *gêste* met opvallende *g*: uit het sa.? Naast ohd. *jësan* saterl. *jäze* (prt. *-de*, ptc. *-n*).

Gisteren. Gaat men uit van een gen. als in got. *gistradagis*, of ook van een dat. als in got. *himma daga*, dan komt men (vgl. ohd. g. d. *henin* bij *hano*) tot **gistrin* > *gistren*.

Glas. Vgl. behalve wat Fr.-V. W. geeft nog mnd. *glar*, volgens Kluge met *â*, 'hars'. Ozwe. *glar* 'glas' (en *glas* uit het du.). Wangeroog *gläs* kàn Uml. hebben. Os. *gles* heeft dien, naar **glesîn* (IF 5,183), mnl. *g(he)lesewerkre*, *glesveinsteren* (ib.); het adj. kon te eerder inwerken daar het omgekeerd **glasîn* > mnl. *glasijn* naast zich had gekregen.

Dial. glei. Zaansch *glei* 'glanzend' (van zon of lucht, als de zon bij bewolkte lucht sterk schijnt), gron. *glai* (bij Molema van het ijs, van een zweer; ik ken het als 'opgezet tot doorbrekens toe', b.v. van winterhanden, terwijl men het ook wel eens hoort van een „dikke janneverkop"; hierbij Mo. *glaaien* 'gloeien, glimmen' — N.B. ook in *glai* is de *a* lang), oostfri. *glei* (en *gleu*, *gloi*) 'gloeiend, glansend, glad, glimmend' (hierbij *gleien* (enz.) 'gloeien'), N. Overijsel (Driem. Bl. 14, 84) *gleijen*

'glimmen', Garderen, Kootwijk (Onze Volkstaal I) *glei* 'glad', nwfri. *glei* 'geil, vettig, glimmend' zijn te verklaren uit **glawi-*, daar een *u*-st. (os. *glau* enz.) dikwijls een *ja*-st. wordt; de *w* syncopeert dan vóór *i*. *Glei* staat tot Zaansch *glooi* als *ei* (< os. *ewi*) tot *ooi*. Vooral de gelijke bet. der oostfri. woorden met *ei* en met *oi* en den Uml. daarvan, *eu*, laat aan dezen oorsprong weinig twijfel.

Mnl. (gron.) GOYTEN. Voor *goyten* heeft het Mnl. Wb. slechts uit het Stadb. v. Gron. (van 1425; ed. Telting): „*Van ghoyten na der stad vyande.* Oock verbedet de raed, dat engheen mensche sal ghoyten of kreyeren na der stad viande, daer de stad in vrede mede staet" [, noch en sal hem onere bewisen.]. Het opschrift van III X der codificatie van 1446 (ed. Pro Exc.) luidt: *Vā goyten*; de tekst is praktisch gelijk aan den ouderen; dat de opschriften *g.* wel en *kreyeren* niet noemen, wijst op het min of meer synoniem zijn van beide. In de nieuwe redactie gaan beleedigingen met woorden vooraf en volgen feitelijkheden, in de oude handelt ook wat volgt over woorden. De opvatting 'scheld- of smaadwoorden toeroepen' — of liever 'beschimpen', vgl. ben. — is dus gewettigd. Maar terwijl '*naar* iemand schreeuwen' zich laat begrijpen (al zou dit de eenige plaats zijn met *na* bij *craeyeren*), is die bet. der praep. vreemd bij *ghoyten* indien dit, zooals het Mnl. Wb. aanneemt, gelijkstaat met *guten*; dit toch beteekent 'den gek hebben (met)', en heeft dan ook *met* na zich. Doch ook de zin eischt een andere opvatting; immers wat beteekent: de vijanden der stad waarmee de stad in vrede leeft? Zeker is het geen aanduiding die een wetboek voegt. [Een conjectuur *veede*, reeds te vermetel daar het woord in beide redacties staat, zou een dwaas toevoegsel en een al te Christelijk wetsartikel leveren, en het eerste bezwaar niet wegnemen.] *Na* moet hier beteekenen: 'op de wijs van, als', Kil. 'ut', en *daer de stad in vrede mede staet* is obj. Voor den pers. als obj. waar men eer een praep. verwachten zou bij *kreyeren* vgl. *roepen* 'aanroepen', 'roepen tot' (met de H. Maagd als obj.), met welk woord *k.* dikwijls syn. is. Het voorschrift mag noodig

geweest zijn wegens de vaak zoo gespannen verhouding tusschen stedelingen en Ommelanders. — Noopt de bet. van *goyten* dus niet tot gelijkstelling met *guten*, de vorm doet het zeker niet; het gron. heeft slechts *guut* 'guit' en *guteg* 'guitig'; op zijn hoogst zou men verwijderde verwantschap kunnen aannemen indien men b.v. **gu-ja-tian* phantaseerde.

Gooien. Er is reden om dit te blijven verbinden met *gauw*. Vóór de combinatie met *gieten* zou men lat. *fundere* en *funditor* kunnen aanvoeren; doch daar staat tegenover het in 't Mnl. Wb. reeds opgemerkte *praecipitans* bij *praeceps*, en verder hd. *schnellen* in de oorspr. trans. bet. Het intr. gebruik van mnl. *goyen* vindt zijn parallel in dat van mnl. *gieten*, maar ook in het stellig met *gauw* verwante ohd. (*gi*)*gâhen*, (*gi*)*gâhôn* 'eilen, festinare'. De vocaalverhouding is (vgl. wat Zfvs. 45, 281 door Psilander wordt opgemerkt naar aanleiding van **klêwa : klaujan*) als bij got. *têwa* en *gataujan*; vgl. ook gevallen als mnl. *cloyen* en *schoyen*. — Van den stam van *gieten* leidt het Mnl. Wb. af *goysen* 'gutsen, stroomen'. Met het daar vergeleken on. *gjósa* kan ablauten gron. enz. *goezen* (z. bov. *gieten*); het kunnen ook onafhankelijke verklankingen zijn. Maar *oy* is vreemd; misschien is **gusen* vermengd met *goyen*, dat immers evenzeer als nnl. *guizen*, *goezen* van bloed wordt gezegd. [Het Mnl. Wb. plaatst *goyen* onder *joyen*, behalve in: 't bloed *goyde*. Maar 't subst. heeft constant *j*, en 't verbum alleen daar *g*, waar men het kan opvatten als 'zaad werpen'; *g* < fra. *j* is dan ook vreemd.]

Goor. Gallée heeft, met de uit *au* ontstane voc., *goor* 'vuil' (adj.) en *goor* n. 'lage, drassige grond', en in de Aanvulling: *gǒrig* 'zwak, een kwaal hebbende', overeenkomend met *görg* 'ziek' in Garderen en Kootwijk (Onze Volkstaal I). De bet. van het laatste is zeker geen beletsel om verwantschap aan te nemen met ohd. *gôrag* 'erbärmlich, gering, elend'; op een bet. ongeveer = 'miserabel' wijst ook *gorg* 'gevaarlijk ziek, zwak' in Borkeloo (Van de Schelde tot de Weichsel I 460). Vgl. nog voor de bet. nwfri. naast *goar* 'goor, bedorven, zuur door gisting', 'onfrisch, verlept, vuil', 'guur': *goarje* (spr. *oá*) 'sukkelen,

ziekelijk zijn’, ‘kommerlijk leven’, *goarre* ‘heerschende ongesteldheid, koorts’. On. *gjǫr* is dus niet verwant.

Gort. Bij het Ts. 28, 230, ’1 opgemerkte is nog te voegen Wangeroogsch *grot* n. zonder metath. en zonder Uml.

Gras. Mnd. mnl. me. *gres*, ozwe. *græs*, alsmede oijsl. *illgrese* ‘onkruid’ en in de omstreken van Elburg (Onze Volkstaal I) *greze* vr. ‘deel in de gemeenteweide voldoende voor een rund’, met Abl., evenals (Tiefstufe) *grös* bij Gunnink (vgl. ald. *lös* ‘los’); *gors*, *gos* òf hieraan gelijk òf *o* < *a* tusschen gutt. en *r*; min waars. *or* naast *ro* < *ṛ*.

Graven. Ofri. *greva* zal wel niet terecht door inwerking van *gref* worden verklaard — graven heeft slechts bij uitzondering voor een graf plaats —, maar zal te vgl. zijn met onrw. (zeldz.) *grefa*, ozwe. (dikwijls) *græva* naast *grava*, ptc. *grævin* naast *gravin* (vgl. oblg. *grebą* enz.). Hierbij *De Grift* voor ‘gegraven, resp. vergraven, waterloop’, met suffix als *gracht* en als ozwe. *grift* f. ‘graf’. Verder on *grǽfr* ‘die begraven mag worden’ naast *grǿfr* ‘id.’ (met oorspr. *ó* als *groeve*); vgl. *kuǽfa: kǿfa*, *kefia* ‘verstikken’ e.a.

Hazelaar. Volgens Noreen, Aschw. Gr. 492, *u*-suffix in runenzweedsch dat. s. ntr. *hosli*, d.i. naar Berichtigung 504 *hǿsli* < **hasuli-*, als in lat. *corulus*. Mnl., dial. nnl., (sa.) ofri. *hasenote* en dgl. naar de kleur van den haas.

Hebben. enz. Abl. volgens Noreen ozw. *munhaf*, *-hōf* ‘redeweise’.

Heeten. Wangeroogsch *hait* enz. regelmatig; het Nl. Wb. geconstateerd verschil tusschen nwfri. *hite* en *hjitte* wordt door Fri. Wb. weersproken.

Heffen. On. *uphaf*, ozw. abl. *uphōf* ‘begin’. Wangeroogsch *hîv* (conj. als *schîn* ‘schijnen’) ‘rijzen’ van meel.

Heftig. De meening van Paul, dat hd. *heftig* behoort bij *Haft*, stemt overeen met de chronologie der bet., die natuurlijk ook wordt aanvaard door Kluge en Weigand, hoewel deze oorspr. *ei* aannemen; vgl. ook de bij W. aangevoerde bet. ‘mit Beschlag belegt’. Maar de nhd. bet. past opmerkelijk bij de

ohd. 'onstuimig', waarbij W. een vrb. aanhaalt van mhd. *haif-dichen* adv., terwijl mhd. en laat ohd. *heifte* 'onstuimigheid' is. Daarom is aan te nemen, dat een afl. van dit woord en een van *haft* zich vermengd hebben. Het laat optreden van ndl. *heftig* kan men verklaren door overneming uit het hd., maar het woord kan ook uitsl. of hoofdzakelijk noordelijk geweest zijn, zoodat het in het begin der 17e E, als Amsterdam op den voorgrond treedt, gewoon is. *è* < *ê* vóór dubbele cons. is dan als in *echt* enz.; daarenboven kan vermenging met een afl. van *haft*, daar het bewaren der *f* vóór *t* juist vooral holl. is, ook in ons land plaats hebben, en dat is zelfs aan te nemen (z. ben.). Vóór den ouderdom van het woord kan ook het eigenaardige fri. syn. *forheftich* worden aangevoerd. Veel sterker bewijs zou geleverd worden door het Nl. Wb. VI 433 uit de Bat. Arc. geciteerde *onheftig* 'zeer heftig', wat een oude vorming zou zijn; ik vermeld het echter slechts om wie op het woord stoot tijdverlies te besparen: het Wb. citeert naar den druk van 1756, maar bij naslaan vond ik in die van 1678, 1662 en 1647 *overheftig*, waarom ik voor den zeldzamen 1en druk het ex. der Kon. Bibl. (vroeger van A. Bogaers) raadpleegde; deze heeft p. 11: „een gemeen gebreck van een *overheftige* genegenheit". — Een andere vermenging dan boven besproken is toont Westerkw. *hö̊fteg* 'opvliegend; brutaal in 't zeggen'; in Sebaldeburen hoorde ik *de koeien hö̊ftegen*, wat mij werd uitgelegd als „de bongels [blokken aan 't been] andoen en zoo". Naast mnl. *heften* 'vastmaken' is dus **heftigen* aan te nemen, maar *ö̊* moet op inwerking van een ander woord berusten. Bedenkt men nu dat *hoogte* in het Stad-Gron. *ö̊* heeft (Westerkwartier *o* naar *hoog*), dan wordt aannemelijk dat *koppeg* vroeger door **hö̊fdeg* uitgedrukt werd; dit kon zich vermengen met *hefteg* in de bet. die Weigand uitdrukt door 'festbleibend, beharrlich', welke dus ook in ons land is aan te nemen. (Ook lat. *tenax* is tegelijk 'volhardend' en 'koppig'). Werd eenmaal **hefteg* verdrongen door *hö̊fteg*, dan kon men licht ook in **heftegen* *ö̊* voor *è* substitueeren.

Heiden. Het schijnt niet algemeen te zijn opgemerkt dat de parallel met *paganus* niet te handhaven is; zie de aan NED VII ii vorafg. add. and emend.

Herken 'dralen' (Nl. Wb. IV) laat zich ongedwongen verbinden met hd. *harren*, mhd. id. 'wachten, zich ophouden'. Hierbij zal ook wel *herken* Nl. Wb. III behooren: op iets wachten > naar iets haken.

Hij. Vermelding verdienen de dat.-acc. mnl. *hem*, zeldzamer *him*, *heme*, *home*, *hom* (Mnl. Spr. § 337), oostmnl. *om* (Mnl. Wb.). Evenzoo dial.: gron. *hom*, hoewel in 't westelijk Westerkw. *hem*; oostfri. *hum*, vgl. *hund* 'hond'. M.i. is de voc. *o* overgedragen uit den uitgang van het st. adj., inz. uit de verbinding met *zelf*, die natuurlijk zeer gebruikelijk was, te meer daar in vele tongvallen geen refl. bestond; vooral een verbinding met toonloos pers. (*h*)*imo*, *-u*, (*h*)*im selbomo*, *-u*, resp. *selbom* kon licht overgaan in *(*h*)*omo*, *-u selbomo*, *-u*, *(*h*)*om selbom*. Ook mnl. d. a. pl. *hon* kan zijn ontleend aan onfr. d. *seluon* (*hom* enz. moeten ontwikkeld zijn uit oudere vormen dan ons onfr. vertoont; z. bov.). — Dgl. verschijnselen in 't mnd., met eenige vormoverdraging.

Hijgen. Een wortel zonder gutt. is niet aannemelijk te maken door zwe. dial. *hipa* 'gapen'. Fri. *hymje*, ook *hjimje* 'hijgen', *efter* (achter) *de hime* 'buiten adem', Molema *hiemen* 'het hijgend en piepend geluid, doordien de ademhaling bemoeilijkt wordt' (het is echter ww., doch verder natuurlijk gesubstantiveerde inf.), oostfri. en verder ndd. id., waarbij men verder zie *hijmen* Nl. Wb., zullen wel berusten op ogm. sync. van *g* vóór *m*; vgl. *droom*, *toom*. — Bij *hijgen* heeft het wvl. (z. Onze Volkstaal III) *hichelen* 'piepend ademen bij asthma', *hichelaar* 'het asthma dat met *h*. samengaat'.

Hikken. Teuth. *uythicken* 'uitbroeden (van eieren') mag gelijkgesteld worden met hd. *aushecken*. Daar men voor *bil* e.a. sporadische *ĭ* uit *ĕ* aanneemt, kan men dat ook hier doen; ik zou eer aan Abl. gelooven. — Het bij *hakken* in Franck-Van Wijk besproken mnl. *hicken* beteekent ook 'kappen, houwen',

gezegd van arduinsteen; z. Stallaert, die ook *hick* 'wrok, bittere haat' heeft; vgl. fra. *pique*. Ook later komt *hikken* als 'hakken' voor; z. Mnl. Wb. Hierbij Teuth. *onthycken* 'beginnen'; vgl. het feit dat *ontginnen*, fra. *entamer* e.a. de bet. 'beginnen' en 'aansnijden' vereenigen; bij *onthycken* kan men uitgaan van 'aankappen'. — Ndl. *hikken* 'mikken' kan ontstaan zijn door vermenging van *hitten* en *mikken*; vgl. ben. *hippe*.

HINDER. Neemt men, zooals ook Franck-Van Wijk doet, verwantschap aan tusschen *hij* en on. *hánn*, *hann*, dan bestaat er alle reden om met Noreen bij de volgende woorden, en dus ook bij ons *hinder*, Ablaut-verhouding aan te nemen: on. *handan* 'van gene zijde' adv., *hindre* 'later' adj., *hindar(r)* 'later' adv., *hinztr* 'laatst' adj., *hinzt* adv., ogutn. *handar mair* 'verder weg'.

Nwfri. HIPPE 'treffen' zal wel berusten op een dgl. vermenging als bov. *hikken* slot is besproken. Het zou kunnen ablauten met ode. *hap*, volgens Kalkar < **happen* 'gelukkig', oijsl. *hap* n. 'wat tot eer en voordeel strekt', *heppinn*, '*hap* bezittend'; aannemelijker schijnt een geheel overeenkomstig ofri. ww. **heppa*, welks *e* door invloed van (in de Nalezing op het Fri. Wb. vermeld) *hitte* 'treffen' door *i* werd vervangen; vgl. bov. *hikken* slot. Z. verder Falk og Torp *heppen*.

HOMMEL. Het verband met *to hum* enz. vindt steun in gron. *huller* < **huler* bij *hoelen* (mnd. *hûlen*), b.v. ook van den wind, en *bromster*; z. Molema, die verder *bremster* heeft als 'paardenvlieg'; ik ken het als naam van een insect dat zich evengoed op koeien zet.

HOOFD. On. *hǫfoþ* < *haubuð* (Noreen An. Gr. I³ § 94, 1). — Bij ags. *hafola* nwfri. *holle*.

HUI. Voor de *ui* neemt Franck-Van Wijk denzelfden oorsprong aan als in *lui* 'piger'. Maar terwijl het laatste in 't mnd. is *loi(e)* [*leu* in een tekst die blijkbaar naar 't mnl. overhelt], geeft het Mnd. Wb. uit Neocoris, Chronik des Landes Dithmarschen 1, 138 èn *heie* èn *hoie* n. Dit wijst op een klank als ndl. *ui* (vgl. dezelfde wisseling in 'sluier' en 'moeien'), en

daarmee op een met *wei* abl. vorm, met *h-* < *hw-* vóór *ô* als *hoest* e.a. Holl. *ui* (z. Breeroo) kan fri. zijn; Kil. *hoy*, *hoey* holl. sicamb.; Teuth. *hoey*. Het ndl. wijst op een m., het ndd. op een n. *ja-* st. **hôi*. Vgl. het door Boekenoogen geconstateerd dubbel genus van *wei*.

Huid. Bij *schôte* brengt Zfda. 40,389 *skauda* 'broek' in got. a.s. *skaudaraip*. Abl. gron. *sgoet* 'schort', mv. *sgoeden*, opgevat als wat de kleeren, om ze schoon te houden, bedekt. On. *skióþa* 'tasche', *skauþer* 'scheide'. — Het ontbreken van Uml. in ofri. *hûda* 'hoeden' is, zooals V. Helten Zldaofri. opmerkt, op rekening te stellen van den *ô*-st. *hûde* 'verwahr, obhut'.

Huif. Molema vermeldt Westerwoldsch *huve* (i.v. *hude*) 'bewaarplaats, verborgen bergplaats' en Ww. *iemhuve*, dre. *iemehuve* 'de plaats, waar de korven met bijen des winters geplaatst worden, meestal onder eene soort van afdak in den tuin'. On. *húfr* m. 'boeg van het schip'. Ook *hoofd* brengt men er wel toe, alsmede de familie van *huppen*.

Hunkeren. Vgl. nwfri. *omhunkerje* 'onrustig loopen en zich met elkander bemoeien van vee, veelal uit natuurdrift' en 'omhunkeren'.

GEUSEVESPER.

Waarom heeft Vondel boven dezen aangrijpenden zielekreet over den gerechtelijken moord op zijn vereerden held, den „Vader des Vaderlands", eigenlijk dien zonderlingen, onverklaarbaren, althans nog onverklaarden titel geschreven, door niets overeenkomstigs in het gedicht zelf gerechtvaardigd? Een verwijzing naar den titel van Marnix' Bijencorf zou alleen bewijzen dat er meer voorbeelden zijn van oneigenlijke titels zonder rechtstreeksch verband met den inhoud [1]), maar nog niet verklaren hoe Vondel aan dit oogenschijnlijk weinig passend opschrift gekomen is.

Op 't eerste gezicht ontmoeten wij trouwens in 't voorportaal van dit gedicht meer vreemds. Vooreerst dat er boven staat aangegeven: „Op de wijse: Brande Partinice". Maar onze bevreemding over deze danswijze, als „stemme" boven een, voor ons gevoel, zeker al heel weinig met zang en dans overeenstemmende, sombere rouwklacht, wijkt goeddeels, zoodra wij bedenken dat de zeventiendeeuwsche „brandes" of „branles" en hunne danswijzen hemelsbreed verschilden van hedendaagsche walsen en tango's! [2]) Anderdeels zullen wij echter, met het oog op de o. i. weinig gepaste „wijsen" of „stemmen" boven menigen blijgeestigen „sang" van Hooft en menig „aendachtigh liedt" van Bredero, wel moeten erkennen dat onze voorouders aan het innig verband tusschen de stemming van een gedicht en de oudere, reeds bekende „stemme", waarop 't door den dichter geschreven en voor den zang bestemd werd, andere, minder hooge eischen gesteld schijnen te hebben dan wij nu plegen te doen.

---

1) Welke titel Marnix trouwens niet onwaarschijnlijk eerst achterna aan het werk gegeven heeft. Zie Oosterhof, La vie litt. de Marnix de St. Ald. et son „Tableau etc." (Kampen 1909), 77; verg. ook Van Toorenenbergen vóór Marnix' Godsd. en Kerk. Geschriften, Aanh. XXVIII—LI.

2) Zie b. v. Tijdschr. XVI 105—120.

De — evenmin aanstonds duidelijke — ondertitel: „Sieckentroost, voor de Vier-en-Twintigh" is zonder twijfel, met Van Lennep, te verklaren als een bitter sarcasme: een troost voor de door wroeging gekwelde, in hun geweten „zieke" vier en twintig rechters van Oldenbarnevelt. Ook van dezen ondertitel zou men echter met eenigen grond kunnen zeggen dat het daarin uitgesproken sarcasme kwalijk strookt met den droeven klaagtoon der drie eerste strophen (eer nog met den toornigen uitval van het vierde couplet en de ernstige vermaning van het „Besluyt"). Waarschijnlijk heeft Vondel daarbij echter niet alleen in 't algemeen aan de woorden van een of anderen ziekentrooster gedacht, maar zeer bepaaldelijk aan den zoo al niet officieel-kerkelijk geijkten, dan toch sedert 1578 gemeenlijk achter in de bijbels — ook in den door Vondel toen nog meestal gebezigden Deux-Aes-Bijbel [1]) — na de liturgische boeken afgedrukten [2]) „Sieckentroost: welcke is een Onderwijsinge in den Geloove, ende den Wegh der Saligheyt, om williglick te sterven." Mogelijk zelfs ligt in dien ondertitel bovendien een bijzondere, tot dusverre, zooveel ik weet, door uitgevers en verklaarders niet opgemerkte toespeling verscholen, die dien titel verklaart en verlevendigt. In de bekende „Historie van het leven en sterven van Johan van Oldenbarnevelt" (ed. 1648), blz. 246 wordt verhaald dat O. zich op den avond vóór zijn dood door den Haagschen predikant Beyerus uit den Ziekentroost heeft laten voorlezen [3]). Wel wordt dit meer terloops vermeld, als een ondergeschikt détail, niet zoo nadrukkelijk en uitvoerig als de voorafgaande theologische gesprekken met de predikanten Walaeus en Lamotius. Maar toch schijnt het mij niet onmogelijk dat Vondel in zijn onder-

1) Zie Moller, Inl. t. de Heerlijckheit der Kercke XXIV—XXIX.

2) Zie Le Long, Kort Verhaal v. d. eersten oorsprong der Nederl. Geref. Kerken 128. Ik vond hem althans in eene ed. bij Jan Paedts Jacobszoon (Leiden 1599).

3) In H. H. Barger, Ons Kerkboek 286, waarin ik deze bijzonderheid 't eerst vond, staat dit eenigszins anders; ik houd mij hier aan het bekende authentieke verhaal (waarover zie Fruin, Verspr. Geschr. VII 470—517).

titel een grimmige toespeling op deze hem bekende bijzonderheid maakt. In plaats van den gebruikelijken Ziekentroost hunner eigene Kerk, die ook hun onschuldig slachtoffer getroost had, zal hij den „Vier-en-twintigh", nu zij zelf, in hun geweten ziek, den dood voor oogen zien en vreezen, een anderen Ziekentroost lezen en hun op zijne wijze „den Wegh der Saligheyt, om williglick te sterven" aanwijzen! In dit licht beschouwd, zouden althans de twee laatste strophen uitstekend bij dezen ondertitel passen: titel en besluit krijgen een verhoogde, schrikkelijke beteekenis, te vergelijken met die van het te recht beroemde „Klinckdicht" vóór den Palamedes.

Maar nu die eerste en meest bekende titel: „Geusevesper"? Hij wordt gewoonlijk òf niet òf op weinig afdoende wijze verklaard. De befaamde Amersfoortsche uitgaven, hoe zeer er op uit alle politieke, vooral persoonlijke toespelingen bloot te leggen, ontdekken hier toch niets. Noch Bakhuizen van den Brink in zijn „Vondel met Roskam en Rommelpot," noch Penon in zijn proefschrift [1]) vindt in dezen titel stof of aanleiding tot eenige opheldering of opmerking [2]).

Dat *geuse(n)* althans ook slaat op de strenge, steile Calvinisten, Oldenbarnevelt's en eveneens Vondel's bitterste vijanden, staat natuurlijk vast. Deze naam, allereerst als spotnaam gegeven en bedoeld, was wel door de „geuzen" zelf aanvaard en door het volk in eerenaam verkeerd; maar hij was toch in den mond van Katholieken — gelijk nog heden ten dage in de Katholieke Nederlanden bezuiden den Moerdijk — een schimpnaam gebleven — en dit, in den mond van andersdenkende, niet Gereformeerde Protestanten (dissenters: Remonstranten, Doopsgezinden, Lutheranen) alras ook g e w o r d e n — voor: Calvinist, Contra-Remonstrant. Vandaar dus het gebruik eenerzijds van *Roomsche geus*, in den oudsten, historischen zin (in Tesselschade's beroemd antwoord op Vondel's Academievraag

1) Stud. en Schetsen I 61.
2) Hist. en bibliogr. Beschouw. v. Vondel's Hekeldichten 8—9.

in 1630), en van *oude geuzen* als eeretitel (zie b.v. C. Pz. Hooft, Memor. en adv. 162, 193, 194, 205, 262); doch anderzijds ook, met minder vleiende bedoelingen, het gewag van *wilde geuzen* (Bredero's Sp. Brab. 1984, in den mond van den Roomsch-Spaanschgezinden schout), van *grauwe geuzen* (Vondel's Rommelpot, coupl. 12), en daarnaast de aanduiding van Reinier Pauw en Ds. Trigland als *geus* (Vondel's Reintje de Vos 45; Id., Haen Kalkoen 3, 12), voorts samenstellingen als *plondergeus*[1]) (Haen Kalkoen 17, Haec Libert. ergo 53) en *geuzentafel* (in Vondel's bekenden brief aan Hooft, bij Brandt, Leven v. V., ed. Hoeksma 77).

Wat echter beteekent *vesper* hier? Van Lennep zegt in zijn verklaring van den titel (II 318): „Vondel neemt nu de rol van zieketrooster op zich; doch in de daad, om hen hun vergrijp nog dieper te doen inzien, en hy luidt als 't ware de vesperklok, om hun geweten, voor zooverre het nog slapen mocht, wakker te maken." Niet alleen Unger, maar ook b. v. Weustink, in zijn Bloemlezing uit Vondel (Pantheon-ed.) I 28, neemt deze verklaring van Van Lennep letterlijk over[2]) — doch zonder vermelding van dezen als zegsman: een m. i. ongewenschte, en ook onlangs herhaaldelijk gewraakte gewoonte — ze, vreemd genoeg, verkiezende boven de onderstaande van Alberdingk Thijm, die toch zeker ook in zijne oogen voor de bepaling van wat een *vesper* eigenlijk is meer gezag heeft dan Van Lennep!

Eerstgenoemde, Alberdingk Thijm, erkent nl. in zijn (door Unger voltooide) uitgave (I 341) ronduit: „De uitdrukking „Geuzen-vesper of Zieke-troost voor de Vier-en-twintig" weet ik niet redelijk te verklaren. De *vespers* zijn de avondpsalmen: de *zieke-troost* is de stof der bediening van den ziekentrooster: maar dit brengt ons weinig verder. Misschien wil Vondel zeg-

1) Nagenoeg = *plonderfiel* (Amsterd. Kakastorie 5, Otter in 't Bolwerk 15); vergl. nog *plondergraeu* (Jaarget. v. Oldenb. XI), *plonderpaep* (Decr. Horr. 56).

2) Van Vloten, Doorenbos, Van Moerkerken en andere uitgevers of „bloemlezers" geven, zooveel mij bekend is, òf geen verklaring òf een aftreksel (of ook mengsel) der hierboven en beneden genoemde uitleggingen.

gen: „Dit is de uitluiding van het Calvinisme, van de Geuzen", en voegt er ironisch bij: „tot troost der consciëntie-zieken."" Deze verklaring is in hoofdzaak overgenomen door Bergsma in zijn (Pantheon-)uitgave der Hekeldichten (blz. 178): „Avondpsalm voor de Calvinisten", met aanhaling van Alberdingk Thijm's laatste zinsnede.

Koopmans eindelijk (Bloemlezing uit V.'s Gelegenheidsdichten, Bibl. v. Nederl. Letterk.) zegt in zijn inleiding tot het gedicht (blz. 3): „hij (V.) roept ze (de 24) tot boetedoening op naar de plaats der vergelding [?]; hij luidt de vesperklok; maar alweer, 't is geen echte vesperdienst, maar een uitluien van het Calvinistiese schik[l.: schrik]bewind en het grafluien van de gevonnisten"; doch daaronder, in de aanteekeningen (blz. 4), kwalijk in overeenstemming met het bovenstaande: „*Vesper*, einde van den dienst bij de Roomsen.... *Geuse Vesper* samen genomen: lied op het einde van 't Geuzen-bewind.... Te Amsterdam hadden de begrafenissen 's namiddags, onder klokgelui, plaats." Ik kan hierin niet veel anders zien dan een niet geslaagde, immers zich zelve ten deele weersprekende, verwarde en verwarrende poging om de beide verklaringen van V. L. (het wakker luiden der gewetens) en A. Th. (het uitluiden van het Calvinisme) en nog een derde („einde van den dienst") „onder één hoedje te vangen."

Geen dezer verklaringen schijnt mij juist, natuurlijk en afdoende. De *vesper* is noch was — voor zoover ik heb kunnen nagaan — ooit of ergens: „het „einde van den dienst" (Koopmans), noch een dienst, hetzij 's avonds of 's namiddags, ter uitvaart of ter „uitluiding" van een overledene (Alb. Thijm, Bergsma, Koopmans), noch ook heeft de vesperklok ooit dienst gedaan om slapenden wakker te maken uit hun middagslaap [1]) (V. Lennep e. a.). De vesper is thans en vanouds niets anders en meer

1) Had Vondel dit bedoeld, dan had hij allicht een dergelijken titel gekozen als: „Morgenwecker, Aen de Oude ende Ghetrouwe Batavieren, Met een Remedie teghen haere Slaep-sieckte" (1620) (Knuttel, Pamfl. 3087).

dan: „1° een der daggetijden van 't brevier, als het in 't openbaar gezongen wordt; 2° de namiddag-godsdienstoefening, [thans] gewoonlijk om 3 uur 's middags tot 4 uur" [1]) (Stellwagen, Roomsche Woorden 217).

Desnoods, naar de oorspronkelijke beteekenis, kan V. dus inderdaad een „avondpsalm" (Alb. Th.) bedoeld hebben. Mits men dan niet aan „avond" in den eigenlijken zin denke, maar aan den „avond des levens": eerst hierdoor krijgt men den onmisbaren schakel om te komen tot het „uitluiden" of „grafluiden". Die figuurlijke — maar gansch natuurlijke — toepassing nu vinden wij inderdaad bij twee middeleeuwsche Hollanders (en allicht ook elders). In zijn gedichtje „Vander Bedevaert" werkt Hildegaersberch de oude welbekende vergelijking van het menschelijk leven met een pelgrimage nader uit [2]), waarbij hij aandringt op het goed besteden van den ons door God nog geschonken tijd (onzen „levensdag", waarop straks de „nacht" zal volgen), ten einde door berouw onze zonden te boeten (CXIII 60 vlgg., blz. 240):

Die dach is over middach leden
Mit menighen mensche meer dan yen,
Die luttic nader sonnen sien,
Hoe seer si daelt ende niet en rijst,
Ende hoe natuer an hem bewijst
Dat vespertijt beghint te naken. [3])

En wanneer Dirc Potter in de inleiding tot Der Minnen Loop heeft verklaard waarom hij deze stof gekozen heeft, en dan voortgaat (I 66):

Want mine ghenoechten moet ic stichten
In allen ghenoechliken dinghen,
Die goede wiven vroechden aen bringhen,
Op dat die minnentlike schone,
Die aller vrouwen is ene croene

1) Dat de vesper oorspronkelijk om 6 uur gezongen werd doet hier niets ter zake.
2) Zie Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie enz., ed. Ruys, 9—16.
3) Verg. ook Hildeg. CIX 119 (blz. 251).

Tijtkortinghe daer bij ghecrighe:
Daer ic huden meer aff zwighe,
Want vesper is over langhe gheluut.
God gheve haer dusentwerff saluut,
Die my den moet te hoghen plach
Doet was misse tijt aenden dach,

dan doelt hij toch zeker wel op zijn eigen nu ver gevorderden leeftijd, in tegenstelling met de vroegere middaghoogte zijns levens [1]).

Zóó, langs dezen weg, zou dus *vesper* later gebruikt kunnen zijn om aan te duiden, dat de aan een persoon of aan een groep personen toegemeten spanne tijds ten einde spoedt, dat men zich dus vaardig moet maken om rekening en verantwoording voor zijn daden af te leggen (verg. Elckerlijc [2])). Van een eigenlijk „uit-" of „grafluiden" door een vesperklok is dan echter geen sprake, evenmin van een wakker luiden der consciëntiën, en allerminst van een einde van den dienst! Mij dunkt, de voorstelling zou door deze opvatting aan helderheid winnen.

Evenwel, men kan, erken ik, de vraag stellen: was deze beeldspraak, deze vergelijking van het leven bij een dag, van het levenseinde bij den avond, toen ter tijd wel zóó algemeen bekend, dat Vondel kon meenen de gedachte daaraan reeds door 't enkele woord *vesper* te wekken? En men kan ook bij deze opvatting de samenstelling *Geusevesper* toch gezocht, onnatuurlijk en onduidelijk achten. Immers de titel zou dan moeten beteekenen: „lied, waarin de Geuzen, d. i. de Contra-Remonstranten, er aan herinnerd worden, dat voor hen, d. i. de heerschappij hunner partij, de dag ten einde neigt, dat hun tijd welhaast voorbij is"; hetgeen inderdaad wel iets vergt van het begrip onzer voorouders! En ten slotte kan men het bovengenoemde bezwaar herhalen: dat er in 't geheele gedicht verder eigenlijk weinig of

1) Waaruit men dus zou opmaken dat Potter niet, naar de gewone voorstelling (zie nog Kalff, Letterk. I 566), Der Minnen Loop op jongeren leeftijd geschreven heeft; hetgeen dan ook door Mej. A. L. A. Roessingh, in de eerste stelling achter haar proefschrift: De Vrouw bij de Dietsche moralisten, geloochend wordt.

2) Waar wel niet van *vesper*, maar toch (vs. 172) van *nae noene* gesproken wordt.

niets is, dat aan dezen titel herinnert of hem rechtvaardigt [1]).

Liefst zou ik, ter opheffing dezer bezwaren, kunnen wijzen op een aan V.'s vers voorafgaand gedicht of pamflet (van de tegenpartij) met een soortgelijken titel (als *Vesper* ....), waarop dan V.'s *Geusenvesper* de terugslag zou geweest zijn. Dergelijke dubbele toespeling, èn op een bekende beeldspraak èn op een voorafgaand gedicht, zou niet alleen stellig wèl in den geest der zeventiendeeuwsche pamfletschrijvers zijn, maar ook verklaren hoe V. tot de keuze van den titel gekomen is, en hoe hij — evenals Marnix vroeger — zich verder in zijn gedicht om dien titel eigenlijk zoo weinig bekreunt [2]). Doch een doorbladeren der pamflettencatalogi van Tiele, Van der Wulp, Knuttel en Petit, op zoek naar een dergelijk prototype, waarop V.'s vers de echo, het antwoord ware geweest [3]), heeft mij wel allerlei titels onder de oogen gebracht, waaruit de — a priori trouwens te onderstellen en ook bekende — algemeene verwantschap van V.'s hekeldichten met deze literatuur ten duidelijkste blijkt, maar niets dat hier een rechtstreeksch verband aannemelijk maakt, zelfs zelden of nooit meer het gewag van *geuzen*.

Dit gewag vinden wij natuurlijk zeer vaak in een vroeger tijdperk, wanneer *geus* ook nog in zijn oorspronkelijke beteekenis geldt. Zoo in Van Vloten's Nederl. Geschiedzangen (I 320), een stuk: „Der Geusen Uitvaert", mij door een mijner studenten, naar aanleiding van V.'s titel, aangewezen. Maar het aanvankelijk gegiste verband met V.'s stuk bleek alras nietig; het is een soort van „glossenlied" op gedeelten der liturgie, kwalijk dienstig ter opheldering van V.'s „Geuse vesper". Dergelijke

1) Of „voor de Vier-en-twintigh" alleen bij „Siecken-Troost" dan wel **ook** bij „Geusevesper" hoort, is bij de bovenstaande verklaringen vrij onverschillig.

2) Verg. b.v. den titel van een pamflet als J. David's (antwoord op een pamflet, get.: Fackel enz.): „Domp-hooren der Hollanscher Fackel, Tot blusschinghe des Brandt-briefs.... onlancks.... vut S' Grauenhaghe ghescholen *enz*." (1602) (Knuttel, Pamfl. 1197).

3) Verg. de vernuftige onderstellingen van brieven of gedichten, waarop sommige moeilijk te verklaren gedichten van Horatius antwoorden zouden geweest zijn, bij Burger, Horatius „voor iedereen" (in Gids 1914, III (Sept.).

stukken, zoo tegen als voor de Geuzen, zijn in Van Vloten's bundel meer te vinden; zoo een „Geuzen-echo" (I 273—4), die inderdaad aan Vondel's „Gesprek" zou kunnen doen denken, indien wij niet wisten dat deze „echo's" langen tijd een literaire mode geweest zijn en dat V. dit vers rechtstreeks naar een Latijnsch voorbeeld gedicht heeft [1]); verder b.v. Alva's Boetpsalmen (I 394—5, II 17, 19), Alva's Pater noster (I 395—7), (Der) Geuzen Hellevaart (II 228), Der Geuzen Afkomst (II 230), Geuzen Fury (II 241), Boeren-Litany (II 395). Dat Vondel deze of dergelijke stukken nog gekend zou hebben schijnt mij onaannemelijk: het zijn zestiendeeuwsche, meest Vlaamsche en Brabantsche liederen die, toen hij zijn „Geusevesper" schreef, in het Protestantsche Amsterdam wel niet meer bekend geweest zullen zijn. Zijn vers heeft trouwens geenerlei gemeenschap of gelijkenis met deze macaronische parodieën. Het Geuzenliedboek daarentegen kan en zal hij wel gekend hebben; maar ook een doorbladeren van Van Lummel's uitgave daarvan heeft mij niets opgeleverd, dat Vondel's titel nader verklaart.

Een gissing ten slotte, dat *geuzenvesper* zou beteekenen: een vesper zooals zij onder Geuzen gezongen wordt, d. i. een onechte vesper, een parodie of caricatuur er van — in den trant b.v. der zgn. „wilde vespers" [2]) — is aanstonds te verwerpen; zij zou niets verklaren en ons even wijs laten.

Ik eindig derhalve met een: non liquet. Mag ik mij vleien in 't bovenstaande eenig licht op de twee titels van V.'s beroemd gedicht geworpen te hebben, het volle licht moge hierover nog eens, door eens anders gelukkigen vond ofinval, schijnen [3]).

---

1) Zie Penon, a. w. 7.

2) Zie Kalff, Letterk. III 158; voorts Tijdschr. XVIII 202—209 en het daar aangehaalde, inzonderheid Gittee's artikel in Volkskunde I 241—257.

3) Noch de in Van Lennep's Vondel II, Nalezing 24 afgedrukte verzen tegen en vóór V.'s vers, noch het in Unger's ed. 1618—1620, blz. 355 als bijlage afgedrukte „Antwoord op het laster'lijck Geuse vesper etc." (een terugslag op V.'s vers) baat iets ter opheldering.

Utrecht, Mei 1914. J. W. MULLER.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

voorbeelden, en besluit: „Eene enkele maal wordt *senter* ook, door misverstand, gebruikt vóór een vrouwennaam.” Zijn voorbeeld is: *voir senter Margrietendach.*

Wanneer we nu Verdam's voorbeelden beschouwen, dan zullen we die, in opzicht van den vorm, in verschillende groepen kunnen rangschikken.

In een eerste groep plaatsen we *Tsenter Victors misse*, *Tsenter Odulphs misse*, *Tsenter Gillis misse*, en in die uitdrukkingen hebben we tevens de oplossing. In modern Nederlands zouden we volgens de *Woordenlijst* moeten schrijven *te Sinter-Victorsmisse*, want (7de uitg., blz. xxxv, § 50, 4) we bevinden ons hier voor „samenstellingen, waarin het eerste lid — hetzij een bijv. nw., hetzij een voornaamwoord, lidwoord of telwoord — alleen betrekking heeft op het eerste gedeelte der volgende samenstelling, en niet op dit woord in zijn geheel.”

Wat de *Woordenlijst* niet zegt, omdat het haar alleen om spelling te doen is, is dat dit eerste lid, ofschoon alleen betrekking hebbende op het eerste gedeelte der volgende samenstelling, toch overeenkomt met geheel de volgende samenstelling of, wat op hetzelfde neerkomt, met haar laatste lid.

Dat kan iedereen in zijn eigen taal nagaan.

Men zegt immers *Jan woont in de Heilige-Geeststraat* of *in het Heilig-Geeststraatje.* Het bijv. nw. *heilig*, ofschoon betrekking hebbende op *geest*, staat in het eerste geval in de accus. vr. enk., wegens *straat* en in het tweede geval in de accus. onz. enk., wegens *straatje.*

Dus staat in *Tsenter Victors misse* en dgl. *senter* in de datief vr. enk. wegens *misse.*

Zo is dan ook de vorm *sinter* te verwachten in uitdrukkingen als *in senter Victors kerke* of *naer senter Victors parochie*, doch daarvan heeft het *Mnl. Wdbk.* geen voorbeelden.

Het is nu natuurlik, enerzijds dat *sinter* als versteende vorm behouden blijft als *misse* of *kerke* of *parochie* in een ander naamval dan datief of genitief staat; en anderzijds dat *sinter* door analogie voort gebezigd wordt als men i. p. v. *misse* het

synon. *dag* (heilig = feestdag) of i. p. v. *parochie* het synon. *dorp* aanwendt.

Daarvan vindt men in het *Mnl. Wdbk.* deze twee voorbeelden: *Sinter Claus dach* en *voir sinter Margrietenmisse*.

Voorts is het natuurlik dat de vorm *sinter* behouden wordt als *misse* of *dag*, *kerk*, *parochie* of *dorp* onuitgedrukt blijven, als (*Mnl. Wdbk.*) in *tot sinter Vijts* (d. i. misse) of *sinter Gillis* (d. i. parochie) *in Provenen*.

Eindelik is het ook natuurlik dat zodra de heiligennaam alleen met het versteende *sinter* kan gebruikt worden om de *feestdag of* de kerk van die heilige aan te duiden, hij verder op dezelfde wijze gebruikt wordt om de persoon van de heilige aan te duiden, b. v. (*Mnl. Wdbk.*): *Sinterclaes, die de clercken verweerde; Senter Nyclaus doot.*

In *Sinterklaas* is *sinter* dus een versteende datief vr. enk., ontstaan uit *te Sinter-Klaasmisse* en dgl.

Uit deze uitlegging blijkt dat nog ander heiligennamen deze vorm kunnen vertonen.

Dat zal het geval zijn met populaire heiligen.

In elke parochie is de patroon een populaire heilige, vooral als hij wegens een roemruchtig leven of een beevaart ook daarbuiten bekend staat. Het zou dan van belang zijn daarover een enkwest te openen. Daarvoor komen reeds in aanmerking, nevens *Sinterklaas*, in de Zaanstreek *Sintermaarten*, te Brussel *Sintergoelen* (de H. Gudula), te Anderlecht *Sintergwijden* (de H. Guido) en te Sinte-Renelde *Sinternelle* (de H. Reneldis, tenzij *r* hier de *r* van *Renildis* is).

Het *sinter*-gebied blijkt echter zeer beperkt te zijn, misschien Noord-Holland en Zuid-Brabant.

Algemeen gebruikt men een onveranderd *sint* of *sinte* (*Sint-Pieter* of *Sinte-Pieter*), zodanig met de eigennaam tot een eenheid vergroeid dat het nooit voor een vormverandering vatbaar was.

Gent. J. VERCOULLIE.

OVER WOORDSCHIKKING EN VERS-RHYTHME IN DEN MIDDELNEDERLANDSCHEN FERGUUT.

---

[1]) Ferg. 3545 Ferguut wachter hem jeghen
6 Ende brochte den scacht gedregen
7 *Die boem* hem bi den hoefde *leet*
8 *Ors ende ghereide hi smeet*
9 In tween sticken.

Ferg. 2394 Ferguut liet lopen enen slach
Op den helm hi den ridder *sloech*
Met sinen swerde hi afdroech
Half den helm ende tbeckineel.

De woordschikking van bovenstaande verzen is in verschillende opzichten merkwaardig. In vs. 3547 door de scheiding van subject en praedicaat; in vs. 3548 door het vermijden der „inversie"; in vs. 2395 zoowel door het een als door het ander.

Dergelijke zinsvormen gebruikt de dichter van den Ferguut met zoo groote voorkeur, dat ze niet, gelijk in vele andere mnl. gedichten, als uitzonderingsvormen, maar als een belangrijk hulpmiddel van zijn syntactisch systeem moet worden beschouwd. Dit is des te opmerkelijker, omdat de ontwikkelingsgang der woordschikking van subject en praedicaat in de oudere germaansche poëzie er op wijst, dat scheiding van subject en praedicaat en vermijding der inversie in zinnen als de bovenstaande in den tijd van het ontstaan van den Ferguut een syntactische afwijking van *antieken* vorm was geworden [2]). Het is daarom van belang,

---

1) Leesteekens zijn bij het aanhalen van mnl. verzen (althans aan het einde der versregels) een belemmering voor de onbevangen beoordeeling van zinsrhythme en zinsscheiding.

2) Men vgl. de uitkomsten der studie van John Ries in zijn twee boeken:
1. Die Stellung von Subject und Prädicatsverbum im Heliand, Q. F. 41.
2. Die Wortstellung im Beowulf (Halle 1907).
en de recensie van het tweede boek door Delbrück, A. fd. A. 31, blz. 65.

vast te stellen zoowel de syntactische grenzen der gebruiksmogelijkheid als den invloed van den rhythmischen en metrischen vorm op de keuze van deze afwijkende woordschikking.

We beperken ons onderzoek tot de zinnen, welke niet worden ingeleid door een conjunctie. Ook de zinnen met „die" (of „daer") als inleiding laten we rusten, omdat, juist tengevolge van de afwisselende woordschikking in den Ferguut, de vraag, of „die" demonstratieve dan wel relatieve waarde heeft, in vele gevallen pas kan worden beantwoord na vaststelling van de algemeene regels der woordorde in dit gedicht [1]).

Verder beperken we ons tot de zinnen buiten de Oratio Recta. Ieder ziet in, dat er een hemelsbreed verschil moet zijn tusschen de syntactische grondslagen van de verhalende gedeelten van een episch gedicht en de gesprekken en redevoeringen anderzijds. Dit in den breede aan te toonen, past niet in het bestek van dit onderzoek [2]).

Het getal der bedoelde niet door een conjunctie of „die" ingeleide zinnen is in den Ferguut zeer groot. In de 3358 verhalende verzen komen er 1653 voor [3]). Overwegen we verder,

---

1) Twijfelgevallen zijn bijv.:

2490 Die strate hi so lange reet
1 Enen casteel hi voer hem sach
2 *Daer over* ene brucge *lach*
3 *Die ginc* tote over die riviere.

Om te beslissen of 2492 en 2493 relatieve zinnen zijn, moet men eerst weten, *in hoeverre* in den Ferguut bij gecoördineerde zinnen *inversie* en bij gesubordineerde zinnen *scheiding* van *Subject* en *Verbum* regel is; vgl. verder bijv. vs. 999, 1580, 3766.

2) Vgl. noot blz. 39.

3) Uitgezonderd zijn, gelijk bij een onderzoek naar de schikking van subject en praedicaat van zelf spreekt:

a. Zinnen zonder grammaticaal subjectswoord:

5318 Die coninc Artur voer te hove.
Ontbeet een lettel. Voer te velde.

Het bewijs dat de interpunctie tusschen deze eigenaardige zinnen gerechtvaardigd is, moet natuurlijk nog geleverd worden.

b. Zinnen zonder grammaticaal praedicaatsverbum:

dat het grootste deel dezer zinnen den omvang van een vers heeft, dan is het duidelijk, dat de syntactische vorm van dergelijke zinnen moet berusten op een rhythmischen grondslag. Van den anderen kant zal bij een zoo groot getal van deze zinnen het vers-rhythme in hooge mate worden beïnvloed door syntactische bijzonderheden van deze zinssoort. Nu is de syntactische vorm van deze eenvoudige zinnen alleen veranderlijk door de woordschikking van subject en praedicaat. Hieruit volgt, dat de woordorde van grooten invloed is op het versrhythme en dat rhythmische neigingen en metrische dwang den dichter leiden bij de keuze van de woordschikking.

Het is nu de vraag, volgens welke beginselen de 1653 zinnen moeten worden ingedeeld. Het feit, dat in onze taal de inversie van het werkwoord in mededeelende zinnen onvermijdelijk is na een zinsinleidende bepaling (of object), wijst op den grooten invloed van den „zinsaanloop" [1]) op den geheelen zinsvorm. In zinnen, die niet met het grammaticale subject of praedicaat beginnen, valt vanzelf een bijzondere nadruk op het naar voren geschoven zinsdeel. Het is daarom begrijpelijk, dat in zinnen met „aanloop" de syntactische vorm en schikking van het grammaticale onderwerp en gezegde zich heel anders ontwikkelen dan in zinnen, die door het subject worden ingeleid. Hoe gewichtig dit is voor de verschijnselen der woordschikking in den Ferguut, blijkt uit het feit, dat van de 1653 zinnen ruim

---

1186 Haer ansichte lanc ende recht
Wit alse een snee te poente roet.

Verder zijn, om het materiaal gelijkmatig te houden, de volgende bijzondere zinsgroepen niet er in verwerkt:

a. Zinnen die in de oratio obliqua staan.

b. Zinnen met een „onpersoonlijk subject".

c. Zinnen die met andere zijn vervlochten, bijv.

2149 *Sijn bliscap* die hi hadde gistermorgen
Sal hem gewisselt sijn al in sorgen.

1) „Zinsaanloop" noemen we synt. woordgroep vóór subj. of praedicaat, die in de duitsche vaktaal den naam van „Spitze" of „Spitzenbestimmung" draagt.

SINTERKLAAS.

Ik heb het hier niet over Sinterklaaslegenden of gebruiken, maar over de etymologie van die naamvorm.

De gewone, reeds oude uitlegging is, dat *Sinterklaas* zou ontstaan zijn uit *Sint Heer Klaas.*

Zij is natuurlijk ingegeven door het Middelfrans *Monsieur Saint Nicolas*, *Monsieur Saint Pierre*, enz. Maar, onafgezien van het feit dat de volle uitdrukking *Sint Heer Klaas* nergens te ontdekken is, bemerkte men niet dat *Heer* hier op zijn plaats niet staat. Want *Sint* vormt, al of niet verbogen, met de heiligennaam een ondeelbare eenheid, en het is al zo min mogelik *Sint Heer Klaas* te zeggen als *Dokter Mijnheer Beverwijk* of *Advocaat Mijnheer Huigens*, i. p. v. *Heer Dokter B.* of *Heer Advocaat H.*, evenmin als in het Frans *Saint Monsieur Nicolas* i. p. v. *Monsieur Saint Nicolas.* Ook heb ik nooit aan die uitlegging geloofd, en ik schreef in mijn *Etym. Wdbk.* 1898, 2e uitgave: „*Sinter-*, als in *Sinterklaas*, ware *Sint heer.*" Doch de juiste uitlegging wist ik niet; de daartoe nodige oude teksten ontbraken mij of waren mij ontsnapt, en overeenkomstige nog bestaande, mij bekende moderne vormen (waarover later) hadden mij in dit opzicht nooit getroffen.

Ik kwam op de oplossing door de wijze waarop Franck-Van Wijk, *Etym. Wdbk.*, de oude uitlegging voordraagt. Daar leest men, i. v. *Sint*: „*Sinter-*(*Niklaas*), mnl. *senter-*, *sinter.* Uit *sent*, *sint* + *her* „heer", maar al mnl. ook van vrouwelijke heiligen gebruikt."

Zodra *sinter* in de twee geslachten gebruikt wordt, is het stellig dat er een buigingsuitgang in steekt. De opmerking aangaande het Mnl. vr. gebruik moest zeker in verband staan met een dergelijke opmerking in Verdam's *Mnl. Wdbk.*, waar dan ook teksten zouden te vinden zijn.

Bij inzage bleek dat dan ook zo. Verdam schrijft, i. v. *Sent:* „ook, met *her* versmolten, *Senter*, *Sinter*," geeft een lange reeks

voorbeelden, en besluit: „Eene enkele maal wordt *senter* ook, door misverstand, gebruikt vóór een vrouwennaam." Zijn voorbeeld is: *voir senter Margrietendach.*

Wanneer we nu Verdam's voorbeelden beschouwen, dan zullen we die, in opzicht van den vorm, in verschillende groepen kunnen rangschikken.

In een eerste groep plaatsen we *Tsenter Victors misse*, *Tsenter Odulphs misse*, *Tsenter Gillis misse*, en in die uitdrukkingen hebben we tevens de oplossing. In modern Nederlands zouden we volgens de *Woordenlijst* moeten schrijven *te Sinter-Victorsmisse*, want (7de uitg., blz. xxxv, § 50, 4) we bevinden ons hier voor „samenstellingen, waarin het eerste lid — hetzij een bijv. nw., hetzij een voornaamwoord, lidwoord of telwoord — alleen betrekking heeft op het eerste gedeelte der volgende samenstelling, en niet op dit woord in zijn geheel."

Wat de *Woordenlijst* niet zegt, omdat het haar alleen om spelling te doen is, is dat dit eerste lid, ofschoon alleen betrekking hebbende op het eerste gedeelte der volgende samenstelling, toch overeenkomt met geheel de volgende samenstelling of, wat op hetzelfde neerkomt, met haar laatste lid.

Dat kan iedereen in zijn eigen taal nagaan.

Men zegt immers *Jan woont in de Heilige-Geeststraat* of *in het Heilig-Geeststraatje.* Het bijv. nw. *heilig*, ofschoon betrekking hebbende op *geest*, staat in het eerste geval in de accus. vr. enk., wegens *straat* en in het tweede geval in de accus. onz. enk., wegens *straatje.*

Dus staat in *Tsenter Victors misse* en dgl. *senter* in de datief vr. enk. wegens *misse.*

Zo is dan ook de vorm *sinter* te verwachten in uitdrukkingen als *in senter Victors kerke* of *naer senter Victors parochie*, doch daarvan heeft het *Mnl. Wdbk.* geen voorbeelden.

Het is nu natuurlik, enerzijds dat *sinter* als versteende vorm behouden blijft als *misse* of *kerke* of *parochie* in een ander naamval dan datief of genitief staat; en anderzijds dat *sinter* door analogie voort gebezigd wordt als men i. p. v. *misse* het

synon. *dag* (beide = feestdag) of i. p. v. *parochie* het synon. *dorp* aanwendt.

Daarvan vindt men in het *Mnl. Wdbk.* deze twee voorbeelden: *Sinter Claeus dach* en *voir senter Margrietendach.*

Voorts is het natuurlik dat de vorm *sinter* behouden wordt als *misse* of *dag*, *kerk*, *parochie* of *dorp* onuitgedrukt blijven, als (*Mnl. Wdbk.*) in *tot sinter Vijts* (d. i. misse) of *tsinter Gillis* (d. i. parochie) *in Provencen.*

Eindelik is het ook natuurlik dat zodra de heiligennaam alleen met het versteende *sinter* kan gebruikt worden om de feestdag of de kerk van die heilige aan te duiden, hij verder op dezelfde wijze gebruikt wordt om de persoon van de heilige aan te duiden, b. v. (*Mnl. Wdbk.*): *Sinterclaes*, *die de clerken verwecte; Senter Nyclaus doot.*

In *Sinterklaas* is *sinter* dus een versteende datief vr. enk., ontstaan uit *te Sinter-Klaasmisse* en dgl.

Uit deze uitlegging blijkt dat nog ander heiligennamen deze vorm kunnen vertonen.

Dat zal het geval zijn met populaire heiligen.

In elke parochie is de patroon een populaire heilige, vooral als hij wegens een roemruchtig leven of een beevaart ook daarbuiten bekend staat. Het zou dan van belang zijn daarover een enkwest te openen. Daarvoor komen reeds in aanmerking, nevens *Sinterklaas*, in de Zaanstreek *Sintermaarten*, te Brussel *Sintergoelen* (de H. Gudula), te Anderlecht *Sinterguijden* (de H. Guido) en te Sinte-Renelde *Sinternelle* (de H. Reneldis, tenzij *r* hier de *r* van *Renildis* is).

Het *sinter*-gebied blijkt echter zeer beperkt te zijn, misschien Noord-Holland en Zuid-Brabant.

Algemeen gebruikt men een onveranderd *sint* of *sinte* (*Sint-Pieter* of *Sinte-Pieter*), zodanig met de eigennaam tot een eenheid vergroeid dat het nooit voor een vormverandering vatbaar was.

Gent. J. VERCOULLIE.

OVER WOORDSCHIKKING EN VERS-RHYTHME IN DEN MIDDELNEDERLANDSCHEN FERGUUT.

[1]) Ferg. 3545 Ferguut wachter hem jeghen
6 Ende brochte den scacht gedregen
7 *Die boem* hem bi den hoefde *leet*
8 *Ors ende ghereide hi smeet*
9 In tween sticken.

Ferg. 2394 Ferguut liet lopen enen slach
Op den helm hi den ridder *sloech*
Met sinen swerde hi afdroech
Half den helm ende tbeckineel.

De woordschikking van bovenstaande verzen is in verschillende opzichten merkwaardig. In vs. 3547 door de scheiding van subject en praedicaat; in vs. 3548 door het vermijden der „inversie"; in vs. 2395 zoowel door het een als door het ander.

Dergelijke zinsvormen gebruikt de dichter van den Ferguut met zoo groote voorkeur, dat ze niet, gelijk in vele andere mnl. gedichten, als uitzonderingsvormen, maar als een belangrijk hulpmiddel van zijn syntactisch systeem moet worden beschouwd. Dit is des te opmerkelijker, omdat de ontwikkelingsgang der woordschikking van subject en praedicaat in de oudere germaansche poëzie er op wijst, dat scheiding van subject en praedicaat en vermijding der inversie in zinnen als de bovenstaande in den tijd van het ontstaan van den Ferguut een syntactische afwijking van *antieken* vorm was geworden [2]). Het is daarom van belang,

1) Leesteekens zijn bij het aanhalen van mnl. verzen (althans aan het einde der versregels) een belemmering voor de onbevangen beoordeeling van zinsrhythme en zinsscheiding.

2) Men vgl. de uitkomsten der studie van John Ries in zijn twee boeken:
1. Die Stellung von Subject und Prädicatsverbum im Heliand, Q. F. 41.
2. Die Wortstellung im Beowulf (Halle 1907).
en de recensie van het tweede boek door Delbrück, A. fd. A. 31, blz. 65.

vast te stellen zoowel de syntactische grenzen der gebruiksmogelijkheid als den invloed van den rhythmischen en metrischen vorm op de keuze van deze afwijkende woordschikking.

We beperken ons onderzoek tot de zinnen, welke niet worden ingeleid door een conjunctie. Ook de zinnen met „die" (of „daer") als inleiding laten we rusten, omdat, juist tengevolge van de afwisselende woordschikking in den Ferguut, de vraag, of „die" demonstratieve dan wel relatieve waarde heeft, in vele gevallen pas kan worden beantwoord na vaststelling van de algemeene regels der woordorde in dit gedicht [1]).

Verder beperken we ons tot de zinnen buiten de Oratio Recta. Ieder ziet in, dat er een hemelsbreed verschil moet zijn tusschen de syntactische grondslagen van de verhalende gedeelten van een episch gedicht en de gesprekken en redevoeringen anderzijds. Dit in den breede aan te toonen, past niet in het bestek van dit onderzoek [2]).

Het getal der bedoelde niet door een conjunctie of „die" ingeleide zinnen is in den Ferguut zeer groot. In de 3358 verhalende verzen komen er 1653 voor [3]). Overwegen we verder,

1) Twijfelgevallen zijn bijv.:

2490 Die strate hi so lange reet
1 Enen casteel hi voor hem sach
2 *Daer over* ene brucge *lach*
3 *Die ginc* tote over die riviere.

Om te beslissen of 2492 en 2493 relatieve zinnen zijn, moet men eerst weten, *in hoeverre* in den Ferguut bij gecoördineerde zinnen *inversie* en bij gesubordineerde zinnen *scheiding* van *Subject* en *Verbum* regel is; vgl. verder bijv. vs. 999, 1580, 3766.

2) Vgl. noot blz. 39.

3) Uitgezonderd zijn, gelijk bij een onderzoek naar de schikking van subject en praedicaat van zelf spreekt:

a. Zinnen zonder grammaticaal subjectswoord:

5318 Die coninc Artur voer te hove.
Ontbeet een lettel. Voer te velde.

Het bewijs dat de interpunctie tusschen deze eigenaardige zinnen gerechtvaardigd is, moet natuurlijk nog geleverd worden.

b. Zinnen zonder grammaticaal praedicaatsverbum:

dat het grootste deel dezer zinnen den omvang van een vers heeft, dan is het duidelijk, dat de syntactische vorm van dergelijke zinnen moet berusten op een rhythmischen grondslag. Van den anderen kant zal bij een zoo groot getal van deze zinnen het vers-rhythme in hooge mate worden beïnvloed door syntactische bijzonderheden van deze zinssoort. Nu is de syntactische vorm van deze eenvoudige zinnen alleen veranderlijk door de woordschikking van subject en praedicaat. Hieruit volgt, dat de woordorde van grooten invloed is op het versrhythme en dat rhythmische neigingen en metrische dwang den dichter leiden bij de keuze van de woordschikking.

Het is nu de vraag, volgens welke beginselen de 1653 zinnen moeten worden ingedeeld. Het feit, dat in onze taal de inversie van het werkwoord in mededeelende zinnen onvermijdelijk is na een zinsinleidende bepaling (of object), wijst op den grooten invloed van den „zinsaanloop" [1]) op den geheelen zinsvorm. In zinnen, die niet met het grammaticale subject of praedicaat beginnen, valt vanzelf een bijzondere nadruk op het naar voren geschoven zinsdeel. Het is daarom begrijpelijk, dat in zinnen met „aanloop" de syntactische vorm en schikking van het grammaticale onderwerp en gezegde zich heel anders ontwikkelen dan in zinnen, die door het subject worden ingeleid. Hoe gewichtig dit is voor de verschijnselen der woordschikking in den Ferguut, blijkt uit het feit, dat van de 1653 zinnen ruim

---

1186 Haer ansichte lanc ende recht
Wit alse een snee te poente roet.

Verder zijn, om het materiaal gelijkmatig te houden, de volgende bijzondere zinsgroepen niet er in verwerkt:

a. Zinnen die in de oratio obliqua staan.

b. Zinnen met een „onpersoonlijk subject".

c. Zinnen die met andere zijn vervlochten, bijv.

2149 *Sijn bliscap* die hi hadde gistermorgen
Sal hem gewisselt sijn al in sorgen.

1) „Zinsaanloop" noemen we synt. woordgroep vóor subj. of praedicaat, die in de duitsche vaktaal den naam van „Spitze" of „Spitzenbestimmung" draagt.

$^1/_3$ deel (560) met een aanloop beginnen. Wanneer we nu bij de zinnen zonder en met aanloop willen nagaan:

1°. het verschijnsel der inversie,

2°. de scheiding van subject (S.) en praedicaatsverbum (V.), dan komen we tot de volgende zinsschema's:

I.	1. ... V.S.	2. ... V. ... S.	3. ... V. ... S. ...
	4. ... S.V.	5. ... S. ... V.	6. ... S. ... V. ...
II.	1. S.V. ...	2. S. ... V.	3. S. ... V. ...

De schema's I. 5, 6 en II. 2, 3 kunnen we samen vatten als zinnen met *oude* woordschikking. De schema's met inversie zijn in het mnl. beperkt tot de zinnen met aanloop, in tegenstelling met het ags. en oudsaks. etc. [1]).

De invloed nu van den zinsaanloop op het behoud der oude woordschikking (scheiding van S. en V.) blijkt duidelijk uit het volgende algemeene overzicht:

1. Van de 1093 zinnen *zonder* aanloop zijn er 143 met gescheiden S. en V. Hiervan 87 met het schema S. ... V. ... en 56 met den zinsvorm S. ... V. Bij deze 1093 zinnen zijn er 152, die alleen uit S. en V. bestaan, die dus ten opzichte van de woordschikkingskeuze *neutraal* zijn. We komen dus tot deze slotsom: van 941 (1093-152) zinnen *zonder* aanloop, waar oude woordschikking *mogelijk* is, hebben slechts 143 haar bewaard (= 15 %).

2. Bij de 560 zinnen *met* aanloop zijn er 426 met inversie. Er blijven dus 134 gevallen over, waar het werkwoord volgt op het subject. Van deze 134 zijn er 85 met gescheiden S. en V. (73 ... S. ... V., 12 ... S. ... V. ...).

In het geheel treedt de oude woordorde dus op in 63 % der zinnen. Dit verschil met de verhouding bij de zinnen zonder

---

1) Daar is de inversie zonder aanloop nog niet beperkt tot de vragende en bevelende zinnen.

(Bijv. *Eode scealc monig* to sele þam hean).

aanloop is nog grooter, wanneer men ook hier overweegt, dat 40 van de 134 zinnen alleen bestaan uit aanloop, S. en V. Er zijn dus 94 zinnen waar antieke woordschikking *mogelijk* is en hiervan hebben 85 haar toegepast. Daardoor stijgt het percentage van 63 % tot 90 %, tegenover 15 % der zinnen *zonder* aanloop.

Dezen opmerkelijken invloed van den zinsaanloop op het behoud der oude woordschikking heeft de Ferguut met den Beowulf en den Heliand gemeen. Ook om de zeer opmerkelijke *hoeveelheid* [1]) der woordschikkingsafwijkingen in dit mnl. gedicht in vergelijking met de oude germaansche poëzie aan te duiden, plaatsen we het volgende overzicht:

„Selbst. Aussagesätze":	Beow. 1174	Hel. 1023	*Ferg.* 1653
1. zinnen *met* aanloop:	Beow. 37 %	Hel. 50 %	*Ferg.* 34 %
2. zinnen *met* aanloop *zonder inversie*:	Beow. 54,3 %	Hel. 11,5 %	*Ferg.* 24 %
3. *oude* schikking van het werkwoord in:			
zinnen *met* aanloop:	Beow. 79,1 %	Hel. 77,5 %	*Ferg.* 63 %
zinnen *zonder* aanloop:	Beow. 62,2 %	Hel. 23,5 %	*Ferg.* 15 %

Zoowel in Beow. en Hel. als in den Ferguut gaat vermijding van inversie na den aanloop meestal gepaard met oude woordschikking. De onderscheiding tusschen zinnen met en zonder aanloop is dus bij de vaststelling van de woorschikkingsverschijnselen van het grootste gewicht. Zinnen *met* aanloop hebben in dubbel opzicht een antieken vorm.

1) Wel te verstaan gelden de gegevens van Beow. en Hel. voor verhaal en Oratio Recta te zamen. De Ferguut in zijn geheel zou een veel minder archaïstisch karakter vertoonen: dit alles eischt echter een uitvoerige statistische vergelijking in verband met andere synt. verschijnselen. Aan den anderen kant zou men voor het eindoordeel moeten weten, hoe in Beow. en Hel. de verhouding is tusschen Oratio Recta en verhalende gedeelten. Hiermede heeft Ries geen rekening gehouden.

De verklaring der redenen, die den dichter tot het gebruik der oude woordschikking brengen, is alleen mogelijk met overweging der rhythmische invloeden. Voordat we daartoe overgaan, zullen we de afwisseling der syntactische vormen van subject en verbum nagaan [1]).

De keuze van de woordschikking blijkt nl. in nauw verband te staan met het verschil in vorm van *nominaal* en *pronominaal* subject en verder van het verschil in vorm van *enkelvoudig* en *samengesteld* praedicaat.

A. Zinnen met aanloop.

Algemeene statistiek: 560 gevallen.

Met inversie:	Samengest. V. 157	Enkelv. V. 269
Zonder inversie:	Samengest. V. 14	Enkelv. V. 120

Hier blijkt reeds dadelijk een belangrijk verschil:

bij samengest. praedicaat is inversie nagenoeg regel: in 157 van 171 gevallen (92 %);

bij enkelv. praedicaat is inversie nog lang niet overheerschend: in 269 van 389 gevallen (69 %).

I. *Zinnen met aanloop met inversie.*

Hier onderscheiden we de zinsvormen, waar het subject den zin sluit, van dezulke, waar op S. nog een zinsdeel volgt:

1°. Zinnen zonder achterstuk:

a. ... V.S. 63	omvang	1 vs. 37	Pron. S. —	Nom. S. 37
	„	2 vz. 4	Pron. S. 1	Nom. S. 3
	„	1/2 vs. 22	Pron. S. 15	Nom. S. 7
b. ... V... S. 25	„	1 vs. 22	Pron. S. —	Nom. S. 22
	„	2 vz. 3	Pron. S. —	Nom. S. 3

Het schema ... V.Vf.S. of ... V.Vf.... S. komt niet voor [2]).

1) Hier worden alleen de statistische verhoudingen vergeleken. De bewijsplaatsen der zinnen met afwijkende woordschikking volgen in het tweede gedeelte: blz. 46 en vg.

2) Bij samengest. praed. is Vf. het verbum finitum en V. het nominale deel (partic. of infin.).

2°. Zinnen met achterstuk:

a. enkelvoudig praedicaat 181

1. ..V.S... 176	omvang	1 vs. 141	Pron. S. 117	Nom. S. 24
	„	2 vz. 27	Pron. S. 17	Nom. S. 10
	„	1/2 vs. 8	Pron. S. 8	Nom. S. —
2. ..V...S... 5	„	1 vs. 3	Pron. S. —	Nom. S. 3
	„	2 vz. 2	Pron. S. —	Nom. S. 2

b. samengesteld V. 157

1. ..Vf.S.V. 58	omvang	1 vs. 51	Pron. S. 43	Nom. S. 8
	„	2 vz. 5	Pron. S. 5	Nom. S. 3
	„	1/2 vs. 2	Pron. S. 2	Nom. S. —
2. ..Vf.S...V. 50	„	1 vs. 45	Pron. S. 44	Nom. S. 1
	„	2 vz. 4	Pron. S. 3	Nom. S. 1
	„	1/2 vs. 1	Pron. S. 1	Nom. S. —
3. ..Vf.S.V... 21	„	1 vs. 6	Pron. S. 6	Nom. S. —
	„	2 vz. 15	Pron. S. 15	Nom. S. —
4. ..Vf.S...V...10	„	1 vs. 1	Pron. S. 1	Nom. S. —
	„	2 vz. 9	Pron. S. 7	Nom. S. 2
5. andere zinnen	„	1 vs. 14	Pron. S. 3	Nom. S. 11
	„	2 vz. 4	Pron. S. 1	Nom. S. 3

Slotsom:

In zinnen met aanloop zonder achterstuk (.. V.S., .. V... S.) is nominaal S. verreweg in de meerderheid. In de zinnen van den vorm .. V.S..., .. V... S..., waar het S. niet het zinseinde vormt, heeft het pronominale de overhand (270 van 338 gevallen). Pronominaal S. vermijdt dus het zinseinde. Maar klaarblijkelijk komt dit neer op vermijding van het *vers*einde. Immers in de 59 zinnen (37 + 22) met den omvang van eén vers komt Pron. S. *nooit* voor. Het pronominaal S. vermijdt dus het zinseinde om redenen, die het vers-rhythme raken. Dit wordt bevestigd door het feit, dat 15 van de 22 zinnen van dezen vorm, die de *eerste helft* van een versregel beslaan, wèl een pron. subject verdragen.

In den Ferguut is dus een zinsvorm als:

/Van sinen orsse scoet hi/
/In die camere ghinc si/
/Sinen groten scilt nam hi/
ten eenenmale uitgesloten, zoodra de zin eén versregel beslaat.

We komen nu tot de zinnen met aanloop zonder inversie, dus tot de gevallen met afwijkende woordschikking.

II. *Zinnen met aanloop zonder inversie.*

1°. Zinnen met nieuwe schikking van het werkwoord:

a. ...S.V. 40 samengest. V. 1 enkelv. V. 39

enkelv. V. 39	omvang	1 vs. 32	Nom. S. 5	Pron. S. 27
	„	½ vs. 7	Nom. S. —	Pron. S. 7
samengest. V. 1	„	1 vs. 1	Nom. S. —	Pron. S. 1

b. ...S.V.... 9 samengest. V. 2 enkelv. V. 7

enkelv. V. 7	omvang	1 vs. 1	Nom. S. 1	Pron. S. —
	„	2 vz. 6	Nom. S. —	Pron. S. 6
samengest. V. 2	„	1 vs. 1	Nom. S. —	Pron. S. 1
	„	2 vz. 1	Nom. S. 1	Pron. S. —

2°. Zinnen met oude schikking van het werkwoord:

a. ...S....V. 73 samengest. V. 8 enkelv. V. 65

enkelv. V. 65	omvang	1 vs. 62	Nom. S. 2	Pron. S. 60
	„	½ vs. 3	Nom. S. —	Pron. S. 3
samengest. V. 8	„	1 vs. 8	Nom. S. —	Pron. S. 8

b. ...S....V.... 12 samengest. V. 3 enkelv. V. 9

enkelv. V. 9	omvang	2 vz. 9	Pron. S. 9	Nom. S. —
samengest. V. 3	„	2 vz. 3	Pron. S. 2	Nom. S. 1

Slotsom:

1°. van de 134 gevallen zijn er 124 met pronominaal subject en *10* met nominaal. Van de 85 zinnen met *oude* woordschikking zijn er slechts *3* met nominaal subject.

2°. de samengest. praedicaten komen voor:
bij het zinsschema ...S.V. 1 van 40 gevallen }
..S...V. 8 „ 73 „ } 9 van 113

bij het zinsschema ..S.V... 2 van 9 gevallen } 5 van 21
..S...V... 3 „ 12 „ }

Klaarblijkelijk vermijden de samengestelde verba het zinseinde.

Vatten we de gegevens van *alle zinnen met aanloop* samen:

1. In zinnen met aanloop is Pron. S. overwegend (410 van 560, dus 73 %). In zinnen zonder inversie is die voorkeur echter sterker dan in zinnen met inversie (zonder inversie 124 van 134, dus 92 %, met inversie 286 van 426, dus 67 %).In zinnen zonder inversie met oude woordschikking is pronom. S. bijna regel: 82 van 85, dus 96 %.

2. Het pronominale S. staat nooit aan het *vers*einde.

3. Het samengestelde praedicaat heeft bijna zonder uitzondering inversie ten gevolge, verbindt zich gaarne met een pronominaal subject, en het verbum finitum vermijdt het zinseinde.

4. In 338 van de zinnen (426) *met* inversie (dus in 79 %) volgt op V.S. nog een zinsdeel.

In 21 van de 134 zinnen *zonder* inversie (dus in 16 %) volgt op S.V. nog een zinsdeel.

Terwijl dus het subject de laatste plaats in den zin vermijdt, kan men van het werkwoord het tegendeel zeggen. Dat dit neerkomt op een groote voorkeur van het werkwoord voor het *vers*einde, zal blijken uit de rhythmische verschijnselen dezer zinnen [1]).

Van de zinnen zonder aanloop onderzoeken we alleen die met oude woordschikking.

B. Zinnen zonder aanloop met oude woordschikking.

I. *S.... V.* 56 enkelv. V. 52 samengest. V. 4

Bij deze zinnen moeten we onderscheiden de vele gevallen, waar het tusschenstuk, dat S. en V. scheidt, enkel bestaat uit „ne".

1) Vgl. blz. 52, 55, 63.

1°. enkelvoudig V. 52 „ne" 13 ander tusschenstuk 39

a. ander tusschenstuk 39

omvang	1 vs.	37	Nom. S. 37	Pron. S. —
„	2 vz.	1	Nom. S. 1	Pron. S. —
„	1/2 vs.	1	Nom. S. —	Pron. S. 1

b. tusschenstuk „ne" 13

omvang	1/2 vs.	13	Nom. S. 1	Pron. S. 12

2°. samengesteld V. 4 „ne" — ander tusschenstuk 4

omvang	1 vs.	2	Nom. S. 2	Pron. S. —
„	2 vz.	2	Nom. S. 2	Pron. S. —

II. S.... V.... 87 enkelv. V. 50 samengest. V. 37

1°. enkelv. V. 50 „ne" 37 ander tusschenstuk 14

a. „ne" 37	omvang	1 vs.	26	Nom. S. 6	Pron. S. 20
	„	2 vz.	5	Nom. S. 3	Pron. S. 2
	„	1/2 vs.	6	Nom. S. —	Pron. S. 6

b. ander tusschenstuk 13

omvang	1 vs.	—	Nom. S. —	Pron. S. —
„	2 vz.	13	Nom. S. 13	Pron. S. —

2°. samengest. V. 37 „ne" 31 ander tusschenstuk 6

a. „ne" 31	omvang	1 vs.	24	Nom. S. 6	Pron. S. 18
	„	2 vz.	4	Nom. S. —	Pron. S. 4
	„	1/2 vs.	3	Nom. S. —	Pron. S. 3

b. ander tusschenstuk 6

omvang	2 vz.	6	Nom. S. 6	Pron. S. —

Slotsom:

1. In de zinnen met een ander tusschenstuk dan „ne" komt slechts eénmaal een pronominaal subject voor. Deze uitzondering betreft een zin van een halve verslengte:

986*b* ..... *si* hem die cleder *gaf.*

Klaarblijkelijk komt bovengenoemde regelmaat dus hierop neer, dat het pronominaal S. in een zin van het schema S...V. met een grootere scheiding van S. en V. dan „ne", het *vers* niet opent.

2. In de zinnen met „ne" als tusschenstuk staat bijna altijd een pronominaal subject (van de 81 in 65 gevallen).

3. Bij het schema S...V. komen 4 zinnen met *samengesteld* praedicaat voor op 56 gevallen (= 7 %).

Bij het schema S...V... 37 van de 87 (= 40 %).

Hieruit volgt dus evenals bij de zinnen met aanloop, dat het hulpwerkwoord het zinseinde vermijdt en bij voorkeur staat in een zin, waar op het verbum finitum nog een zinsdeel volgt, in tegenstelling met de strekking van het enkelvoudige werkwoord.

Samenvatting der regels voor de zinnen met oude woordorde:

1. Zinnen *met* aanloop zonder inversie en oude woordschikking hebben bijna zonder uitzondering pronominaal subject.

In zinnen *zonder* aanloop met oude woordschikking is pronom. S. alleen mogelijk wanneer S. en V. gescheiden zijn door „ne".

2. In de zinnen met oude woordorde streeft het enkelvoudige verbum naar de laatste plaats. Het samengest. praedicaat vermijdt het zinseinde en streeft naar het zinsmidden, gelijk oók blijkt uit een veel sterkere neiging tot inversie.

Tevens zijn er aanwijzingen, dat deze syntactische strekking berust op een rhythmische, nl. het enkelvoudige verbum *wèl* en het samengest. verbum *niet* aan het *vers*einde te plaatsen.

3. Behalve de reeds genoemde zinsvorm:

/Sinen groten scilt nam *hi*/

heeft de dichter van den Ferguut dus bezwaar tegen zinnen als:

/*Hi* sinen scilt doe nam/

(wèl: /*Ferguut* sinen scilt (doe) nam/).

Behoudens zeldzame uitzondering [1]), komt ook niet voor een zin als:

/Sinen scilt *Ferguut* nam/

(wèl: Sinen scilt *hi* doe nam

of: Sinen groten scilt *hi* nam).

1) Vgl. blz. 52.

RHYTHMISCHE KENMERKEN.

Uit de vergelijkende beschouwing der zinsvormen blijkt duidelijk, dat de syntactische bijzonderheid van de oude woordorde sterk wordt bevorderd door den zinsaanloop en tevens, dat de gebruiksmogelijkheid afhankelijk is van den vorm van subject en verbum, die weer in nauw verband staat met de eischen van het *vers*-evenwicht. We mogen daarom verwachten, dat een nauwkeurig onderzoek naar de rhythmische verschijnselen van deze syntactisch afwijkende zinsconstructies ons opheldering zal geven omtrent enkele der nog altijd zeer duistere rhythmische kenmerken van het mnl. vers. Een bevredigende vaststelling der mnl. verstypen kan men zeer wel bereiken door stelselmatige waarneming van den wederzijdschen invloed, dien zinsbouw, stijl en vers-rhythme op elkaar uitoefenen, onderzoekingen dus, waardoor men tracht vast te stellen, hoe de zinsvormen ter wille van het rhythmisch evenwicht der verzen verschuiven tusschen de uiterste grenzen der syntactische mogelijkheden.

Daarbij dient men zich steeds rekenschap te geven, zoowel van de stilistische veranderlijkheid (al naar gelang van oratio recta en verhaal bijv.) als van de neiging der epische dichters voor typische steeds terugkeerende zinsvormen, de stilistische eenvormigheid.

Eenvormige zinsgroepen zullen we bij de rangschikking van het materiaal der afwijkende woordschikking meer dan ergens anders aantreffen. Het zal blijken, dat deze eenvormige zinnen zijn gekenmerkt door een typische rhythmische golflijn. Zoolang geen zekerheid bestaat omtrent het getal en den omvang der versvoeten in de mnl. verzen, kunnen we alleen de hoogtepunten van de rhythmische golflijn in onze schema's aangeven. „Zware heffingen" in het hier volgende overzicht zijn dus die heffingen, welke zwaarder zijn dan alle andere versvoetheffingen, hoeveel men er in een later vast te stellen metrisch systeem ook moge aannemen.

I. Zinnen met aanloop, zonder inversie met oude woordschikking.

A. ... S. ... V. 73 65 enkelv. 8 samengest. V.
enkelv. V. 65 1 vs. 62 Pron. S. 60 Nom. S. 2
$^1/_2$ vs. 3 Pron. S. 3 Nom. S. —

We beginnen met de bijna alles omvattende groep, zinnen met enkelv. V. van éen verslengte en met pronominaal S. (60 gevallen) en deelen de zinnen in naar gelang van den syntactischen omvang van den *aanloop*.

1103 Bi den bréidele hijt gegrèep
1109 Ane den háls dat hine hìnc
1112 In sijn hánt dat hine scòet
1973 Onder die pórte hine vànt
3473 Bi den tógle hijt gegrèep
3581 Onder sinen árm hine slòech
4418 In sinen árme hine nàm
4741 Ute sinen gereíde hine stàc.

De aanloop, die klaarblijkelijk het psychol. subject van den zin bevat, bereikt zijn hoogtepunt in het opmerkelijke zware accent, dat, naar het verseinde afloopend, gevolgd wordt door een daling van 2—4 toonlooze lettergrepen vóór het verbum finitum (bij voorkeur heeft de daling 3 lettergr., gelijk blijkt uit de toevoeging van het syntactisch ontbeerlijke „dat" en „ge-"). Het verbum finitum aan het verseinde draagt een bijtoon, althans een accent veel lichter dan de eerste zware heffing. Voor ons onderzoek is het noodig aan te duiden, wat de relatieve rhythm. waarde is van het werkwoord, daar dit zoowel het vers als den zin afsluit.

Volkomen gelijken rhythmischen vorm als de voorgaande groep hebben twee verzen, waar weliswaar de heffingslettergreep door een adverbium of een substantief wordt gevolgd, maar waar overigens het syntactische schema geheel gelijk is aan dat der vorige groep.

101 Ten bóssche waert hi hem ontstàl
1117 In sinen stégereep hi hem hief.

Anders staat het met de verzen die van hetzelfde schema zijn, wat den aanloop betreft, waar echter *tusschen S. en V.* een substantief voorkomt:

2395 Op den hélm hi den rídder sloèch
2473 Ten tógle hi nie wáre en nàm
4638 Ane hare líede si ráet sòchte
4932 Te Lónnen hi den cóninc vànt.

In vs. 2395 zou men „ridder" nog in de rhythmische daling kunnen lezen; in de andere drie verzen is dit uitgesloten met het tweede substantief. Blijkbaar is in deze zinnen in den aanloop niet meer het psychol. subject geconcentreerd.

Onzeker is de plaats der zware heffingen in verzen, waar tusschen S. en V. een adverbium staat:

144 In een dal hi *sere* vliet
731 Van watre hi *algader* seep
1705 Ten liebaerde hi *sere* ran
1707 Uter capellen hi *vollec* ginc
2313 Uter tenten si *sere* liep
2331 Ane den hals hine *vollike* warp.

Hier kan men twijfelen tusschen:

In een dál hi sere vliet
In een dál hi sére vliet
In een dál hi sére vliét.

De slotsom is dus, dat in zinnen, wier aanloop bestaat uit praepos. + subst., het rhythmische schema _ ⏊́ _ ⏊̀ vaststaat, wanneer *tusschen S. en V.* alleen pronomina of „dat" (of „ge-") voorkomen. Een schema met twee heffingen: _ ⏊́ _ ⏊́ ⏊̀ moet men aannemen, wanneer tusschen S. en V. een substantief is geplaatst. Wanneer S. en V. door een adverbium worden gescheiden, is het rhythme neutraal.

We gaan over tot de gevallen, waar de aanloop bestaat uit

een substantief zonder praepositie; een lidw. of pron. vormt den rhythm. voorslag [1]). Ook hier ontstaat een type met twee zware heffingen, wanneer het gedeelte tusschen S. en V. een substantief bevat:

2696 Dat swért hi vaste in die hánt hìlt
3926 Den scácht hi vaste in sine hánt hilt
4118 Dat swért hi vaste in sine hánt hìlt.

Het rhythme is hier weer van den vorm: ––́––́–̀, evenals dat der volgende verzen (zinnen):

1804 Sinen scílt hi hem ontwée bràc
1956 Enen éet hijs Fergúut dòet.
2280 Sine scérden hi te hémwaert gàet
2490 Die stráte hi so lánge rèet
2491 Enen casteél hi vóer hem sàch
2555 Den casteél hi vóer hem siet

Slechts in éen vers heeft het rhythme éen zware heffiing:

373 Sinen váder hi daer vìnt.

Twijfelachtig is:

3530 Den bóem hi vóllike nàm
Den bóem hi vollike nám.

Een aanloop, bestaande uit een substantief zonder rhythmischen voorslag, komt maar eenmaal voor:

713 Órlof hi den cóninc bàt.
(type: –́––́–̀)

Verzen zonder rhythm. voorslag worden anders steeds ingeleid door een adverbium:

818 Vóllec si jegen hem ópscòet
971 Vóllec si buter cámeren gìnc
1354 Vóllec hi hem te bédde màect

1) „Voorslag" is de rhythm. daling vóor de eerste heffing, „aanloop" is de synt. woordgroep vóor S. en V.

1514 Hástelike si dánen sciet
2322 Hástelike si wéderkèert
2379 Hástelike si doe ópscòet
2762 Hástelijc hijt biden bréidel nàm
732 Táchterst hi sinen scácht gegrèep
1136 Wélna hi van tórne splèet
1830 Sére si te gáder quàmen.

Twijfelgeval:

1432 Ménechfout si hare opt bédde kèert
Menechfóut si hare opt bédde kèert.

Al deze verzen missen den rhythmischen voorslag, maar alle hebben een omvangrijke syntactische en rhythmisch zware scheiding tusschen S. en V. Het is wel eigenaardig, dat het in epische poëzie zoo geliefde den zin inleidende „doe" (of „dus") in deze constructies met achteraan geplaatst V. niet voorkomt als aanloop [1]).

Dat ook de verzen met adverbialen aanloop streven naar een rhythm. voorslag, die tevens den syntactischen aanloop vergroot, blijkt uit:

462 Wel dápperlike hine áne scòet
993 Wel vóllec hine áfdède
2566 Mettíen hi sijn schéren hilt
4672 Wel sáen hi den cóninc sách

Het rhythme is weer van den vorm -ˊ-ˊˊ. De voorslag bestaat, althans in 462, 2566 en 4672, uit een syntactisch ontbeerlijk woord.

De slotsom der verschijnselen van al deze groepen is:

1°. Bij de zinnen van het synt. schema ... S.... V. streeft de dichter naar een syntactisch omvangrijken aanloop, met blijkbare voorliefde voor een rhythmischen voorslag. De aanloop bereikt zijn rhythmisch hoogtepunt in een zeer zware heffing,

1) „Doe si jegen hem op scoet" komt alleen voor wanneer „doe" conjunctie is.

die steeds wordt gevolgd door een omvangrijke daling. Hoe geringer de omvang van den aanloop is, des te grooter is de syntactische scheiding van S. en V. en des te meer kans is er op een tweede heffing in dat tusschenstuk. Verzen met aanloop zonder rhythm. voorslag hebben zonder uitzondering een tweede heffing. De vorm van den aanloop en de omvang der scheiding van S. en V. beheerschen dus het versrhythme.

2°. In het algemeen richten de zinnen van het schema ...S....V. zich naar de twee verstypen: --́--̀, --́--́-̀, nu en dan -́--́-̀.

Slechts bij uitzondering is het rhythme neutraal, en zelden voelt men onoverkomelijke neiging om het verbum finitum tot heffing te maken.

We hebben tot nu toe de zinnen ter zijde gelaten, waarin het onmiskenbare streven naar een omvangrijken aanloop leidt tot de opeenvolging van twee zware heffingen in dit zinsdeel:

1. 171 Int wóut van Gladóne hi hem dède
292 Dor sgóets wílle sine gewàn
1689 Met béiden hánden hine slàet
1706 Hóren ende hóeftcleet hi hem nàm
2525 Met só gróter crácht hine stàc

2. 2264 Hémde ende bróec hi ánetièt
2309 Ál hanchárich si ópscòet
3226 Gróte sláge si Fergúte gàven
3437 Gróet viér het uter kélen scòet
3442 Sóe lánge hi jegen tserpént vàcht
3544 Met gróte scérden si te hém scrícte (vg. 2280)
3601 Die lúchterhánt hi hem áfsnèet
4670 Vore Ríkensténe hi sníemen wàs.

In de eerste groep ontstaat dus het rhythm. type: (-)-́(-)-́--̀; in de tweede: (-)-́(-)-́--́(-)-̀. De twee eerste heffingen zijn *syntactisch* nauw verbonden.

De zinnen met *samengesteld* V. van het schema ...S....V. hebben natuurlijk een rhythme met twee heffingen, omdat het

nominale deel van het praedicaat niet in een daling past. Er ontstaan dus verzen van het type: (–)–́ – –́ –̀

241 Achter étene si slápen gìngen
269 In een dál si geréden quàmen
370 Wélna hi tebórsten wàs (geen voorslag)
765 Enen mántel si hálen gìnc
826 Den cnápe hi vrágen begàn
1153 Een wáter *dat* hi líden soùde
1444 Fergúut si slápende vernàm
1968 Te sinen wért hi váren soùde

De drie gevallen van den zinsvorm ... S. ... V. in een half vers zijn zeer merkwaardig:

[1]) 264/5 Die coninc hi hadt wel geheten
Enen cnape / *Op enen zómere hine leide*
1549/50 Sijn wert wijsdem dien pat
Ter roken wert / *Sére hi hem bàt*
3781/2 Hi sach daer hangen een dier ghereide
Van finen yvore / *Op dórs hijt leide.*

Deze zinnen beslaan de tweede vershelft, *zoodat het verbum het vers afsluit.* Het enjambement is zeer stijlvol: de beide syntactische eenheden vormen ieder een *rhythmische* eenheid, geen *metrische.*

De twee gevallen van een zin met den vorm ... S. ... V. met *nominaal* S. bieden niets opmerkelijks aan:

1247 Dit scicht die scone binnen heeft
1875 Noit smet bet slach hilt.

B. . , . S. . . . V. . . . . .

Deze synt. vorm kan in den Ferguut niet in één vers worden ondergebracht. Door de verdeeling van den zin over twee verzen ontstaat in het eerste vers een zin van het schema ... S. ... V., *omdat steeds het verbum finitum het eerste vers afsluit:*

1) Volgens de verbetering van Prof. Verdam.

80/1 *Mettien si den hért vernàmen* / Buten bossche
302/4 *Van cálfvellen hi ánedròech* / Enen roc cort toten cnien.
977/8 *Negeen ánder hi en ròchte* / Dan dórs...
1159/60 *Ene lánge brúcge hi vóer hem vànt* / Ende enen ridder
2396/7 *Met sinen swérde hi áfdròech* / Half den helm
3084/5 *Ene capélle hi vóor hem sàch* / Al ghewrocht van marbelstene
3582/3 *Dápperlike hine wéchdròech* / Ten watere wert
3399/00 *In die scóuderen sine bèet* / Dore sine wapine
4538/9 *Tote Rikensténe hise bròchte* / Een léttel voer den dágerake.

De eenige zin van dit syntactisch schema, die in éen vers wordt omvat, is dan ook blijkbaar door latere tekstverandering (ter vermijding van assonance) tégen de bedoeling van den dichter in, ontstaan.

372 Mettíen hi ten castéle quam (*an*).

Het vermoeden van Prof. Verdam [1]), dat „an" is toegevoegd, wordt bevestigd door de vergelijking van al het materiaal. Het verbum sluit in zinnen als deze zonder uitzondering het *vers* af.

Ook in de weinige gevallen van zinnen met een samengest. V. blijkt deze strekking te bestaan:

322/3 *Van vérren dat hi cómen sàch* / Enen somere
2221/2 *Vore die ténte hi stáende vànt* / Enen eyseliken seriant.

Niet in de eenige zin met *nominaal* subject:

2690/1 Noit *man* en *sach* bi miere trouwen / Enen ridder [so vele gedogen.

II. Zinnen met aanloop, zonder inversie, met neutrale of nieuwe woordschikking.

1°. ...S.V. 40 enkelv. V. 39 samengest. V. 1

enkelv. V. 39	1 vs. 32	Nom. S. 5	Pron. S. 27
	½ vs. 7	Nom. S. —	Pron. S. 7
[2]) samengest. V. 1	1 vs. Pron. S.		

1) Vg. Uitg. Ferguut blz. 15.
2) 140 Den hért jágende hi vernàm.

Ook hier beginnen we met de belangrijkste groep: zinnen met enkelv. V. van éen verslengte met pronominaal subject (27 gevallen). Het blijkt dat hier dezelfde rhythmische typen overheerschend zijn, als bij de zinnen van het schema ..S...V. Daar echter het syntact. tusschenstuk tusschen S. en V. ontbreekt, wordt de rhythmische daling na de eerste heffing van den aanloop gevormd met behulp van praefixen, het syntactisch ontbeerlijke „dat", de flexie-*e* van verbogen substantiva etc. Juist deze hulpmiddelen bewijzen dat in dit rhythmische type de daling na de eerste heffing onontbeerlijk is:

1. 212 Van sinen órsse *dat* hi scoèt
1432 In haren ráde *dat* si vànt
1443 Toten bédde *dat* si quàm
1794 Ten rídder waert hi verlaisièrt
2501 Uten castéle hi verlaisièrt
4406 Tote haren múle *dat* si lièp
4657 In hare cámere *dat* si lièp
2. 270 Enen castéel si vernàmen
365 Sine pérde hi ontspièn
375 Sijn plóechyser hi bròchte
554 Sinen díescinkel hi bràc
1793 Sinen scílt hi embrachièrt
1829 Hare scáchte si vernàmen
3246 Sinen scílt hi embrachièrt
3521 Ene wóuteyke hi droèch
3793 Dat aertsóen hi begreèp
4765 Sinen scílt hi embrachièrt.

Al deze verzen richten zich naar het rhythme – –́ – –̀. Ook naar den inhoud zijn zij eenvormig.

Zoodra het subject onmiddellijk wordt voorafgegaan door een substantief, ontstaat weer het bekende type met *twee* heffingen: – –́ – –́ –̀:

333 Sijn hánt in sknapen tógel hi sleèt
1966 Geene ánder avontúre hi vànt
5105 Enen scílt ane sinen háls hi droèch

Ook het vers met verzwaarden aanloop komt hier voor (– –́‿–́ – –̀)

332 Sine gróte cólve dat hi bròchte
2330 Enen vásten scílt hi grèep
2501 Met lúder stémmen hi craihièrt
2630 Haer éerste geréchte dat si àten.

Verzen zonder rhythmischen voorslag zijn ook hier zeldzaam:

1786 Hárde tórnech dat hi wàrt.

Twijfelachtig is het rhythme van:

371 Útermaten sére hi ràn
Utermáten sére hi ràn
Útermáten sére hi rán.

Zware heffing van het verbum finitum schijnt onvermijdelijk te zijn in één geval:

3686 Blídelike dat si áten.

De zinnen, die een half vers beslaan, leveren weer het bewijs, dat de dichter er bij dit syntactische schema naar streeft, het werkwoord aan het *vers*einde te plaatsen:

314*b* (Die knape versachse) *niet sére hi loèch*
378*b* (Sijn vader sagene) *sére hi loèch*
2528*b* (Die dief versaecht) *niet sére hi loèch*
2982*b* (Keye horde toe) *niet sére hi loèch*
2314*b* (Die ridder sachse) *lúde hi rièp*
3766*b* (die hi begreep) *wel lúde hi seide*
475*b* (Hi greepene) *Int geréide hi sprànc.*

De groepeering wijst op de eenvormigheid van den inhoud.

De zinnen met *nominaal* subject leveren door onzekerheid van de plaats der zware heffingen het bewijs, dat het pronominale subject een onmisbare omstandigheid is bij de vorming van het typische rhythme:

321 Achter die plóech die cnápe lách
Achter die plóech die cnape lách
2629 Ter táflen výftien rídders sàten
Ter táflen vijftien rídders sàten.

Beter voegen zich naar het gewone rhythme:

4210 **Stáphants dat parlemént sciet**
5343 **Léttel hem sine wápine verwàgen.**

2°. ...S.V.... 9 samengest. V. 2 enkelv. V. 7

enkelv. V. 7	1 vs. 1	Nom. S. 1	Pron. S. —
	2 vz. 6	Nom. S. —	Pron. S. 6
samengst. V. 2	1 vs. 1	Nom. S. —	Pron. S. 1
	2 vz. 1	Nom. S. 1	Pron. S. —

1 enkelv. V. 2 vz. Pron. S.:

122/3 *Enen gróten cóp hi nàm* / In sine hant van roden goude
550/1 *Met béiden hánden dat hi nàm* / Sinen scacht
812/3 *Sine dóchter hi vernàm* / Étende metten jónchere
3364/5 *Met béden hánden dat si nàm* / Verbolghenlike dat seisenkijn
3548/9 *Órs ende gheréide hi smeèt* / In tween sticken
4766/7 *Ten cóninc wert hi verlachièrt* / Die witte ridder.

Al deze zinnen zijn zoo gescheiden, dat het verbum aan het *verseinde* staat. De rhythmische typen zijn geheel regelmatig. Hetzelfde geldt van den eenen zin met samengest. praedicaat:

3280/1 *Up ene héide dat hi sièt* / Van verren hoeden scapelkine.

Ook hier gaan de beide gevallen met *nominaal* subject tegen de regels in:

72 Noit man sach so rikelijc dinc
4193/4 Int here die coninc Galarant / *dede* houden sijn parlament.

In geen van beide zinnen staat het verbum aan het verseinde. De plaats der zware heffingen is onzeker.

Algemeene slotsom ten opzichte van de zinnen met aanloop zonder inversie.

A. *Verband van syntaxis en rhythme:*

I. Syntactische vormregelmaat gaat samen met rhythmische overeenkomst. Bewijzen:

1. de groepeering der zinsgroepen naar rhythm. typen.

2. zoodra het *regelmatige* pronominale subject wordt vervangen door een nominaal, ontstaat een afwijkend rhythmisch type.

II. De syntactische bijzonderheid van de achteraanplaatsing van het werkwoord berust op een rhythmischen grond; bewijs: zoowel de zinnen van twee verzen als van een half vers worden zoo gesplitst of geplaatst, dat er *verzen* ontstaan van het schema ... S. ... V. (... S.V.).

III. Het syntactische verschil tusschen de zinsvormen ... S.V. en ... S. ... V. wordt rhythmisch genivelleerd door de rekbaarheid der daling na de eerste heffing.

IV. De syntactisch en rhythmisch bijeenbehoorende zinsgroepen vertoonen nu en dan een groote eenvormigheid van inhoud.

B. *Rhythmische verschijnselen:*

I. Het verbum finitum draagt slechts bij hooge uitzondering een rhythmische zware heffing.

II. Het pronominale subject is door zijn rhythmische toonloosheid uitermate geschikt voor de plaatsing in het zinsmidden, in de rhythmische daling na de zware heffing van den aanloop.

III. In de besproken verzen staat een substantief slechts bij hooge uitzondering in een rhythm. daling.

IV. De syntactisch omvangrijke en rhythmisch zware aanloop is het alles beheerschende zins- en versdeel.

V. Het getal zinnen zonder *voorslag* is zeer gering.

VI. We komen tot de volgende rhythm. typen:

1.	– –́ – –̀	– –́‿–́ – –̀
2.	– –́ – –́ –̀	– –́‿–́ – –́ –̀
3.	–́ – –́ –̀	–́ –́‿– –́ –̀

II. Zinnen zonder aanloop met oude woordschikking.

Het is nu de vraag, of ook de zinnen met afwijkende woordorde, die niet door den syntactisch en rhythmisch zoo belangrijken aanloop worden gekenmerkt, scherp omlijnde rhythmische typen vertoonen.

1°. S. . . . V. 56 enkelv. V. 52 samengest. V. 4.
enkelv. V. 52 tusschen S. en V. „ne" 13 anders 39
ander tusschenstuk dan „ne" 39

1 vs.	37	*Nom. S. 37*	Pron. S. —
2 vz.	1	Nom. S. 1	Pron. S. —
1/2 vs.	1	Nom. S. —	Pron. S. 1

Evenals in de vorige zinsgroepen de aanloop, draagt hier het *nominale subject* de eerste heffing. Maar zijn rhythmisch overwicht is te gering, om het vers te beheerschen. Verzen met éen zware heffing komen niet voor.

Van de 37 zinnen van éen vers met Nom. S. richten zich er 15 zonder moeite naar het rhythm. type -⊥́-⊥́⊥̀:

764 Die jóncfrouwe in die cámere scoèt
992 Een mántel hem ane den háls hinc
1801 Dat ijser hem bider síden leèt
2353 Die hélm hem saen op dérde làch
2462 Fergúut vollike dánen rèet
2593 Fergúut vollec dánen vòer
3337 Een wáter omme den casteél scòet
3412 Fergúut toten scílde liep
3547 Die bóem hem bi den hóefde leèt
3550 Fergúut sere vervaért wàs
3611 Twee jóncfrouwen daer ín sàten
3685 Die jóncfrouwen bí hem sàten
4542 Lunétte tote háre quàm
4838 Die rídder doe ván hem sciet

Vier verzen zonder voorslag: ⊥́-⊥́⊥̀

60 Sélve hi enen hóren nàm
104 Élc doe enen hónt nàm

1828 Élc doe van hem besíden scoèt
3607 Lókefeer aldus dóet bleèf

De grootste helft der 37 gevallen echter kan men niet volgens een bepaald type lezen. Men neigt tot eenvoudige scansie volgens versvoeten. En wat van groot gewicht is: bij een aantal heeft het verbum finitum een heffing:

423 { Die dórpre sijn wýf wél verstoét
{ Die dórpre sijn wýf wel verstoét
459 { Een wítte brónie daer méde wàs
{ Een witte brónie daer méde wàs
776 Fergúut hem álgader séide
1003 { Die knápe wél sinen wért verstoèt
{ Die knápe wél sinen wért verstoét
1213 { Galiéne vóllijc gegréep
{ Galiéne vollijc gegréep
1271 { Die rídderе haer noit wórt en seíde
{ Die rídderе haer noit wórt en seìde
1156 { Een gróet wáter daer ómme scoèt
{ Een groet wáter daer omme scoèt
1249 Galiéne sére versúcht
1305 { Die goede man wél verstoét
{ Die góede mán wél verstoét
1653 { Fergúut een stic stílle staèt
{ Fergúut een stic stílle staèt
1803 { Die swérte Fergúut wéder stàc
{ Die swerte Fergúut wéder stàc
2380 { Fergúut een twínt hem niet verbóet
{ Ferguut een twínt hem niet verbóet
2390 { Die éen wel ánders slàge kènt
{ Die éen wél ánders slàge kènt
2559 { Fergúut so sére ná hem rỳt
{ Ferguut so sére ná hem rỳt
2563 Fergúut hástelike versách
2393 Élc den ándren oec ontsách
3608 { Fergúut léttel róuwe dreèf
{ Ferguut léttel róuwe dreèf
5520 { Ártur die cóninc sijn vólc nàm
{ Artur die cóninc sijn vólc nàm

De 13 zinnen van het schema S...V. met „ne" als tusschen-

stuk beslaan, gelijk te verwachten is, slechts een half vers en bieden dus niets opmerkelijks ten opzichte van het rhythme [1]).

2°. S. . . . V. . . . 87	enkelv. V. 50	samengest. V. 37				
enkelv. V. 50	tusschenstuk „ne" 37	anders 13				
tusschenstuk „ne" 37	1 vs.	26	*Pron. S. 20*	Nom. S. 6		
	2 vz.	5	Pron. S. 2	Nom. S. 3		
	1/2 vs.	6	Pron. S. 6	Nom. S. —		

De belangrijkste groep is die der zinnen van 1 vs., met „ne" als scheiding van S. en V., en pronominaal subject. Het kan niet uitblijven, dat deze zinnen een typischen rhythmischen vorm vertoonen. Immers alleen in dezen zinsvorm is scheiding van S. en V. bij pronominaal S. mogelijk gebleven. Dit pronominale subject, verbonden met „ne" en het verbum finitum, vormt een lange rhythmische daling als versopening.

Het rhythmische zwaartepunt verschuift naar het verseinde, zoodat er een type ontstaat [2]): – ⊥ – ⊥

278 Hine ontsiet assaút no meswénde
526 Hine duchtese álle niet een riét
720 Hine hadde gene dóde chiére
1702 Dit en was Fergúut niet léet
1752 Hine hadde niet wíts dan den tánt
1790 Hine prijst hem niet wért ene pére
2464 Hine vergat niét sinen scácht
2609 Hine vant avontúre engéne
2617 Het ne was niet wél te sinen wílle
3026 Hine at él niet dan rachíne
3279 Hine horde vanden scílde níet (= niets)
4297 Hine hadde niet twée en dertich jáer
5184 Hine hilt heme níet over bedrógen

Enkele verzen zijn er, waar men nog een derde zware heffing

1) Vs. 513*a*, 1275*a*, 1359*a*, 1583*a*, 2065*a*, 2070*a*, 2155*a*, 2156*a*, 2471*a*, 2787*a*, 3194*a*, 4637*a*, 5294*a*.

2) Vg. blz. 64.

zou kunnen aannemen; maar ook in die gevallen blijft het verbum finitum onbetoond en heeft het rijmwoord een heffing:

1116 { Hine was nóit te gemáke bát
{ Hine was noit te gemáke bát
1426 Sine werdes quíte in ál haer léven
1703 { Hine was noít eér so blíde
{ Hine was noit eér so blíde
2816 { Hine maecte geén groét gedálsch
{ Hine maecte geen groét gedálsch.

Neiging om het verbum finitum te lezen met rhythm. zware heffing, heeft men alleen in:

374 Hine groéten niet een twínt.

Het is van gewicht, aan te toonen, dat ook andere zinnen met „ne” als tusschenstuk en pronominaal subject een voorkeur voor dit eigenaardige rhythme hebben:

1. zinnen van het schema S. ne V.... met den omvang van een half vers vormen met de andere vershelft den zelfden *vers*vorm:

311 *Hine voer niet sére* (waer den télt)/ Quam hi gereden
1612 *Hine hadde een lét niet* (en swoer hem sére)/
2184 *Sine es niet* (daer si was te vóren)/
2632 *Hine sprac wórd* (no en hiesch dwáen)/
3022 *Hine waent niet* (dat men mocht scóuwen)/

2. de zinnen van den omvang van twee verzen:

3456 *Hine gecreech nóit ére*/ Op gene wile so grote noot
4927 Die rike coninc Galarant/ *Hine wilde ridder no seriánt.*

3. ook de zinnen met samengesteld praedicaat:

S.... V.... 37 gev.	„ne” 31	grooter tusschenstuk 6						
	„ne” 31	1 vs.	24	*Pron. S.*	*18*	Nom. S.	6	
		2 vz.	4	Pron. S.	4	Nom. S.	—	
		$^1/_2$ vs.	3	Pron. S.	3	Nom. S.	—	

We beginnen met de belangrijkste groep, zinnen met „ne" van éen vers, met pronominaal subject:

276 Hine wilde daer hebben niémens cómen
1095 Hine mochte niéuwer sijn verwónnen
1181 Sine mochte niet sijn bét dan in háre
1269 Sine dorste hem gewágen níet
1584 Hine canne gebínden ane die sténe
2216 Hine conste noit vínden sijn genóet
2530 Hine hadde niet sulke stéke geléert
2613 Hine hadde géten in drién dágen
3044 Hine hadde gedrónken in twáelf dágen
3461 Hine conste sijn huút niet ontgínnen
4112 Hine conste die swérde niet dorsíén
4763 Hine lieten rústen, léttel no véle.

Al deze verzen hebben het type: – –́ – –́ of – –́ – –́ – –́.

Er zijn een aantal verzen, vooral met een infinitief aan het zinseinde en „niet" als heffing, waar de derde heffing minder zwaar lijkt:

327 Hine consten níet vórt gedrìven
2052 Hine salse níet verdríven cònnen
3480 Hine conster niét wel uút geràken
3597 Hine liet den róse hem niet ná còmen
3740 Hine wilt níet in vérsten lèggen
3764 Hine dorste heme niét náerre gaèn.

Maar vlotter klinkt het vers met „niet" in de daling; het rhythmische type blijft dan in beginsel gehandhaafd.

Zoodra het subject nominaal is, vervalt de eigenaardige inleidende daling:

455 Die dórpre en wilde némmer béiden
557 Die knápe en conste hem níet wáchten
3230 Die díeve en consten hem niét ontwìnken
3802 Ferguút en dorst niet nópen.
4856 Die cóninc en wilde hem níet ontcléiden
5475 { Niéman en dorste jégen hem cómen
(Niéman en dorste jégen hem còmen)

Ook in de zinnen met omvangrijker scheiding van S. en V. dan „ne" alleen, is het rhythme heel anders:

1110/1 Een rídder hem doe hálen ginc / Enen scacht...
4037/8 Pénnevare in córter wílen / Hadde gescreden die 7 milen.

Ook bij de zinnen met enkelvoudig verbum blijkt duidelijk, dat het bijzondere rhythmische type beperkt is tot de gevallen met pronominaal subject en „ne" als scheiding van S. en V. We citeeren enkele zinnen met nominaal subject, omdat ook hier weer de eigenaardige splitsing van den zin door de versscheiding valt op te merken; ook hier ontstaat weer het bekende type van het syntactische schema S.... V., nl. – –́ – –́ –̀ :

1141 *Ferguút ten cóninc órlof nàm*
Ende ane alle sine man.
2202 *Ferguút vollec dánen rèet*
Scilt ane hals speer in die hant.
3431/2 *Dat serpént vollijc ópscòet*
Verbolghelike.
5110/1 *Die ridder biden tógel nàm*
Dat ors.
5227/8 *Mijn her Kéye den ridder stàc*
Up sinen scilt.

Wanneer het verbum niet het eerste vers afsluit, is het getal der heffingen onbepaald, het rhythme neutraal:

25/6 Twée ghesèllen noyt éer / Ne minden mallijc andren meer
1836/7 Scílt no hálsberch méer dan een vél / Sone halp den ridder niet.

We komen dus ten opzichte van *de zinnen zonder aanloop met oude woordschikking* tot de volgende slotsom:

1. De zinnen met „ne" tusschen S. en V., met pronominaal subject vertoonen een sterk sprekend rhythmisch type. Dit type onderscheidt zich door:

a. onbetoond verbum finitum.
b. zwaar betoonde substantiva.
c. Stijgend rhythme.
d. zware heffing aan het vers-(zins)einde.

Zoodra òf S. en V. door een omvangrijker zinsdeel worden gescheiden òf het S. nominaal wordt, verdwijnt dit rhythm. type.

2. Bij de zinnen met nominaal subject en omvangrijke scheiding van S. en V. is neiging om het in rijm staande verbum finitum een rhythm. heffing te laten dragen, niet te miskennen. Vele verzen hebben een neutraal rhythme. Andere groepen richten zich naar het verstype –́́–́–́–́–̀, het belangrijkste type van de zinnen *met* aanloop.

3. De zinnen *zonder* aanloop met oude woordschikking zijn dus rhythmisch veel minder eenvormig dan de zinsgroepen *met* aanloop.

Er is tusschen de verzen van het rhythm. type ––́––́ en een der meest geliefde verstypen van den Heliand-dichter een zoo opvallende overeenkomst, dat we niet kunnen nalaten enkele voorbeelden naast elkaar te plaatsen.

Men vergelijke:

Ferg.	1752	Hine hadde niet wíts dan den tánt
	2617	Het ne was niet wél te sinen wílle
	1702	Dit en was Ferguút niet leét.

met:

Hel.	652*b*	Si ni habdun thanan gisídeas mêr
	785*b*	he ni was ōdrun mánnun gilík
	1829*b*	ne wārun an themu lánde gewúno.
	5302*b*	ni was im húgi twífli.

Men vergelijke:

Ferg.	276	Hine wilde daer hebben níemens cómen
	1269	Sine dorste hem gewágen níet
	3461	Hine consten syn húut niet ontgínnen.

met:

Hel.	1671*b*	Si ni kunnun ēnig fého wínnan
	4977*b*	He ni welda thes thō géhan éowiht
	5541*b*	Hie ni welda thōh thia dād wrékan
	5965*b*	Hie ni welda ina thuo noh kūdian te ím

SAMENVATTING DER RHYTHMISCHE KENMERKEN VAN DE ZINSGROEPEN MET AFWIJKENDE WOORDORDE.

1. Voor zoover de zinnen een versregel beslaan, wordt de afwisseling van heffing en daling gekenmerkt door enkele zeer bijzondere rhythmische typen, die verschillen al naar gelang van de syntactische vormen der zinsgroepen.

2. Kenmerken van *alle* typen zijn:

a. rhythme zonder voorslag is uitzondering.

b. één, twee of drie zware heffingen gescheiden door rekbare rhythmische dalingen. In verzen met *drie* heffingen worden er twee meestal gedragen door een syntactisch nauw verbonden woordgroep. Verzen met *één* heffing zijn alleen mogelijk bij stijgend rhythme in zinnen met aanloop.

c. het verbum finitum staat niet in zware heffing. De heffingen worden gedragen, bij voorkeur, door substantiva, den zin openende adverbia (*niet* door „doe" „nu", „daer", „dus"), gepraefigeerde adverbia en verbaalnomina.

Hoe verleidelijk het moge zijn, vergelijking van deze uitkomsten met de *algemeene* beginselen van het oud-germaansche zins- en vers-rhythme moet worden opgeschort, totdat bovenstaande regels van *afwijkende* zinscontructies met de *algemeene* kenmerken van het mnl. epische vers zijn vergeleken.

Vragen we ten slotte, welke zinsvormen het meest voor de hand lagen, wanneer een dichter het oude rhythme wilde behouden, maar de verouderde woordschikking vermijden. We komen dan tot een vooral in verband met de omschrijving van het aoristisch praeteritum [1]) eigenaardige oplossing:

---

1) Bij dit onderzoek naar den *vorm* van zins- en versbouw kunnen we vraagstukken in verband met de zins*beteekenis*, als de omschrijving van aor. praeterita, alleen aanstippen. Dat echter de woordschikking van belang is bij de kenmerking van aoristische verleden handelingen, blijkt uit de volgende verzen:

1109 Ane sinen hals *dat hine hinc* (*aor.*)
1110 *Een ridder* heme doe halen *ginc* (*aor.*)
1111 Enen scacht starc ende groet

Stel dat de dichter de oude woordorde wil vermijden in een zin (vers) als:

In hare cámere dat si lièp.

Door het gebruik van inversie komt dan het verbum finitum in de daling. De bijtoon in het rijm kan worden gedragen door een aor. adverbium:

In haer cámere liep si doè.

Een andere oplossing is het gebruik van het omschreven perfectum:

In haer cámere es si gelòpen.

Hoe gering is bijv. het verschil tusschen:

Mettién si den hért vernàmen
en: Mettién hebben si den hért vernòmen.

Ook andere samengestelde praeterita, die in het latere epos veelvuldig worden gebruikt zonder belangrijk syntactisch verschil met het enkelvoudige verbum finitum, kunnen beschouwd worden als een middel ter vermijding van de oude woordschikking:

1834 Haer órsse moesten op dérde knièlen

luidt in antieken zinsvorm:

1112 In sijn hant *dat hine scoet* (*aor.*)
1113 Forgnut was utermaten blide (imperf.)
1114 Wel behagedem sijn gesmide (imperf.)
1115 Ende dat ors daer hi op sat (imperf.)
1116 Hine was noit te gemake bat (imperf.)
1117 In sinen stegereep *hi* hem *hief* (*aor.*)

1828 *Elc* doe van hem beiden *scoet* (aor.)
1829 Hare scachte *si vernamen* (aor.)
1830 Sere *si* weder te gader *quamen* (aor.)
1831 Si saten vaste in haer gereide (imperf.)
1832 Si waren goede ridders beide (imperf.)

Haer órsse op dérde knièlen.

Rhythmisch verschil is er alleen in de lengte der daling.

Ook in zinnen *zonder* aanloop kan, behalve door bovenstaande omschrijving met „moeten", aan den eisch der nieuwe woordschikking worden voldaan door een zinsvorm met rijmend adverbium:

Die jóncfrouwe in die cámere lièp

is, wat rhythm. heffingen betreft, geheel gelijk aan:

Die jóncfrouwe liep in die cámere doè.

Zonder ons in uitvoerige vergelijking te begeven, schijnt het toch aannemelijk, dat het verdwijnen der oude woordschikking samen moet gaan met groeiende voorkeur voor rijmende adverbia.

Het verdient de aandacht, dat de Ferguut een der weinige gedichten is met meer aoristische adverbia *buiten* dan *in* het rijm [1]). Ten gevolge van zijn groote vrijheid in het gebruik der oude woordschikking heeft de dichter aan de rijmende adverbia met rhythmischen bijtoon weinig behoefte.

Ook het getal der aoristische perfecta is in den Ferguut grooter dan dat der rijmende adverbia [1]). Gelijk we zagen, wordt door het gebruik van samengesteld praedicaat de inversie in de hand gewerkt, terwijl tòch de eigenlijke werkwoordskern aan het verseinde behouden blijft.

De volgende aanhalingen toonen, hoe door de syntactische afwisseling van zinnen met oude woordorde en andere met samengesteld praedicaat de rhythmische welluidendheid van het geheel wordt bevorderd:

3579 Toten ridder es hi còmen
3580 Ende heften bi den hálse genòmen
3581 Onder sinen áerm hine sloèch
3582 Dápperlike hine wéch dròech.

1) Vgl. De vormen van het Aor. Praet. in de Mnl. Epische Poëzie, blz. 68/9.

Hoeveel stijver zou hier klinken:

3579 Toten rídder hi doe quàm
3580 Biden hálse hine nàm
3581 Onder sinen árme hine sloèch
3582 Dápperlike hine wéchdroèch.

Een geheel gelijke schikking in:

1971 Ten castéle *es* hi savons *còmen*
1972 Ende *heft* den goéden mán *vernòmen*
1973 Onder die pórte *hine vànt*
1974 Enen válke haddi op sine hánt.

Samengesteld praedicaat, oude woordschikking en rijmend adverbium wisselen elkaar af in de volgende drie rhythmisch gelijkwaardige zinnen:

364 Te sire plóech quam hi gegàen
365 Sine pérde hi ontspièn
366 Ten castéle liep hi mettièn.

Leysin (Zwitserland). G. S. OVERDIEP.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

---

41. SJAPPITOUWER, ORENBAAR, BAKKELEIEN.

Deze drie woorden van Maleischen oorsprong komen tezamen voor in een politiek paskwil van Romeyn de Hooghe, getiteld *Het Cremoneesche Vreugdevuur*, dat als het eenendertigste van zijn pamflettenreeks *Esopus in Europa* in 1702 verschenen is. Drie mannen uit het volk, de *Sappetausvaarder*, de *Orenbaar*, en *Hannekenuyt*, treffen elkaar op Liefkenshoek, en wat ze over hun kriekebier elkaar te vertellen hebben vormt den inhoud van het pamflet. Ziehier het begin van hun bierpraat:

DE ORENBAAR. Wel *Kees*, in wat gat hebt ge gesteeken, dat

ik u in zoo veele jaaren niet gezien heb? ik meende, dat ge al lang in de *Spaansche* Zee dobberde [1]).

DE SAPPETAUSVAARDER. *Onkruyd vergaat niet.* Maar gy, van waar komt gy hier verzeild? Wie drommel zou u op *Liefkenshoek* zoeken? trouwens, 't is net de plaats van ouds, daar gy 't huys hoort: gy waart van uw jonkheid af een wilde *Kappelaan,* en eeuwig onder de *Lichtekooyen* verward.

DE ORENBAAR. Ja, die kalfsklaauwen zijn afgestooten. Immers is 't waar, dat bergen, en daalen malkander niet ontmoeten, maar menschen al.

DE SAPPETAU [2]). *Uylskuyken!* bergen en dalen ontmoeten malkander altyd, en zyn wisse buuren, de eene ziet men nooit zonder den andere; maar zyt gy altyd aan land gebleeven?

DE ORENBAAR. Dat moest waar blyven; ik heb geen stryd op 't raazende water: ik zie niet gaerne zout water, als in myn moêrs visketel.

DE SAPPETAU. Daarom zyt ge noch te wyzer, noch te beter, maar uw vaâr, en bestevaâr waaren ook al zulke *jangatten.* Neen byget, de mynen dorsten 'er op uyt snuyven. Myn overgrootvaâr deed de eerste tocht, voor de *Oostindische Compagnie, in 't jaar* 1602, toen die eerst opgeregt wierd; dat is nu net honderd jaaren geleden. 't Was een plaizier, den ouwe Bol te hooren vertellen van zyn jonkheid, hy voer voor Hooplooper [3]) uyt: wat heeft hy op de eerste vloot al gehardebold met de Stormen, de *Wilden*, de *Spekken,* en de *Indiaanen?* Maar daar is geen volk in de waereld, die dat lusten zou zoo veel honger, en kommer, zoo veel gevaar, en over al 't spits afbyten; hy bleef over op de eerste *reduyt*, op *Jaccatra*, daar nu dat hemelsche *Batavia* is. De *Javaanen* stormden by duyzenden daar op; de *Mataram* was 'er zelfs voor; kruyt, en alles was verschooten, zy moesten met pannen, ja met hunne eige drek

---

1) De cursiveeringen zijn van Romeyn de Hooghe.

2) Voortaan door Romeyn de Hooghe steeds met dezen korteren naam aangeduid.

3) Zie Wdb. d. Ndl. T., VI, kol. 1076.

zich beschermen, ze hielden 't evenwel uit, zoo dat ze de *Javaanen* deeden schreeuwen, *Orang Ollanda, backeley sammatey* [1]), *die Hollandse honden vechten met drek.*

DE ORENBAAR. Tot zulk een prys staat my de nieusgierigheid niet aan: ik hou 't vaste land onder de voeten; den een drijft zyn lust ter zee, en den andere te land; maar is 't niet meer als honderd jaaren, dat die *Compagnie* begonnen heeft? hoe kan dat weezen? ik heb van de *Fransen* wel gehoord, dat zy daar meer magt hebben, als hier de Koning van *Vrankryk.* Ho, *Fielebard.*

HANNEKENUYT. Ho, *Losin'thol* [2]): hoe komt het volk by de luy? vind ik u hier? wel wat kleurtge *karmozyn:* en evenwel een *uperken* [3]) op de hand? wel, zoo lang u zulke roozen op de hand wasschen, zoo zal u 't geld in de beurs niet schimmelen.

DE ORENBAAR. Ja wel, ik hou veel van een praatjen; en zie, daar is een man der mannen; die 't niet scheelen zou, of hy voor de ring van de hel voer, als 'er maar wat te beschaaren was. Hy heeft *Oost-* en *Westindien* op zyn duim".

Hannekenuyt brengt het gesprek op de Franschen, en de verdere dialoog loopt over de vraag wat die als vechtersbazen waard zijn. Hannekenuyt, een Antwerpenaar (zie Wdb. d. Ndl. T. s.v.), is met de Sappetausvaarder van oordeel dat het lafaards en pochhanzen zijn, de Orenbaar neemt het voor ze op. Maar de Orenbaar weet niet beter, omdat hij maar een Vlaming is, een van die »*Stroppedraagers* en *Kaasvissers* van *Gent* en *Brugge,*" om met Hannekenuyt te spreken.

De samenspraak is in meer dan een opzicht belangrijk. Eerstens omdat ze een kleine twintig jaar ouder is dan Alewijns *Jan Los of den bedroogen Oostindiesvaar* (Amsterdam, 1721), waarin volgens Beets (Ts. XVII 194) „de oudste plaatsen (tot nog toe) te vinden zijn" van het woord *Sappetouwer*. Tevens

1) Mal. *sama tahi* (*tahi*, drek).

2) „Schijtebroek", „schijterd" (*kol*, anus).

3) Halve pint (*Mnl. Wdb.*).

mag uit de nergens elders gevonden samenstelling *Sappetaus-vaarder* de gevolgtrekking worden gemaakt dat het woord *Sappetau* (*-ou*) aanmerkelijk ouder is dan ± 1700, daar voor Romeyn de Hooghe de beteekenis „een Jan Goddome" niet meer gold. Het lijkt wel of hij in *Sappetau* den naam van een Indisch land gezien heeft, want voor hem beteekent Sappetaus-vaarder Oostindies-vaarder. Evenmin als Alewijn gebruikt de Hooghe het woord als een schimpnaam. De sappetau is de held van het drietal. Een spoor van de oorspronkelijke beteekenis „Jantje Goddome" is evenwel te vinden in de woorden waarmee de Orenbaar hem aan Hannekenuyt voorstelt: „een man der mannen; die 't niet scheelen zou, of hij voor de ring van de hel voer, als 'er maar wat te beschaaren was".

Wat *Orenbaar* betreft, merkwaardig is hier de beteekenis door de Hooghe er aan toegekend. Zij komt met geen der beteekenissen overeen die het Wdb. d. Ndl. T. II I, kol. 817 van *baar* opgeeft: (1) Spotnaam voor een zeeman die voor het eerst van zijn leven de linie passeert en in Indië komt. (2) Spotnaam voor ieder die pas in Indië komt, en bij uitbreiding: iemand zonder menschenkennis. (3) Ook gezegd van een nieuweling in een kunst of wetenschap.

Van de Hooghe's *Orenbaar* wordt uitdrukkelijk gezegd dat hij zich nooit op zee gewaagd heeft, laat staan de linie gepasseerd of in Indië geweest is. Hij is een Jangat, een bange landrot. Blijkt niet uit deze vroege beteekeniswijziging dat het woord omstreeks 1700 reeds een lange geschiedenis in den volksmond had?

Indien de algemeen aangenomen etymologie van *bakkeleien* nog bewijs behoefde, zou de Hooghe's Maleische aanhaling de twijfelaars kunnen overtuigen.

A. J. BARNOUW.

---

42. BLANKOFFICIER.

Het Wb. d. Ndl. T. II II kol. 2784 verklaart niet waarom zoo'n opzichter over de slaven een „officier" heette. In het lezens-

waardige boek van Mevrouw W. Wijnaendts Francken—Dyserinck „Drie Maanden in de West" lees ik op blz. 199:

„Het half Hollandsch half Engelsche „blanke overseer" is later tot blankofficier verbasterd, welke term mij vroeger altijd aan iets vreeselijk wreeds: 'n officier met blanke sabel heeft doen denken, die hij tegen de slaven zwaaide".

Hier hebben we ongetwijfeld den oorsprong van den naam. De Oxf. Engl. Dict. s.v. „overseer" geeft als eerste beteekenis op: "one whose business it is to superintend a piece of work, or a body of workmen; a superintendent (of workmen, slaves, convicts, etc."), en onder de bewijsplaatsen staat o.a. dit citaat uit W. Stork (*Acc. East Florida* 1766): "The overseer, and other white servants, will.... be hired much cheaper in a plentiful and good climate, than in a scarce and sickly one".

A. J. BARNOUW.

---

43. DE *Aran en Titus* EN DE *Oene* VAN JAN VOS.

Uit *Het Amsterdamsche Tooneel van* 1617—1772 (blz. 257) van Wybrands blijkt, dat de *Aran en Titus* den 30sten Sept. 1641 en de *Oene* den 8sten Mei 1642 voor het eerst werd opgevoerd. Maar beide drama's waren reeds lang te voren geschreven. Want volgens de „Schouburghs Rekeningen", een Hs. aanwezig in het Archief van het Burgerweeshuis te Amsterdam, werd op 14 Febr. 1638 aan Adam van Germez, den later beroemden tooneelspeler, die in dien tijd wel eens meespeelde, maar vooral als barbier optrad en ook wel rollen uitschreef, *f* 9 betaald „voor rolleren van het spel van Jan Vos en sijn klucht van Oenen". Daardoor is het te verklaren, dat Tengnagel, die van schouwburgzaken zoo goed op de hoogte was, Jan Vos reeds onder de Amsterdamsche dichters noemt in zijne *Amsterdamsche Lindebladen* (1640). Met „het spel van Jan Vos" is ongetwijfeld de *Aran en Titus* bedoeld, die dus al meer dan drie jaren vóór de vertooning was geschreven.

J. A. WORP.

---

44. FORMINE?

(Die werelt) slacht den losen coman
die vingherline van *formine*
vercoept voer guldine.

Beatrijs, vs. 304—306.

Het staat er, zonder eenigen twijfel. Maar buiten deze plaats in het HS. van de Beatrijs is formine nergens gevonden, want het woord in Strattmann's Middle-Engl. Dict. waarnaar het Mnl. Wdb. verwijst, heeft hierop geen betrekking. Aan Vercoullie's verwarde mededeeling in Ned. Mus., 2^2 II, p. 25: „oostersch woord, dat eigenlijk roode menie beteekent (Ar. ôfir = rood), deed ter oorzake van de levendig vuurroode kleur, die in 't goud zoozeer geprezen werd, ook als valsch goud dienst", hieraan hebben we niets, zoolang hij ons den vorm van dat woord niet mededeelt, en het ons niet aannemelijk maakt, dat men zich menie voor goud in de hand liet stoppen.

De poging om een ander woord in de plaats te stellen, dat aan de eischen van den zin en van het rijm voldoet, zonder in den vorm ver af te wijken, zal men dus geen jagen op conjecturen noemen. Het is duidelijk, dat dit dan een goedkoop metaal moet beteekenen. Zou *kalmijn* niet aan deze eischen beantwoorden?

Kalamijn is een zinkerts, dat, volgens het Mnl. Wdb. [1]), o.a. te Bleiberg op drie uren afstands van het Limburgsche Valkenburg gedolven wordt. „Daar men de kalmijn gebruikte om het koper op goud te doen gelijken, werd de invoer van kalmijn in den tijd der Republiek verboden". Van hoeveel belang de handel erin toen evenwel was, blijkt uit tal van plaatsen in de Resolutiën der Staten-Generaal gezonden aan de commissarissen-

1) Het Mnl. Wdb. geeft ook: *kelmine* en *klemijn*(-steen), elders vindt men ook: *klemmer*(*-steen*). Graphisch is de verwisseling met *for-* niet gemakkelijk te verklaren. Maar men zou een verkeerd hooren of een verkeerd dicteeren onder invloed van het volgende *voer* en de vele met *v* aanvangende woorden kunnen vermoeden.

instructeurs te Maastricht (uitg. door Flament in Publ. Soc. Limb. 1913). Daar lees ik van Luiksche en Munstersche kalmijn, maar ook van kalmijn uit Altenberg (= La Calamine, Moresnet). Zoo b.v. op het jaar 1633 in een request van Dirck Heuft c.s., kooplieden, „latende werken in koper op de Akener manier."

Doch reeds veel vroeger moet er ruime handel in gedreven zijn. Pirenne (Hist. d. Belgique I, 178) acht het uiterst waarschijnlijk, dat de kalmijn-lagen langs de oevers der Boven-Maas reeds in den Romeinschen tijd geëxploiteerd werden, en dat zij ook in de vroege Middeleeuwen den omgelegen smidsen voorraad bleven verstrekken. Voor later tijd verwijs ik naar een bij Alwin Schulz (Höf. Leben I, 312) aangehaalde plaats uit „Rumeland", waar sprake is van koper „wie daz gemischet ist mit kalemine".

Slaan we Diefenbach op, dan vinden we op *cadmia*, waarvan het woord *kalmijn* een der talrijke vervormingen is, onder meer de volgende verklaringen: goltfel (residentia ex auro), goldes folli (in anulis sub margaritis), goltschume. — Het is hetzelfde als de bij alchimisten onder den naam: nil album, weisznichts, bekende stof, en vermoedelijk ook als het bij Kiliaen opgegeven: niet, niete.... „aeris et cadmiae favilla."

Zulk goudschuim of -foelie voor goud laten doorgaan, dat doet de looze koopman waarmede de dichter de wereld vergelijkt.

Is mijn gissing juist, dan zou er wellicht ook een aanwijzing voor de plaats van ontstaan van de 'Beatrijs' in te vinden zijn[2]).

1) Zie Grimm. D. Wtb. op galmey, waar o.a. verwezen wordt naar Henisch 1340: galmey flug, weisz nichts.... pulvis nihili, nil album.... wird aus Westphalen gebracht.

2) Onder het corrigeeren maakt Dr. A. Beets mij opmerkzaam op den familienaam Formijne en den naam van een Rijnschip „Formine" (z. Scheepstijd. 4 Mrt. j.l. in N. R. Ct.), welke zouden pleiten voor het bestaan van een woord *formine*, doch in welke beteekenis?

E. HASLINGHUIS.

45. AANTEEKENING OP DE ONUITGEGEVEN BRIEVEN AAN J. P. KLEIN EN A. KLEIN—OCKERSE.

Zie XXXII, 248.

Het aldaar aangehaald Duitsch couplet, dat ik niet wist thuis te brengen, blijkt mij nu ontleend aan een gedicht van Johann Peter Uz, getiteld *Magister Duns*. Vgl. *Sämtliche Poetische Werke von J. P. Uz* in: *Deutsche Literaturdenkmale des 18. u. 19. Jahrh.* n°. 33, S. 34 (met de varianten).

G. K.

---

46. DE DRIE RINGEN IN *Mariken van Nieumeghen*.

Zooals bekend is, wordt aan de zondares Mariken van Nieumeghen in het mirakelspel van dien naam door den paus als penitentie opgelegd: drie ijzeren ringen aan hals en armen te dragen, totdat die vanzelf afvallen. Dr. Leendertz heeft in de Inleiding tot zijne *Middelnederlandsche Dramatische Poëzie* p. CLXXI gewezen op het Oudfransche *Dit des Anelés*, waar men denzelfden vorm van penitentie vindt. Ook elders echter is sprake van ijzeren ringen die breken of afspringen, zij het ook onder niet geheel gelijke omstandigheden. In het Deensche lied *Dalby-björnen*, dat door zijn inhoud herinnert aan den ridderroman *Van Valentijn en Ourson*, draagt de, in een beer veranderde, ridder een ijzeren band om den hals; deze band breekt eerst nadat de „hovmand" die door den beer overwonnen is, er driemaal het kruis over geslagen heeft en een gebed tot Jezus opgezonden:

Ja, bede jeg vil for dig en bön:
dig hjaelpe af nød Marias søn!

Han løse af dig det hårde bånd,
som vel det maegter hans höjre hånd!

Så slog han kors på kors i hast,
tre gange kors, så båndet brast

Og björnen blev en ridder bold,
sin faders land fik han i vold. [1])

Een overeenkomstig geval vinden wij in een ander Deensch lied, getiteld *Haevnersvaerdet* (Het wrekerszwaard). Ridder Peder, die den koning van Denemarken met zijn gezinde heeft vermoord, doet boete door zich ijzeren banden te laten smeden om lendenen, hand en voet. Daarna neemt hij den pelgrimsstaf ter hand en trekt naar het Heilige Graf. Daar vindt hij geen verlossing; doch, als hij over des konings graf gaat, springen de ijzeren banden af:

36. Hr. Peder gik sig til Smedje,
lod slaa sig Jaern om Midje.

37. Han lod slaa sig Jaern om Haand og Fod,
for han vilde gange af Landet ud.

38. Saa tog han sig Pilgrimsstav i Hand.
Saa for han sig saa vide om Land.

39. Han för sig over Ørsels Hav,
og han gik til den hellige Grav.

40. Ikke da kunde han fange Bod,
og end sad ham Jaern om Haand og Fod.

41. *Saa vel hej!*
Hr. Peder han ganger over Kongens Grav:
alle da sprang ham Jaernen af.
Velan! vel over at ride! [2])

Vermoedelijk zal men de hier besproken ijzeren banden moeten beschouwen als een verzinnelijking van de macht, door een of ander bovennatuurlijk wezen over een mensch uitgeoefend. Is die beschouwing juist, dan heeft de dichter van *Mariken van Nieumeghen* zich van een heidensch motief bediend en dat verchristelijkt.

Het komt mij niet waarschijnlijk voor, dat er verband be-

1) Danske kaempeviser..... af N. F. S. Grundtvig. Andet Oplag. København 1875 p. 176—'7.

2) *Danmarks Folkeviser i udvalg ved Svend Grundtvig* (1882) p. 39.

staat tusschen deze ijzeren ringen en de ijzeren banden die het hart behoeden voor breken, waarvan men gewag gemaakt vindt o.a. in het bekende sprookje *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich* [1]).

1) Vgl. *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka* (1918) S. 1 flgg.

Te vergelijken is misschien ook deze plaats uit de „clute" van *Nu Noch* vs. 5—6:

Maer als ic thuus ben, leijt mijn herte ghebonden,
Zo minnelic ben ic ghelevert den honden.

Een voorbeeld uit lateren tijd in Goethe's *Iphigenie auf Tauris* I, 2:

Und wie mit Eisenbanden bleibt die Seele
Ins Innerste des Busens dir geschmiedet.

G. K.

47. J. J. BODMER OVER ANTONIDES' *Y-stroom*.

De bekende Züricher geleerde, criticus en dichter Johann Jakob Bodmer was in 1734 bezig met een leerdicht, getiteld *Character der Teutschen Gedichte*, dat door Jakob Baechtold met recht is gekenschetst als: „einer der ältesten Versuche zusammenhängender historisch-kritischer Betrachtung en „in grossen Zügen ein Bild unserer Litteratur von ihren Anfängen bis auf des jungen Bodmers Zeit" [1]).

In de tweede vermeerderde uitgaaf van dat gedicht (c. 1738) lezen wij:

Wohlan, erwähl ein Werk im weiterm Inbegriffe,
Von höherm Schall und Pomp.
Lasz uns des Ystroms Lob in Schilderrahmen sehn,
Die auf dem Vördergrund in lichten Flammen stehn,
Und in die Ferne dann mit abgesetzten Stralen
Die Aussicht und Verschiesz in der Vertiefung malen.
Erhöh den reichen Flusz nach Schilderer Gebrauch;

1) Zie: *Deutsche Litteraturdenkmale des 18. Jahrhunderts in Herdrucken herausgeg. von B. Seuffert* (Stuttgart, Göschensche Verlagshandlung, 1883) n°. 12, p. III, 35.

Und bringe Licht und Glanz aus Dunkelheit und Rauch
Gleichwie der Morgenstern, wenn andre sterne sinken,
Und itzt mit welkem Haupt am blauen Himmel blinken,
Als aller Oberhaupt, mit gröszerm Schimmer glänzt,
Und alle übertrifft, und all ihr Heer umkränzt;
Also verbinde die in deinem Stromgedichte
Ein künstlich Bilderwerk der Fabel und Geschichte,
Worauf der Ystrom stets im hellsten Feuer glüht,
Und einen langen Pomp von Strömen nach sich zieht.
enz.

In de Aanteekeningen op zijn leerdicht heeft Bodmer een dertigtal verzen uit den *Y-stroom* aangehaald, die door hem in de boven medegedeelde verzen en andere volgende zijn nagevolgd.

Opmerkelijk mag heeten, dat in dit dertigtal Nederlandsche verzen, door een Duitscher (Duitschen Zwitser) geciteerd, slechts twee fouten zijn (*driemal* voor *driemael* en *gotteloos*).

G. K.

---

48. GEEN DRUKFOUT BIJ VONDEL.

Ey! Goddelick Poëet, mocht ick myn daghen langh
Onaenghenaemste krael, navolghen u ghesangh,
Daer int ghewyde Choor, ghy Priesterlick' den Heere
T'soet reuckwerck zyt ghewoon t'ontsteken van zyne eere.

Aldus Vondel in „de Vaderen" (reg. 9—12) tot den „onsterflycken Gascon" Du Bartas.

Bij Van Lennep—Unger vind ik aangeteekend: „*Onaenghenaemste krael:* waarschijnlijk moet men hier aan een drukfout denken, en lezen ‚O aangenaamste kraal!' d. i. zanger".

Hendrik C. Diferee, in *Vondel's Leven en Kunstontwikkeling*, Amsterdam 1912, blz. 88, dezelfde regels aanhalende, schrijft: „O'raenghenaemste krael" en teekent er bij aan: „De oorspronkelijke uitgave heeft *onaenghenaemste*, wat vermoedelijk

o'raenghenaemste, eene verkorting van *over-aenghenaemste* .... zal moeten zijn", enz.

Wij hebben hier echter niet met een drukfout te doen.

Dat Vondel BARTAS zou hebben toegesproken met „onaenghenaemste krael" is natuurlijk niet waarschijnlijk. Maar hij bedoelt er ook BARTAS niet mede. De woorden vormen een bijstelling van „ick", en Vondel, in bescheidenheid, bedoelt er — juist om de grootheid van den Gasconjer te meer te doen uitkomen, door er zijn eigen nietigheid naast te plaatsen, — zich zelven mede. Wat hij zegt is dus dit: „Goddelijke dichter, mocht ik mijn leven lang als de minst geziene der koorzangers, uw gezang begeleiden", enz.

C. BAKE.

---

49. LEDANZEMAKER.

Bovenstaand woord geeft de Bo op als benaming voor den man, die de rijtuigen bekleedt; hij werpt daarbij de vraag op, of dit niet door metathesis kan ontstaan zijn uit diligencemaker. Daartegen pleit: 1. dat enkele metathesis nog niet dezen vorm geeft, terwijl ook bij een zoo gewoon en veel gebruikt woord niet zoo licht een zoodanige verminking of verhaspeling zou voorkomen, al is het niet onmogelijk; 2. dat het niet in den aard van de zaak ligt juist een *bekleeder* van rijtuigen diligencemaker te noemen. Zou niet eerder *ledanze* een volksuitspraak zijn van *lit d'ange?* Het bekleeden van rijtuigen was in den vroegeren tijd, toen de rijtuigen in vorm veel hadden van een staatsie-ledikant op wielen [1]), zeker meer het werk van een behanger dan van een zadelmaker, en dat behangers zich op het maken van ledikanten toelegden, en tevens meer dingen

---

1) Zie Berkhey, *Nat. Hist.* IV[1], 239: „De Koetsen ... wierden toen gemaakt op de wyze van een Paviljoen, of eene rybaare tent; welker verhemelte, bij manier van een Ledikant, aan de zyden met pragtige falballaas en gordynen, mitsgaders van boven met pluimen, vercierd was".

deden, die het gebied van den zadelmaker raken, zag ik bewezen door een advertentie in de 's Gravenhaegse Woensdaegse Courant van het jaar 1742, waarin een behanger zich aanbeveelt voor het maken van „alle soorten van Nieuwmodische Ledikanten en Lit d'Anges" en tevens van veldtenten.

De overgang van *lit d'ange* in *ledanze* is, dunkt me, zeer natuurlijk.

C. H. PH. MEIJER.

---

50. BREDERO'S MOORTJE, VS. 2931.

In de aardige beschrijving van het ijsvermaak op den Amstel, in Bredero's *Moortje*, wordt door vader Lambert onder de schaatsenrijders die hem voorbijkomen ook genoemd:

droncke Keesje vande Slochter:
Mit zyn moye Tuyt-meyt, hier ouwe Japen Dochter.

Moltzer verklaart in de bekende Bredero-uitgave van Binger (2,115) *slochter* door „slager" en Nauta neemt in zijne *Taalk. Aant. op de Werken v. Bredero*, § 6, deze verklaring over.

Toch is het niet aannemelijk dat *slochter* een bijvorm van *slachter* zou zijn.

Ik vermoed dat we te doen hebben met een eigennaam. In verschillende deelen van Noord-Holland vindt men wateren die *de Slochter* heeten, en naar een daarvan zou „droncke Keesje vande Slochter" genoemd kunnen zijn; er is er b.v. een tusschen de Haarlemmer trekvaart en de Slotermeer bij Sloterdijk, en een ander onder Landsmeer. Zie verder over dit woord mijn *Zaansch Idioticon*, kol. 939.

G. J. BOEKENOOGEN.

TESSELSCHADE HERVORMD OF DOOPSGEZIND?

Op deze vraag van Mr. C. Bake, onder N°. 39 van „Kleine Mededeelingen", valt het antwoord niet moeilijk. Tesselschade was zonder twijfel niet doopsgezind, maar hervormd. Tot de meening, dat haar vader Roemer Visscher, en dus ook zij, doopsgezind was, werd ik aanvankelijk gebracht (Verslag v. h. Vondel-Museum, 13 Mei 1910, bl. 25—26) door (op gezag van Dr. P. Leendertz Jr., Leven v. Vondel, bl. 15, noot), als bewijs van doopsgezindheid aan te nemen de verklaring, o. a. ook door R. Visscher afgelegd: „bij ware christelijke woorden, oprechte geloove, eere ende vromicheyt in plaetse van eede." Later is mij overtuigend gebleken, dat een dergelijke verklaring in de notarieele akten een algemeen aangenomen formulier was, waaraan lieden van allerlei richting zich hielden. Ik heb deze uitdrukking gevonden zoowel waar het betreft de akten van Katholieken en Doopsgezinden, als Hervormden, en zelfs van Israëlieten. Voor het geloof van R. Visscher en zijn dochters is dit dus volstrekt geen bewijs, en bij een latere behandeling van dit onderwerp heb ik mij dan ook niet meer op het argument van de notarisformule beroepen [1]). Het bewijs, dat ook de kinderen van Roemer Visscher niet katholiek (zooals steeds is beweerd), maar hervormd waren, evenals hun moeder Aefgen Jansdr. van Campen, is gemakkelijk te leveren. Behalve het door Mr. Bake aangehaalde vers van Huygens (al zijn verzen met omzichtigheid als historische bewijzen te gebruiken!),

1) Zie *Over Vondel, Tesselschade en andere vrouwen uit zijn kring*, in „Annalen van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland." Jg. 1912, bl. 72.

blijkt, dat Tesselschade hervormd was, uit het feit, dat zij 6 Juni 1614 in de Oude Kerk te Amsterdam als doopgetuige stond over het oudste kind van haar zuster Truitje. (Zie Unger, Oud-Holland, III, bl. 168). Vreemd is 't, dat dit Unger ontgaan is. Een roomsche vrouw kón en mócht dit niet doen in een Hervormde kerk. Roemer Visscher liet zijn kinderen Geertruy en Grietje opnemen in de Hervormde Kerk. (Zie De Roever, Oud-Holland, I, bl. 243, noot 4). Voor Geertruy blijkt het ook uit haar huwelijk in de Hervormde Kerk, bij Unger, Oud-Holland III, bl. 167. En bovendien nog uit het feit, dat zij alle vier hare kinderen in de Oude Kerk liet doopen. (Unger, t. a. p., bl. 168). Toen De Roever (Oud-Holland, I, bl. 241, v. o.) klaagde, dat de doopboeken der Roomsch-Katholieken na 1578 te Amsterdam niet meer aanwezig zijn, en dit betreurde in verband met de onzekerheid omtrent de geboortejaren der kinderen van R. Visscher, verkeerde hij nog in de meening, dat zij katholiek waren. Zouden die data, nu men beter is ingelicht, niet te vinden zijn in de doopboeken der Hervormde Gemeente? Ik weet niet, of die nog voorhanden zijn. Tesselschades huwelijk met den Protestant Crombalch, 29 October 1623, is ook een nader bewijs voor haar Hervormd geloof. Taddea, haar oudste dochtertje, wordt 19 Februari 1625 hervormd gedoopt [1]). Bij de aanteekening van het overlijden van Tesselschades tweede dochter Maria, op 4 September 1647 te Alkmaar, staat geen vermelding omtrent den doop. Het ligt voor de hand, dat zij, vóor of na haar moeder, in 1642, evenals deze katholiek is geworden.

De bewijzen voor Tesselschades overgang tot de Katholieke Kerk in 1642 heb ik afdoende geleverd in bovenvermeld „Verslag van het Vondel-Museum" en in het reeds genoemde artikel in de *Annalen*, 1912.

Heemstede. J. F. M. STERCK.

1) Mededeeling van den heer C. Bruinvis te Alkmaar.

D'ONBEKENDE VOERMAN VAN 'T SCHOU-BURGH.

Achter het gedicht *De geest van Mattheus Gansneb Tengnagel, In d'andere werelt by de verstorvene Poëten* (1652), waarvan de schrijver blijkt voortreffelijk t'huis te zijn in de letterkundige geschiedenis van zijn tijd, komt een vers voor met den bovengenoemden titel. Wanneer de geest van Tengnagel vol angst de geesten ziet der dichters, die hij opnoemde, terwijl hij over hunne werken een kras oordeel velde, verzoekt hij ten slotte onder hen te mogen plaats nemen. Zij verwelkomen hem en staan hem zijn verzoek toe, maar eerst moet hij, volgens de onder hen bestaande wet, een eigen vers voordragen. En nu volgt *D'onbekende voerman van 't Schou-burgh*, waarop reeds in het begin van *De geest* wordt gezinspeeld met de woorden:

»Voerman die de Schouburghs waghen
Aefrechts mende, weet ghy 't niet,
Hoe dat ick voor dou en daghen
Pleegh te singen aen u liedt?"

D'onbekende voerman is een vers van 326 regels, vol toespelingen op tooneelzaken. Toen Unger in 1883 zijne studie over Tengnagel in *Oud-Holland*, I, publiceerde, liet hij het in zijn geheel afdrukken (blz. 217—219), „in de hoop, dat het onzen literatoren moge gelukken, het volkomen te verklaren". Daartoe beweer ik niet in staat te zijn, maar ik geloof toch de enkele ophelderingen van Unger met vele te kunnen vermeerderen.

Unger giste, dat het vers in 1638 is geschreven, omdat aan het slot melding wordt gemaakt van Vondel's verloren treurspel *Messalina*. De gissing is juist, zooals uit het volgende zal blijken.

En nu het gedicht zelf. Het begint aldus [1]):

1) Ik volg den tekst, zooals Unger hem geeft, maar heb hier en daar drukfouten verbeterd en de interpunctie veranderd.

„Wonder, wonder, noch eens wonder!
't Gat legt boven, 't hooft legt onder,
En het gaetter wel verkeert,
Daer de knecht sijn meester leert.
Onse wagen die soo hollen,
Stond zy maer op rat of rollen,
Want mijn Ezels gaender voor,
Sonder wetenschap van spoor.
D'eerste draeft vry wat hoveerdigh,
En de tweede gantsch ooveerdigh,
Doch de derde valt soo goet,
Dat ick d'Ezel prijsen moet.
'k Ben met 't vierde heel bedroogen,
't Arme beest heeft glaesen-oogen,
En het kijckter niet meer uyt.
Maer het vijfde moest ick hebben,
Want de haver inde krebben
Wou aen 't wassen met gewelt,
Ofse stond op 't open velt,
Daerse swelt van dauw en regen:
Had ick Slock-op niet gekregen [1]),
'k Was nou al aen 't dorsen vast,
Daer ick nu van ben ontlast.
Maer wat dunckje van de leste?
't Is al vry wat veer van 't beste:
Daerom loopt hy oock voor speck
Sonder bitjen in sijn beck".

De Ezels, waarvan gesproken wordt, zijn de zes regenten van den Schouwburg (Unger). Letten wij eerst op N°. 5 en bedenken wij, dat als vijfde regent in het jaar 1637—1638 wordt opgegeven Hereman Dircksz. Coorenkind [2]), die verder niet meer als zoodanig voorkomt — hij was in 1635 en volgende jaren bestuurslid der Oude Kamer geweest [3]) — dan kunnen wij gemakkelijk de anderen identificeeren. De eerste, die „draeft vry

1) De beteekenis van den versregel is niet duidelijk.

2) Zie C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche Tooneel van* 1617—1772, blz. 227, waar eene lijst der regenten is afgedrukt.

3) Zie Dr. J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, II, *Haarlem, De Erven F. Bohn*, 1908, blz. 122.

wat hoveerdigh", is Willem Dircksz. Hooft (1594—1658). Glazenmaker en glasgraveur van beroep, was hij in 1622 met de *Jan Saly* als kluchtspelschrijver opgetreden en had zich later met *Door-trapte Melis* (1623), *Andre de Piere* (1628), *Stijve Piet* (1628) en de *Heden-daegsche Verloren Soon* (1630) op letterkundig gebied onderscheiden. Zijne stukken werden zoowel op de Brabantsche kamer, als op de kamer *In Liefd' Bloeyende* en op Coster's Academie gespeeld en hadden succes. In 1635 was hij hoofd der kamer *In Liefd' Bloeyende* [1]), die zich in 1632 met de Academie had vereenigd, en het was dus niet vreemd, dat de Amsterdamsche magistraat, op voordracht van de regenten der beide Godshuizen, hem in 1637 koos tot een der hoofden van den pas opgerichten Schouwburg. Dat ambt heeft hij bekleed van 1637 tot 1642, 1644 tot 1647 en 1651 tot 1653. — Als 6de wordt in het lijstje bij Wybrands Simon Engelbrecht genoemd (1606—1671). Hij was te Aken geboren, maar werd koopman te Amsterdam. Engelbrecht stelde veel belang in het tooneel, was een vriend van den dichter Krul en in 1637, van 1642 tot 1644 en van 1667 tot 1671 regent van den Schouwburg. Hij heeft in 1646 Krul's *Tirannige liefde*, vertaald naar *L'Amour tyrannique* (1638) van George de Scudéry, uitgegeven en schijnt ook zelf tooneelstukken uit het Fransch te hebben vertaald [2]). In het laatst van zijn leven kreeg hij het te kwaad met de leden van „Nil Volentibus Arduum", die hem beschuldigden van intrigeeren en dat wel tegen hen, onnoozele lammeren. Hevige aanvallen had Engelbrecht van hen te verduren en nu wordt in één pamflet o.a. van hem gezegd, dat de vroedvrouw bij zijne geboorte zag, dat door „zijn tantvlees alreê slaghtanden doorquamen", en in een ander: „De man met sijn slagtanden bedeckt sijn bijters soo

1) Zie Dr. J. F. Haverman, *W. D. Hooft en zijne kluchten*, *'s Gravenhage*, *H. P. de Swart en Zoon*, 1895, blz. 11, 12.

2) Zie Dr. J. te Winkel, *Bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, blz. 121, 122.

met sijn lippen, dat hij nu wel een zuyg-hontjen lijckt, daer hij eerst wel voor het qua beest in Piramus en Thisbe sou hebben konnen speelen" [1]). Wij hebben hier dus denzelfden persoon, die, volgens Tengnagel, loopt „Sonder bitjen in sijn beck".

Nu N°. 1, 5 en 6 van Tengnagel's opsomming geheel overeenkomen met N°. 1, 5 en 6 van Wybrands' lijstje, mogen wij het er voor houden, dat dit ook met de drie anderen het geval zal zijn. De tweede Ezel dan, die „gantsch oneerdigh" draaft, is waarschijnlijk David Cens, Ces, Sens of Zens; hij wordt ook aan het slot nog eens genoemd, want hij was een der twee hoofden van den Schouwburg, die het volgende jaar werden herkozen. Cens komt in de *Amsterdamsche Lindebladen* (1640) van Tengnagel een enkelen keer voor onder een groot aantal namen van dichters; waren de Amsterdamsche liederboekjes van het eerste gedeelte der 17de eeuw nauwkeurig onderzocht, dan zouden wij misschien iets meer van hen weten. — De derde man — hij wordt door den dichter geprezen om zijne goedheid — is Steven Jacobsz. Vennekool, die in 1625 een der „overluyden" van het chirurgijnsgilde was [2]). In 1619 had Dirk Rodenburg aan hem het eerste deel van zijn drama *Hertoginne van Savoyen en Don Juan de Mendossa* opgedragen, het tweede en derde deel aan Elisabet Dieryckx van den Hoef, Vennekool's vrouw, en Steven had die beleefdheid beantwoord met een *Sonnet In tloof van ..... Theodor Rodenburgh* [3]). Ook Rodenburg's *Sigismund en Manuella* (1635, 1636) is aan Vennekool opgedragen, die toen bestuurslid was der Oude Kamer [4]). — De man met de glazen oogen, dus met een bril, moet Mr. Jacob Dielefsz. Block zijn. Hij was in 1638, 1639 en 1644 overman

1) T. a. p., blz. 132.

2) Zie Jhr. Dr. J. Six in *Oud-Holland*, IV, blz. 86.

3) Zie Dr. J. Alblas, *Bibliographie der werken van Theodoor Rodenburgh*, *Utrecht*, *Firma J. L. Beijers*, 1894, blz. 24.

4) Zie Te Winkel, *De ontwikkelingsgang*, t. a. p.

van het chirurgijnsgilde [1]). Ook Block wordt in Tengnagel's *Lindebladen* als dichter genoemd; hij heeft o.a. een lofdicht geschreven op B. Fonteyn's *Fortunatus Beurs en wensch-Hoedt* (1643) en ook zijn vriend Krul bezongen, zooals wij dadelijk zullen zien. Behalve in het jaar 1637 tot 1638, was hij van 1641 tot 1644 en van 1648 tot 1651 hoofd van den Schouwburg.

Wij gaan nu verder met Tengnagel's gedicht:

»Yemant sou hier konnen vragen:
Kan een Ezel so hart jagen,
Dat hy met syn snelle gangh
Kar en Voerman valt te bangh?
Daer de luyaert niet wil roeren,
Of men moet hem eerst soo voeren
Met een hout, dat wacker kleeft,
Dat hy bult of strepen heeft.
Hierop segh ick met de waerheyt:
Ondervindingh, die maeckt klaerheyt;
Nodeloos word het bediet,
Datmen voor sijn oogen siet.
Heughtje noch wel, Kameristen,
Hoe Sint Jacob plagh te twisten?
En hy had niet eene Schulp,
Die sijn vrome Meester hulp.
Juyst quam Jantje met sijn Krullen
Om Sint Jacobs kap te vullen,
En hy gaf hem sulcken hert,
Dat de stumpert lachend wert.
»t Is geen nood, bedwinght jou klagen;
Moetje van de oude wagen",
Seyden Jantje, »ick weet raet,
Dat het jou wat beter gaet.
Siet, wy sullen 't samen lopen
En een eygen wagen kopen.

1) Misschien ook nog in andere jaren; een Jacob Block komt meermalen voor als dat ambt bekleedende — nooit tegelijk met Jacob Dielefsz. Block — en nog in 1664 als deken van het gild, volgens vriendelijke mededeeling van Mr. W. R. Veder, Archivaris van Amsterdam.

Peerden heb ick al besteet;
Was de wagen maer gereet.
Yser-werrick heb ick mede,
Benje slechjes wel te vreden,
En wy sullen, soo ick meyn,
Dichjes by de Lombert zijn;
Dat kan oock voor al niet schaden.
Vind jy 't oock soo niet geraden,
Jacob Oom? Wat dunckjer van?
Wel dat gaetter dan op an."
  Daermee gingh het op een bouwen,
Op een hacken, op een houwen,
Datmen in een korten tijt
Al het yser raeckten quijt,
En het gelt was mee te soecken.
Arme Jacob weer aen 't vloecken
En de peerden op ter loop;
Daer lagh 't alles overhoop".

„Jantje met sijn Krullen", die genoeg „yser-werrick" heeft, is natuurlijk Jan Hermansz. Krul [1]) (1601?—1646), smid van zijn ambacht, maar ook lyrisch en dramatisch dichter [2]). De hier aangehaalde versregels doelen op de oprichting van Krul's „Musyk-kamer" in 1634. — Na de vereeniging van Oude Kamer en Academie (1632) liet de eenheid onder de kamerbroeders evenveel te wenschen over als vroeger dikwijls het geval was. Waarschijnlijk voelden Krul en zijne vrienden zich minder goed t'huis in een kring, waarin het eenigszins ruw toeging, waar men zich weinig om de kunst bekommerde en niet elke richting tot haar recht kon komen. Ook waren de vertoonde drama's niet altijd van zedelijken aard [3]). Daarom scheidden Krul en eenige anderen zich af en stichtten eene

1) Reeds opgemerkt door Unger.

2) Zie over hem, Dr. G. Morre, *Jan Hermansz. Krul, Delft, J. Waltman Jr.*, 1894.

3) Vgl. de aanhalingen uit een in 1634, anoniem, verschenen gedicht, getiteld: *Treur-klacht van Liefd' Bloeynde*, door Te Winkel aan Krul toegeschreven, in *De ontwikkelingsgang*, blz. 116, en Krul's *Inleydinge, Gedaen op de Amsterdamsche Musyck-kamer, Ie blijft in Eelen doen. In Mayo* 1634.

nieuwe vereeniging; tot hen behoorden o.a. Engelbrecht en J. D. Block. De laatstgenoemde heeft een *Lauwer-krans* voor Krul geschreven. Het vers van Tengnagel geeft ons verder nog eenige opheldering over de oprichting der *Musyk-kamer*. Sint Jacob en Oom Jacob zijn blijkbaar namen voor Jacob Block, die het oneens was met de leden der Oude Kamer — de toespeling in „eene Schulp" ontgaat mij — en geld stak in de nieuwe onderneming [1]), waarvan het gebouw in de buurt was van den Lomberd, gelegen aan de Oudezijds-Voorburgwal, Lomberdsteeg en Nes. De inrichting heeft maar korten tijd bestaan en Block heeft er blijkbaar zijn geld in laten zitten.

De „Voerman" vervolgt:

»Hadden die luy sulcken sotheyt
En haer peerden sulcken botheyt,
Hoe sal 't met mijn wagen gaen,
Daer maer Ezels trecken aen?
Maer dat wil ick wel bekennen,
Dat mijn Wagen niet sal rennen,
Want hy is van Camper-hout
Al te groot en swaer gebout,
En met kalck en steen geladen,
Sonder rollen, sonder raden;
Soo men ergens rollen vont,
Die staen opwaerts in de gront [2]).
Dus en hoef ick niet te duchten
Om het hollen, maer ick suchte,
Dat mijn Ezels g'lijckerhandt
Sullen met haer onverstandt,
Daer geen reden is te scherpen,
Al mijn Wagen ommewerpen,
En als 't onderst boven leyt,

---

1) Hij komt niet voor in het *Kohier van den tweehonderdsten penning voor Amsterdam en onderhoorige plaatsen over* 1631, *uitgegeven vanwege het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam, door* J. G. Frederiks *en* P. J. Frederiks, *Amsterdam, Ten Brink en De Vries*, 1890, maar is misschien dezelfde als de daar (blz. 26) genoemde Blocken, die op den Zeedijk woonde en wiens vermogen op *ƒ* 12.000 werd geschat.

2) De heipalen.

Dan is al mijn werck bekaeyt,
En ick kan hem niet oprechten,
Want ick heb geen hulp van knechten.
Of ick schoon na Joosje loop,
Die en krijgh ick niet goed koop,
Want doe hy sijn dienst my gonde,
Hebben s'hem naer huys gesonden;
D'eerste Ezel van de ses
Wou niet luyst'ren na sijn les,
En de andere balckten Amen,
Want sy hoorden al te samen
Meer na d'Ezels bot gebrem,
Als na Joosjes sweep of stem,
Die doe meed' de Wagen mende,
Doe hy noch stond over-ende;
Doch hy leyt noch niet heel neer,
Maer ick sie hem al omveer."

Bij „Camper-hout" teekent Unger aan, dat het eene toespeling is op Nicolaes van Campen, den bouwmeester van den Schouwburg, die later nog eens genoemd wordt, en hij gist, dat met Joosje Vondel bedoeld is. Die gissing houd ik voor juist. Maar wij mogen in deze versregels geene toespeling zoeken op de tegenwerking bij de eerste opvoering van de *Gysbreght*, zooals ik eerst meende.

Als datum, waarop de nieuwe Schouwburg zou worden ingewijd en de *Gysbreght* zou worden gespeeld, was 26 Dec. 1637, dus de tweede Kerstdag, vastgesteld. Maar de kerkeraad der Gereformeerde Gemeente zond eene commissie naar de regenten van het Weeshuis, om hen aan te sporen „de verthooninge vande superstitien vande paperye, als misse en andere ceremonien", niet toe te laten. Toen die commissie niet slaagde, vaardigde de kerkeraad twee zijner leden af naar de burgemeesters, maar ook deze stap bleef in zooverre zonder resultaat, dat de vertooning van het treurspel niet werd verboden [1]); zij werd echter uitgesteld tot den 3den Januari 1638, den eersten Zondag

1) Vgl. J. H. Rössing in *De Tijdspiegel*, III, blz. 287, 288.

na nieuwjaar. Ook onder de hoofden van den Schouwburg was er tegenwerking, nl. van de zijde van Simon Engelbrecht. Die tegenwerking gaf Vondel het versje in de pen: *Als Gysbreght van Aemstel belet wierd gespeelt te werden, door N. N. een Akenaer.*

Wie wroet des Amstels Schouwburg om?
Een Akervarken, bot en dom [1]).

Maar *D'onbekende voerman* zegt, dat „D'eerste Ezel van de ses" niet naar Joosjes stem wou luisteren, en de eerste was, zooals wij boven zagen, W. D. Hooft. Aan eene vergissing van Tengnagel mogen wij niet denken; daarvoor was hij veel te goed op de hoogte van de tooneelgeschiedenis van zijn tijd. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat Vondel aan de hoofden van den nieuwen Schouwburg zijne hulp en zijn raad had toegezegd — dat mag men m. i. opmaken uit de woorden: *Die doe meed' de Wagen mende* — maar dat al heel spoedig de „hoveerdighe" Hooft daar niet van gediend is geweest en Vondel zich heeft teruggetrokken.

De Voerman heeft nu weer het woord:

»Och! ick mach 'er niet op dencken,
Want ick sou mijn sinnen krencken,
En ick ben mijn niet gelijck,
Als ick op mijn Ezels kijck,
Die, in schijn van menschen, trecken,
En mijn oogen souden decken,
Seyde niet haer buyten-schijn,
Datse binnen Ezels zijn,
Op een nieuw fatsoen gebooren.
Sonder lange steyle ooren;
En 't is seker, want haer daet

1) Vgl. Dr. G. Penon, *Historische en bibliographische beschouwing van Vondels hekeldichten, Groningen, P. Noordhoff*, 1878, blz. 190, vlgg.; mijn *Jan Vos, Groningen, bij J. B. Wolters*, 1879, blz. 100, 101; Te Winkel, *Bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, blz. 120, 121, en Unger's *Vondel*, 1637—1639, blz. 129.

En haer woorden houden maet,
En men kan in Ezels wercken
Sulcken plompheyt niet vermercken,
Als in dese ses haer doen,
Diemen menschen sou vermoen.
Want het beest, recht beest geschapen,
Is gemaeckt, nu om te slapen,
Dan te wercken na den eysch,
Anders krijght hy harde spijs.
Maer mijn Plompaerts moet ick voeren [1]),
. . . .
. . . .
Maer mijn luyaerts wercken niet,
Als aen 't geen mijn schade biet,
En sy willen echter hebben
Suyver stroy en volle krebben,
Ja in sulcken overvloet,
Dat mijn blaes weer roocken moet [2]),
Die ick uyt de Schoorsteen haelde,
Want ick dacht niet, dat ick dwaelde,
Maer ick meende, heel verblijt,
Hem te proppen metter tijt
En met duyten vol te garen,
Die ick nou begost te sparen
En mijn jonckheyt vaeck ontnam,
Of de oude dagh eens quam,
Die so menigh na laet jancken,
Alsser niet en is te bancken.
Luye Ezels, waer je 't vroe
Hoe een out man is te moe,
Die wat leckers heeft te smullen,
'k Meen niet, dat je soo sout pullen
En de Pachters loopen aen,
Die Zach'rias heten gaen,
Sonder eenich cijns te langen,
Want je maeckten t'haer soo bange,
Alsje lickte met malkaer
Vaetjen voor, en vaetjen naer,

1) Hier zijn vijf onkiesche versregels, die niets tot de zaak afdoen, weggelaten.
2) De blaas, waar ik mijn spaarduiten in bewaar.

Doe Vrou Mari met haer Papen
Alleman joegh in de Wapen.
Dan je klaerden 't doe so moy,
Dat je haver kreeght voor hoy."

Welke pachters hier bedoeld worden, is niet duidelijk. Aan den Schouwburg was geene koffiekamer verbonden, dus aan pachters van het buffet is niet te denken. Maar de tooneelspelers werden op kosten van den Schouwburg nog al eens op bier onthaald, en somtijds ook door de dichters getracteerd [1]). En de hoofden vergaderden al evenmin op een droogje, als eenig ander college in dien tijd. Waarschijnlijk was dus de leverantie van de vele drinkwaren gepacht door eigenaars van dicht bij den Schouwburg gelegen herbergen [2]). Zacharias Jans was de knecht die de hoofden gewoonlijk bediende en ook wel een enkelen keer als tooneelspeler optrad [3]); als zoodanig komt hij dan ook in *De Geest* voor. De meeste acteurs toch beoefenden tevens een ander vak of ambacht. — Met „Vrou Mari met haer Papen" is zonder twijfel de *Gysbreght* bedoeld; men vergelijke het verhaal, dat de Bode in het 5de bedrijf doet van de moorden in het klooster der Klaerissen, en met name den uitroep van Klaeris van Velsen (vs. 1478): „O zuivre maeghd Marije!" Aan de *Maria Stuart* (1646) kan hier niet gedacht worden.

De Voerman vervolgt:

»Maer je gingh se [4]) haest misbruycken
Door de veelheyt van de kruycken,

1) Vgl. Wybrands, t. a. p., blz. 83.

2) In de „Rekeningh van de nieuwe Schouburgh. Begonnen in April 1637, gesloten 18 January 1639" (Hs. van het Stedelijk Archief van Amsterdam), komt b.v. op 15 Oct. 1638 de post voor: „een reeckening van bier aen Aefgen Victorinus *f* 144 : 18". Haar naam komt dikwijls in de „Rekeningh" voor.

3) Zijn naam komt in beide hoedanigheden meermalen voor in de „Rekeningh" van 1638 en die van de volgende jaren.

4) Nl. den haver; zie den vorigen versregel.

Dat ick menighmalen dacht,
Dat het nutter was gebracht
In mijn blaes, en die te hopen,
Om hier na te mogen koopen,
In een eygen stille kluys,
Warme kost in 't Mannen-huys
En het overschot te senden
Na jou meesters bonte bende [1]),
Daer jy, Ezels, selfs wel weet,
Dattet beter is besteet,
Als jou holle Jaepse basten
Met haer brockjes t'overlasten,
Die je dickwils overgaf,
Als een Vercken geeft sijn draf.
Wijse Floris, sonder weten,
Of die wijs wil sijn geheten,
Jy behoorde sulcken doen
Met oogh-luyckingh niet te voen,
Maer veel eerder uyt te royen:
Dan ick denck, het klockend' poyen
Had met jou oock sulcken val,
Als met yemand van haer al,
En het is oock vaeck gebleken
Door je droncken Hoofsche streken,
Als de swarte Leeu sijn vat
Seyde: »Hopmans Seun is nat,
Maer hy is weer wel gewapend,
Want hy heeft mijn kracht, al gapend',
En mijn vochtigh ingewant
Door sijn toogjens over-mant."
Wel, wat nood was 't, dat jou sinnen,
Buyten bierigh, en van binnen,
Maelden als een Water-wiel,
Als je 't soopje binnen hiel.
Maer je moetje kracht stracks uyten
En je hoovaerdy ontsluyten,
Die met sulcken botticheyt
Al je malle doen beschyt,
Dat je knechten t'samen rotten

1) De weeskinderen in hunne kleurige kleedij.

En je Heerschappy bespotten,
En een yeder, die het hoord,
Barst van lachen en schreewt: moord,
En men acht het voor een wonder,
Somer-Vorst en Winter-donder,
Maer dit wonder is noch meer,
Want de knecht gebiedt sijn Heer,
En de Meester, die moet letten
Op het kind zijn arme wetten";

Nadat de Voerman dus geklaagd heeft over de vele onkosten, ten gevolge van het drinken der hoofden, waardoor het Oude-Mannenhuis wordt benadeeld en hij zelf genoodzaakt te sparen, daar hij nu minder kans heeft, eene plaats in dat gesticht te veroveren, gaat hij over tot de regenten, die van 1638 tot 1639 aan het hoofd van den Schouwburg stonden. In de „holle Jaepse basten" ligt eene toespeling op Jacob Bas Cornelisz, van wien mij niets bekend is; zeker behoorde hij niet tot het bekende geslacht, dat in Amsterdam vele ambten heeft bekleed. — „Wijse Floris" is, zooals Unger reeds heeft meegedeeld, Floris Soop; op hem doelt ook, 19 regels verder, de uitdrukking „'t soopje". Ook in het volgende jaar was hij hoofd van den Schouwburg. In de *Amsterdamsche Lindebladen* noemt Tengnagel hem onder de dichters. „De swarte Leeu", wiens vat sprekend wordt ingevoerd, was het huis *De Leupart.* Op den Oude-zijds-achterburgwal was tusschen den Korten-niezel en het Vredenburgssteegje een groot pakhuis, dat dien naam droeg. Daarin lag een reusachtig vat, dat, naar men zeide, 112 okshoofden kon bevatten; het was ingericht als eene gelagkamer, met eene tafel in het midden en banken aan den kant [1]). Die eigenaardige herberg werd veel bezocht door deftige menschen; o. a. kwam Daniel Mostart, die secretaris van Amsterdam was,

1) Vgl. J. ter Gouw, *Eene wandeling in Amsterdam, in het midden der zeventiende eeuw, Amsterdam, C. L. Brinkman*, 1865, blz. 63, en zijne *Nalezing op de Amstelodamiana*, 1866, blz. 107, 108.

er wel, zooals Vondel in een brief aan Hooft meedeelt [1]. — Jan Hendricksz Soop, de vader van „wijsen Floris", had in 1612 eene glasblazerij op den Kloveniersburgwal [2], maar was tevens schutter en werd in die hoedanigheid afgebeeld op een schuttersmaaltijd, in 1604 door Gerrit Pietersz geschilderd [3]. En de broer van Floris, Jan Soop, was in 1653 kapitein van de „lantsmilitie" te Amsterdam [4]; toen hij in 1656 stierf, deed Floris de wapens zijner compagnie voor *f* 760 aan de stad over [5]. De uitdrukking „Hopmans seun" laat zich dus wel verklaren, als is zij niet juist. Wij weten verder alleen nog van hem, dat hij in 1657 schilderijen van Hercules Seghers en Van Goyen en teekeningen van Pieter Jansz Quast bezat [6]. Dat hij door zijne manieren al zijne ondergeschikten van zich vervreemdde — in de „Hoofsche streken" schuilt natuurlijk eene toespeling op zijn ambtgenoot W. D. Hooft — en hen toch niet naar zijne hand kon zetten, blijkt uit de laatst aangehaalde versregels.

»Kloecke Schipper sonder schuyt,
Heer, je munt te bijster uyt [7],
. . . .
Wou de steen van 't graf eens wijcken,
Dat [8]) zijn Maecker [9]) op mocht kijcken,

---

1) In Juli 1646 schrijft Vondel aan Hooft over „onze(n) vrolijcke(n) Mostert": „Weinige maenden voor zijn overlijden noodighde hy den Joodschen Docter noch, om met hem te gaen by „den patiënt met den grooten buick". Zy gingen hene en vonden geenen waterzuchtigen, maer het Rijnsche wijnvat, en oordeelden stracks het laten geraden, om dien kranken van overtollige vochticheit t'ontlasten". (Vgl. *P. C. Hoofts Brieven .... Te Leiden, bij E. J. Brill*, IV, 1857, blz. 205).

2) Zie De Roever, in *Oud-Holland*, I, blz. 183, Noot.

3) Vgl. Jhr. Dr. J. Six in *Oud-Holland*, XV, blz. 135, en denzelfden en W. del Court, t. a. p., XXI, blz. 69.

4) Vgl. Bontemantel, *De regeering van Amsterdam .... uitgegeven door* Dr. G. W. Kernkamp (in *Werken v. h. Hist. Gen., 3de serie*, VII, 1897), I, blz. 216.

5) Zie De Roever in *Oud-Holland*, V, blz. 52, Noot.

6) Vgl. Bredius, t. a. p., XX, blz. 80.

7) De 4 volgende onkiesche versregels laat ik weg.

8) = zoodat 9) nl. van den schouwburg.

Die belaen was met de surgh
Van zijn opgeboude Burg,
'k Meen, hy zou zijn borst verscheuren
En het arm gewelf betreuren,
Dat zijn maexsel ongescherpt
Schandelijck te gronde werpt.
Lieve Claes, het is verkeecken,
Soo 't geoorloft is te spreecken
Met je schim, die altijdt maeld
En ontrent het Wees-huys dwaelt,
Daer je eertijts in je leven
Goede ordre plagh te geven,
Met een muer, wel hoogh en sterck,
Tusschen 't doeck en 't binnewerck [1]),
Dat malcander soo genaeckte,
Dat het kleyne kapjens [2]) maeckte,
Kapjens, die men met de kost
Wt de Pap-pot voeden most.
Hadje doe jou eygen kater
Oock een hoekjen over 't water
Achter jouwent opgebout",

dan was alles goed gegaan en waren er in den Schouwburg geene ongelukken gebeurd. Zoo zullen wij de zes volgende versregels maar vertalen.

Bij het woord Schipper denkt men in de eerste plaats aan Jan Jacobsz Schipper, den bekenden uitgever der werken van Cats. Geboren in 1618, dreef hij van 1643 tot 1681 zijne zaak eerst op de Prinsen-, later op de Keizersgracht „In de Historie van Titus Livius" [3]). Hij heeft gedichten geschreven, een roman uit het Fransch vertaald en ook eenige treurspelen uitgegeven, o.a. in 1640 *Verovering van Rhodes*, *met d'Onnozele Bloedschande*. Tengnagel noemt in zijne *Amsterdamsche Lindebladen* „Schipper

1) De bouwkundige termen in deze twee regels luiden, in het Latijn vertaald: mentula arrigens inter indusium et pudendum muliebre.

2) Woordspel met het woord *kap* = dakkoepel van een gebouw, en *kap* = hoofdbekleedsel van vrouwen en kinderen.

3) Vgl. A. M. Ledeboer, *De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland, Deventer, A. ter Gunne*, 1872, blz. 81.

Ian" onder de dichters. Hij was met hem bevriend, want hij schreef in 1641 een versje op zijn portret [1]), en de ander versierde de *Lindebladen* met een lofdicht. Daar nu Tengnagel in zijn *Sinte Nicolaas milde gaven* verzekert van „onse Schipper Ian", dat er „vreemde quinten Woelen in zyn harsenpan", kan dat beteekenen, dat hij een groote vrouwenliefhebber was, zooals de Voerman ook van *zijn* Schipper vertelt. Maar hoe komt Jan Jacobsz Schipper hier verzeild? Hoofd van den Schouwburg was hij niet; in 1638 was hij trouwens 20 jaar oud. En had hij het avontuur met een weesmeisje gehad, waarop in de volgende versregels wordt gedoeld, dan zou toch vriend Tengnagel dat niet op deze plaats en op deze wijze aan de klok hangen.

Wij moeten dus naar eene andere verklaring zoeken. En dan geloof ik, dat wij — *schipper* schrijvende zonder hoofdletter en acht slaande op het er aan voorafgaande leesteeken [2]) — dezen en de volgende versregels in verband moeten brengen met Floris Soop. Verder kan „schipper sonder schuyt" best *stilo Tengnagelico* eene omschrijving zijn voor: ongetrouwd man. En Floris was ongehuwd; in 1631 althans woonde hij met broeders en zusters samen in de Voorste Verwerstraat [3]).

De nu volgende regels doelen op Niclaes of Claes van Campen [4]) (1586—1638), „excijsmeester", van 1634 tot zijn dood raad van Amsterdam en sedert 1631 ook regent van het Burgerweeshuis [5]). Hij heeft het opzicht gehad op het bouwen van den Schouwburg [6]) — meestal wordt hij de bouwmeester er van genoemd — maar de ordonnantie van het gebouw was van Jacob van Campen [7]). Waarschijnlijk heeft Claes van Campen

1) Het is opgenomen in Schipper's *Onvergelyckelijke Ariane, of Verloste Kuysheyt uyt Romen*, 1656.

2) Nl. dubbel punt, wat in de 17de eeuw heel dikwijls staat voor ons punt komma.

3) Zie *Kohier van den tweehonderdsten penning voor Amsterdam*, blz. 51.

4) Reeds opgemerkt door Unger.

5) Vgl. J. E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, Haarlem, Vincent Loosjes*, I, 1903, blz. 402.

6) Vgl. Wagenaar, *Amsterdam*, VIII, blz. 742.

7) Vgl. A. W. Weissmann in *Oud-Holland*, XX, blz. 165.

ook de hand gehad in den bouw van het nieuwe Meisjes-Weeshuis in 1634 [1]). Hij woonde in de St. Luciesteeg [2]), dus dicht bij het Weeshuis. Den 6den April 1638 was hij begraven [3]) en nu roept de Voerman zijne schim op. „Zijn opgeboude Burgh" is natuurlijk de Schouwburg. De beteekenis van „het arm gewelf, Dat zijn maexel, ongescherpt, Schandelijck te gronde werpt" is waarschijnlijk: De boogvormige houding der armen (armgewelf) bij eene omhelzing, die den Schouwburg zonder scherpe werktuigen, als houweelen en breekijzers, maar door de schande, die men er van spreekt, afbreekt. Ook hier hebben wij dus een woordenspel met bouwkundige termen, evenals in de volgende regels. De constructie van den volgenden zin is m.i. aldus: Het is verkeken met de goede orde, door u in het weeshuis ingesteld met (lees: door) eene muur, enz. „Jou eigen kater", nl. het krolsche hoofd van je eigen Schouwburg. Men kan uit de versregels lezen, dat het avontuur met de weesmeid aan Claes van Campen in de schoenen wordt geschoven. Maar dan hebben de vorige regels weinig zin en blijft de „kloecke schipper sonder schuyt" in de lucht hangen. De geheele passage heeft dus dezen zin: Wat zou Claes van Campen, de bouwmeester van den Schouwburg en regent van het Weeshuis, als hij nog in leven was, wel zeggen van uw gedrag, o wijze Floris, die in zijn Schouwburg een aan hem toevertrouwd weesmeisje hebt verleid en daardoor de inrichting in discrediet hebt gebracht?

De Voerman vervolgt:

»Maer wat sel ons hier opkomen?
Sacht wat! 't is de best van al,
Die de uytspraeck geven sal.
Siet, sy soecken al te malen
't Haerlems kind wat moy t'onthalen,
Want dat is haer ooghmerck wis,

1) Zie Wagenaar, t. a. p., blz. 324.
2) Vgl. het *Kohier*, blz. 62.
3) Zie Unger in *Oud-Holland*, III, blz. 170.

Dat [1]) hy Vaer van 't broot-huys is,
En hy kan haer schier of margen,
Als s'hem om een lootjen vargen,
Wel een vrientschap doen, soo 'k meen,
Datse dobbeld zijn te vreen.
  Nou aen 't loopen sonder schromen,
Of het blinde beest sal komen;
Jongens, segh ick, maeckt ruym stee,
Of hy neemt je daetlijck mee;
Voort na school toe, of de pocken
Selje halen, sonder jocken;
Gut, hy heeft soo grooten mont,
En daerby niet ongesont.
Wel, je meughter dan op letten;
'k Sweer, hy sel je heel opvretten,
Want hy komt wel op het spul,
En hy maeckt het daer so dul
Met syn suypen en sijn swelgen,
Daer de Wesen haer aen belgen
En 't Ouw-mannen-huys om knort;
Seker, 't kompter by te kort.
  Maer, die daer komt, moet ick loven,
Want hy gaetse al te boven;
'k Bidje, siet hem doch eens aen,
Lyckt het niet de volle Maen,
Die de heele zee kan dwingen [2])?
Want hy treckt te sonderlinge
Wt het Rotterdamsche vat
Heele stroomen in sijn gat [3]),
. . . .
Letter op, jy holle vraet,
Dattet nu met jou niet gaet
Als je broer, die lest verdroncken [4])
In 's Stads-Herbergh sat te proncken,
En in plaets van daer te zijn,
Was hy eerst op Loevesteyn."

---

1) = omdat

2) Toespeling op den invloed van de maan op ebbe en vloed?

3) Hier zijn twee vieze regels weggelaten.

4) dronken

Van de zes regenten uit het jaar 1638—1639 zijn er twee besproken, Jacob Bas en Floris Soop; zoo dadelijk zal David Sens door zijn voornaam worden aangewezen. De drie andere hoofden waren, volgens Wybrands, Willem van Campen, Willem Dirckx Hooft en Tobias van Domselaer; deze zijn het dus, die in de aangehaalde versregels worden bedoeld. Wij zullen trachten hen te identificeeren.

„'t Haerlems kind" is naar alle waarschijnlijkheid Willem van Campen. De oudste zoon van Claes van Campen, over wien in de voorafgaande regels gesproken is, heette Willem [1]). Het laat zich hooren, dat de burgemeesters den zoon van den pas overleden man, die zich zoo verdienstelijk had gemaakt bij het bouwen van den Schouwburg, tot regent van die inrichting benoemden. Maar waarom heet hij „'t Haerlems kind"? Claes van Campen was 22 April 1610 te Amsterdam ondertrouwd met Anna Cornelisdr. Ruyl van Alkmaar [2]) en van dit paar zijn in de jaren 1610—1615 geene kinderen in de protestantsche doopboeken te Haarlem ingeschreven [3]). Aan een vroeger huwelijk van den 23-jarigen jongen man mag men niet denken, nu er geene enkele aanwijzing voor is. „'t Haerlems kind" blijft dus raadselachtig, tenzij men wil aannemen, dat Willem toevallig te Haarlem, waar de Van Campen's familiebetrekkingen hadden [4]), geboren, maar te Amsterdam in de doopboeken is ingeschreven. Hij heet verder „Vaer van 't broot-huys" en deelde de „lootjens" uit. Blijkbaar had hij dus iets te maken met de Diaconie, maar zeker was hij geen diaken; dat ambt was toch wel onvereenigbaar met dat van hoofd van den Schouwburg. Zeer waarschijnlijk bekleedde

1) Zie Unger in *Oud-Holland*, III, blz. 164.

2) Vgl. Elias, t. a. p. — In eene acte van 1633, uitgegeven door den Heer J. F. M. Sterck (vgl. *Vereeniging het Vondelmuseum. Vierde verslag*, 1908—1909, Amsterdam, 1910, blz. 42), wordt zij Buyl genoemd, maar dat is eene drukfout. Juffr. C. E. C. Bruining, adjunct-archivaris te Alkmaar, is zoo vriendelijk geweest, een onderzoek naar dien naam in te stellen.

3) De Heer C. J. Gonnet, Archivaris te Haarlem, is zoo vriendelijk geweest, die doopboeken na te zien.

4) Vgl. A. W. Weissmann in *Oud-Holland*, XX, blz. 118.

hij dus eene der vele bedieningen, die aan de Diaconie annex waren, als boekhouder, scriba, enz.[1]). Het brood, dat de Diaconie in haar eigen bakkerij op het Blauw Erf achter de Nieuwe Kerk liet bakken, werd afgehaald tegen inruiling van broodloodjes[2]).

Het „blinde beest” met den grooten mond, die de kinderen bang maakt, is waarschijnlijk Willem Dircksz. Hooft, waarover boven werd gesproken. En dan moet de man, die nu volgt en die allen „te boven gaet”, Tobias van Domselaer zijn[3]). Hij werd ongeveer in 1612 geboren en was de oudste zoon van Evert (of Eduard) van Domselaer († 1624), die eene bloeiende zaak in manufacturen dreef in de Warmoesstraat, en van Clara Michielsdr. van Varlaer[4]). Of Tobias den bijnaam „de volle Maen” verdiende, kunnen wij niet nagaan; op het Prentenkabinet is geen portret van hem bekend[5]). Maar wij mogen veronderstellen, dat, als Tengnagel in *De Lindebladen* onder vele dichters „de Domselaren” noemt, o. a. Tobias zich dien titel had aan te trekken, al kennen wij ook geene verzen van hem. In 1660 heeft hij de bloemlezing *Hollantsche Parnas, of verscheide Gedichten* uitgegeven, in 1665 eene *Beschrijving van Amsterdam* en later nog een paar compilatiewerken. In 1670 gaf hij eene *Beschrijving der sieraden van 't tooneel* voor het geliefde drama van Bontius, *Belegering ende Ontsetting der stadt Leyden.* Als schrijver stond hij bekend als purist[6]). Van Dom-

1) Zie Wagenaar, *Amsterdam,* VII, blz. 517. — De inrichting van het Archief der Nederl. Hervormde Gemeente te Amsterdam is niet van dien aard, dat een onderzoek eenig succes beloofde.

2) T. a. p., blz. 535, 536.

3) Voor het volgende kon ik gebruik maken van aanteekeningen van De Roever in het Amsterdamsch Archief, mij welwillend ter inzage verstrekt door Mr. W. R. Veder.

4) In 1629 is zij hertrouwd met Hendrik van Domselaer; in 1631 woonden zij in de Warmoesstraat en werden geschat op een vermogen van ƒ 50.000 (vgl. *Kohier,* blz. 33).

5) Volgens mededeeling van Jhr. H. Teding van Berkhout, Directeur van 's Rijks Prentenkabinet.

6) Zie Te Winkel, *Bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde,* blz. 132.

selaer was van 1638 tot 1641, 1654 tot 1672, in 1678 en 1680 hoofd van den Schouwburg; hij was bevriend met zijn collega Jan Vos en werd dikwijls vereerd door de opdracht van een of ander tooneelstuk. Hij is in 1685 gestorven — de laatste jaren van zijn leven woonde hij op de Oude Heerengracht, „daer de Bruinvis in den gevel staet" — en was ongehuwd. Hij liet een rijken inboedel na, o. a. eene kleine 2000 boeken, vele prentwerken en platen, vele muziekinstrumenten, kostbaarheden, rariteiten en eenige schilderijen, o. a. een groot stuk van Rembrandt, waarop twee pauwen [1]).

Tobias van Domselaer had twee jongere broeders, van welke de oudste, Eduard, in 1638 22 jaar was [2]); deze was dus zeker wel de andere dichter, waarop Tengnagel doelde. Eduard schijnt een losbol te zijn geweest, die in dronkenschap zat te zwetsen in de Stadsherberg [3]) en gevangen heeft gezeten. Werkelijk op Loevestein, zooals Tengnagel verzekert? Dat is niet zeer waarschijnlijk. Niet alleen is er op het Amsterdamsche archief niets te vinden over dat verblijf [4]), maar Loevestein was de staatsgevangenis en dus zeker wel niet de plaats, waar een 22-jarige losbol werd opgeborgen. Zou Loevestein niet de benaming zijn, door jeugdige pierewaaiers gegeven aan die afdeeling van het Rasphuis, die de „Secreete Plaats" werd genoemd, „alwaar kinderen van eerlyke en gegoedde ingezetenen, die tot een ongeregeld gedrag vervallen waren, met kennis van 't Geregt, en na dat men, alvoorens over hun onderhoud, met de Regenten" overeengekomen was, geplaatst werden [5])? Kan hij niet behoord hebben tot deze „Wittebroodskinderen"? Ook uit een ander gedicht van Tengnagel blijkt, dat „'t Broertje van de Volle

1) Aanteekening van De Roever uit den inventaris, opgemaakt 1 en 2 Oct. 1685 door den notaris D. Doornik.

2) Aanteekening van De Roever.

3) Het houten gebouw, later de Oude Stadsherberg genoemd, in 1618 gesticht op de hoogte der Buiten-Wieringerstraat. (Zie Wagenaar, *Amsterdam*, VII, blz. 256.)

4) Volgens vriendelijke mededeeling van Mr. W. R. Veder.

5) T. a. p., VIII, blz. 246.

Maen" een tijd lang in de doos heeft gezeten, maar in 1639 weer vrij was [1]).

»Kom jy binnen, sonder blyven;
Ick en wil op jou niet kyven,
David buyr, jy bent een man,
Die geen zonden doen en kan;
Maer ick wil je eer verschoonen,
Want je ginght jou goetheyt toonen,
Doe je lest na Wtrecht voer
Op de Hof-stee by jou moer,
Om het staegh verwijt te mijen,
Dat je 't Bataviersche vrijen
Liever op 't Toneel liet sien
Als het spel van Messalien."

„David buyr" is David Sens (Unger), dien wij reeds besproken hebben; hij maakt het zestal Schouwburghoofden van 1638—1639 voltallig. Volgens de aangehaalde verzen heeft hij de voorkeur gegeven aan het vertoonen van Rodenburg's *Bataviersse Vrijagie-spel* boven Vondel's *Messalina* [2]), en is, om de praatjes daarover te ontloopen, een poos buiten bij zijne moeder gaan logeeren. Het zoo even genoemde drama van Rodenburg was in 1616 uitgekomen en in 1622 en 1634 herdrukt; den 16den Sept. 1638 werd het voor het eerst in den Schouwburg vertoond [3]). De geschiedenis van Vondel's treurspel *Messalina* wordt uitvoerig meegedeeld door Brandt [4]). Het stuk had het

1) In de *Amsterdamsche Maneschijn* (1639) zegt Tengnagel van een meisje:

„Want sy is als Bloemers Bloemen,
Die met niemand willen gaen,
Of hy moet syn Mantel mengen
Om en om met zyde plays,
Anders mach haer niemand brengen
Van de Schouburgh na haer huys,
En dat weet de stoute stryer,
't Broertje van de Volle Maen,
Daerom komt de grage Vryer
Met syn Fulpe mantel aen,
Doch hy mach nou wel watproncken,
Want hy sit niet in de muyt,
En hy drinckt hem niet meer droncken,
Daerom gaet hy oock weer uyt."

Muyt = afgesloten ruimte, (vogel)kooi.

2) Den 17den Sept. 1638 werd, volgens de „Rekeningh van de nieuwe Schouburgh", het „rolleeren" van Rodenburg's spel betaald, den 1sten Nov. dat van de *Messalina*

3) Vgl. Wybrands, t. a. p., blz. 256.

4) In zijn *Leven van Vondel*, uitgegeven door E. Verwijs, 1866, blz. 55—57.

dolle huwelijk van Messalina, de vrouw van Keizer Claudius, met haren gunsteling Silius tot onderwerp; de rollen waren al uitgedeeld, maar bij de eerste lezing, die in tegenwoordigheid van den dichter plaats had, begrepen de tooneelspelers den inhoud niet goed. Om hun de verhouding tusschen de drie hoofdpersonen duidelijk te maken, zei Vondel: stel eens, dat zeker prins een gek was en de prinses, terwijl haar echtgenoot op reis was, met zeker raadsheer wilde trouwen. Hij noemde daarbij namen en de tooneelspelers gisten onder elkaar, of dat wel de juiste waren en of niet soms op anderen — blijkbaar op Frederik Hendrik en Amalia van Solms — werd gedoeld. Dat praatje verbreidde zich en kwam ook de regenten van het Weeshuis ter ooren, die terstond zwarigheid maakten, om een treurspel, waarin het publiek toespelingen kon zoeken — men had de *Palamedes* nog niet vergeten — op te voeren. Vondel, die van den Prins geen kwaad wist, schrikte er voor terug, om geheel onschuldig aanstoot te geven; hij verzocht de drie voornaamste tooneelspelers, hem hunne rollen weer ter hand te stellen, omdat hij er iets in wilde veranderen, heeft daardoor het drukken van het treurspel belet en later het handschrift, nadat hij er voor andere treurspelen een en ander aan ontleend had, verbrand. Brandt deelt mede, dat de *Messalina* „ontrent het jaar" 1638 geschreven en in studie genomen is.

De Voerman eindigt aldus:

»Holla! 'k zou my hier verpraten,
Maer ick magh het hierby laten
En bevelen 't voort de tijt,
Dat het harde yser slijt.
'k Zie de Son is vast aen 't dalen,
En hy schiet zyn goude stralen
In het peeckel van de zee,
En zijn zuster komt in stee
Met haer staet van Hof-gesinden;
'k Magh mijn kooy in 't hoy gaen vinden;
't Is koud weer en ick ben moe;
Goeden nacht, tot morgen toe!
Nou aen 't lachen!

Natuurlijk wordt de geest van Tengnagel door de andere geesten in hun midden toegelaten.

Nieuws op letterkundig gebied brengt *D'onbekende voerman van 't Schou-burgh* ons niet — hij zelf blijft in duisternis gehuld — maar voor de geschiedenis der twee eerste jaren van de nieuwe stichting is het gedicht niet onbelangrijk.

J. A. WORP.

---

51. HUYGHENS' *Cluyswerk* vs. 400 en 402.

En even alm' eertijds te Roomen heeft geseght:
De wereld is mij recht een twijffelick gerecht.

Het Latijnsche gezegde, waar H. hier op doelt is tot dusver niet bekend en ik vermoed, dat het wel onbekend zal blijven, tenzij men als het gevraagde neemt de uitdrukking „een twijffelick gerecht" d. i. een maal, waaraan „men niet weet waer beginnen", zooals 't in den volgenden regel heet, omdat het van alles zoo volop geeft, dan is de oplossing gemakkelijk te geven.

In Terentius' *Phormio* vs. 342, in het gesprek tusschen Phormio, den parasiet en Geta, den slaaf, lezen we:

Dum tibi fit quod placeat, ille ringitur: tu ridens,
Prior bibas, prior decumbas, *cena dubia* adponitur.

Deze *cena dubia* (in den volgenden regel (net als bij Huyghens) nader verklaard door „ubi tu dubites quod sumas potissimum") is, dunkt mij, de tot dusver onbekende Latijnsche uitdrukking [1]). Dat wij die juist bij Terentius vinden, behoeft ons niet te verwonderen; Huyghens heeft voor zijn *Trijntje Cornelis* bijzondere studie van Plautus en Terentius gemaakt; getuige het gedicht bij Worp V 110 en de in dit versje bedoelde *paragraphae*, die Dr. Worp onder den tekst van *T. Cornelis* alle heeft opgenomen. Verg. voor *cena dubia* ook Horatius, *Sat.* II, 2, 77 en Erasmus, *Adag.*, Chil. 2, cent. 4, n° 23.

G. A. NAUTA.

---

1) Dr. S. G. de Vries heeft reeds voor eenige jaren in eene bijeenkomst van de Maatsch. der Nederl. Letterk. dezelfde Latijnsche woorden aangewezen: zie *Hand. Letterk.* 1902—1903, blz. 58. *Red.*

UIT MIDDELEEUWSE KRONIEKEN.

Dat in de oude Nederlandse kronieken, zij mogen in 't Latijn of in de landstaal geschreven zijn, allerlei volksverhalen en literaire herinneringen bewaard zijn, is bekend; reeds lang geleden hebben Van den Bergh [1]) en Wolf [2]) verschillende overleveringen verzameld uit de Divisiekroniek, de kroniek van Occo Scarlensis e.a. en nog onlangs heeft prof. J. W. Muller in dit tijdschrift [3]) belangwekkende resten gepubliceerd; zijn voetspoor volgend [4]), hoop ik de juistheid van Stoke's woorden aan te tonen, „dat de lieden van den lande//Ander giesten vele weten" [5]).

Voor ons doel hebben die kronieken de meeste waarde, welke voor de historici het minst belangrijk zijn; wat deze als onbetrouwbare, leugenachtige verzinsels ter zijde leggen, kan uit literaire of mondelinge overleveringen geput zijn en zodoende, vooral indien niet buitenlandse bronnen ten grondslag liggen, voor ons van grote waarde zijn. Voorts, als de middeleeuwer z'n dor verhaal met hem fraai toelijkende beeldspraak tracht te verlevendigen of graag z'n belezenheid uitstalt, dan zijn het die voor de geschiedkundigen waardeloze versierselen, welke

1) Nederlandsche volksoverleveringen en godenleer (Utrecht 1836).

2) Niederländische Sagen (Leipzig 1843).

3) Tijdschr. 30, 57 vlg.

4) Dankbaar vermeld ik daarbij de hulp, mij zo welwillend verleend door hem en door Dr. A. Hulshof, konservator der Utrechtse Universiteits-bibliotheek, terwijl prof. Oppermann zo vriendelik was mij tot zijn „Instituut voor middeleeuwsche Geschiedenis" toegang te verlenen. Verruiming van inzicht dank ik ook aan menig gesprek, met prof. Symons over deze kwesties gehouden.

5) 1, 16—17. — Latere resten op uithangtekens en dgl. zijn, niet altijd met de nodige voorzichtigheid, door Van Lennep en Ter Gouw verzameld.

ònze aandacht zullen trekken. En ten derde gebeurt het, dat historiese personen de dragers van aan de heldensage ontleende namen zijn of dat plaatsnamen er uit gevormd zijn; dan leveren dergelike gevallen kostbare bewijzen voor de verspreiding dier sage. Al zijn dit de drie punten, waartoe ik me in hoofdzaak hier beperk, toch wil ik op enkele andere terloops de aandacht vestigen. In de eerste plaats op de spreekwoorden en spreekwijzen, die tussen de teksten verstrooid liggen; vooral Willelmus Procurator is in dit opzicht belangrijk [1]). In de twede plaats op de verhalen, die bij onze romantici, Beets, Van Lennep e.a., ook al bij Bilderdijk en Staring, tot romancen, legenden, novellen zullen worden; het loont de moeite na te gaan, hoe een eenvoudig geschiedkundig feit, door een oud kroniekschrijver in sobere bewoordingen verteld, in de loop der tijden een romanties of wonderbaarlik karakter krijgt, hoe zich trekje bij trekje voegt, tot ten slotte het verhaal de negentiende-eeuwer in handen valt en door hem „bewerkt" wordt. Ter illustratie wijs ik op Van Lennep's novelle *„De Friesche bouwmeester"*. In de oude annalen van het kapittel van St. Marie te Utrecht [2]) vindt men op het jaar 1099: „Cůnradus episcopus interfectus est", waaraan een gelijktijdige hand toevoegt: „a quodam *plebeio* cultello miserabiliter, eodem momento postquam missam cantaverat et ad domum vix venerat". In de Catalogus episcoporum Ultrajectinorum [3]) wordt reeds verteld, dat de moordenaar een Fries is, die men na het plegen van de misdaad nooit heeft terug-

1) Vgl. de verzameling van Werner, Lateinsche Sprichwörter (Heidelberg 1912), waarop Slijper in dit tijdschrift (32, 261 vlg.) reeds gewezen heeft. Zo is b. v. „Dum caput egrotat, turbari membra necesse est" (Procurator blz. 12) een variant van „Dum caput egrotat, dolor omnia membra molestat (Werner d 152). In de Narracio de Groninghe (c. 31) vindt men de Latijnse parallel van „De mens wikt, God beschikt": „Quod homo proponit, Deus disponit".

2) Annales sanctae Mariae, uitgeg. door S. Muller, Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Gen. XI (1888) blz. 465 vlg.; zie ald. blz. 475.

3) Uitgeg. door S. Muller, Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Gen. XI (1888) blz. 482 vlg.; zie ald. blz. 492. Zo ook Stoke 2, 94—100 („ende ontran wech sonder strijt").

gezien. Maar bij Beka [1]) is verband gelegd tussen het bouwen van de kerk en de moord: de slijkige bodem liet niet het leggen van stevige fondamenten toe; een Fries bood aan door een geheim middel de zaak in orde te brengen, mits hij daarvoor zwaar betaald werd; maar de bisschop wist de zoon het geheim te ontlokken en uit wraak daarover doodde de vader de Utrechtse kerkvorst. Uit de *plebeius* der Annales is als naam van de bouwmeester *Pleberus* ontstaan [2]) en zo komt Van Lennep later indirekt [3]) aan zijn „meester *Plebo* van Dokkum"; het middel om de zoon tot spreken te krijgen: zijn liefde voor Maaike, is, voorzover ik heb kunnen nagaan, Van Lennep's eigen vinding.

Vele tussen de tekst verstrooide verzen, zowel Latijnse als Nederlandse, zijn indertijd reeds door Van Vloten in de eerste bundel van zijn „Nederlandsche Geschiedzangen" bijeengebracht, andere zijn aangewezen door Fredericq [4]), maar hun verzamelingen zijn voor uitbreiding vatbaar [5]).

---

1) blz. 43—44 = Holl. Beka blz. 84—85; korter Chronicon Tielense blz. 117; in de Annales Tielenses blz. 24 wordt in enkele woorden het motief genoemd: „ob invidie zelum". Voorts tal van andere kronieken, waarvan ik hier nog vermeld Heda (blz. 138), die een wat andere lezing kent (aufugit impune, postea .... capite plectitur"), maar er niet aan gelooft.

2) *Pleberus* ook in 't Chronicon Tielense blz. 117. Beka putte vermoedelik niet zelf uit de Annales sanctae Mariae, zie Muller t. a. pl. bl. 471.

3) In de beide door Van Lennep genoemde werken *Batavia sacra*, waar naar de bronnen zelf verwezen wordt, en de *Fundationes et Fata Ecclesiarum* (uitg. Matthaeus), waar de „versiculi, qui ad chorum ecclesiae columnae adhuc incisi" aangehaald worden, vind ik de naam van de bouwmeester niet vermeld. In de versiculi is te lezen, dat „patrem/ filius auxilio genitricis inebriat, artem /elicit".

4) Onze historische volksliederen van vóór de godsdienstige beroerten der 16de eeuw (1894).

5) Zo vindt men in de kroniek van Zweder van Kuilenburg, waaraan Van Vloten o. a. dat merkwaardige, in oostelik gekleurde taal geschreven lied op de gevangenneming van Arnout van Gelre ontleent (blz. 87—88), nog:
(blz. 621): „Ann. CIƆ.CCC.XCII. gaf Maes Mulaert der Horst op, dat int Sticht licht, dat hij onder had van des Heeren wegen van Vianen.

Maes was Maes, die hem kende, deden als een dwaes,
Dat hy der horst beval mal Maes".

Minder duidelik dan dit spotversje is het volgende (blz. 595): „Hubrecht Heer

Wat hier volgt, berust in hoofdzaak op twee minder belangrijke[1]) groepen van bronnen, n.l. de oudere *Egmondse* en *Utrechtse* geschiedschrijvers, die nog te veel historiese zin hebben dan dat men een ruime oogst kan verwachten. Van de Egmondse kronieken komt eigelik alleen die van *Willelmus Procurator*[2]) in aanmerking; de *Annales Egmundani*[3]) hebben wel tal van — meest door een latere hand bijgeschreven — wonderverhalen, maar zijn, evenals het grotendeels hieraan ontleende *Chronicon Egmundanum*[4]), voor ons doel zonder belang. Van de Utrechtse geschiedwerken zijn hier te noemen de *Narracio de Groninghe*[5]), tussen 1227 en 1233 geschreven; dan de

---

van Bosinchem nam te wyve des Heeren dochter van Voorn. Souden eens te samen sitten den Heer van Voorn ende den Heer van Hoorn, doe seyde den Heraut van wapenen, dat hem syn leven costen.

Hoorn, Voorn, Arkel ende Putten,
Ghy Heeren gaet sitten".

Welk [Duits] vers bedoeld wordt met „tliet van Vermof Merdas" (Rekeningen der graven van Bloys: Jonckbloet Mnl. Dichtkunst 3, 646; op het jaar 1370—1371), is mij onbekend. — Is de Latijnse tekst alléén overgeleverd, dan is voorzichtigheid nodig. Waar men b. v. in Beka's verhaal van de gebeurtenissen te Utrecht tijdens de oorlog van bisschop Hendrik met de heren van Amstel en Woerden en de graaf van Gelre (blz. 84 v.) de sporen van een volkslied heeft menen terug te vinden: 'prata virentia = grüne Haide', daar is dit onjuist; 'prata virentia' is een staande uitdrukking bij Beka, vgl. Coster, De kroniek van Johannes de Beka blz. 264 n. 3 en 274.

1) In een volgend artikel hoop ik de zo gewichtige Divisiekroniek en wat er mee samenhangt, later wellicht de Friese bronnen en de heiligenlevens te behandelen.

2) Willelmi Capellani in Brederode postea Monachi et Procuratoris Egmondensis Chronicon, uitgeg. door C. Pijnacker Hordijk (= Werken v. h. Hist. Gen. Derde Serie n°. 20); het sluit aan bij de Annales Egmundani.

3) Uitgeg. door B. J. L. de Geer van Jutfaas (= Werken v. h. Hist. Gen. Nieuwe Reeks n°. 1).

4) Uitgeg. door A. Kluit, Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae I 1; het is een tendentieuse omwerking der Annales. Bekend is het gebruik, dat *Stoke* van deze kroniek maakte.

5) Quedam Narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus, uitgeg. door C. Pijnacker Hordijk (= Werken v. h. Hist. Gen. Nieuwe Serie n°. 49).

kroniek van *Beka* [1]), de *Annales Tielenses* [2]) en het *Chronicon Tielense* [3]), die nauw met elkaar samenhangen [4]). Op Beka, maar vooral op een nog onuitgegeven bewerking van diens kroniek [5]), steunt de *Clerc uten laghen landen* [6]). Uit later tijd is het op zelfstandig onderzoek berustende werk van *Heda* [7]).

I. Nibelungen.

Müllenhoff [8]) heeft aangetoond, dat *Nibulunc* in de 8ste en 9de eeuw meermalen in Duitsland als persoonsnaam voorkomt, zelden echter in de 10de en 11de, vaker weer sedert de 12de eeuw, en zijn betoog, dat de naam uit de sage moet stammen, daar geen vader anders zijn kind een naam van dergelike betekenis zou geven, mag m.i. nog altijd als juist gelden. Daar ten onzent niet vaststaat, of men hier Nibelungen-liederen gekend heeft, vóór de gehele of gedeeltelike vertaling in de 13de eeuw tot stand kwam [9]), is het van belang te konstateren, dat reeds in de eerste helft der 10de eeuw een vóór 943 overleden graaf *Nevelongus*, *Nevelungus* wordt vermeld.

In de krypt der — verdwenen — St. Salvatorskerk (Oud-

---

1) Uitgeg. door A. Buchelius, Ultraiecti 1643. Hierbij de hier en daar uitgebreide vertaling, de zgn. *Hollandse Beka*, uitgeg. door Matthaeus, Veteris aevi Analecta (Editio secunda, 1738) III 1 vlg.

2) Uitgeg. door Waitz M. G. SS. 24, 21—27.

3) Uitgeg. door J. D. v. Leeuwen, Trajecti ad Rhenum 1789.

4) Gewoonlik worden de Annales en het Chronicon, wat de hoofdzaken betreft, als excerpten uit Beka beschouwd. Anders Coster, De kroniek van Johannes de Beka (Proefschrift, Utrecht 1914), die omgekeerd aanneemt, dat de oudere delen van Ann. en Chron. door Beka zelf geschreven zijn. — Gaarne zeg ik hier Dr. Coster dank voor enkele, mij schriftelik verstrekte inlichtingen over Beka.

5) Zie Coster t. a. p. 298.

6) Uitgeg. door B. J. L. de Geer van Jutphaas (= Werken v. h. Hist. Gen. Nieuwe Reeks n°. 6).

7) Historia episcoporum Ultraiectensium, auctore Wilhelmo Heda; in één band met Beka (zie boven) uitgegeven.

8) Zeugnisse und Excurse zur deutschen Heldensage 10, 2 (HZ. 12, 289 vlg.). Verdere literatuur bij Symons Grundriss III² 656.

9) Zie Kalff, Geschiedenis der Ned. Letterkunde 1, 45 vlg.

munster) te Utrecht was n.l. eertijds een grafschrift op zekere graaf Ricfridus en zijn vrouw Hernisinda, ouders van Balderik (bisschop van Utrecht van 917—977) aanwezig [1]), en hieruit blijkt, dat de *comes Nevelongus* een broeder was van de genoemde bisschop. Immers als de vervaardiger van het epitaphium over het roemrijke geslacht van „*Ricfridus*, hoc nomine *Dodo* vocatus" spreekt, zegt hij:

»Is fuerat stirpis radix preclara decoris:
Presul Baldricus unde fuit genitus;
Monstrat et ista domus qualis fuit ille patronus!
Preses Rodolphus duxit et unde genus,
Victor Yrmifridus, pariterque comes *Nevelongus*.
Hic modo qui pausat hiis pater extiterat.
Corpus Hernisinde, quorum matris generose,
Confovet hoc antrum, huic simul appositum".

En na een aantal hier niet ter zake doende regels eindigt hij met de woorden:

»Hic pariter fratrum clauduntur membra duorum".

Een bevestiging hiervan geeft het Cartularium van Radbod n°. 25 [2]), waarin vermeld wordt, dat bisschop Baldricus in 943 aan de weduwe [3]) van zijn broeder *Nevelungus* [4]) en aan haar zonen Baldricus en Rodulfus tegen betaling van cijns in levenslang gebruik enige goederen van het St. Pieterskloοster te Berg

1) Ons door het kalendarium van Oudmunster overgeleverd en afgedrukt bij S. Muller, Het oudste cartularium van het Sticht Utrecht (= Werken v. h. Hist. Gen. Derde Serie n°. 3) blz. 47 noot 1.

2) Bij S. Muller t. a. p. 47 vlg.

3) De naam van de weduwe is uitgevallen (vgl. ook Heda blz. 78—79); dat zij echter bedoeld wordt, blijkt uit het gehele stuk. De verwantschap is dus deze: Ricfridus Dodo en Hernisinda zijn de ouders van „presul Baldricus", „preses Rodolphus", „victor Yrmifridus" en „comes Nevelongus". Deze laatste had twee zoons Baldricus en Rodulphus. Vgl. S. Muller, Bijdragen voor Vad. Gesch. 4de reeks 10de deel blz. 51 vlg. en Tenhaeff Diplomatische studiën over Utrechtsche oorkonden (Proefschrift Utrecht 1913) blz. 13 vlg., wiens interpunctie van het grafschrift door mij is overgenomen.

4) *Nevelungi* (g. Sg.).

geeft. Mede met het oog op de begraafplaats zou men willen aannemen, dat het een Nederlands edelman geldt; toch is dan de vorm opvallend: men zou eerder **Nevelingus* verwachten; als men de lange lijst van Nederlandse geslachtsnamen op *-ing* bij Winkler [1]) nagaat, vindt men slechts één, uitgaande op *-ong* (*Hartong*) [2]). Stamde de familie wellicht uit het Gelders-Kleefse en was die „Ricfridus, hoc nomine *Dodo* vocatus", dezelfde graaf *Dodo*, die in 897 in de Betuwe vermeld wordt? [3]) Daarop wijst ook, dat in allerlei kronieken bisschop Balderik gezegd wordt uit Kleef te stammen [4]). Dan zou men mogen aannemen, dat al in 't laatst der 9de eeuw Nibelungen-liederen in het Gelders-Kleefse in omloop waren, in dezelfde streek, waar veel later (15de eeuw) de uitdrukking *Ver Broenelden strait* in een woordenboek opgetekend wordt [5]).

Een veel verspreide [6]), hoewel onhistoriese [7]) overlevering meldt, dat Karel de Kale, koning van Frankrijk, op verzoek van zekere *Hagen* in 863 aan Dirk, broeder van de edele Walge(e)r, Egmond en andere stukken land in leen gaf. Wie was die *Hagen* en waarom werd hij de voorspraak van Dirk? Latere kronieken weten hierop het antwoord te geven: Hagen was een familielid van Dirk en tegelijk niemand anders dan de beroemde Nibelungenheld! Het laatste vertellen de Annales Tielenses [8]):

1) De Nederlandsche geslachtsnamen blz. 26 vlg.

2) t. a. p. blz. 36. De aldaar vermelde namen op -ung zijn natuurlik van Duitse oorsprong.

3) „comitatus *Dodonis*" (Nomina geogr. Neerl. 3, 77); vgl. het tegenwoordige *Dode-waard*.

4) Zo o. a. Catalogus episcoporum Ultrajectinorum (uitgeg. door S. Muller: Bijdragen en Mededeelingen v. h. Hist. Gen. XI 488): „Hic Baldricus, filius Rixfridi, comitis Clivensis".

5) Zie Kalff t. a. p. 46.

6) B. v. bij Stoke 1, 333 vlg.; Bella campestria blz. 501; Beka blz. 28 = Holl. Beka blz. 41 vlg.; Clerc blz. 21.

7) Zie het laatst hierover Gosses Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk. Vijfde Reeks 2e deel (1914) blz. 133 vlg.

8) blz. 22.

„ad instanciam comitis *Haganonis*, qui in *Zanctis* traxit moram”. Uitvoeriger echter het Chronicon Tielense [1]):

»Theodericus primus comes Hollandie habuit fratrem nomine Waltgerum, qui erat comes Teysterbant, et traxit moram apud Tyelam in villa Avezaet dicta. Hij duo fratres habuerunt avunculum quendam nomine *Hagonem* [2]) *Trojanum, qui in Troja minori scilicet Xanctis moram traxit*”.

Men kende dus sedert het midden van de 14de eeuw [3]) hier te lande — altans in de Betuwe, waar ook deze twede rest op wijst — die latere overlevering, volgens welke Hagen de stichter van Xanten zou zijn; vgl. de door Symons [4]) aangehaalde plaats uit het „Xantener Bischofsrecht” van 1463: „Hector van Troien, den wij noemen Haegen van Troien” [5]).

II. De Britse romans.

1. *De berch van aventueren.*

Van 1227—1233 was de geleerde Wilbrand, verwant aan het Hollandse gravenhuis, bisschop van Utrecht. Vóór die tijd had hij o.a. twee reizen naar het Heilige Land ondernomen en zelf heeft hij zijn ‘peregrinatio’ te boek gesteld [6]). Hierin komt het volgende verhaal voor [7]):

1) blz. 56.

2) De langere vorm *Hagano* wordt genoemd bij het verhaal van de schenking (blz. 45), waar alleen te lezen staat: „ad instanciam comitis *Haganonis*”.

3) Dat is immers de tijd, waarin de Annales Tielenses vervaardigd zijn, zie Coster, De kroniek van Beka blz. 148 vlg.

4) Grundriss III² 670.

5) Daarentegen valt niets te beginnen met de naam *Amalricus* (Beka a. a., vgl. Coster t. a. p. 250 en 285 vlg.), die natuurlik niet in betrekking kan staan tot *Amelrich*, broeder van de veerman in het Nibelungenlied. Namen met *Amal-* zijn aan ’t West-Germaans niet vreemd; misschien is het oudste voorbeeld in de op een inskriptie (Corpus Inscr. Lat. III 3577) overgeleverde Batavennaam *.maloger.* te vinden. — In hoeverre de overleveringen betreffende „*Sicco sive Sifridus*”, zoon van Arnulf en broeder van graaf Dirk III — welbekend uit Van Lennep’s „De gestoorde bruiloft” — resten van de Nibelungen-sage bevatten, hoop ik later uiteen te zetten.

6) Uitgeg. door Laurent, Peregrinatores medii aevi quatuor (Lipsiae 1864), blz. 159 vlg. 7) 1, 25 (blz. 179—180).

»... venimus ad Thilam,[1]) quod est castrum valde bonum cuiusdam nobilis. Iuxta illud situs est quidam mons satis amenus, quem *montem de aventuris* appellant. Sicut enim ex veridica relatione audivimus, quicunque sex septimanis ieiunaverit, et penitencialibus illis diebus peractis communicaverit, et sic ieiunus montem intraverit, procul dubio boni eventus et fortunati sibi occurrunt. Quod multorum compertum experimento. Inter que illud pro magno reputo, quod quidam miles, quem et nos vidimus in Antiochia, illic huiusmodi casu invenit quoddam *manutergium*, quod sue familie et hospitibus, quotquot vocare consuevit, omnia necessaria in victualibus ministravit, ita ut in mensa et super se[2]) parata invenirentur[3]). Utinam eciam huiusmodi minister hodie vite succurreret indigencie!"

Hieruit put Beka blz. 74 („Willibrandus episcopus in verbo veritatis asseruit"), die echter van een *mons fatorum* en een *mensale* (in plaats van *mons de aventuris* en *manutergium*) spreekt, in de Nederlandse vertaling[4]) weergegeven met de woorden „een groot *berch van avonturen*" en „een *tafellaken* al vol mit menigerhande spisen, dat hem en sinen gesinde daghelix spise genoech leverde by te leven". Aan Beka ontleent de Clerc uten laghen landen zijn verhaal[5]):

»men seyde hem (n. l. Wilbrant), dat al vaste bi Tharsen een groot berch leit, diemen daer inden lande noemt den *berch van aventuren;* ende so wye in penitencie waer mit vasten ses weken lanc, siin biechte claerliken dede, ende ons Heren lichaem dan ontfinge, ende also nuchteren clomme upten berch, die soude sonder twifel goede aventuer vinden. Dese bisscop seide mit waren woerden, dat hi enen ridder gesien hadde tot Anthiochien, die up desen berch geweest hadde, om geluckige gracie te vinden, die daer vant upt alre hoochste vanden berghe een *tafelkiin*, al vol mit menigerhande spisen, dat hem ende die mit hem daer waren dagelix spise genoech leverde bi te leven den tijt die si daer waren".

Buchelius merkt in zijn Beka-uitgave[6]) op, dat deze „nugae"

---

1) De ligging wordt door Beka blz. 74 verduidelikt: „A civitate namque Tharsensi ad duas dietas prope Thilam" enz.

2) = super eam (mensam).

3) *inveniantur* codd.

4) Holl. Beka blz. 144 vlg.

5) blz. 83 vlg. 6) blz. 75 noot h.

ook in een „liber Gallicus" gevonden worden, „cui tit. la Salade, de monte Sibyllae in Apulia", maar, voegt hij er minachtend aan toe, „relationem non merentur". Hij doelt hier op het boek „Salade" van Antoine de la Sale, ± 1440 geschreven, waarvan het „livre" handelend „Du mont de la Sibylle et de son lac et des choses que j'y ai vues et ouï dire aux gens du pays", aan G. Paris [1]) stof tot een schitterende essai gegeven heeft. Het is waar, ook daar is sprake van een overvloed van spijzen [2]) en in de hiermee nauw verwante Tannhäuser-geschiedenis wordt in een jonge redaksie de Venusberg van Italië naar Cyprus [3]) verplaatst, maar hiermee houdt de overeenkomst op. Terwijl toch aan alle verhalen van de „Monte della Sibilla" en de Venusberg de zonde van de bezoeker, die zich aan zinnelike genietingen overgeeft en daardoor de goddelike liefde vergeet, ten grondslag ligt, is in scherpe tegenstelling daarmee alleen hij, die zich van zonden gereinigd heeft, in staat om op „den berch van aventuren" „geluckige gracie te vinden". Daarom schijnt het tafeltje-dek-u, dat te vinden is op de „mons fatorum", in wezen hetzelfde als het graal, dat in de burcht van Monsalvaet, op de berg des heils, bewaard wordt. En wel merkwaardig is het, dat deze epigone voorstelling zo dicht staat bij de grondvorm van de graalsage, indien men tenminste met b.v. Wechssler [4]) mag aannemen, dat oorspronkelik een „Wunschgefäss — das kostbare kleinod erscheint als Schüssel oder Becher, als Korb oder Topf, *als Tuch oder als Tischlein* [5]) — in die altchristliche Legende (von Joseph von Arimathia) aufgenommen [wurde] und so den Charakter der Heiligkeit [erhielt]. Das Märchending verwandelte sich, ohne seinen ursprüng-

---

1) Le Paradis de la Reine Sibylle (Légendes du Moyen Age³, 1908).

2) „Chacun est servi de nourriture a l'appétit de son coeur" (Paris Légendes blz. 81).

3) In het Evagatorium van de Franciskaner Faber (laatste kwart der 15de eeuw), zie Paris, La légende du Tannhäuser (Légendes blz. 131 n. 1).

4) Die Sage vom heiligen Gral (1898).

5) Ald. blz. 8.

lichen Charakter aufzugeben, zu einem Symbol des christlichen Glaubens" [1]).

2. *Waelwiin en Lantsloet.*

Zoals prof. Muller (Tijdschr. 30,75 n. 1) aantoonde, komen in de 16de eeuw de namen *Lancelot*, *Artur* en *Reinout* van Brederode voor. Dat echter reeds ± 1200 *Walewein* als persoonsnaam in gebruik was, blijkt uit Beka [2]), die verhaalt van twee ridders, tijdgenoten van graaf Willem I van Holland, geheten „Walterus ortus ex Brabantia" en „*Waluinus* ex Hollandia" (Holl. Beka blz. 133 vlg.: „Wouter geboren uit Brabant, ende *Waelwyn* uit Hollant"). Het is een legende, waarin Maria aan de vrome Wouter op wonderbare wijze in een tournooi de overwinning schenkt; beide ridders, door die gebeurtenis getroffen, gaan in het klooster Heymenrode, waar Wouter later niet minder wonderbaarlik een gouden kruis verkrijgt, dat dan door gravin Adelheid naar het klooster van Rijnsburg wordt overgebracht. Bij de Procurator ontbreekt de legende, maar een oude hand tekende op [3]): „Hic fiat mensio de cruce Walteri de Bierbeec militis, quam comparavit Aleydis comitissa pro butyro a fratribus in Heymenrode". Hier wordt de Brabantse afstamming van Wouter bevestigd, want Bierbeke is een dorp niet ver van Leuven; zijn heren zijn welbekend uit de „Grimbergsche oorlog". Anders de Clerc [4]), die de kloosterlegende omvormt tot een wapenlegende der Persijns, die ter herinnering voortaen „negen rode slimme cruce" in hun wapen droegen. Hij noemt ze „her Wouter Persiin, ende her *Waelwiin* van Leefdael: her Wouter was gheboren uut Hollant, ende was her Jan Persiins soen; ende her *Waelwiin* was gheboren uut Brabant, ende was heren Rogierszoon van Leefdael" [5]).

1) Ald. blz. 9. 2) blz. 68 vlg. 3) Zie blz. 5 noot 5. 4) blz. 81 vlg.

5) In de „Grimbergsche oorlog" spelen ook de heren van Leefdale, dat dicht bij Bierbeke lag, een groote rol. Vermoedelik kwam de naam Walewein niet voor bij de Persijns en is zodoende de Clerc er toe gekomen om *Wouter* tot de Hollander te maken. — Ook latere kronieken (Divisiekroniek e. a.) kennen het verhaal.

Het feit, dat in een verhaal van ± 1200 *Waluinus* reeds een hoofdpersoon was, is niet zonder belang; het wijst er op, dat reeds in de twede helft der twaalfde eeuw [1]) vertalingen der Britse romans in omloop waren.

Later (a. 1397—1398) komt dezelfde naam voor als *Wailwin* in de Rekeningen der graven van Holland [2]).

In een oorkonde van het jaar 1257 [3]) doen graaf Guy van Vlaanderen en graaf Otto van Gelder uitspraak over verschillende twisten en daarbij wordt de naam *Lantsloet* genoemd:

„De domino Philippo de Enunge taliter est ordinatum, quod *Splenter* [4]) *de Lantsloet* et Scincke inquirere debent, utrum enz." [5]).

III. De dierfabel.

In de Narracio de Groninghe [6]) wordt verteld, hoe de Drenten, na bisschop Otto van Utrecht met de zijnen (onder wie tal van Groningers) verslagen en de kerkvorst zelf met vele anderen gedood te hebben, tegen Groningen oprukken; zij hebben zich voorzien van de nog bloedige wapenen der gedode vijanden. En dan vervolgt de schrijver:

»Sed unum erat, quod animos nostrorum comfortabat, quia istos sub clipeis, sicut asinum sub pelle leonina cognoscebant, qui quandoque, ut dicit fabula:

Turbabat pavidos per sua rura boves".

---

1) Dus nog wel wat vroeger dan gewoonlik (zie Kalff t. a. p. 1, 87) aangenomen wordt.

2) Bij Jonckbloet Mnl. Dichtkunst 3, 611.

3) In het Cartularium van Bondam n°. 7, bij S. Muller, Het oudste Cartularium van het Sticht Utrecht blz. 200 (= Werken v. h. Hist. Gen. Derde Serie n°. 3).

4) Zie voor de naam *Splenter*, *Splinter* Boelaerts van Blokland, Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk. Vierde Reeks 2e deel blz. 250.

5) Daarentegen vond ik namen als *Roeland* niet anders gebruikt dan bij wijze van vergelijking; zo b. v. bij de Procurator, die, als hij de slachting der Franse ridders door de Vlamingen bij Kortrijk beschrijft, uitroept (blz. 65): „Et heu! similis materia tantaque miseria a *Rolandi* tempore in nobilibus ignoratur".

6) c. 27 (blz. 51).

Bedoeld is de vijfde fabel [1]) van Avianus „De asino pelle leonis induta", waaruit de door de kroniekschrijver vermelde versregel letterlik is aangehaald. — Aan het levendig vertelde verhaal van de moord op Wolfert van Borselen, de eerst zo machtige gunsteling van graaf Jan I, voegt de Procurator [2]) de versregels toe:

»Dives Wulfardo studeat mentis tibi cardo [3]),
Qui *similis pardo* prius hic jacet ordine tardo".

De schrijver zal hier wel aan de rol gedacht hebben, die de „pardus" in de fabel (b.v. bij Avianus n⁰. 40: „De pardo et vulpe") speelt: die van de hoogmoedige ijdeltuit, die zich zelfs boven de leeuw verheven acht.

IV. Van den neghen besten.

In de woorden van de Procurator over de jonge Willem IV 'probitas paucis congaudeat, ut Hectori comparetur' zag prof. Muller (Tijdschr. 28, 278 vlg.) een zinspeling op het gedicht „Van den neghen besten". Nog duideliker blijkt Willem's bekendheid met dit werk op een andere plaats (blz. 174), waar verhaald wordt, dat Jan van Henegouwen, broeder van de Hollandse graaf, in 1326 een expeditie naar Engeland onderneemt.

»Quid autem superius per audaciam summamque similiter intendimus, si audiri convenit, explicamus. Ad quorum, ut lucidius procedatur, subsidium novem precipuos mundi quasi principes [4]) reputatos duximus assumere paucaque de singulis, prout nostris convenit, excitare [5]).

Hectora commendo, per plura sibi sociando
Cesare; qui fatur Macedo Josue sociatur.
Dignis, ut sydus, sequitur magnis Godefridus.

---

1) Vgl. reeds Pijnacker Hordijk Narracio blz. 184 (s. v. *turbabat*).

2) blz. 55.

3) = „Mogen de rijke scharnieren van uw geest op Wulfardus achtgeven", zoals m'n kollega Dr. W. E. J. Kuiper alhier de vriendelikheid had voor mij te vertalen.

4) *principia* ms.

5) i. p. v. *recitare* (Matthaeus).

Quorum audacie, virtuti seu prudentie quia dictus Johannes comparari sufficit, supra tangens audaciam non defecit. Quis enim istorum, ut per singulos procedatur, patria fugiens, mare maximum transiens, mille armatos solus invasisse scribitur, sicut in superficie fatus Johannes facere comprobatur? Regnum etenim Anglorum, quod infinitis armatorum milibus protegi cernitur, ad mulieris instantiam pauco per ipsum milite provocatur. Unde fatus Johannes dictis non solum quasi denus jungitur, verum, si dici liceat, ejus audacia pre ceteris reputatur".

Eigenaardig is het, dat, terwijl Willem Johannes als de tiende aan de novem principes toevoegt, hij in zijn gedicht slechts vijf vermeldt: de drie „ex gentilibus" (Hector, Cesar en Alexander) volledig, maar slechts één „ex Judeis" (Josua) en één „ex christianis" (Godefridus).

Echter behoeft, gegeven de wonderlike stijl van de Procurator, het vers niet onvolledig te zijn; wellicht was het hem slechts om enkele voorbeelden van de „audacia, virtus seu prudentia" te doen.

V. Augustijnken van Dordt.

Deze wordt het laatst in 1368 vermeld [1]). Dat hij echter in dat jaar nog niet gestorven is, blijkt uit het Chronicon Tielense, waarin te lezen is, dat hij in 1370 een beroemd zegger was; immers het is niet twijfelachtig, dat de hier genoemde *Augustynke* met de bekende sprookspreker identies is. De plaats luidt [2]):

Quod Augustynke rhetor et dictator floruit.

Anno domini millesimo tricentesimo septuagesimo fuit in theutonica lingua quidam rhetor eloquentissimus nomine Augustinus, qui vulgaliter (sic!) Augustynke dictus est".

Wel een bewijs voor zijn roem: hij is de enige Diets schrijvende leek, in het ganse Chronicon genoemd!

1) Zie Te Winkel, Gesch. der Ned. Lett. 1, 481.
2) blz. 381—382.

VI. Een nuwe cluyt van een ridder.

De kroniek van de Clerc is bewaard in twee handschriften, waarvan A het oudste (2de helft 15de eeuw) en beste, B het jongste (1e helft 16de eeuw) is. In beide mss. wordt verteld, dat Floris V na de vele oorlogen, die hij te voeren heeft gehad, te weinig ridders heeft overgehouden en daarom als een echte keerlen god „XL die rijcste ende eerbaerste huyslude" de ridderslag geeft. En dan schrijft B aan de kant: [1]) *Een nuwe cluyt van een ridder*", terwijl *beide* codices het volgende verhaal ten beste geven:

»Int lesen van deser historie so zal ic u hier scriven van enen van desen nuwen ridderen, gheheten her Anssem van Vuer, ende woende tot Vuercapelle. Als hi ten hove aldus gheweest hadde ende hi des anderen dages ridder thuys quam, so sach hi, daer hi voir siin molkenhuys gine wanderen, dat siin suege geraect was tot eenre mouwe mit rome ende drancker of. Doe docht him dat hire te goet toe was die zuege wech te yagen ende sprac: »ver zuege, ver zuege, waer ic als ic ghister was, ghi en soudt die room nyet drincken".

Aardig is getekend, hoe de nieuwbakken ridder, die zich te voornaam voelt het varken van de trog weg te jagen, de hoofse taal reeds machtig is, zodat hij zelfs de zeug met *ver* toespreekt.

Hilversum. M. SCHÖNFELD.

1) Zie de uitgave blz. 132.

52. TO BLIKTRI.

De raadselachtige term *bliktri* uit *Sara Burgerhart*, door de Heeren Prick van Wely en Bergé tegelijk met de vormen *blitri* en *blityri* besproken in dit Tijdschrift (XXXI, 313; XXXII, 80), is te vinden in het bekende geschrift van den Engelschen deïst Toland, getiteld *Christianity not mysterious* (1696). In Leslie Stephen's *History of English Thought in the 18th century* I, 108 wordt uit dat geschrift de volgende passage aangehaald:

Could that person justly value himself upon his knowledge who, having infallible assurance that something called a Blictri had a being in nature, in the meantime knew not what this Blictri was?

Dat is, vertaald, ongeveer: „Zou iemand zich terecht kunnen laten voorstaan op zijn kennis, indien hij, vast overtuigd dat iets, een Blictri geheeten, in de natuur bestond, tegelijkertijd niet wist wat dat Blictri was?"

Er is dus wel geen twijfel meer of in het zinnetje: „Doch dit is *to bliktri* voor u", in *Sara Burgerhart*, moeten de gecursiveerde woorden worden opgevat in de beteekenis van: iets onbegrijpelijks. De schrijfsters hebben dezen term vermoedelijk in de Engelsche literatuur aangetroffen, misschien in het aangehaalde werk, en dien daaruit overgenomen.

G. KALFF.

FRAGMENTEN UIT JAN VAN LEEUWEN'S WERKEN.

„Die goede coc" van Groenendale heeft een voorlopige plaats gekregen in de geschiedenis van onze letterkunde. Kalff bespreekt hem als bijfiguur in Ruusbroec's kring [1]); Te Winkel [2]) herroept het vroegere veroordelende vonnis. Intussen is er nog zeer weinig van zijn werk gemeen eigendom geworden: alleen de lofredenen op zijn prior en de bestrijding van Eckart's leer werden gedrukt [3]). De fragmenten die ik in 1899 te Brussel afschreef, en waarop mijn schets van Jan van Leeuwen's eigenaardig optreden [4]) berustte, bleven sedert in portefeuille. Tot openbaarmaking zou ik eer gekomen zijn, als die fragmenten gekozen waren met het doel om een volledig beeld te geven van Jan van Leeuwen als auteur. Doordat ik allereerst zijn houding tegenover kerkelike en maatschappelike toestanden in het oog hield, kwam hij als mysticus in mijn afschriften niet voldoende tot zijn recht. Later vulde ik de leemte gedeeltelik aan door de *Rolie der woedegher minnen* uit een ander Brussels handschrift af te schrijven, en het traktaat *Een boec van vijf manieren broederliker minnen* in het Deventer handschrift volledig te bestuderen. Maar de resultaten bleven ongepubliceerd, toen ik vernam dat in Zuid-Nederland plannen ontworpen waren voor een volledige uitgave. De overweging dat deze plannen, mede door de treurige tijdsomstandigheden, vooreerst niet verwerkelikt zullen worden, bracht er mij toe, het verzamelde

1) *Geschiedenis der Ned. Lett.* I, 377.

2) *De Ontwikkelingsgang der Ned. Lett.* I, 112.

3) De eerste in De Vreese's uitgave; de tweede in het artikel *Meister Eckart en de Nederlandse mystiek* (*Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis* III (1904—1905), afl. 1—3).

4) *Twee Christen-demokraten in de veertiende eeuw*, herdrukt in *Letterkundige Studieën*.

in druk te doen verschijnen, om daardoor een speciaal onderzoek van de beide lijvige handschriften uit te lokken. Het komt mij namelik voor, dat een dergelijk krities onderzoek zelfs aan het plan van een volledige uitgave vooraf zou moeten gaan. Mijns inziens is het zeer goed mogelik dat men op grond van dit onderzoek aan een gedeeltelike uitgave de voorkeur zou geven. Jan van Leeuwen, gelijk men hem uit de achterstaande fragmenten zal leren kennen, is een praatgraag auteur: dat uit zich in breedsprakigheid en in herhaling van dezelfde motieven, indelingen en redeneringen. Men behoeft slechts de volledige index door te zien van alle opschriften boven de capita [1]) om zich te overtuigen dat de lektuur van de „opera omnia" allesbehalve onverdeeld genot zou geven. Een oordeelkundige keuze zou waarschijnlik in staat zijn om de betekenis van deze auteur aan alle zijden te belichten.

Of de volledige uitgave uit taalkundig oogpunt te rechtvaardigen zou zijn, durf ik nog niet beoordelen. Wel ben ik overtuigd, en hoop ik door de volgende fragmenten anderen te overtuigen, dat deze teksten, naast de grote waarde voor onze beschavingsgeschiedenis, ook voor taalkundigen in menig opzicht belangrijk zijn, gelijk in het artikel *De handschriften van Jan van Leeuwen's werken (Tijdschr.* XXII, blz. 142) in het kort werd aangeduid.

Aan de naar hun inhoud gegroepeerde fragmenten laat ik één kleine volledige tekst voorafgaan, nl. *Die rolie der woedegher minnen*, een dialoog in rijmproza, die ons de „goede coc" als een bewonderaar en volgeling van Hadewijch doet kennen. In het bovengenoemde artikel betoogde ik, dat de beide zestiende-eeuwse codices die Jan van Leeuwen's werken bevatten, in hoofdzaak betrouwbaar zijn, maar dat de toekomstige uitgever, die deze geschriften naar inhoud en taal krities wil beschouwen, goed zal doen eerst die gedeelten te bewerken,

1) Mijn afschrift daarvan is ter beschikking van belangstellenden.

waarvan een kritiese tekst op grond van twee of meer handschriften groter waarborg van betrouwbaarheid geeft. Voor deze „rolie" kunnen we beschikken over twee handschriften, nl. de Brusselse handschriften N⁰ 667 (het grote handschrift) en het oudere, maar slordiger handschrift N⁰ 2559, terwijl voor het eerste gedeelte de *Confabulacio amorosa* uit het Deventer handschrift *Van vijf manieren broederliker minnen* parallel loopt [1]). Ondanks de slordigheden — die met behulp van het grote handschrift te verwijderen zijn — koos ik het oudere handschrift, waarnaast ik de belangrijkste varianten van de beide andere handschriften plaatste. Voor Hs. 667, dat ik slechts gedeeltelik afschreef, kon ik mijn voordeel doen met een afschrift dat Dr. J. van Mierlo S. J. welwillend tot mijn beschikking stelde.

Bij de kritiese uitgave van dit kleine werk dient zich nu m. i. aan te sluiten een uitgave van het bovengenoemde uitvoerige traktaat uit het Deventer handschrift, vergeleken met het Brusselse. Dan eerst krijgt een uitgever van de grote handschriften vaste grond onder de voeten. Een dergelijke uitgave, die een boekdeel vereist, zou ongetwijfeld de moeite lonen [2]).

De afgeschreven fragmenten heb ik in de volgende groepen samengebracht:

I. *De „goede coc" over zich zelf en over zijn werk.*

1⁰ Cap. XIX van *Dat boeck van der bedinghen* (Hs. 667, fol. 65*b*), getiteld: „Hoe vermaledijt dat es, alles dincs ledich te staen, ende van des Cocs arbeyde".

---

1) Vgl. het genoemde artikel, *Tijdschr.* XXII, blz. 148. Ten onrechte wordt daar gezegd dat „dit hele stuk vrij duister is". Bij een nauwkeuriger lezing en vergelijking, waarbij uit beide handschriften menige fout kon verbeterd worden, bleef er van de duisterheid niet veel over.

2) Het uitvoerige uittreksel, met brede aanhalingen, dat ik uit het Deventer handschrift maakte, en dat ons Jan van Leeuwen als navolger van Ruusbroec leert kennen, zou meer in een kerkhistories, dan in een taal- en letterkundig tijdschrift op zijn plaats zijn. Vandaar dat ik het nu achterhoud, al is het ter beschikking van belangstellenden.

2⁰ Cap. XVII van het traktaat *Van den onderseeyt tusschen natuerleke ende overnatuerleke gheboerte* (Hs. 667, fol. 160[d]), getiteld: „Van brueder Jans des Cocs wtwendeghen arbeyt ende van sijnre inwendegher oefeninghe. Ende hoe dat hem wtwendeghen arbeyt gheen hinder en was tot sijnre inwendegher oefeninghe".

3⁰ Cap. XXIX—XXX van het traktaat *Van vyfterhande bruederscap* (Hs. 667, fol. 251[c]), getiteld: „Hoe de cock oetmoedelijc verghiffenisse bidt, eest dat hi yet messchreven heeft in sijn leeringhen, ende hoe hi begrepen was", en „Van vier ponten daer hi af begrepen was, ende sijn onscout daer af". Uit het laatste hoofdstuk is het gedeelte weggelaten dat betrekking heeft op zijn strijd tegen Eckart, omdat dit reeds afgedrukt is in het bovengenoemde artikel in het *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*. Bij deze fragmenten konden de voornaamste varianten uit het Deventer handschrift (fol. 105[d] vlg.) meegedeeld worden.

II. *Over de gebreken van wereldlike en geestelike overheid.*

1⁰ Cap. VIII van het traktaat *Van den tien gheboden Gods* (Hs. 667, fol. 13[b]), getiteld: „Van den anderen ghebode, ende hoemen sweren mach sonder sonde, ende vander ghiericheit der bisscopen, landekenen ende andere richteren".

2⁰ Cap. XVII van het traktaat *Vanden seven teekenen der sonnen* (Hs. 888, fol. 48[b]), getiteld: Van menegherande state der religiosen menschen, ende hoe qualijc dat prelate ende ondersaten haer ordene ende regele houden".

3⁰ Slot van Cap. IX van hetzelfde traktaat, getiteld: „Hoe dat priesterscap ende die clergie onsen here meest persequeren oft cruysen overmits hare sonden".

III. *Over misbruiken in de kloosters en onder de geestelike orden.*

1⁰ Cap. XVI van het traktaat „*De articulis*" (Hs. 667, fol. 131[a]), getiteld: „Van den staat der religiosen, ende waer af al

de faute comt daer principellijc alle eendrachticheit der caritaten met vergheet ende vergaen es in religiën, ende waer af dat bina alle dordene te niete sijn van haren yersten fondamenten".

2° Cap. XVIII van hetzelfde traktaat (fol. 135[d]), getiteld: „Van symoniën ende den staet der quader clergiën".

3° Cap. IX van het traktaat *Vander tien gheboden Gods* (Hs. 667, fol. 16[a]), ghetiteld: „Van symoniën diemen begheet inden cloesteren ende gods huysen".

4° Cap. XII van hetzelfde traktaat, getiteld: „Van proper te hebben in doesteren ende vander onghelijcheit die daer in es".

5° Cap. XXV van het traktaat *Van den seven tekenen der sonnen* (Hs. 888, fol. 59[c]), getiteld: „Dit es die prophecie des goeden cocs van der persecuciën der clergie ende hermakinghen der heiligher kerken".

6° Cap. XIX van hetzelfde traktaat (fol 49[c]), getiteld: „Vander condiciën der goeder moneken ende nonnen.

IV. *Over beghinen, clusenaren, swesteren, lolarden, broetbagarden, vrie gheesten, en „alsulkerande volke".*

1° Cap. XII van het traktaat „*De articulis*" (Hs. 667, fol. 121[b]), getiteld: „Van ses dinghen die toe behoeren eenre ghewaregher beghinen ende eenen afghescedenen gheestelijc mensche. Ende also salse ses dinghen in contrarie vercrighen, daer mede Gode te dienen te haerre hulpen wert".

2° Cap. XVII van hetzelfde traktaat getiteld: „Vanden staet der cluseneren, ende wat hen sonderlinghe toe hoert" (gedeeltelik).

3° Cap. XIII van hetzelfde traktaat (fol. 124[b]), getiteld: „Vanden swesteren ende lolarden ende broetbagaerden ende van alsulkerandelike volke staet. Ende vander inwendeghe gheestelike mesquamen haerre letsamheit. Ende oec wat si iaghen, daerse luttel met beiaghen, al eest dat si den armen schijn van buten draghen".

4° Cap. XVII van het traktaat *Van den ghenen die God gheroepen ende ewelijc utvercoren heeft* (Hs. 667, fol. 196[c]), ge-

titeld: „Ondersceet tusschen kinnesse ende minne, die hebben de groote clerke sonder leven ende goede menschen sonder hoghe verstaen, ende van dolinghen der vriër gheeste".

5⁰ Cap. XII van het traktaat *Van vijfterhande bruederscap* (Hs. 667, fol. 219[c]), getiteld: „Hoe verdienlike dat es ghewareghe ghehoorsamheit inder ordenen. Ende hoe die lollaerde ende susteren dolen, die haren staet achten boven den staet der ordenen".

V. *Over de gebreken van het lekenvolk: over zondagschennis, hebzucht, diefstal en schijnvroomheid.*

1⁰ Cap. XIX van het traktaat *Dat boec vanden tien gheboden Gods*, getiteld: „Welc die quade menschen sijn die die vierte breken" (Hs. 667, fol. 23[c]).

2⁰ Cap. XL van hetzelfde traktaat, getiteld: Vanden sesten ghebode, ende hoe dat bij es comen, dat die dinghen sijn eyghen worden ende onghemeyne" (fol. 42[c]).

3⁰ Cap. XLI van hetzelfde traktaat, getiteld: „Hoe men menigherhande dieve vynt, dies niet heten en souden willen, ende de proeve dat nochtans waer es" (fol. 43[a]).

4⁰ Fragment van Cap. II uit *Een rolle van richters*, getiteld: „Wat enen ghewareghen rechter toe hoert, ende van den ghiereghen mensche" (Hs. 888, fol. 183[b]).

5⁰ Cap. III uit dezelfde *Rolle*, getiteld: „Van menegherande liede die Gode ende hemelrike weenen coepen met harer wisen" (fol. 185[c]).

DIE ROLIE VAN DER WOEDEGHER MINNEN.

[*Prologus*]

ol. 11*v* Dese lere sal schinen ludende vander sotter minnen, maer ic segge u, wiese te rechte versteet, die sal alle sotheit verwinnen. Oec biddic u allen [1]), es dat sake dat mine worde hoghe luden, dat ghi mi daer [omme] [2]) niet hoverdich en merct, noch u selven oec niet en quetst aen mi, mer merct oec waer die worde oetmoedich sijn daer bi, want het hevet menech man in sine leringe hoghe ghesproken, die selve niet hoverdich en was daer bij. Oec moet die mensche dicke hoge ende neder spreken, na dat die minne Gods sijn herte wilt ontsteken. Maer emmeer en bekinic mi negheen orberliker dinc dan dat ic gheproeft werde, op dat ic mi selven lere kennen, aerm sondich mensche dat ic ben. Al weet ic oec wel dat dien mensche alle die werelt niet en can ontfoeghen noch ontsaten, die hem vriwillichlijc te Gode can laten. Ende dit is een seker teeken daer bij, dat alle sijn leven vanden heilegen gheest sij, ya al woude men u doeden metten handen, ende verscoren metten tanden, des en seldy nemmermeer willen wreken noch anden, want in den gront der oetmoedicheit en mach gheen anschel [3]) comen noch gheraken.

Varianten van Hs. Br. 667: 3 Dese rolie oft rol (*de twee laatste woorden zijn uitgeschrapt*). 5 u al eest dat 6 daer omme niet hoverdiclijc 6 noch oec u selven 9 herde hoghe 10 moet dicwile de mensche 11 ommer 12 egheen orborlijker d. 17 al sijn 17 gheest es 19 dat en suldi 19 aendraghen (*op de rand veranderd in:* anden) 20 anxt (*op de rand veranderd in*: ansel)

1) De lezing in de variant: „u, al eest (dat) sake" verdient m.i. de voorkeur.
2) Ingevoegd naar de variant, die in zijn geheel waarschijnlik de juiste lezing geeft.
3) Lees: ansel (zie de variant, waar de afschrijver het woord ook niet meer kende).

[*Hier beghint die rolie van der wallende, woedegher, hertelike berrende minne te Gode wert*] [1]).

Nu hoert, want ic soude u geerne vraghen ende antwerde gheven, hoe hem die ghene van binnen ghevoelt, die dach ende nacht in quale van minnen leven in een godlijc crighen in ontbliven, sonder Gode te volhebbene. Siet, dese wallende woedende hertelike berrende minne te Gode wert, sy maect dach ende nacht in een mensche daerse es, alsoe groeten stoerm, ende oec also menegerhande wonder boven wonder van herteliker begherten te Gode wert, dats u alle de geene die ie met tongen spraeken of emmermeer met tongen spreken selen, niet en mochten volseggen. Ende dats oec mi selven, aerm sondich mensche, alle creatueren seggen of leeren mochten, dats minder vele dan een cleine sempsadeken groet es yeghen dat icx weet, ghesmake ende ghevoele. Dese woedeghe minne Gods, seldy weten, daerse boven redene ende oec sonder waeromme steet ende geet in ons overmids een vernuftich godlijc crygen in ontbliven, syet, daer doetse ons te rechte claghen ende weder claghen over Gode, ende oec over die onbegripelijc minne. Ende nummermeer en mach dese mensche tonrechte over Gode chlaghen, om dat sijn bloet ghesichte boven redene steet. Maer wat dese woedeghe minnare Gods claeghet ende weder claghet over Gode ende oec over die minne, soe hi meer ende meer claecht ende weder claecht over Gode, soe hem die minne in lanc so meer onrecht doot, ende men antwerden geeft. Daer omme dunckct den menschen dicwile al onspoet wat hi doet,

4 ghevoelen 5 in quelen oft qualen (*de twee laatste woorden zijn doorgeschrapt*) 5 crighen ende ontbliven 6 woedegher 8 in den 10 oeyt 11 ommermeer 12 D Ya dats oec 14 D senaepsadekijn 14 teghen 14 ics gheweet 15 Want dese 15 suldi 19 onbegripelijke D (onbegripelijc) *ontbr.* 21 claghen over gode 21 bloote ghesichte D (om dat ... steet) *ontbr.* 21 Maer dat 25 soe lanc soe meer onrechts doet 25 min antwoerde 25—26 Ende daer omme 26 D (wat hi doet) *ontbr.*

1) Ingevoegd naar Hs. Br. 667. De varianten zonder nadere aanduiding zijn uit dit handschrift; die met de letter D uit het bovengenoemde Deventer handschrift.

want die minne en [1]) acht mijns niet een twynt. Sy ghelaet haer dicwile of sijs niet en verstonde, of dat si ware blint. Sy laet mi oec dicwile aerm ende allendichlijc quelen ende derven. Sy en roekes oec niet, al soudic te hans van minnen sterven. Ic moet der minnen dienen op minen cost; het schijnt [2]) si en fol. 12 heeft mijns noch ghere, noch roeke, noch lost [3]). Kenne, lieve minne, nu vraghic u, ende antwert mi hier in rimen scone: waeromme en gheeftdy mi u selven [niet] [4]) te loene?

Ya seker, dyts sere sottelijc ghevraget, want ic ben u alre overste vrouwe, ende ghi mijn knecht, ende ghi moet mi dienen over recht.

Seker, minne, dit wetic ende des liic u wale, dat ic moet sijn u onderworpen dienstknecht te berghe ende te dale, ende altoes moot leven na u wetteghe ghebode, die ons allen ghemeinlijc sijn ghegheven van Gode. Kenne, lieve minne, nu wetty echter wale al sonder waen, dat ic dit cleine ende groet al hebbe voldaen. Ende waeromme mochty mi namaels verworpen ende verslaen?

Wildijt weten, ic salt u scriven: op dat ghi altoos cleine neder ende oetmoedich sout bliven, wel verhoet vander quader werelt, ende oec van des duvels rade. Des behoefdy vroech ende spade.

Kenne, lieve minne, nu wetty echter wale, dat ic mi selven niet en mach verheffen noch verhoverdeghen te male, want ic

1 D achtedes niet 1 niet een ziere (*veranderd in*: niet een twint) 2 oft 3 alendichlijc 3 D quellen ende verderven 4 ter stont 5 D Ende oec laet si mi arm ende ellendich dienen op minnen cost 5 coste 6 mijns ongheere noch roek noch lost 6 Kyer (*op de rand veranderd in*: kenne) D Ay lieve 7 antwoert D antwert mi schone 8 gheefdi 8 u selven niet te loene 9 dit es 12 D (dit wetic ende) *ontbr.* 14 moet 15 D (Kenne lieve minne) *ontbr.* 16 weettic 17 moechdi 17—18 D verwerpen 20 verhuedt D (wel verhoet... spade) *ontbr.* 23 weetti

1) Hs. ēn 2) Hs. schint 3) Hs. loest
4) Ingevoegd naar de variant.

bin mijns selfs orconscape u selven also te gronde ente niete ghestorven, dat ic u hoechste houlde hebbe verworven.

Ja wattan, het es [1]) u noet, want ghi puere creatuere sijt, daeromme moechdy in u selven bekinnen, dat ghi altoos moecht toe nemen ende winnen.

Lieve minne, van diere groefheit noch van desen eyghenen ghewinne en dorfdy my niet leeren. Waendy dat ic mi na loen of na eyghen ghewin wil keeren?

Nenic niet, des en seldy aen mi niet vinden, want ic en mach mi anders niet dan met minnen in minnen verbinden.

fol. 12a Ende oftic u mi selven gave te loene, waert dan al voldaen?

Jaet, minne, nochtan willic altoes onder staen.

Nu laet doech dan u claeghen varen. Ic sal u namaels wel ende overvloedichlic betalen, condijt op mi met doechden verhalen.

Minne, u overvloedicheit merret mij dicke te spade, alse ic alle dinc hebbe voldaen na uwen nausten rade.

Nu merct, beroemech knecht, minen nausten raet willic u leeren: dats dat ghi mijns cont derven ende oec wus selfs sterven in allen keeren.

Lieve minne, dat hebbic echter al voldaen, want ic ben om uwen wille neder tot in die helle ghegaen, ende oec hebbic ondertiden u hoechste vroude willichlijc gelaeten. En mach mi dit een twint niet baeten?

Yaet, het sal u baeten, condy mijns willen verbeyden ende beyden, want ic en mach mi van u niet scheiden.

2 hulde 3 Ay wattie (*onduidelik geschreven*) D Al wattan 3 puer 6 deser grofheit 9 dat en suldi 10 verbenden 11 ochic 12 D Neent minne want ic moet altoes 12 niet minne (*bedorven lezing*) 13 Kynt nu laet dan 14 overvloedelijc 16 merct my dicke (*bedorven lezing*) D *heeft ook* merret 17 naesten rade 18 D (beroemech knecht) *ontbr.* 18 naesten raet 19 dat es dat 19 uws selvens 23 onder tijde 24 een twint (*er stond eerst*: een ziere) 25 D (mijns willen) *ontbr.* 26 D scheiden te mael

1) Hs. ees

Minne, dits herde neder ende oec herde oetmoedelijc gesproeken. Nochtan hebdy dit mi selven na mijn gevoelen diewile te broeken.

Seker, quaet ondier knecht, nu mocht ic mi selven noch overmoedelikere verheffen, heetty mi lieghen. Ende ic en mach doch niemere bedrieghen.

Minne, ghy segt waer ende ghi hebt recht. Minne bereecht mi dies: waer omme en sidy altoes niet soete ende goedertieren uwen getrouwen knecht? [1])

Ghi vraecht mi seer vele. Selen wi emmer moeten paerlementen tusschen ons tween of schelden? Dies plegen die minnaren ende die minnen selden. Want ware die vrienscap also cleine tusschen ons beiden, alse hier begrijp nauwe [2]) es, soe soude wi herde dicke schelden.

fol. 13 Minne, des plegen twee na gevriende selden. Kenne, lieve minne Gods, ende waer op verlaetty u, of waer omme sidi soe stout? Het schijnt dat ghi selve geerne schelden sout. Berecht mi dies ic u [te] [3]) hans vraghede: waeromme dat u alre getrouste knechte bywilen na uwe suetecheit cume moeghen ghedachte [4]).

Dit soudic u vollijc hebben bescreven, waerdijs te male te mi wert bleven, ende haddy uwen eygennen wille toeter indeliker doot toe onder mi ghelaten, soe quame u suete ende suoer [5]), sterven, leven, liden, doeghen even wel te baeten.

1 dit es 1 oetmoedichlijc 2 Nochtans 3 ghebroken (*evenzo in* D) 4 ondiere 6 nyemant bedrieghen D niement 8 maer bericht my D mer berichtet 9 knecht 10 ommer 12 minneren ende die minne 13 tbegrijp D begrepen nauwe 14 souden wi 15 maer des ghebruken (*veranderd in*: pleghen) D (Minne) *ontbr.* 15 D (Kenne) *ontbr.* 18 te hants (*er stond eerst*: te stont) D tehandes 19 ghedachten (*er stond eerst*: ghedincken) D ghedencken 20 D haeste hebben b. 20 werdijs 21 eyghen 21 totter indekker D (indeliker *ontbr.*) 23 suuer 23 D sterven ende leven

1) Hs. knechten 2) Hs. nau wee 3) *Ingevoegd naar de var.* 4) *Waarschijnlik is hier met* D *te lezen:* ghedencken. *Of is de oorspronkelijke lezing:* ghedancken? 5) D. i. suer. Deze ongewone spelling komt in dit hs. meer voor.

Lieve minne, is dit seker waer [1]), die ghene die in sueten noch in sueren niet en connen verkiesen, dese en mogen emmer niet verliesen?

Dat duncket my. Alse lief antwert ic dy, [want si sijn den sone Godes ghelijc in minnen] [2]) Kenne, lieve minne, nu geeft mi voert in u alre nausten vonnessen raet. Es volcomen liden, doeghen, die alre sekersten wech [3]) die men te Gode wert gaet?

Yaet, dat sweric u [4]) by mire godheit, dat in dien mensche es verborgen die sone Gods, ende oec die scat der ewegher waerheit [5]).

Kenne, lieve minne, nu gheeft mi dan altoes dit liden, dat ic omme Cristus doeghen mach dincken nu ende tallen stonden of tiden. Want ic oec en geen dinc meer en beghere, dan dat ic mi selven te male dore Cristus lidelike doghen tote in u minne versmelte ende vertere.

Mire minnen en mach oec niement anders ghesmaken, dan die ghene, die dore Cristus doghen te mi gheraken, ende oec hen selven ende alle eertsche dinc omme Cristus wille [6]) versmaden. Die wi[l]lic selve roepen te minen nausten rade.

fol. 13v Minne, dit hoer ic echter gheerne, ende ghy hebt recht; ic soude u weder dat selve doen, haddicx die macht, maer [7]) neenic

1 seker waer D is dit echter waer 2 comen verkiesen 4 als lief antwoerdic u 5 Kyer D Ay lieve m. 6 nauste 6 D liden ende doghen 7 wech dien men 8 Ya 8 (of dy). Ook in D ontbreken deze woorden 9 D al die scat 10 Kyer (*verandert in:* kenne) D (kenne) *ontbr.* 12 ghedincken 12 (stonden of) 16 nyemant 17 Cristus liden 18 hem selven 18 dinghen om 19 naesten rade 21 haddics de macht maer neenic

1) Hs. seke was. Verbeterd naar de variant.

2) Ingevoegd naar het Deventer handschrift. 3) Hs. waech

4) Hs. u of dy. De laatste woorden zijn, blijkens de varianten, een toevoeging van de afschrijver.

5) Hier breekt het dialoog-fragment in het Deventer handschrift af. De tekst gaat dan voort: (fol. 98*a*): Die scat, suldi weten, der ewiger waerheit, dat is dat simpele ghebruken der eenvoldighor, onbeweggheliker godes drijheit ... *enz.*

6) Hs. ville 7) Hs. minne (waarschijnlik verkeerde oplossing van een verkorting). Verbeterd naar de variant.

niet, salic iet vermoghen, dat moet mi to male comen van uwen ghaven. Ende daer omme maghic voert [1]) wel over mi selven claghen.

Nu antwort selve die minne met ghesteedegen sinne: En [2]) claecht niet soe sere. Ghy en hoept in lanc soe meere. Want hoe staerc [3]) u vrese were of hoe groet, en hoepty in Gode niet, soe blijfdy aender zielen doet.

Minne, wat hoepe of wat troeste moechdy mi gheven? Want ic alle mine leefdaege hebbe quaetheit ende sunde ghedreven, ende daer toe hebbe mesdaen ieghen enen eweghen God, dicke tebroeken sijn [ghebot] [4]).

Trouwen, al wattan, antwert die minne, en twivelt niet, soe es u wel ghesciet. Gods ontfermherticheit die es soe overvloedich ende so groet, al hadde een mensche alle die werelt doet, sijn rouwe mochte sijn soe groet, het worde hem schiere al vergheven, wilt hi beteren sijn leeven.

Minne, dits mi een troestelijc ghewach, dat God des sunderen ontfermt nacht ende dach.

Yaey, antwert die minne met desen, tsmenschen sunden en moeghen nemmermeer soe groet wesen, eest dat hise Gode met oetmoedigher herten wilt claghen, God en wilter voert nemmermeer ghewaghen.

fol. 14 Trouwen, minne, al wattan! Diere feesten en keeric mi niet aen [5]). Al wistic wale dat mi God die sonden verlaten ende vergheven hadde te male, nochtan en willic mi selven nemmer-

1 te male 2 voert 4 ghestadeghen 6 sterc 6 ware 8 hopen 8 mochti 9 al mijn 9 sonde 9 bedreven 10 teghen 11 ghebroken 11 sijn ghebot. 12 antwoert 12 dan en twifelt 15 schier 16 sijn levene 17 dit es 17 sondaers 19 antwoert 20 nummermeer 21 nummermeer 23 Trouwe minne al wat dan 23 Deser feesten 25 nochtans 25 nummermeer

1) Hs. woert. Verbeterd naar de variant. 2) Hs. Ende

3) Hs. scaert. Verbeterd naar de variant.

4) Ingevoegd naar de variant.

5) Lees om het rijm: an.

meer ontsculdichghen noch ontdraghen, maar ic wille Gode nacht ende dach mine sonden claghen.

Nu antwert de minne te desen kere: En verslaet u selven niet te sere, maer keert u herte vrilijc tuwen here, ende gheeft hem met allen crachten lof ende eere.

Minne, des loefs Gods noch diere vriheit en willic niet ledich staen; maer ic ligghe soe vaste in dat neder prisoen der oetmoedicheit ghevaen, dat ic die wile moet op mi selven slaen [1]).

Nu antwert die minne echter te dese sinne: u oetmoedicheit doet u meer heilichheiden ghewinnen, dan alle u ander doechden, die ic in u bekinne. Want met negheenre doecht en mach men Gode bat bestrecken [2]) noch verwecken, dan met oetmoedicheit: dats der minnen trecken. Want vriheit ende oetmoedicheit dat sijn twee saken, daer wy alle doechden mede vertaken. Oetmoedicheit werct inden mensche groet wonder, want si hout haer met allen doechden onder. Vriheit dese willic oec ghelijc loeven, want sy gheet met allen doechden over Gode minnen ende loven. Maer verlichte redene die hout haer altoes even ghereit, rechte in de middelt tusschen beyde, ende daer omme ane sie[t]se [3]) claerlijc alle doechde in dondersceide. Den grontvernietenden oetmoedegen mensche sijns selfs en machmen niet verladen met ghenen laster [4]), noch met ghenen fol. 14v daden, want die vernietende oetmoedichghe mensche, hij is altoes even bereet te doechghene ende te lidene dat hem te liden steet. Want die vernietende oetmoedeghe mensche het es sijn sede,

3 antwoert die 3 keere oft te deser stont (*de laatste vier woorden doorgehaald*) 4 tot uwen here 6 deser vriheit 8 dicwile 9) antwoert 9 te desen sinne 10 andere doechden 11 egheenre 12 besteecken 15 Oetmoedicheit die werct 19 ghereet recht in die 20 aensietse 20 dondersceet 22 laste 24 te lidene 25 het tes

1) Als deze lezing niet gesteund werd door het tweede handschrift, zou men geneigd zijn te lezen: op mi selven staen (vgl. blz. 138, r. 5).

2) Dit woord, door het rijm gedekt, zal wel de oorspronkelike lezing zijn, en niet de variant „besteecken".

3) Verbeterd naar de variant.

4) Zowel deze lezing als de variant „laste" geeft een goede zin.

dat hy altoes heeft van binnen vrede. Ende hi ghedoecht, hi gheswicht [1]) van binnen, sonder alle murmuracie, al stille. Ende daer omme doecht hi sonder wederwille. Want grontoetmoedicheit die is inder zielen rechts alse een ghescmeitecht dau, ocht alse een suete honichrate yeghen alle andere do[e]chde. Oec seggic u noch meer: wie dat hem selven in vernietender inwendegher grontoetmoedicheit sijns selves besien can, hi scout ende siet Gode inden gheest van anghesichte tanghesichte, ende oec al dat hi sien wilt. Ende daer toe al dat hem behoert te siene, beide in hemelrike ende oec in eertrike. Want eest lude soe stille, dien grontoetmoedighe mensche heeft van Gode wat hi wille. Den grontoetmoedeghen mensche en heeft God engheen dinc, dies hem noet is, verholen noch verborgen. Ende dat comt daer by: hi is sijns selves te gronde verteghen, ende op een niets niet sijns selfs ghestorven, ende heeft oec daer toe sinen eyghenen wille onder Gode ende alle creatueren ghelaten, dattenne engheen dinc (onoerdeleec) [2]) en mach ontvoeghen noch ontsaten. Die mensche die te male binnen blijft met Gode, het es sijn sede, dat hi altoes heeft eenpaerlinghe raste ende vrede. Vele dincs moechtic u bescrijven, maer dat alre sekerste dat is binnen bliven, ende oec alle andere dinc laten varen, dat van Gode groet of cleine iet mochte ontparen. Want wie te verre wtwert [3]) gheet, hi wort herde dicke ghestuert, eest hem lief, eest hem leet. Ende stuer-

2 ende hij swighet 3 lidet hy 3 groet oetmoedicheit (*foutieve lezing*) 4 recht als een ghesmeytich 5 oft 5 teghen al 8 gheeste van aensichten tot aensichten 9 alle dat 9 alle dat 10 eerterike 11 de gront 12 hi wilt (*foutieve lezing*, *blijkens het rijm*) 16 sinnen 16 allen 17 egheen 18 ongheoerdeneerlijc 19 eenpaerlijc 20 Vele dinghen mochtic u scriven 21 dalre 21 al andere dinghen 22 die van 22 moghen ontparen 23 wt wert 23 hi wert 24 oft eest hem leet

1) D. i. overeenkomstig de variant: gheswijcht.
2) Later bijgeschreven.
3) Hs. uwert. Verbeterd naar de variant.

moedicheit es hem dicke bi ende bereet. Die mensche es fol. 16 te verre ut ghegaen, suoect hy des sijns in eneghen saken, also dat hi niet vrilijc noch onghehendert weder in en can gheraken. Ende daer omme moeten die liede dicken op hen selven staen[1]), die niet puerlijc ter eren Gods wt en sijn ghe-ghaen. Die moeten dicwile met vremden beelden, ende oec met hen selven twewoldichlijc in wert sien. Ende daer omme mach hen luttel goets van Gode gheschien. Want die twewoldelijc met hem selven inkeren ende thare suoeken aen Gode of aen creatueren, inwert of wtwert[2]), of oec in eneghen dinghen, dit sijn de ghene die de note craken, ende oec wel scone seden ende utwendighe [oetmoedeghe][3]) wise geraken, ende der kernen niet en gesmaken. Maer die ghene die de note craken, ende oec der gheesteliker kernen alle beyde gesmaken, dat sijn de ghene die puerlijc die ere Gods suoeken in alle dinghen. Dese moeghen Gode altoes een nuwe liedeken singhen. Dat suoete liedeken, dat men[4]) Gode in sinen oren runen[5]) ende singhen mach, dat is grontoetmoedichheit, des doe ic u ghewach. Deus, God here, hoe seere Mariën, der reinder maghet, oetmoedicheit inden derden hemel clanc, daer sy de gotheit te male overmids minne in minnen bedwanc! Te niete werden van minnen in minnen, dat sijn die ghene die Gode dwinghen, boven allen verstannisse van synnen. Mariën oetmoedicheit wrochte[6]) allene in haer ghedochte, dat noit creatuere toe bringen en mochte. Die gront-

2 hy tsijns 2 enegher saken 3 onghehindert 4 dicwile 5 slaen 5 en sijn wt ghegaen 7 tweevoldelijke 8 lutter 8 tweevoldelike 10 wtwert 12 wtwendeghe oetmoedeghe wisen 13 die daer de 14 keernen 15 in allen dinghen 16 niewe 16 Tsuetste 17 rueren 18 doen ic 19 hoe sere dat marien 20—21 minne met minnen 21 Te niete te werden 22 alleverstan-denisse 23 wrochte 24 gedachte (*foutieve lezing, blijkens het rijm*).

1) Deze lezing is onberispelik. Men lette er evenwel op, dat de variant „slaen" steun vindt in een vroegere plaats (blz. 136, r. 8). 2) Hs. uwert. Verbeterd naar de variant. 3) Ingevoegd naar de variant. 4) Hs. auen. Verbeterd naar de variant. 5) De juiste lezing zal wel zijn „runen" en niet „rueren", gelijk de variant heeft. 6) Hs. worchte.

oetmoedich is, hi mach hem wel verbliden ende verhoghen, want oetmoedicheit es coninghinne van allen doechden. Die oetmoedeghe ende die saech[t]moedeghe goedertieren mensche heeft oec in hem beseten alle ghewaereghe inblivende doecht. Den grontoetmoedegen mensche hem en ghebrect negheen doecht. Die oetmoedeghe mensche can hem selven overmids die gracie Gods wel vernederen ende te Gode verhogen, ende met allen doechden vorwert poghen. Die grontoetmoedeghe mensche es oec also vrij van binnen, dat hi hem selven alle uren te Gode keeren can in gheestelijker [1]) minnen. Tuschen vernieten
16v in oetmoedicheit ende bloete [2]) verhavene stille minne soe worden alle doechden gheoefent die ic kinne. Verlichte redene die staet ende gaet altoes tusschen beyde. Ende daer omme oerdennertse [3]) van boven tote beneden alle doechde met claren ghemerke in ondersceyde. Verlichte redene die en mach nemmermeer in enghenen dinghe dolen. Ende dat comt daer by: sy es meesterse in teologiën [4]), ende can wel der godheit ende der menscheit ons heren Jhesu Cristi te samen beliën. Verlichte redene die bedrivet al. Minne laetse hier beneden dicke becommert int ongheval. Eest quaet, eest goet, redene moet allene scouwen ende bedriven; minne die willes alles te raste ende ledich bliven. Minne die wilt allene antwerden der minnen. Redene moet [alle den last] [5]) draghen ende versinnen. Minne die wilt haers liefs allene enichlijc pleghen, ende oec alle anderheit ende onderscheit begheven. Redene die en wilt

3 saechtmoedeghe 5 egheen 6 Doetmoedeghe 7 verhogen oft verheffen (*de beide laatste woorden zijn doorgehaald*).
8 derwert poghen oft spoeyen (*de beide laatste woorden zijn doorgehaald*). 10 in ghestedegher minnen 11 bloete 14 ordeneerse 16 nummermeer 16 in ghenen 17 theologien 18 tsamen 20 in dongheval 20—21 moet al aenscouwen 23 alle den last 24 ghebruken en pleghen (*de beide eerste woorden zijn doorgehaald*).

1) Waarschijnlik is hier, met de variant, te lezen: gheestedegher.
2) Hs. blooten 3) Hs. oerdennerste 4) Hs. toelogien
5) Ingevoegd naar de variant. Het Hs. heeft onduidelik: allent

des echter niet ghestaden, maer si wilt wandelen in mennechvoldeghen doechsamen paden. Dese menechvoldicheit der doecht en heeft der minnen niets niet der pinen wert, want minne die es altoes coene ende stout voer Gode ende onververt. Dat redene van oetmoedichheide niet en soude dorren noch moghen aensien, dat mach der bloeter minnen altoes van rechte gheschien. Maer alst al es ghesecht ende al voldaen, soe en wetic u wat beters segghen noch betiën, dan dat wy alle onse leefdaghe beliën, dat wy arme sondeghe menschen sijn. God moet onser alder ontfermen inden name ons heren Jhesu Cristi, die sijn bittere cruce om onsen wille droech. Amen. Amen.

[Alle den ghenen die dit rolleken hebben ghelesen oft horen lesen oft selen lesen, siet, dien menschen biddic vriendelijc, hebbic yet daer in mesdaen oft messeet, dat sy vercleren ende beweren mijn groote grofheit] [1])

II.

fol. 65*b* *Hoe vermaledijt dat es, alles dincs ledich te staen, ende van des Cocs arbeyde.*

Ende hier bij pruevic hen, dat dese menschen met Mariën noch ommer dat beeste deel niets niet vercoren noch bevonden en hebben, want dat beeste deel en es daer in niets niet gheleghen, in alles dincs oft alre werken ledich te staen, maar alles dincs willen ledich staen dat es seker dalre quaetsten deel, dat enich mensche alsoe heilichlijc oft alsoe afgheschedelijc leven waent, dat hij te male niets niet werken noch laboreren en wilt metten handen. Want sente Pauwels, die een der hoechster scouwer [2]) was die noyt in eerterike quam, ende oec inden

3 ter pinen wert 4 onverveert 5 oetmoedicheiden
7 gheseet 8 al onse

1) Dit slot komt alleen voor in Hs. 667, fol. 82*b*.
2) *Hs.* der hoecster scouver

derden hemel ghetrocken wert ende verhaven boven hem selven,
l. 65c ya ende oec boven alle hemele ende boven die IX choren der inghelen was sinte Pauwels ghevoert ende overgheset, daer hy Gode claerlijc metten gheeste scouwde ende sach boven beelden, van aensichte tot aensichte, siet nochtan wetti wel dat die [1]) hooghe apostel Gods Paulus [2]) dach na dach arbeyde ende sijn lijffelijc broet wan metten handen, ya ghelikerwijs dat ic oec selve dach ende nacht arbeyde metten handen. Ende ic moet daer toe alle daghe wel hen XXX dienen ende bereet sijn te tijde ende te termpte, ende ic hebbe oec wel seven manieren van ambachten alle daghe te besorghene, maer des willic swighen, want het en es ommer egheenre vertellinghe wert, alle dat wij ommermeer ghedoen oft werken moghen totter doot toe des crucen om dere Gods te volbringhen oft omme salicheit ons evenkerstens. Want alle dinc sijn cleyn ende als niets niet om te rekenen teghen die grootheit der toecomst der gloriën Gods, soe en sijn alle dinghen anders niet te rekenen noch niet meer te achtene dan een cleyne droppelken waters teghen die groote zee. Maer daer omme ende oec hier bij soe hebbic u dese redene voerseet, na dien dat die hooghe scouwere Gods Paulus ghewracht ende ghearbeit heeft metten handen, siet hier bij soe pruevic u dat nyemant nyemant soe heylichlijc leven en mach in deser tijt, hij en mach oec onder tiden met sinte
ol. 65d Pauwels wel werken, ya ende sal oec heylegher sijn bij den werke, dan oft hij [3]) niets niet en wrachte. Want ic houter wel vore op mijn beste na dat ic versta, datter vijfhondert in armen scinen [4]) gheet om broot, die sterc, ghesont sijn ende groot. Het ware hen seker beter ende salegher dat sij te Gode ere haer ambacht deden ende wonnen haer broot, dan dat sij hen setten op luyerdij ende op ledicheit van werken. Dat moechdij aen mijn here sinte Pauwels merken. Want ic en gheloeve niet dat enich mensche na lollaertsche wise op den dach van heden in armen scine wandelt, die sinte Pauwels ghelike es

1) *Hs.* dat die | dat die 2) *Hs.* paulijs 3) *Hs.* oft hijs oft hij 4) Lees: scine

in leeringhen noch oec in gheesteliken orborlijken leven, ya [ende][1]) die daer toe alsoe sere begheert salicheit der menschen als Paulus dede. Want ic weet wel, waer noch een mensche in eerterijke die Paulus ghelijc waer in woerden, in werken, in leeringhen ende oec in heileghen leven, hij soude noch seker die selve werke werken, die Paulus wrachte ende leerde, doen hij leefde.

fol. 160*d* *Van brueder Jans des cocs wtwendeghen arbeyt ende van sijnre inwendegher oefeninghe. Ende hoe dat hem wtwendeghen arbeyt gheen hinder en was tot sijnre inwendegher oefeninghe.*

Ende hiertoe heeft mij God versien overmids sijn grondelose ontfermherticheit, ya soe dat ic nacht ende dach al mijn crachte van buten ende van binnen, beyde lijflike ende gheestelijc, oeffene ende vertere in den heyleghen dienst Gods. Want van buten soe hebbic alle mijn leefdaghe grooten sterken groven
fol. 161*a* arbeit ghedaen, ya beyde mij ende oec anderen goeden lieden. Ende alsoe wan ic mijn broet ende mijn lijflike spise metten handen ende met sweteghen leden. Ende oec van binnen in gheesteliken heyleghen werken en heeft die gracie Gods in mij een ure niet ledich noch ijdel gheweest in mij. Want ic ben minen here sinte Pauwels naghevolght van buten ende van binnen in alle manieren van heylegher leringhe na de wet Gods inden hoechsten graet der minnen te volbringhen, ya op dat ic onsen eneghen here Jhesus Cristus inder alre minster oetmoedicheit yet ghelijc mochte werden. Want eenpaerlinghe soe hebbe ic de passie ende oec die doot ons heren Jhesu Cristi in mijn alindeghe doechlike herte ghedreghen. Ende die heyleghe opene binnenste ons heren Jhesu Cristi en hebbic niet versuymt noch verroekeloest in zeeneghen vriwilleghen afkere, want al volchde ic cranckelijc na, siet nochtans en constic noyt vergheten sijnre trouwen noch diere bitter doot sijns crucen. Want in die heyleghe verlossenisse des ghebenidijde[2])

1) „ende" is in het hs. bijgescheven. 2) Lees: ghebenedijden

crucen, siet daer in hopic nacht ende dach, ya in dat heyleghe
werc der verdienten ons heren Ihesu Cristi. Mer daermen van
allen dinghen gheswighen soude, ya die in hemelrike ende oec
in eertrike sijn ende oec van der substanciën der Godheit mede,
siet daer soudemen altoes spreken vander levender, werkeliker
binnensten ons heren Ihesu Cristi. Want alle salicheit die hanct
l. 161*b* in die binnenste eenvoldegheit ons heren Ihesu Cristi. Ya, ic
segghe [u] noch meer eenen anderen sin [1]: waert dat sake dat
alle menschen consten wandelen in mijns selfs herte ende in
mijn binnenste gheheelheit, ghelikerwijs dat ic wandele in die
binnenste ons heren Ihesu Cristi, seker soe soude mij alle menschen
minnen, saghense mijn herte aen, ya al had ic haerre
alre brueder doot, ende oec al dats hen ten tienden lede besteet.
Want ic en const u niet ghesegghen noch bescriven, hoe
sere dat ic alle menschen minne ende beghere te bringhen in
die levende binnenste ons heren Ihesu Cristi. Want daer voer
en hebbic oec noch ziele noch lijf ghespaert. Ya om alle menschen
te hemelrike te bringhen, dats nacht ende dach mijn
gheestelijke inwendeghe verborghene iacht. Nochtans hebbic
van buten grooten sterken arbeit te doene ende menich grof
wtwendich ambacht. Maer ghelooft ende ghebenedijt sij God [2],
mij en lette noch en hinderde nye goet wtwindich werc, dat
goet in hem selven was, omme dat ict van binnen wrachte
puerlijc ter eeren Gods. Siet, hier omme soe droech God over
al minen laest. Want ic segghe u seker dat voerwaer, dat u
die goede werke van buten niet te meer en letten noch en
hinderen, ya ter hoechster heylicheit met te comene, dan oft
l. 161*c* ghi alle den dach in de kerke saet op u kniën, ende bedet
onder uwen caprune. Ya ende noch meer soe segge ic dit: soe
wie oft wat menschen, dien dunct, oft hem alsoe van binnen
ghevoelt [3] te Gode weert, dat hem dunct dat hij eghene
wtwendeghe [4] goede werke te sinen vreden ghedoen noch ghe-

1) Bij deze plaats staat op de rand: Nota super optime. 2) Bij deze plaats staat op de rand: Nota bene. 3) *Hs.* ghevolt 4) *Hs.* wtwendge

werken en can, siet, dien mensche en es seker inder waerheit niet recht, ende ic en gheloeve oec niet dat hi ye enich werc wrachte, ya dat eyghelijc Gode inden gheeste behaghen mochte. Want werkende leven dat es herde goet, ende oec eest alle menschen van noede noet, maer vri inwendich scouwende leven dat es noch vele beter, dat een mensche wt onverbeelder herten op sta ghericht te Gode, ya sonder vremde letsamheit van binnen. Maar scouwen ende werken beyde te samen dat es alre best, want dat was Cristus leven, ende oec der gheenre die Cristus nader hoechster volmaectheit naghevolcht sijn. — — —

fol. 251*c* *Hoe de cock oetmoedelijc verghiffenisse bidt, eest dat hi yet messchreven heeft in sijn leeringhen, ende hoe hi begrepen was.*

Nu biddic met innigher herten onsen lieven here God van hemelrike, ende oec biddics der heylegher drieheit Gods te male, ya es dat sake dat ic in eeneghen dinghen hebbe messeet in alle mijre leringhen oft messcreven, dat mij God dat overmids sijn groote grondeloese goedertierenheit wil verlaten ende vergheven. Ende oic willic voerweert meer overmidts die gracie Gods beteren mijn leven [1]). Ende oec biddic noch meer
fol. 251*d* ghenadichlijc met grooten eernste ende met grooter begheerten, ya allen den ghenen die mijn buekelkine groot oft cleyne hebben ghelesen, oft namaels selen lesen oft horen lesen, datse mijn arm leringhe Gods niet qualijc en ordelen, noch tonrechte en begripen onwerdelijc naden aenschine [2]) haerre scaden. Want mij waer herde leet, ende oec uter maten leet, dat hem yement in al eertrike te rechte aen mij stiete, oft dat oec eenich mensche mijns oft mijnre leringhe ghehendert oft ghearghert worde bi mijnre scout oft bi minen oesune [3]). Seker, daer na en hebbic niet ghepijnt noch ghearbeyt. Maer ic weet wel seker dit overmids de ghenade Gods ende oec overmids dat ghe-

1) Deze zin is met latere hand ingevoegd.
2) *Hs. Dev.*: aensien 3) *Hs. Dev.* oersaken

tughe des heylichs gheests, dat ic in al mijnre leringhe anders niet en hebbe ghesocht noch oec noch en doe, dan puerlijc dere ende den lof Gods, ende oec alre menschen salicheit, daer bi ghelijc mij selven. Des sal, hopic, God ende oec die eweghe waerheit Jhesus Cristus, wiens onderworpen knecht dat ic ben, mijn ghetughe ende oec mijn orconde sijn inden ioncsten daghe des ordels, ya, dat ic egheen dinc en hebbe gheleert, het en mach, hopic, openbaer [1]) wel bestaen metter heylegher kerken ende oec metter heylegher scriftueren.

Nochtans es mijn leringhe in sommeghe steden ende oec van selken personen, hopic tonrechte, ghecorengiert [2]) ende qualijc verstaen, ya op dat mijn leringhe altoes overeen dreecht, concorderende metter heylegher scrift, soe en willicker niet loe-
252a chenen. Ic hebbe liever te stervene met onrechte, dan ic den heyleghen gheest loghenaer maecte, ya oft dat ic selve een loghenachte [3]) onbelidere Gods [4]) ware. Want eenrehande menschen, die mijn leringhe niet en hebben verstaen, noch en selen verstaen in vele steden, siet, dese hebben mij plompelijc begrepen. Ende oec selke andere scalkelijc van onwerden, omdat ic een leec, onghelettert mensche ben. Ende oec selke derde menschen, daer ic mij grooter trouwen toe vermaect ende noch doe, dese hebben mijn leringhe oec begrepen, ya nochtan datse wel verstaen dat mijn leringhe ghewarich es, siet nochtans weettic wel datse mijn worde onder tijden averecht ende verkeerdelijc [5]) nemen, ende en volghe niet den sinne, noch oec der sentenciën mijnre meyninghen.

Siet, ende aldus mochtmen de heyleghe scr[i]eft ende oec onsen here Ihesum Cristum hem selven in vele steden begripen. Want ic hebbe oec mij selven puer willens in sommeghe steden wedersproken [anders ende anders dat ic teenre stadt

1) *Hs. Dev.*: als ment te rechte verstaen wil
2) *Hs. Dev.*: ghecalengiert ende bestraffet
3) Met andere hand is hierachter geschreven: ich
4) *Hs. Dev.* onbeleert godes
5) *Hs. Dev.*: tonrechte verkiertlic

sprack] [1]) ende seyde, ende namaels ter andere stat wederseyde. Ende dat dede ic om selker verkeerder menschen dolinghen [2]) wille. Ende hier omme soe seggic u oec, datmen den luut [3]) vanden woerden altoes wel versteet, maar de meyninghe der screftueren oft oec de godlike dinghe die inder meyninghen verborghen sijn, dit es dicwile swaer ende podersaem te verstane. Want de text der blooter letteren die wedersprect in vele steden deen dander. Noyt en sprac nyemant [4]) soe claer-
fol. 252b lijc, hi en mochte in sinen woerden wel begrepen worden, maer de verborghenheit der godliker, inwendegher meyninghen, dat en mach nyemant begripen dan God allene, ende diet van Gode ghegheven wert.

Ic segghe u oec noch meer: het en es oec niets niet ter [5]) pinen wert, de dinghen daer ic af begrepen ben, want het en luudt sempelment [6]) teghen die heyleghe screftuere niet.

Ende hier omme en derfmens oec niet seere ontsculdeghen noch verclaren, maer daer een ghemeynte yet haer scade [7]) in doen mochten, dat es altoes goet verhuedt ende belet, soe men naest mach.

fol. 252b *Van vier ponten daer hi af begrepen was ende sijn onscout daer af.*

Hier na volghen dan die welke dinghe daer ic af begrepen soude sijn. Want in sommeghe steden hebbic ghesproken, dat ons de gracie Gods wt Gode gheboren wert. Nu dit hebben sommeghe mensche daer op ghekeert, als oft ic dit meynde, dat de heyleghe gheeste uten vader gheboren worde. Trouwe neen ic! Ic en legghe dat eweghe beelde des vaders noch oec dat weselike ghebaren der godheit inden heyleghen gheest niet.

---

1) Invoeging met latere hand. Het *Dev. Hs.* heeft: anders ende anders alse dat ic der eenre stat spract ende seghede, dat ic dat namaels ter ander stede weder seghede. 2) *Hs. Dev.*: dwalinghe 3) *Hs. Dev.* dat gheluut

4) *Hs. Dev.* Nye en sprac yemant 5) *Hs. Dev.* der 6) *Hs. Dev.* simpelic

7) *Hs.* scape. Het *Dev. Hs.* heeft de juiste lezing: haer scade inne doen solden.

Want de heyleghe gheest es minne der godheit, maer de vader ghebaert ons sinen eeneghen sone, dat eweghe woert. *Sinte Iohannes ewangeliste sprect:* Ende van sijnre volheit hebben wij alle ontfaen gracie boven gracie, want de wet es ghegheven overmids Moysesse, ende [1]) gracie ende waerheit overmids onsen eneghen here Ihesus Cristus. Ende in deser wijs machment verstaen vander ewegher gheborte der graciën ende der gloriën Gods, ons overmids onsen eneghen here Ihesum Cristum wt Gode gheboren.

Echter hieraf wasic oec begrepen, omme dat ic seyde dat [ic] [2]) mijn hoechste leringhe ontfinc oft ontfaende ben in die levende eenvoldeghe binnenste ons heren Ihesu Cristi. Trouwen dit was ende es al waer. Dese selve ghelikenisse seggic noch, ende oec en scame ic mij des een hellewert [3]) niet, dat ic onsen here Ihesum oft Ihesus Cristus glorie ende lof ende ere aendraghe van allen minen wetteghen saken. Maer ic soude mij dies herde sere scamen, dat ic mij selven aendraghen soude oft oec eenegher creatueren. Want ic mijn leringhe seker niet ontfaen noch vercreghen en hebbe van egheenen mensche. Onse here God sprac doer den esel [4]), weetti wel, ende dit was doch een onredelijcke creatuere, ende ic ben doch een redelike creatuere. Ende daer omme biddics u noch, dat ghijs u niet verdrieten en laet, al ben ics onwerdich, dat God sijn ontfermherticheit met eenen armen moordeghen sondaer ghewracht heeft. Want al sette God alle menschen in hemelrike, ende al maecte hise alle meesters in theologiën, seker mij en souts niet verdrieten, ende mij en soude oec niet duncken dat mij God onrecht dede, ya al worpe mij God allene in die helle, want des hebbic dicwile best ende oec alre beste verdient .... [5])

153*d* — Echter ten vierden male soe was oec hopic mij[n] leeringhe

1) *Hs. Dev.* mer 2) Ingevoegd naar het *Dev. Hs.*

3) *Hs. Dev.* een hellinc weert

4) *Hs. Dev.*: die eselinne

5) Het middelste deel van dit hoofdstuk is reeds afgedrukt in het *Ned. Archief voor Kerkgesch.*

van sommeghen personen tonrechte begrepen, oft wel qualijc verstaen, ya in sommeghen steden, daer ic sprac ghelikerwijs dat ic noch spreken ende verclaren wille, van religiosen menschen, die daer ordene ende reghele ontfaen hebben te levene na die drie principale poente, daer deen af es ghehoersamheit, dander
fol. 254a reynicheit ende oec dat derde poent, dies luttel yement begheert, na scijn oft na sijn van buten, dats vriwillich armoede.

Want dese drey ponten sijn ommer oerspronc ende oec fondament, daer de macht der ordenen te male op ghefundeert es, ya, ende oec al die heylicheit die dordenen in hebben, die es in desen drey ponten bevaen ende gheleghen.

Mer nu dunct sommeghen menschen, dat ic moneken ende nonnen oft oec den mendicante den stecke [1]) oft den wech alte nauwe ende al tinghe [2]) hebbe gheset, ya omme dat icse wisen ende leren wil na dyerste fondament der reghele te leven.

Assen. C. G. N. DE VOOYS.

---

1) *Hs. Dev.* den mendicanten, dat is die van der biddender oerden sijn, den sticke.
2) *Hs. Dev.* alte enghe

KLEINE MEDEDEELINGEN.

---

53. NAAR AANLEIDING VAN 'T POOLSCHE WOORD *legart*.

Het Poolsch bezit een woord *legart*, luiaard. In 't *Etymol. Wörterb. der slavischen Sprachen* van MIKLOSICH, 163 vindt men 't volgende artikel: „*Legartŭ*: p. legart *faulenzer*. — art *ist das d.* hart *in* bankhart *usw.*, *it.* ardo *in* bugiardo usw." Wie Nederlandsch kent, begrijpt dat *legart* in zijn geheel een bijvorm is van ons *luiaard*, en vermoedelijk ontleend aan een of ander Nederduitsch dialekt. Als bijvorm van *lui* geeft Kiliaan op: *lei*, zonder aanduiding dat het gewestelijk is, zoodat hem de uitspraak *lei* waarschijnlijk uit Brabantsch gebied bekend was. Dit feit in verband met *legart* wettigt het vermoeden dat in *lui*, spr. *löi* [1]), de *ö* een klankwijziging is van een *e*; vgl. *veul*, *speulen* op Nederlandsch gebied [2]). Een dergelijke afwisseling vertoont Mhd. *sloier*, *sloiger*, *slogier* naast *sleier*, Nhd. *schleier*. In een soortgelijke verhouding staat Nhd. *löwe* tot *leu*.

De oudere vorm van *lei*, *leg-*, *lui* zou kunnen geweest zijn *leujis*, *legwjis*, waarvan ik echter geen bevredigende etymologie weet te geven. Ook ken ik in de verwante talen geen woord dat met zekerheid met *lei*, *leg*, *lui* in verband kan gebracht worden. Uiterlijk lijkt het eenigszins op het algemeen Slavische woord voor „lui", nl. Ob. *lênŭ*, *lênivŭ* enz., doch ik zie geen kans om 't Germaansche woord hiermede in samenhang te brengen, te minder omdat men het over de etymologie van

---

1) De *ö* kort uitgesproken als bijv. in Köln.

2) In 't Graafschapsch blijft de klinker kort: dus *völe*, *spölen*, in overeenstemming met de korte uitspraak bijv. in *èten* met korte *è*, zoodat een ongeoefend Hollandsch oor een dubbele *t* meent te hooren.

lênŭ, enz. oneens is. In hetzelfde geval verkeer ik ten opzichte van Litausch *liáuju*, *liáunu*, ophouden, met iets uitscheiden.

Al draagt het Poolsche woord niet bij tot de verklaring der etymologie van *lui*, enz., meende ik toch dat het de moeite waard was er de aandacht op te vestigen.

H. KERN.

---

54. ROBBE, *vischmaag*.

Van dit woord wordt gewag gemaakt in Franck's *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal* (2de Druk door Dr. N. van Wijk), 552, waar gezegd wordt: „nnl. II *rob* „vischmaag" (sedert Winschooten, 1681)." Maar 't woord komt veel vroeger voor. De Marees schrijft in 1602: „wij vonden altijt veel vliegende visch in hun maeghe of robbe" (ed. Naber, 1912, p. 161). In „De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595—1597" (uitg. door Rouffaer en IJzerman), I, blz. 53 zegt de schrijver, W. Lodewijcksz: „Zij (nl. de *Bonitos*) vernielen een groote menichte vande vlieghende visschen die der somwylen wel 10 oft 12 in haer rop vonden." *Rop* is natuurlijk een fonetische spelling voor *rob*, welke verkorte vorm voldoende bewijst dat het vollere *robbe* wie weet hoeveel ouder is.

Het woord ontbreekt bij Kiliaan, gelijk menig ander, waarvan men kan bewijzen dat het in zijn tijd hier te lande in gebruik was. Er is niets tegen, dat men bij de behandeling van een Nederlandsch woord opmerkt dat het in Kiliaan ontbreekt, maar men mag daaruit niet de gevolgtrekking maken dat het in zijn tijd nog niet bestond.

H. KERN.

---

55. *Moortje* vs. 2292. (Terentius' *Eunuchus* vs. 184).

K. Dat ghy de plaatsen schuwt daer de slaghen vallen.
R. So deed' Pyrrhus, en so doen de Koningen altijdt,
Sy laten de Soldaten vechten, en blyven selfs uyt de strijdt.

Thraso-Roemer durft heel wat zeggen en één van de eerste dingen is wel, dat hij Pyrrhus tot een lafaard maakt, die zich achter zijn soldaten verschuilde. Waar heeft Terentius [1]) aanleiding kunnen vinden om den dapperen Epirotischen koning iets zoo onwaardigs te laten doen? Was het niet dezelfde Pyrrhus, voor wien niemand minder dan Hannibal groot respect had en die weliswaar bij Beneventum heeft moeten vluchten, maar pas nadat hij verslagen was en die wel door den steenworp eener vrouw den dood gevonden heeft, doch in elk geval terwijl hij was op 't veld van eer?

Dat meerderen de passage bij Terentius vreemd gevonden hebben, blijkt uit zijn commentatoren, van wie b. v. Westerhovius (1732) en Perlet (1821) de vergelijking „ridicula" en „perridicula" noemen en meenen, dat de dichter „irridet". Andere uitgevers, o. a. Bruns (1811), werpen de gedachte aan Epirus' koning zoo ver weg, dat zij vermoeden, dat gedoeld is op Pyrrhus Achilles' zoon. Nu, deze was eenmaal de moordenaar van grijsaards (Euripides' *Troades*) en van den jeugdigen Astyanax en had tot spreuk, dat den overwinnaar alles vrijstaat, dus ook laffe en onedele daden, maar toch lijkt mij de gissing niet waarschijnlijk, daar deze Pyrrhus der verdichting niet in de allereerste plaats veldheer is geweest.

Wij moeten wel aannemen, dat Pyrrhus, de koning van Epirus, die den Romeinen niet sympathiek is geweest, bij zijn tegenstanders de blaam van lafheid niet heeft kunnen ontgaan en ik meen daarvoor wel een aannemelijke verklaring gevonden te hebben.

---

1) Navolging van Menander is hier buitengesloten, 1° kon deze, die ± 300 v. Chr. leefde en schreef, niet op Pyrrhus' daden van 280 zinspelen, 2° is de Thrasofiguur een maaksel van Terentius.

Dat een generaal zich niet roekeloos vooraan in den strijd waagt, is een zaak van passend beleid; toch laat 't zich wel denken — vooral in vroeger tijd, toen 't vechten *cominus* iets heel gewoons was — dat het zich achterafhouden door tegenstanders verkeerd werd uitgelegd; maar nog veel geschikter voor averechtschen uitleg lijkt mij toe, dat een veldheer, gelijk dat in de oudheid, o. a. van Pyrrhus, vermeld wordt[1]), zich in 't heetst van het gevecht onkenbaar maakt door van kleeding en van wapenen te verwisselen met een soldaat. Zelfs uit de manier waarop, en de woorden waarmee, latere geschiedschrijvers dit vermelden, is wel op te maken, dat deze travestie in verband werd gebracht, niet met moed en beleid, maar met de begeerte om in minder groot gevaar te zijn en beter te kunnen vluchten. En aan deze traditie is Terentius' beschuldiging van Pyrrhus toe te schrijven.

Een paar voorbeelden, waar uitleg in kwaden zin uit te halen is, zijn: PLUTARCHUS in 't leven van *Pyrrhus* (cap. 17), als hij zegt dat Pyrrhus „zijn mantel en zijn wapenen met die van één der krijgsmakkers, Megacles, verwisselde en *zich op een of andere wijze daarmee verbergende* (κατακρύψας ἑαυτὸν τρόπον τινά) op de Romeinen los ging", en FLORUS (Lib. I, cap. 18): „projectis insignibus".

Het gebeurde in den slag bij de Siris in 280 tegen consul Laevinus.

MONTAIGNE (*Essais* I, 47) wil de handeling van Pyrrhus recht praten; hij schrijft: „car pour s'estre voulu cacher sous les armes de Demogacles (sic) et luy avoir donné les siennes, il sauva bien sans doute sa vie mais aussi il en cuida encourir l'autre inconvénient de perdre la bataille."

Groningen. G. A. NAUTA.

---

1) Plaatsen hiervoor vindt men in de Amsterdamsche uitgave (apud G. Gallet 1702) van FLORUS op blz. 120 noot.

FRAGMENTEN UIT JAN VAN LEEUWEN'S WERKEN.

II. [1]

13*b* *Vanden anderen ghebode, ende hoemen sweren mach sonder*
13*c* *sonde, ende vander ghiericheit der bisscopen, landekenen ende andere richteren.*

Maer men maect heden des daechs vele rechts, beyde in gheestelijcke rechte ende oec in werlijcke rechte, op sommen van ghelde te ghevene, dat egheen gherechticheit in hem selven en es. Ende het es te vresen dat dit recht, dat men op
13*d* sommen van penninghen set, ende oec om daer met tfolc te dwinghen, dat es alre meest toe comen, ende noch comet seere van ghiericheiden, omme datse soe gheerne winnen, ende soe zeere na tghelt ende naden onghevalleghen penninc staense soe nauwe, ya beide die ghene die dweerlijc recht ende tgheestelijc recht hanteren souden, dat den sommeghen niets niet en roect noch en achten, hoe scandelijc, oft hoe oneerlijc, op dat eneghe verwe oft ghedaente heeft van gherechticheyden inden scine van buyten, dat dese meyeren ende dese landeken, die de biscoppen ende die lantsheren setten, die arme liede opt dorpe herwert ende derwert plucken ende roven. Want hen en roect, als te vresen es, hoe sijt die lieden met hare scalke behendicheit ghenemen moeghen, ya eest recht oft onrecht, het es hen allelens, op dat sijt hebben. Sij rovense yamerlijc, want verboert een mensche VI stuver, sij nemen hem XX scellinghe; ende verboert hij XX scellinghe, sij nemen hem X pont; ende heeft een arme mensche recht, sij makenre onrecht af. Maer heeft die rike man onrecht, sij makent al recht ende scone voer der menschen oghen, daerse noch swaer ordeel ende helsche pine af ontfaen ende hebben selen. Want

1) Zie hierboven blz. 123—148.

die ghene die nu werlijc heerscap ende gheestelijc heerscapiën besete[n] hebben boven tghemeyne volc, ende daer in niet wet-
fol. 14a tich noch gherechtich en sijn den armen als den rijke, elken te ghelijcke, wee wee haer zielen ende haer live, datse oyt gheboren waren oft oyt heerscapiën vercreghen! Want die gherechticheit Gods ende dat grouwelijc ordeel Gods sal hen noch soe na sniden in haer ziele ende doer haer ziele, dat hen grouwelen sal ende g[r]ouwelen mach, dat sij oyt richters worden oft oyt gheboren waren, want sij heten richters ende sijn crommers. Sekere, het es scade ende yammer dat men eneghe man over gheestelijc recht sedt, oft over werlike vonnessen laet sitten, die na ghelt oft na eertsche rijcheit staen teghen die ere Gods, of die men met eneghen ghiften versmeken oft verblinden mach teghen rechte; die varen alle ten helschen cauderone wert. Want die bisscop ende die lants heren, die souden van rechte goede wetteghe liede, diese wisten oft vernemen consten datse die ghebode Gods hielden, in ambachten ende in meyeren oft in dekenen sitten [1]), maer des en doense som nietmetal noch niet. Maer alsoe sij selve sijn ijdel, ghierich, loes, onweten oft onwettich, ende ongherechtich leven ende qualijc hen selven regeren na den gheboden Gods ende der heilegher kerken, siet, alsoe settense ende bevelense andere quaetdoenre ende onwetteghe verkeerde menschen voer haer
fol 14b regement ende haer meyeriën [2]), als waer bij dat hen en roeket hoe tfolc gheregeert es, oft hoe datse die zielen berichten, oft in wat manieren dat men tfolc corigeert, daer en gheeft men luttel oft niet omme, op datse vele ghelts te hove bringhen ende vele ponde. Want bringhense vele scilde te hove, soe hebben sijse in weerdicheit ende in love; alsoe moeghense voert in dander jaer deken ende meyers bliven. Soe wye [3]) haerre zielen ende haren live, die omme tghelts wille achter lande varen se[e]nden, oft die daer omme corigeren, datse vele souden be-

1) Lees: in meyeriën oft in dekeniën setten.
2) Er stond eerst: meyeren. 3) d. i. wee.

iaghen. Men seet dat die lants here rechten, ende dat die bisscope ende tgheestelijc volc die leke liede van harer ongherechticheit ende van haren sonden souden berespen ende corigeren, maer dat en doet men niet, diet wel besiet. Maer mij dunct seker, alst waerheit es, datse van boven tot benede deen den anderen roeven ende corbelgeren oft pylgeren. Want die paus hij beghint aen sijn bisscoppe, ende die bisscop beghinnen voert aen hare prochiaen. Ende die landekene die beghint aen dleke volc, ende corbelgerent oft scattense jamerlijc, ende scandelijc na gaense die lieden met dinghen ende met ringhene, eerse
fol. 14c hen den onghevalleghen peninc uter borsen ontiaghen connen. Want het schijnt, ware een mensche verbannen ende verwaten, die peninc soudene goet [man] maken. Ende al hadde hij oec der galghen verdient, die peninc maecten tsmeyers vrint. Van jaer te iaer soe halen dese landekene haren ceys ende haer renten. Vanden armen volken [1]) soe trecken sij grooet goet uten lande des [2]) bisscops hove wert. Maer die sonden ende die quaetheit ende doncuuischeit daer die liede met omme gaen, noch doverspel, noch donwettecheit, noch die quade sondelijcke ontemelijke ede, daer bij na nu dat volc al ghemeynelijc met omme gheet, ende daer God onse here hier voer tijts in doude wet een lantscap omme gheplaecht ende verdorven soude hebben, dit en mendert niet. Wat sij zeenten ende roven ende ceyseneren oft corbelgeren, die quaetheit noch die sonden, noch donwetticheit, noch die scandelijke ontemelijc ede, daer bij na alle die werelt met omme gheet, dit en myndert luttel oft niet. Ende wat dat men sweert, oft hoe scandelijc oft hoe smadelijc dat men den name Gods ijdelijc inden mont nemen, [3]) oft datmen die ghebode Gods altoes ende alle uren openbaer brect, des en achtmen nietmetal niet, op dat sij
fol. 14d thelt [4]) hebben al gheheel. Want op den peninc ende op donghevalleghe ghelt ende op eertsche rijcheit, daar heeft bij na al die werelt haer oghe ende haer intencie op ghesedt. Ende

1) Lees: volke. 2) Lees: tes. 3) Lees: neemt. 4) Lees: tghelt.

dats die sake ende die waer omme, dat die meyers ende dese landekene darme liede alsoe ontfermelijc pluecken ende roeven: dat es al om tghelt. Want ic vrese dat sij liever hebben dat haer geldt ende haer profijten meerderen danse minderden, ende dat die liede noch qualijcker ende onwettelijcker leefden, dat hadden sij seker liever dan dat sij wel le[e]fden, als te vresen es. In dien datse tghelt hadden, hen en rochte wanent quame oft hoe sijt vercreghen, eest van sonde oft van anderen feyten, het es hen allelens, oft recht oft onrecht es.

Ende dit es een pruefelijc openbaer teken, datse alle die alsoe doen niet goet en sijn, die hen alsoe van binnen ghevoelen ende alsulke voeren doen oft hanteren, datsij meer tghelt sueken dan die eere Gods oft salicheit des volcks. Hoe oft in wat manieren datse die liede te rechte ende met crachte ende met machte uten sonden mochten ghebringhe[n] ende ghesetten, dat soude al haer werc ende haer voernemen sijn, ende al haer meyninghe sijn van boven tot beneden, hoe datmen tfolc uten sunden ende vander onwet daer sij in ligghen, ter wet Gods
fol. 15a wert ende ten gheboden Gods wert trecken souden. Maer dat en doense niet. Want wie dat ghelt oft eertsche gichten mint, die en can ommer die eere Gods noch salicheit der menschen, noch oec sijn self salicheit en can hij niet ghesueken te rechte. Ende dat es een teken, seggic noch, datse alle die alsoe doen, quade mensche sijn, ende oec alle ten helschen putte ende ter ewegher verdoemenissen wert varen, die groote provende ende heerscapie ende hoghen staet begheren ende sueken om hen selven oft om eertsche ghewin. Want ic segge u op mijn ziele ende op mijn deel hemelrijcs, wie oft wat mensche die heerscapie onbehoerlic, oft deen boven dander begheert te sijn, hij es allene wert voer Gode dat ment hem name, ende datment den ghenen gave, dies ommer niets niet en willen noch en begheren, ende alre eertscher dinghe onachtsaem sijn, ende Gode ende ewghe dinghe ende onse here Ihesum Cristum allene groote achten ende weghen int herte. Want ic wille u prueven, wildijt mercken, ya in vele manieren, dat heden des daechs alsmen

screef MCCCLVIII die bisscope ende die landekene, ende die ghene die dwerlijc heerscap, ende oec gheestelijc heerscap besittende [1]), luttel anders niet en sueken dan ghelt oft opdraghende hoverdeghe eere der werelt. Want waert dat sake dat die prin-
l. 15b cen ende die lants heeren selve goet ende gherecht waren, soe soudense minnen die gherechticheit Gods, ende die gheboden Gods, ende alsoe soudense hen voert pinen te setten gherechteghe wetteghe liede in haer ambachten ende in haer meyeriën. Ende ter stont als sij vernamen oft vernemen consten datse eneghen mensche eenen penninc wert onrechts deden, soe souden sijse af setten ende doent hen vier vout weder gheven. Want een richter die teghen trecht doet, hij verdient bat der galghen dan den dief doet. Ende des ghelijc machmen oec wel segghen vanden bisscopen, die noch hogher ghesedt ende verhaven sijn boven dwerlijc recht int gheestelijc recht, en daeromme sal haren val oec swa[er]der sijn, en doense niet noch en sijnse niet datse sculdich sijn te sine. Nu merct: want waert oec dat sake dat die bisscoppe ende prelaet der heylegher kercken gheen ghelt en sochten, noc[h] gheen eertsche dinghe en begheerden, ghelijcker wijs datse hier voermaels en deden, ende sij daer toe sochten ende begheerden boven alle dinc die ere Gods ende den lof Gods ende oec salicheit alre menschen ende alle haers volcs, seker soe en soudense haren volke noch in haer bisdom niet setten te regeren den quaetsten dekene noch den oneersaemsten persoen die die bisscop in sijn dekenie heeft,
fol.15c maer hij soude hen setten eenen [2]) goeden bescheyden gherechteghen wetteghen eersame persoen bij ghetuighenisse sijnre ghebueren. Want al settede hij den wettichsten dien hij vonde in alle sijn dekenie, daer hij nu den quaetsten sedt, nochtans soudt al besech werden. Ende des ghelijc machmen oec segghen vanden landeken. Want warense datse sijn sonden, dat hen verre ende onghereet es, ende sij die eere Gods ende der men-

1) **Lees:** besitten of: besittende sijn.

2) De woorden: „Maer hij soude hen setten eenen" staan in 't hs. twee maal.

schen salicheit meinden ende sochten, ende datse eertsscher dinghen noch des ghelts niet en roecten, ende datse daer na leyden al haer laghen ende alle haer trecken, hoe oft in wat manieren datse tfolc uten sunden ende vander onwet mochten ghetrecken, ende datse daer toe den lieden gaven raet ende daet, ghelijcker wijs datse sculdich sijn te doen, ende ghelijcker wijs datse willen souden datmen hen dede, haddens sijs noet, siet, alsoe soudense van rechte elken menschen die hen voer quame, raden ten besten. Dat ware der landeken recht, datse den lieden souden setten besceeden penitencie voer haer sonden. Ende oec soudense van rechte liever hebben, dat elc mensche willichlijc openbaer penitencie dede ende doen woude voer haer sonden, dan datse hen gaven ende gheven mosten dusent
fol. 15*d* pont groote teghen haren wille ende teghen haren danc, ende aldus waert al goet datse deden. Maer nu en suect men anders niet dicwile dan ghelt ende ghelt, ende al clare symonie, ende daer omme eest oec dicke van boven tot beneden al quaet datse doen. Want het schijnt datmen heden des daechs egheen dinc noch oec gheen provende noch gheestelijc goet der heylegher kerken vrilijc noch puerlijc alse te vergheefs om Gode en gheeft. Ic hebbe ommer lutter oft niet in minen tijde vernomen, Gode ontferms, mer ic hoerde selve eenen landeken segghen een jammerlijc woert — het deert mij noch in mijn herte — datse vele liever hadden ende hebben, dat men tot des bisscops hove brochte eenen groote oft twee oft eenen [1]) stuveren oft twee, dan dat men eenen mensche twee werf oft drie werf sijn penitencie om die kerke liet doen. Ya ende eest dat sake dat die liede bereet ende willich sijn haer penitencie te doene, soe settense den armen lieden alsoe onbescheydelijc oft onbesceedene penitencie, als tonser vrouwen te Camerike oft soe wel XXIIII milen van hier, oft alsoe verre om die kerke te gane, dats die arme lieden niet wel en connen toe

1) Achter *eenen* staat in het handschrift een *z* met een ronde staart onder de regel (of een 3?) gevolgd door een punt. Is dit een afkorting? De voorafgaande woorden *twee oft* zijn later ingevoegd.

ghebringhen, die hen daghelijcs gheneren moeten. Ende aldus en can ic niets niet ghemerken dat menre van boven tot beneden anders yet dicwile in suect oft iaghet dan ghelt ende
l. 16a ghelt, oft dat een ghedaente heeft van symoniën. Ic en ordeele nyemande; nochtan der ic wel inder waerheit beliën, ende dit pruevic ende ghetughe ic met hem selven, want die clergie sprect alst waerheit es, ic lijt met hen, dat alle dat goet der heilegher kerken ghegheven ende overghedraghen es, dat dat alte male es vrij offer ende vrij goet. Ende daer omme soe soudemen provenden ende gheestelijc goet der heylegher kerken puer vrijwillichlijc ter eeren ende ten love Gods als te vergheefs weder gheven.

l. 48b *Van menegherande state der religiosen menschen, ende hoe qualijc dat prelate ende ondersate haer ordene ende regele houden. Dat XVIIste Capittele.*

Nu merct haer teekenen, welcse sijn die haer ordene ende oec haer regule qualijc houden. Seker, sij sijn herde licht te bekinnene, want haer teekennen die sijn bi na alder werelt
ol. 48c oppenbaer, want men machse metten vinghere tasten. Ten yersten male vanden prelaten. Daer na vanden ghenen die cloesters ambacht houden te cleynder baten. Ten derden male vanden convercieren [1]): daer machmen luttel doechden aen visieren. Die prelaten horic lyen datse al meest die quaetste sijn van alder abdiën, want sij houden haer ordene qualijcste, om datse haren convente cranck exempele gheven, ende niet voergaende en sijn al haren convente met heileghen levene, dat hen sonlinghe toe behoert. Want sij sijn thooft van alden leden, ende daer om soudense al haer moneken goet exempel gheven. Seker, diet wel besiet, des doen die prelate lettel oft niet. Maer sij willen grote heerscapie driven ende scossen ende brossen, ende eten ende drincken overtullichlijc in haer cameren allene.

1) Dit woord „convercieren" rijmt hier op „visieren". Wellicht is het een versmelting van *conversen* met *conventieren*, dat op de volgende blz. voorkomt.

Selden comense int ghemeyne, want daer heeft elc sijn eyghen proper allene [1]). Vanden prelaten maghic u callen, want is duncken mij donghemeynste van allen. Ten ghetiden, noch te chore, noch ten reeftere, noch oec ter ghemeynre cokenen en comen die prelaet als niet. Dit sijn alle quade teekenen, diet wel besiet, want ic weet wel seker dit: mosten die prelaten selve ende oec die grote heren ghedaets daghelijcs ter ghemeynre coekenen, ende oec teere spisen ende tenen drancke gaen, sij souden die noetdorft doen beteren saen. Maer die arme broeders ende die noviciën, ende die conventiere, hebben die grote heren soe ondiere, datse oppenbaer niet kicken en dorren. Dats gheen wonder: daer es deen arm ende dander rijcke; dits nader werelt al duvelijke! Selc heeft daer luttel, selc vele. Die grote heeren iaghent doer haer kele. Die prelaten segghen noch meer [2]); si en connen scovents noetdorft niet voldoen in neghenen keere. Wat hulpe dat ict u verhale? Si en lieghen niet een, maer altemale. Want wouden die prelaet ende die daer machtich sijn van groten state, alle die cleyne potte, dats haer lijftocht goet, ende oec haer vele pont grote diese besunder hebben, alle inden ghemeynen pot slaen, soe worde haer noetdorft te hans voldaen. Maer neense niet; al soudense half bederven, si lietense eer van hongher sterven. Ic weet wel dat den cloesteren en ghebrake gheen tijtlijc goet, en waren die prelate niet soe hoverdich ende soe ghelijc der werelt in behaghelheide, ende soe onvroet. Want stonden die prelaete na scloesters orbaer ghemeyne, ende sochtense meer haers convents ziele salicheit dan tijtelijc goet, soe warense suver ende reyn [3]). Mer des en achtense noch een noch ander, want om des convents lichaemlike noet en ghevense als niet, ende vander zielen noet es hen noch min gheschiet. Want van gheesteliken stucken soe sijn doverste prelaete al doef ende blijnt [4]). Hier sijn

1) De oorspronkelike lezing was waarschijnlik: alleine, rijmende op gemeyne, dat later telkens ook rijmt op reyne. 2) Lees: mere, rijmende op: kere.

3) Om het rijm te lezen: reyne?

4) blijnt (l. blint) zal wel moeten rijmen op: gheschint.

doerdene alre meest bi gheschint. Nu voerts vanden middelsten heren, die scloesters ambacht onghetrouwelijc hanteren: prioere, proefste, scriveren, kelnere. Seker, dese moghen hem wel ver-
fol. 49. eysen ende verveeren, want ic hebbe wel vernomen, ghesien ende ghehoert, dat dese vanden ghemeynen goede maken grote moert. Si stelent, si roevent, eest heimelijc soe oppenbaer, waer sij connen ende moeghen, alle daghe. Dat treckense ende rovense den ghemeynen convente algader ave. Die daer die sware ghetiden ende den laest vanden choere moeten draghen, constense, si soudense spisen ende voeden met slike ende met drave. Achae[r]m, dit dunct mij iammer groet, dat die ghene die gherne vrilijc Gode dienen souden, niet en hebben haer daghelijcs broot, ende dat die dieven die dambacht draghen, wel terdendeel iaghen doer haer vette craghen, oft si ghevent haren vrinden soe maghen ende werliken princen, diese overdraghen, oft si ghevent bandersiden quaden oneersamen wiven, mer vanden alder quaetsten willic swighen.

Nu hebben dit wel die convente [1]) in beiden siden verstaen, die daer oec selden ghemeynlijc oft ghedaets te chore, te reeftere gaen, ende connen des gheenssins met vreden ghedraghen noch gheliden, dat haer abdt ende die ambachsliede so grote perde ende soe groete heerscapie boven hen driven. Ende nochtan soudense merghen oft overmerghen dat selve doen, oft alsoe quaet, constense comen in haren staet. Ende hier toe suekense meneghen scalken heimeliken verborghenen raet, ghelikerwijs dat di werlike liede na haer heerscap poeghen. Siet alsoe soudense hen gherne overmits haer hoverdicheit deen
fol. 49b boven dandere hoeghen. Ende hier omme viel Lucifer van den hoghen, om dat hi liever hadde gheweest heere dan knechte. Daer omme dede hem God sijn rechte; hem ende alle sinen ghesellen, die werp hi overmids haer overmoedicheit inden gront der hellen. Hier omme soe segghic alle gheesteliken menschen, sijnt moneken, sijnt nonnen, eest in oerdenen, eest daer buten, wiese sijn, die liever hebben te sijn in gheeste-

1) Lees: conventiere.

liken state boven dan onder, oft here dan knecht, oft een overste vrouwe dan deerne, oft dienstbode alle der andere, hen es noch seker onrecht. Ende oec en sijn si niet werdich voer Gode, datmense prelaet maecte oft daer toe vercose, alsoe langhe alse hen soe van binnen ghevoelen, datse liever hadden een haer male groot boven dan onder te sine. Ende si en waren oec niets niet weerdich voer Gode, datse gheestelike menschen hieten, ya, die ghene die wouden dat dat regement vander abdiën, oft oec van enegher prelatiën aen hen stonde te berichtene. Want van hoverdicheit en van overmoede, om dat haer bi na elc wilt hebbe[n], na dat ghi ghehoert hebt, in enegher manieren een boven sijn den anderen in ordenen [1]), ende oec om dat den sueken [2]) dunct dat hi wijs oft vroet oft machtegher oft bat gheboren oft beter clerc es, ende om dat hi wilt datmen emmer yet van sinen persone houde in enegher sonderlincheit boven den anderen, alsoe waer een yeghelijc gherne doverste ende meest. Maer luttel vintmenre, die de minste
fol. 149c ende dnederste ende doetmoedichste ende die verworpenste begheren te sine.

fol. 140b *Hoe dat priesterscap ende die clergie onsen here meest perse-*
fol. 140c *queren oft cruysen overmits hare sonden.*

.... Siet, dit armoede en mach heden daechs nyeman vorweert setten, ia in negheen ordene, noch oec onder die verdonckerde macht der clergiën, want gheloeft ende ghebenedijt sij mijn here ende mijn God Ihesus Cristus, het es daer toe comen in corten daghen, dat saen niemant volcomens aermoets en sal
fol. 140d moghen noch derren beliën. Ende dat doet van boven tot beneden die grote onmilde ghiericheit, die regneert onder die clergie. Ja, ende oec seldi voert weten, soe es cortelinghe een

1) De lezing van deze zin is blijkbaar bedorven. Men zou verwachten: ende wilt in enigher manieren deen boven den anderen sijn in ordenen.

2) sueken = sulcken; waarschijnlik heeft men den vorm zonder *l* aan te nemen; (vgl. *zuk*). Zie ook blz. 175, r. 8. Of die vorm van de afschrijver of van de auteur afkomstig is, kan niet uitgemaakt worden.

veel meere duvelike valscheit op ghestaen onder die ghiereghe clergie, dat sijn antkerst voerboden alre eyghelijcste, ende segghen oec den duvel altemale dat ons here Ihesus Cristus selve yet propers oft eygens doms soude hebben ghehadt. Ende oec staen al nu op grote meesters — heten inder gotheit, die vele bat mochten heeten meesters inder sotheit — ende willen dit segghen, om datse selve den gheest der ghierecheit hebben, dat mee[r]dere ende volcomender es biden dinghen arm te sine, dan al oft te male alles vergheten ende den armen bloetelijc ewech ghegheven. Maer dit ende dat ende oec alle die ghene die dit spreken ende houden dat volcomenre si biden dinghen inden wille arm te sine, dan puer bloetelijc van minnen al den armen ghegheven van buten ende van binnen. Dit wedersprekic altemale vanden bloten seghenwoerdeghen Gods monde. Ende ic blijfs biden yersten armoede der heylegher kerken ons heren Ihesu Cristi ende sinte Peters, ende oec des ghelijc bider apostelen staet, die welke niet propers noch eyghens en behielden, ya noch inhebbinghen noch inwendegher besittinghen eertscher dinghen, ende daer omme warense ghelijc den levene ons heren Ihesu Cristi, die selve niet propers noch eyghens en hadde, mer ons here Ihesus Cristus ende sinte Peter ende oec alle die andere apostelen, dese leefden vanden ghemeynen tijteliken dinghen, dat hen daghelijcs van almoesene toe viel.

III.

l. 131*a* *Vanden staet der religiosen, ende waer af al de faute comt daer princiepellijc alle eendrechticheit der carit*[*at*]*en met vergheet ende vergaen es in religiën, ende waer af dat bina alle dordene te niete sij*[*n*] *van haren yersten fondamenten.*

Ende hier met comic op dat achste boec, dat sonderlinghe religiosen afghesceydene lieden vander werelt, die in ordenen leven souden ende verteghens willen souden sijn, eyghelijc toe hoert, die ghefondeert sijn tot inde doot toe op de drie prin-

cipale poente, dats deen op volcomene ghehoersamheit, dander op volcomene reynicheit, terde op volcomen vriwillich armoede
fol. 131*b* des gheests, niet propers te hebbene, noch te begheerne, van buten noch van binnen.

In desen drien poenten es meer inwendegher heilicheit gheleghen na enen sinne, dan alle creatueren ommermeer gheloven moghen. Want daer es alle ghewarighe heylicheit in bevaen, diemen leven mach oft die voer noyt gheleeft was.

Maer wildi cort weten, wat in alle ordenen ghebrect, daer al de faute af coemt? Dats van twee dinghen, daer principaellijc alle eendrachticheit der caritaten met vergheet ende vergaen es bi na. Al te niete sijn dordenen van haren vorsten fondamente vergaen, dat es, al wildijt merken, omme dese twee dinghe: dat doverste prelaet niet te male, als ic eer seyde, en sijn verwolt [1]) metter wijsheit Gods. Want eenen yeghewelken prelaet behoert toe, dat hi alsoe overvloedichlijc van binnen begavet sij, ende gheleert overmids de wijsheit des heyleghen gheests, dat hi elken conventbroeder sonderlinghe raet ende daet, ende tale ende antworde soude gheven, wyes hem ter zielen noet waer boven alle dinc, want daer toe sijnse vercoren. In wat manieren dattet gheschiet, si moeten ommer rekeninghe gheven voer elke ziele die hem bevolen es te ioncsten
fol. 131*c* daghe, als voer haer selfs eyghene ziele. Ende aldus soude een yeghewelc overste prelaet allene hebben alle der anderen wijsheit in hem, dies hen ter ziele noet mochte sijn. Dadense haren dinghen recht, ende levedense selve alsoe si sculdich waren te levene in alle manieren voer die oghen Gods, ongheveynsdelijc van binnen, ende oec met eersamen exempelen voer al haer convent van buten, God soudse van binnen verlichten met hem selven, ende soude den prelaten haerre alre wijsheit gheven in elcs noet, waren sij puerlijc selve vercoren van Gods weghen overmids den heyleghen gheest. Mar neense niet. Sij kiesen ende driven al hem selven ter heerscappiën

---

1) = vervolt. Ook in 't vervolg staat meermalen *w* = *v*, juist in dit woord.

overmids vremde sake, met goude ende met silvere, ende met vrienden ende met maghen. Met crachte ende met machte sietmen dat sijt toe iaghen, ende aventueren ziele ende lijf omme eertsche eere te vercrighene. Want dat wilen eer de heyleghen verworpen ende versmaedden, dat verkiesense nu met crachte ende met machte in contrariën, waer sij moghen, ende God heeft rechts in dabdie ende inde godshuse temale sijn electie ende sijn wtverkiesinghe verloren. Want luttel goeds liede vint men heden daechs, die Gode eenvoldelijke ende enichlijc wtverkiesen willen, ende daer omme ontblijft den
131d prelaet de wijsheit Gods ende de heyleghe gheest, diese wisen ende leren soude. Want sij bliven selve soe onwijs overmids haer hoverdie, datse hen selven niet voer alle dinc en berichten. Soe onwijselijc leven sij voer haer convent te male overmids haer onghemeynheit van buten ende van binnen, omme datse soe groote heerscapie driven met des cloesters goede. Maer nu eest alsoe verblint van boven tot beneden, beyde abde ende abdissen sijn soe onghemeyne ende soe onghenadich sonder caritate worden, dat sij noch en versien haers convents wtwendeghe noet, noch haer inwendeghe noet der sielen te rechte, ghelijc dat sij souden. Ende dit comt allene bi haerre onwijsheit toe, omme dat sij niet te male verwolt en sijn van boven metter wysheit Gods. Want warense verwolt metter wijsheit Gods, ende vercoren overmids den heyleghen gheest, ordelijc van buten boven dandere te sijn, si souden nochtans op dander sijde van binnen de oetmoedichste ende de nederste sijn van al haren convente, ende en souden hen selven niet werdich vinden noch duncken tot enegher prelatiën te houdene.

Dese oetmoedicheit leert de heyleghe gheest, dat doverste prelaet begheert te sijn haerre alre knecht ghemeyne, een onder-
132a knecht. — Hier merct: dits eens prelaets alre hoechste staet. Es hi vercoren boven alle dandere, soe sal hi van binnen overmids oetmoedicheit ligghen onder haer alre voete, een dienstknecht Gods, ende bewisen dat daghelijcs met goeden exempelen van heyleghen levene overmids goedertieren berispinghe.

Dats een teyken van gheweregher caritaten, dat een prelaet oft een abdisse meer berespen ende corigeren sal met heyleghen levene ende met saechtmoedigher goedertierenliker wandelinghe eens heylichs levens van effenen seden selense hem meer wtsetten onder haer convent, dan met stuermoedicheyden. Dat verburst therte met eenegherande ansele dicwile in beyden siden. — Hier omme, spreke ic, sal doverste altoes draghen een ghemeyne effene wille metten nedersten, ende gaen te eenen reeftere ende te eenen dormtere, ende teene spisen. Ende sij souden oec al ghelijc abijt draghen. Ende dan souden die moncke ende die nonne haer overste in groter werdicheit hebben, waren doverste eendrachtich ghelijc hen. Ende souden alle heylich moeten sijn met crachte, oft sij souden uter ghemeynscap moeten gheworpen sijn. Want sij en souden niet dorren sondeghen voer alselken eersamen prelaet, al en lieten
fol. 132*b* sijt om Gode niet, de zeden van buten soudese dwinghen van groven sonden. Nu hebdi ghehoert de maniere hoe doverste oetmoedichlijc van buten ende van binnen overeen draghen selen met haren broederen ende met haer gheesteliken susteren. Ende hier bi soudense vol ende overvloedich sijn, de prelate, al vol meldicheit der caritaten, ende boven alle dinc verwolt metter wijsheit Gods, dat es deweghe woort des vaders, daer Cristus hemel ende eerde met verwolt heeft overmids sijn ontfermherticheit, als een ander persoen inder godheit, ghelijc den vader. — Nu willic ons voert leren opt dwoort dat Cristus tot sinen iongheren sprac, dat sij aen hem leren ende exempel souden nemen, dat hi saechtmoedich was ende oetmoedich van herten. Want anders en moghen de prelaet niet verwolt, noch haer verstannisse verlicht werden overmids de wijsheid Gods van binnen, en si dat sake dat si wandelen voer al haer convent met goeden exempelen, alsoe de wijsheit Gods Ihesus Cristus selve voer ghewandelt ende gheleert heeft, soe dat hem sijn convent nyegherincs te rechte aen hem stoten noch quetsen en mach; dan es hij yerste een gherecht prelaet, wtvercoren vanden heyleghen gheest ende verwolt oec metter wijsheit Gods. —

Nu merct, als een prelaet dese twee dinghe in hem ghevoelt. —
132c Dyerste es, dat hi een goede montvolle spisen nemmermeer, waer hi es, alsoe allene eten noch nemen en sal, hiën sal alle sijn convente dies alsoe wel gheonnen, ya begheerliker wijs als hem selven, ende bewisen dat, als hi thuus es te reftere van buten. Soe machmens seker gheloeven, als ment siet metten wtwendeghen oghen, ende oec anders niet. Ende oec soude een yeghewillic prelaet altoes meer sorchsam sijn omme den broederen ghemeyne te ghevene haer lichamelike noet, dat sij onbecommerlijc Gode dienen mochten, dan datse souden staen na dabdie rike, oft wele [1]) te voren te bringhene van eertschen dinghen. Daer es altoes eersamheit der werelt in verborghen, in tijtliken dinghen te vergaderen, hoe luttel se si, ende oec eenderhande ghiericheit der werelt ghelikende. Dander dat den prelaet boven alle dinc toehoert, es datse haer broederen, ende oec een abdisse sonderlinghe haer sustere, want wive sijn kintsachtich ende scelden gheerne onder hen sonder scamenisse, daer omme selen sij se boven alle dinc nauwe wachten ende hueden van murmuraciën ende van oneendrachticheiden, want daer af coemt alle discordie ende alle strijt. Dit coemt van ya ende van neen, ende van mine ende van dits dijn, omme dat
132d elc ommer yet eyghens oft propers behouden oft hebben wilt. Van desen eyghendom coemt ende es comen alle twyst, ende alle strijt van eerterike die coemt wt eenwillegher crijghelheit. Maer des en moghen doverste nummermeer bat noch ganseliker verweren, dan dat sij nyemene in al haer convente een helle wert [2]) propers noch eyghens en laten hebben noch en gheorloven met eenegher dispensaciën, want doverste en hebbens egheen macht te gheorlovene, noch de nederste te suekene voer doghen Gods twee manieren ochte drie manieren van noetorften, na dat selke sueken boven mate ende boven noet ende te male teghen haer reghele doen openbaer, hoe sijt valschelijc ghelosen ende bedecken moghen, de regele ende de drie principale

1) wele = vele. 2) hellewert = hellincwert.

poente daer dordenen op ghefondeert sijn, die moeten ommer ghehouden sijn [1]).

Nu merct hoe selke als nonnen ende moenke, die niet eyghens en souden hebben anders dan ghemeyne goet, dese hebben bi na al eerterike doer twee manieren van noetorfte. Want sij hebben vanden ghemeynen goede, datse qualijc ende scandelijc verdienen te vele staden, wel haer noet, oft meer dan sijs wel bestaden in cloesters orbare oft dan sijs behoeven. Ende wat soude eenen goeden mensche meer hebben dan daer hi mede henen comen mochte?

fol. 133a Nu dander es, dat bij na elc monic ende elke nonne diet vercrighen mach, die hebben een pont grote oft twee te live, deen min, dander meer, dat sij dicwile al qualijc bestaden, ende meer dan ghenoech daer toe vanden ghemeynen goede. Ende oec doverste alsoe ghelijc, die maken den moort ende den duvel met allen: helpt mij, ic helpe di. Want als de blinde den blinden leydet, sprac onse here, soe vallense beyde inden putte.

Nu voert vanden mendicanten, dat sijn de vier biddende ordenen, die op puer bloot armoede sijn ghefondeert van buten ende van binnen, ende op anders niet te hebbene dan sempelment den brootsac opten hals, ende op dat sij daghelijcs bidden souden; hier op soudense leven als puer arme liede overmids dat versien Gods, nu [2]) besien ende merken hen selven te gronde ane, hoe na sij des sijn. Want eghene liede die nu in eerterike sijn, en leven verdere van haren yersten state, noch vanden fondamente haerre reghelen, noch en sijn oec ghelikere openbaer der ghieregher werelt, waer sijt vercrighen moghen, dan die vier biddende ordenen. Daer omme heetse properlijc biddende ordenen, want sij op de bede allene ghesticht ende ghefondeert sijn. Ende sij sijn des allene ten alre verresten. En doen sij dan niet openbaer teghen de ghemeyne

1) Het verband van deze zes regels is mij niet duidelik. Men zou geneigd zijn achter „Gods" een punt te zetten, maar dan schijnt de aanhef van de volgende zin bedorven.

2) In plaats van „nu" is waarschijnlijk „ende" te lezen.

138b reghele? Wantsij hebben drie manieren van nootorften, dit willic hen bewisen, want het sal haer drivout crone sijn inden diepsten afgront der hellen. Sij hebben, seggic, bi na alle ghemeynlijc, diet vercrighen moghe[n], drie manieren van notorften. Want sij hebben den brootsac, ende al daer toe dat sij ghierichlijc verbidden ende beiaghen moghen, ende daer met lopense van lande te lande, alsoe luedeghe honde, ende sueken ende meynen seker meer hen selven ende nootorft haers lichamen, danse doen salicheit der menschen. Maer sij predicken ende clappens ghenoech metten monde, ende sueken hem selven in elken stonde; daer omme en mach haer leven eghene vrucht inbringhen noch stichtinghe der menschen. Dander nootorft es teghen haer regule, ende oec voer Gode onreyne, dit wetic wel, dats dat sij erffelike renten houden int ghemeyne.

Ende oec de derde nootorft es den duvel ghelijc, ghierich, drievout dobbel quaet. Men macher niet ghelosen, want si es overmids haren toeval alte quaet; dat es dat elc bi na eyghendom ende lijftocht na sinen staet bi hem selven heeft. Aldus heeft deen luttel, ende dander vele. De grote heren eten ende drincken verwendelijc ende yaghent drievout doer haer kele. Want sij eten haer herste ende haer hoenere [1]) als grote barone,
138c ende drincken haren coelen wijn. Ende die haer ghelike broedere souden sijn, die hebben cume dunne bierken. Ya noch meer: de broeders die int siec huys ligghen half overdoot [2]), dese hebben cume dies sij moghen half haer noet. Maer de grote heren, die sitten met haren specialen dochteren, oft in haer cameren, ende eten ende drincken als oft si waren hertoghe ende graven ende edel barone, ende en hebbens niet te doene. Dat sijn die ghene die de leckere morsele eten, ende en willen vanden brootsacke niet weten. Deen broeder es arm, dander rike; dat al eendrechtich soude sijn inder waerheit ghesproken ende even ghelijcke. Selc heeft VI cappen oft VII rocke, dander broeder ofte suster heeft cume een voetsocke.

1) Om het rijm is waarschijnlijk te lezen: „hoene" en „baroene".
2) In het hs. aaneen geschreven = over doot.

Aldus hebbic u bewijst dese twee oft dese drie manieren van nootorften der groter oneendrachticheit, die alle heylich leven in ordenen heeft doen oft doet vergaen. Siet, mach dese onghelike eyghenscap ende dese oneendrechticheit, na dat ghi ghehoert hebbet, met caritate bestaen, dat elc sijn proper bi sonderlinghe in ordenen heeft, daer willic ewelijc sonder eynde inder hellen gront omme gaen, ende nummermeer daer na Gods ghenade ontfaen. Want na sinte Bernaerts leringhe soe wat monke oft nonne, die eenen hellinc propers in haer verbor-
fol. 133*d* ghelijc met eyghenscap ende met eyghenre liefden besit, die en es eens hellincs noch eens pennincs niet weert voer doghen Gods. Dit nemic op mijn ziele, ende op mijn deel hemelrijcs, ende op al dat mij ummermeer van Gode ghescien mach, het es waer, ende oec en sijnse des namen niet weerdich dat sij monec oft nonne heten, die ghene die yet eyghens hebben oft begheren in ordenen, daert al even ghemeyne soude sijn, ende elc even rike ende even arm. Mar Jheronimus sprect dat die mensche leeft nader ewangeliën, die niet eyghens hebben en wilt. Ay seker, dies [1]) mensche eyghelijc niet en beghee[r]de noch hebben en wilde, daer en conste hi ommer eghenen eyghenen lost noch liefde toe ghemaken, mar het soude den mensche dusentich werf meerdere pine sijn, yet eyghens te begheerne, dant soude niet eyghens te hebbene oft te besittene. Want onse here sprac selve: wie yet besitt, die en mach sijn ionghere noch sijn navolgere niet sijn. Ende nu sprect doch sinte Pauwels in sijnre epistelen, dat ons heren woorde contrarie luudt, want hi sprect dat wij niets niet en selen hebben, ende nochtan alle dinc besitten.

fol. 135*d* *Van symoniën ende den staet der quader clergiën.*

Maer de duvel regneert nu onder dat gheestelijke volc heden daghes soe groffelijc onder de clergie, ende sijn al met tite-

---

1) Lees: „dies die (of: een) mensche".

liken dinghen verblint, alsmen cleerlijc sien mach, vanden oversten prelaten der heylegher kerken totten nedersten; daer omme machmen daer af swighen. Maer nu willic voert vanden quaden onghemeynen mendicanten segghen, ya die te male niets niet propers noch eyghens, noch oec eghene erffelike renten ya oec int ghemeyne en souden hebben. Wat salic nu van haerre quaetheit oft oec vander mijnre moghen segghen? Want de werelt weet wel, alsoe ic noch meer hebbe ghesproken,
l. 136a datse drie manieren van nootorften hebben, daer se langhe mede haer regule oft dat yerste fondament der ordenen met hebben tebroken. Ende dit weten de werlike liede wel openbaer, mar sij en merkens niet. [Deerste es] datse hebben den brootsac. Dander, datse erffelike renten houden, ya al soude de [1]) veleheit haerre ghiericheit de lede duvel wouden. Mar de derde maniere haerre nootorfte es al te quaet, dats dat bi na elc verkeert mendicant bi hem selven lijftocht heeft.

Nu merct ende siet, en es dit niet een wonderlike daet, dat dese drie manieren van noottorften, ende oec die grote onghemeynheit die onder hen es, dits der mendicante staet, ya nochtans en was haer reeftere van vitaelgiën noch van spisen ende van wterster cledinghen int ghemeyne noyt soe magher noch soe quaet, ya wat duvelscher glosen oft exposiciën moghense daer op maken, dat deen es rike, ende heeft VI cappen oft VII ende oec alrehande heerlicheit die daer toe behoert. Ende dander broederen die sijn alendich ende arme ende dienen den groten heren, ende loepen om broet, nochtans hebben dese arme convents broedere ende oec die ghene die in die fermerie ligghen cume vanden ghemeynen goede ya half haren noet. Nochtans behoefdens sijs [2]) bat, de sieke, datmense laefde, ende oec die convents broedere, die den last van den
ol. 136b coore moeten draghen, datmen haers wel plaghe. Want ten ghemeynen reeftere ende oec ter fermeriën, in dese twee huse ter noet en mach de notorft nummermeer sijn te grote [3]). Want

1) Lees: der, afhangende van wouden. 2) Lees: behoefden sijs.
3) Lees in het rijm: groet.

waer dat sake datmen de ghemeyne regule wel hielde, ende men elken gave na sijn noet, siet soe soude daer bescedenheit ende wise regeringhe altoes voersinghen, ende dan soudemen elken broeder ghenoch van buten beiaghen ofte bringhen. Want seker, hielden de broedere ghemeyne onderlinghe trouwe ende caritate, God noch oec de goede liede en soudense nummermeer verhongheren laten. Want merct in u selven: wilen eer, doense heylichlijc leefden, ende sij haer vorste fondament der ordenen wel ende lovelijc openbaer hielden, seker doe gafmen den godshusen groot goet, borghen, lant, have. Maer nu, als ghemeyne caritate onder hen es vergaen, soe trect ende rooft hen alle de werelt ave. Ende seker, het es recht, ochte oec wel Gods plaghe, want men verneemt dat alle daghe, dat [1]) moenken, nonnen ende biddende ordenen voer de leken lieden ya selve sijn mordenaers, roevers ende dieven, ya in meneghérande voer doghen Gods al sonder helen. Want sijt deen den anderen waerse moghen afroven ende stelen, ya ende oec
fol. 136c daer toe menich poent nemense vanden ghemeynen goede, datse met quaden sonde over doen in onspoede. Ya ende doverste prelaet die doent [2]) verre wt de meeste scade. Wat hulpter vele toe gheseet? Het es rechts ende slechts dat in ordene nu leeft al in eenen grade. Want het dunct mij seker bi na al sonder caritate ende sonder hemelsche ghenade. Want al dat heden daghes gheestelijcken scijn draghet, dat steet bi na al in eenen keer. Want al sueket hem selven oft eertsschen eere, dat Gode ende der menschen salicheit ende ewghe dinghe sueken ende vercoren soude hebben, siet dit heeft al sijn herte ende sijn attent ende sijn intencie op uterste dinghe ghekeert, ende sueken meer eertsschen troost ende heerscapie der werelt, hoese der werelt ghelijc moghen sijn, ya in alle manieren dit suekense meer eernstelijc, dan hoese Gode behaghen moghen.

Ende hier omme soe hevet dat ghemeyn volc rechts een ewghe onwerde op de gheestelike liede, ya omme dat se sueken

1) Hs. dan. 2) Lees: doen.

datse gheheellijc versmaden ende verworpen souden, ghelikerwijs dat wilen eer de bisscope ende heyleghe liede deden, die onsen here Ihesus Cristus gheheellijc ende volmaectelijc na volchden, ya van buten ende van binnen, want hen en bleef niet eyghens noch propers, want sij gavent al meldelijc ewech
ol. 186d metter warmer hant, ya omme de minne ons heren Ihesu Cristi soe maectense hen selven soe arme ende soe bloot, datse cume behielden haer noet. Want onse here Ihesus Cristus die hadde ende heeft ghesproken: salich sijn die arme des gheests, want hemelrike es hare. Wacharmen, waer vintmen nu eeneghen bisscop ocht eeneghen prelaet in al eerterike, die vriwillich arm van gheeste ende van begheerten es! Daer soudic seker gherne om pinen ende gaen dusent milen weghes, omme al selken bisscop te siene, oft enen prelaet, die ghewarich arm van gheeste ende ghestorvens wille waer sijns selfs ende alre verganckeliker dinghen. Ay seker, de bisscopen ende prelaten die nu in eerterike sijn, die makent ende leven alsoe dat iammer es, ende dat oec Gods ontfermen moet, datse gheestelike name ontfaen hebben. Want van boven tot beneden soe rovense tfolc, ya beyde aen ziele ende aen lijf, want tijtelike dinghe trecken se hen ave, waerse moghen, met hare ghiericheit, ende oec der zielen noch des volcs salicheit, dies en achtense als niet oft min dan niet.

Ende dat proevic u hier aldus, want sij en achten haers selfs salicheit niet. Want een mensche die gheheellijc alre menschen salicheit niet en begheert, siet die mensche en begheert sijns selfs salicheit niets niet, noch oec nyemens salicheit te rechte.
ol 187a Maer zeer [1]) haer driven ende haer draven es, hoe se de leeke volke den penninc oft den cruce uter borsen moghen ontraghen [2]). Maer des en souden hen de leke liede metten rechte na eenen sinne niet belghen.

Nu merct redene waer bi in u selven. Ic segghe u, want als zeer te vresene es van boven tot beneden, siet dits rechts

---

1) Voor „zeer" is waarschijnlik te lezen: „zeker". 2) Lees: ontdraghen.

onder hen een ghemeyne plaghe, waer hi mach [1]), sij treckent deen den anderen ave, ya ende oec wie onder hen een hellewert bat mach, hi trecket ende rovet deen den anderen af, ende doet hem evelen dach. Redene waer bi, het dunct mij van boven tot beneden ghiericheit oft symonie. Want het es te vreesen datse luttel ocht selden eenich dinc oft oec eeneghe provande puerlijc om Gode gheven oft ontfaen, na ghemeynen loep te sprekene, ende het es te vresene ende te ontsiene, dat verborghelijc rechts es vele comenscap oft puer symonie, ya alsoe ghi horen selt, dat deen coman aen den anderen wint. Aldus comentscapt [2]) de clergie onderlinghe ende blijft ghesceynt, ya ende tselve datter goet onder scijnt, dats alre quaetste ende oec alre gheveyste. Want sij ghelaten hen oft sijt om Gode gaven, ende soe eest al ocht vele symonie onder eenen bedecten scijn, datse driven ende iaghen. Ende hier omme moghen dit wel die ghene sijn, daer onse here af sprac in dewangelie: Als
fol. 137*b* de blinde den blinden leydt, soe vallense beyde inden putte. Want de leke liede sijn oec puer blint [3]), ende bleven aldus in beyden siden ghesceynt. Want al gheefdi den deken u ghelt oft u have, waendi dat daer met u sonden gaen ave? Neense, maer beyde ziele ende lijf, ende oec wat ghi den deken gheeft, dats al verloren, ten si dat ghi laet u sonden ende u quade ghenuchte al te voren. Want God noch egheen creatuere, noch oec den paeus selve, die en mach u u sonden niet af pleinen, noch u vergheven, noch wtscriven, wildi noch voert in oncuysschen leven bliven. Nu al sidi soe dore oft soe sot, ghi leke menschen ende ghi liede, die der scrift niet en weet noch en cont, ya ende onghelettert sijt, als ic oec bin, want ic en quam noyt in scole, mar God heeft mijns ontfermt, ende sijn grondelose ontfermherticheit es rechts allene mijn troest ende mijn eyndelike toeverlaet. Want ic bin hier in eenen eleyndeghen crancken staet. Rechts es hier mijn leven ende mijn daghe-

1) Deze drie regels lijken mij verward, en zijn wellicht foutief overgeleverd.
2) Lees: comenscapt.
3) Om het rijm zal wel te lezen zijn: *blint* en *ghescint* of *blent* en *ghescent*.

lijcsche ghevoelen als een armen ghevanghenen te moede es, die droeve ende serich leghet, ya al vol rouwes in eenen aleyndeghen kerkere des lichamen bevaen ende besloten. Want de swaerste kerkere die de goede mensche mach hebben in eerte-
fol. 187c rike, dat es sijn eyghen lichame. Ende hier omme soe roepic nacht ende dach morwelijc met groter aendacht van begheerten op Gode, dat hi mij verlossen ende verledeghen soude, want ic gheerne ende oec al te gheerne met onsen here Ihesus Cristus ende oec met alle sinen heyleghen daer boven leven ende sijn soude [1]) daer sij sijn, want mij en luest hier een hellewert niet te blivene, want mijn gheest ende mijn begheerlic wandelinghe, als Paulus sprac, es daer boven gheheellijc, al moetic noch hier beneden doechlijc ende bedroefdelijc wandelen in desen armen sterffeliken lichame, soe moetic ende soe willic altoes in penitenciën ende in castiïnghen mijns lichamen leven [2]) totter doet toe, soe willic mij vriwillichlijc laten onder die ghemeyne heyleghe kerke, ya ende soe wie dit doet, hem coemt alle dinc te baten. Ende soe wie hem niet gheheellijc onder de heyleghe kerke en wilt laten, hets al met hem verloren; wat hi doet, hem coemt alle dinc tonbaten.

fol. 16a *Van symoniën diemen begheet inden cloesteren ende gods huysen.*

Het scijnt oft men die provande in die gods huyse ende in cloesters om Gode gave, mer namals betaeltmen al tghelach, ghelijckerwijs dat men in anderen taveernen doet. Maer dit en dunct mij in [3]) eynde niet goet, dat men die provende om Gode schijnt ghevende, ende maect den liede waen wijs waer, ende datse den peper ende die sauce ende die groote pytancie grooffelijk na betalen moeten. Ya van vrinde te vrinde soe moetmen elken lauweren na den seden des cloesters ende na haer betamen, oft men soude die kindere weder behendelijc thuys

1) Hs. souden. 2) Hs. levene. 3) Lees: int.

wert wisen, van daer sij quamen, ende souden daer toe seg-
fol. 16b ghen openbaer, datse niet abel ter ordenen en waren. Ende dit dunct mij al gader persseme ende comenscap ende puer symonie, dat deer ic voer Gode wel beliën; die ghene die alsu[l]ke voeren doen, het dunct mij al quaet daer sij bij leven [1]). Men dede ende gave puerlijc ende vrilijc ter eeren ende ten love Gods alsoe lief ende alsoe willichlijc den armen als den riken, sonder eenich ander opsien van weder ghevene, oft men liet altemale varen. Maer hier en es gheen segghen noch gheen verbeteren, noch oec gheen verwandelinghe toe; wat datter enich mensche in alle die werelt toe doen oft segghen mach, dat en hulpt niet een caf, God en doeghet [2]) selve bij groote plaghen oft overmids sonderlinghe tekene van miraculen. Want tgheestelijc volc es van boven tot beneden al te verre ende alte wide van sinen yersten oerspronghe ghegaen, ende daer omme saelt God schiere deen metten anderen moeten verslaen, oft het sal die duvel [3]) met allen werden. Want alle quaetheit die sijn bij na ten hoechsten ende ten oversten comen datse ommermeer comen moghen, ya beyde in ordenen ende buten ordenen, want elc trect heden des dachs deen den anderen ter quaetheit ende ten ondoochden wert, ende lutter oft nye-
fol. 16c mant en trect den anderen tot Gode ende tot doochden oft tot sijnre ewegher salicheit wert. Want die tvolc alre meeste souden wisen ende leeren, dat sijn die ghene diet met haren quaden levene alre meest verkeren. Die lants heren, die dwerlijck recht souden houden in sinen staet, die sijn verkeert ende quaet. Dovermoedicheit der lieden die es alte groot. Die vrouwen sijn alte stout ende alte cloeck. Onchuysscheit es al ghemeyn [4]). Overspel achtmen cleyne. Caritate die es vercoudt. Der heylegher leeringhe sere veroudt. Ende theyleghe leven dat cesseert. Mer die duvelsche prince die regeneert [5]). Die clergie doelt ende devieert. Ende symonie die domineert. In ordenen,

1) Hs. levene (vgl. de vorige blz.). 2) = doet het. 3) Lees: den duvel.
4) Lees om het rijm: ghemeyne. 5) = regneert.

dies seker sijt, es luttel anders dan discoert ende haet ende nijt, ende bijna alle properetarise ende onghemeyne. Ende daer omme es haer leven al onreyn [1]). Ende hoe soude onse here God der werelt quaet oft onse sonden moghen ghedraghen? Oft sijn groote ghenadicheit en dade, hij en [2]) soude sciere op der stede deen metten anderen plaghen, ghelijker wijs dat hij wilen eer in doude wet dede.

l. 19a *Van proper te hebben in cloesteren ende vander onghelijcheit die daer in es.*

Want het is in cloesteren daer al oneendrachtich, ende elc heeft daer sijn proper allene, ende dat es al sduvels werc, wie daer liever heeft oft meer mint eyghen goet dan ghemeyne goet. Hebdi liever hondert pont groote in u borse oft twee touwen behoef allene dan eenen penninc int ghemeyne tot alder anderen brueders behoef, so en sijdi noch monnic noch nonne voer Gode. Want sinte Bernaert sprect: Wat monneke die eenen hellinc heeft, hij en es niet eenen hellinc weert. Maer die in cloesters van herten ende van gronde begheeren, datse wouden dat daer al ghemeyn ware, al en connen sijs niet toe ghebrinbhen, dats hun ghenoch. Sij heten daer alle ghebrueders, maer die scotelen ende die goede ghelten wijns noch die vette morseele en sijn daer eghene ghesustere. Oec es in ordenen alre meeste persecuciën, want die verkeerde monike die en [3]) willen
ol. 19b haer ordene noch haer reghele niet houden, noch den goeden, al warenter daer twee oft drie in goeden willen, dander en lieten hen die reghele noch tfundament der ordenen niet houden, maer sij souden met foben [4]) hen ghecken sceernen ende spotten, ghelijcker wijs datmen doet met eenen anderen sotten. Ende aldus en can ic nergherens gheraken noch comen van boven tot beneden in alle die werelt, eest onder heydene soe onder

1) Lees om het rijm: onreyne.

2) Het ontkennende *en* moet hier geschrapt worden. 3) Hs. ēn.

4) De woorden „met foben" zijn later ingevoegd.

ioden, in alle eynden van eerterike soe wert onse here Ihesus Cristus en die goede gherechteghe mensche beyde te gadere overeendraghende in onderlingher minnen ghecruyst ende ghepersequeert, ya, in ordenen ende van quaden kerstenen volke soe wert onse here Ihesus Cristus ende [1]) goede ghetrouwe knechte ende mensche ende hemelsche kindere Gods alre meest ghecruyst, ende daghelijcs met quaden eden ghepersequeert. Maer ghij siet wel ende hoert, wat men sweert, oft hoe quaet het es, oft hoe vele men sweert, men en achtes niet, noch en lates oft en lachters als niet.

fol. 59c *Dit es die prophecie des goeden cocs van der persecuciën der clergie ende hermakinghen* [2]) *der heilegher kerken.*

Ende oec nemmermeer eer, seldi weten, soe en sal dat ongheletterde volc goet noch heilich werden — dits mijn prophecie, inden name ons heren Ihesu Cristi — voer dies maels dat die clergie [3]) cort van boven tot beneden te male wert onder voet
fol. 59d gheworpen ende ghedestrueert van eertscher rijcheit, daer si der ghieregher werelt bi ghelijc sijn. Maer dan sal deen volc metten anderen ghebetert [4]) [sijn], als dierste venijn te male verdreven wert uter heilegher kerken. Ende dan sal die heileghe kerke verlicht ende begaeft ende oec ander werf ghesciert werden met gheesteliker rijcheit, ende heilicheiden van doechden, als die heileghe kerke comt te haren yerste oerspronghe des armoets ons heren Ihesu Cristi, ende des aposteliken staets, die gheen eertsche proper noch eyghendom en hadden, noch en besaten, noch en begheerden, maer alle dinc was met hen ghemeyne, ende men gaf elken dies hem noet was, als noch inder apostelen boec ghescreven steet. Want nemmermeer en maecht wel staen inder heilegher kerken, noch in ordenen, noch onder gheestelike volc, alsoe langhen tijts alse soe onghemeyne sijn, ende haer sonderlinghe proper behouden allene, want die pre-

1) Lees: ende die, of als drie regels te voren: en die.
2) Hs.: haer makinghen. De index heeft de goede lezing.
3) Veranderd in: cleergie. 4) Hs. ghebeteert.

late ghestaden ende ghedoghen ende gheven nu dicwile scandeliken orlof den ghenen die onder hem sijn, ende daer si haer ziele voer gheset hebben, daer si in beiden siden met ter hellen weert varen. Om dat die prelate selve soe onneerlijc ende soe scandelijc leven voer haer volc ende onder haer covent, daer omme en dorrense hem die waerheit noch die heileghe scryft al bloet niet openbaren. Mer die ghene die nu predicken, bichten, leeren, ende tvolc tsijnre ewegher salicheit weert berichten souden, die gaen bi na al omme als die catte omme den heeten brien [1]), soe soekense ende meinense ende besorghense behindelijc hem selven in allen dinghen. „Joffrouwe, God gheve u goeden dach!" Ay, des hebben [2]) die leede duvel deel, als hi
ol. 60*a* oec doet dat gheestelike liede in ordenen soe vele heimeliker dochteren ende wtwindichs toevals hebben. Maer acharmen, het en besciet niet, wat dat men hier toe segghen mach, want caritate die es soe vercout ende verdorret in alle state, dats God ontfermen moet. Dweerlike volc dat vergrooft; die cleergie es te male verblint; doordene sijn contrariën sonder eendrachticheit al vol discoerts. Satroysen hebben een hert leven, mer sere oeffent men daer scijn sonder sijn, want die wise van buten heves [3]) daer vele op die hande. Echter cluseneren, die rennen van steden te steden achter lande, ende alse weder thuys weert keeren, bringhense haer herte vol vreemder beelden ende alrehande ghewande. Swesteren, bagaerde, die hebben den armen schijn van buten seer groet, mer van binnen sijnse alsoe eyghen haers selfs, dat ic seer vreese haer helsche noet. Derde mantelaren ende mendicante, dat duncken mij bi na al trauwante, want al meest haer loepen ende haer draven es hoese eertsche dinghen moghen bringhen. Echter dat ghereckelijc goet willich schijnt, des en moechdi u oec niet belghen, die sueken aen Gode te male hen selven. Maer die ghene die hoeghe gheestelijke dinghen met haer selfheit willen voertbringhen ende verstaen, die heeft God al ijdel laten gaen. — — — — — —

---

1) Lees: brie = brij. 2) Lees: hebbe. 3) Lees: hevet.

fol. 61a Maer inneghe gheestelike liede ende godscouwende menschen, daer ic af ghesproken hebbe, ende oec sunderlinghe moneke ende nonnen die in ordenen wonen, die souden van hen selven scheeden, ende oec van rechte breken ende boeghen haren eyghenen wille om Gode wil [1]), onder haren oversten prelaet ghehoersam te sijn tot in die doot toe, want het hulpt lutter goeds of niet, ghelikerwijs dat mijn here Sinte Bernaert sprect, dat moneke oft nonnen inden choer oft in hoeghen discante haer stemme breken, ende niet haren eyghenen wille. Want die ghene die haer stemme breken ende nauwe knouwen haren sanc, ende niet en breken noch en vertijen haers eyghens willen, dats al hoverdie ende overmoedicheit. Maer die ghene die haren wille ende haren moet breken, daer af comt oetmoedicheit, vriwilleghe ghehoersamheit, verdrachelijcheit, saechtmoedicheit, verduldicheit, goedertierenheit; ende oec al danderen doechden, die men oeffenen mach in tijt oft inder ewicheit, wassen den ghene ane, die sinen wille vriwillichlijc breken[2]), ende Gode ende sinen prelaet overgheeft. Hier omme segghic u: pijnt u meer te brennen [3]) uwen eyghenen wille, daer ghi van noede toe verbonden sijt, dan u stemme, daer ghi ghenen eyghen bant noch ghelofte toe ghedaen en hebt. Ten anderen male soe selen hen alle goetwilleghe gheestelike menschen ende oec sonderlinghe moneke ende gheordent volc meer pijnen te houdene acoort ende onderlinghe trouwe ende eendrachticheit der caritaten sonder eyghen proper, dan si selen acoort des coerts [4]) oft ghelijcheit in sanghe. Want het waer beter ende oec Gode CM werf weerdere, dat ghi huuldet als wolve ende leelijc bruldet als herten, ende ghi anders ghemeyne waert van cleedinghen te reeftere, tsnachts te chore, ende teenre ghemeynre cokenen van spisen, van drancke, elke min ende meer na sij[n] behoefte, dan dat ghi yet onghemeyns hebt, ende ghi in dander side in sanghe ghelijc acordet als inghele ende hoeghe cheru-

1) Versmelting uit: „om Gode" en „om Gods wille". 2) Lees: breket.
3) Lees: breken. 4) Lees: coers.

binne ende cheraphinne; daer es luttel oft niet aen belanc, aen den hoeghen sanc, daer die herten niet ghemeyne en acorderen in bruederliker minnen ende in susterliker caritaten. Ic vraghe hier selve oft die moneke ende die nonnen caritaten oft godlike minne hebben in hem, daer deen es rike van renten oft van lijftocht goede, ende dander arm, ende die rike der armer goeder nonnen niet en deilt te harer noet. Ic antwoerde hier toe: neense. Maer si wonen buten caritaten in die helsche doot. Ende dit ghetuycht ons sinte Iohannes ewangeliste, daer hi sprect: Hoe die minne Gods inden ghenen ghesijn mach, die sinen evenkersten in bersten ende in breken siet, ende dan sijn daerme, dats sijn herte oft sijn binnenste, sluyt voer hem. Echter arme moneke ende nonnen ende mendicante, die gheen rinten en hebben, ende siër dan seer met herten na staen, ende sise gherne namen, die sijn oec Gode onbequame, wantse propritarijs sijn metter herten ende inden
fol. 61*c* wille. Men mach nauwe noetorft begheren ter eeren Gods, ende des selfs sonder commer ende onverbeelt van herten sijn; dat hoert godscouende menschen ende gheestelike lieden van ordenen toe.

fol. 49*c* *Vander condiciën der goeder moneken ende nonnen, ende hoe dat alle quaet voertcomt inder religiën uter verheffinghen der hoverdiën.*

fol. 49*d* .... Siet, des ende des ghelike van alselken quaden teekenen soe sijn dordenen hedendaechs al vol ende alte sere besmet, want dits onder hen haer inwendeghe quade verborghen voetsel ende haer duvelike spise. Ende dit comt altemale van inwendegher hoverdicheit ende van overmoede, want het es
fol. 50*a* beide in ordenen ende oec daer buten onder ander gheestelike volc bi na al discoert ende partye, want twee cluseneren, die mer onder hen beiden allene te samen en wonen, si draghen haers dincs onlanghe over een. Ende dat comt hier bi: deen en wilt den anderen niet wiken, maer elc hadde liever

boven dan onder te sine, here ende potestaet te sine dan knecht; dats der hoverdegher menschen recht. Ende dan behout die hoet here [1]) altoes die cluse, mer die knechte, die na comen sijn, die moeten rafusen ende wt gheworpen werden, want over den nedersten tuyne gheetmen gherne tierst. Echter clusenaren ende derde mantelaren int ghemeyne, si en draghens oec niet wel eens. Echter derde broeders ende broet bogaerde int ghemeyne, die en draghens oec niet wel eens. Die sellebroeders entie andere broet bagaerde, die buten in herberghen wonen, die en draghen oec tshaers niet ten besten overeen. Alsoe en doen die broet bagaerde ende dweerlike paepscap, ende die biddende ordenen, dies seker sijt; hier tusschen es altoes en [2]) verborghen ansel ende nijt. Paepscap ende die vier biddende ordenen, dese sijn oec contrariën in woerden, want het heeft den prochianen onweert, dat haer volc daer om raet oft bichten gheet, om dat si mee[r]der clerken heeten boven hem. Maer des en willense hen niet bedachten [3]), datse haers selfs volc qualijc ende onghenadelijc berichten. Ende dit moeten die mendecante, dats
fol. 50b die biddende ordenen, voldoen, hebbic vernomen, want si hadden liever xx rike baghinen dan twee gheestelike sonen. Der mannen wive latic varen; die soudense, oft God wilt, noede ontparen. Doch aen die sonen comense noede, maer aen die gheestelike dochteren en sijnse niet bloede. Dies heeft die duvel deel, datse die soe vrindelike nemen bider hant, ende sittenre soe langhe bi inde pant. Echter die vier biddende ordenen, die sijn oec onderlinghe nidich ende contrarie groot, want constense, si souden deen den anderen preken ter doot. En wetti wat dit doet? Haer ghiericheit, haer hoverdie ende overmoet. Daer omme eest datse in beiden siden preken ende callen. Elke

1) = hovethere. 2) en = een.

3) In plaats van „bedachten" is misschien te lezen „betichten", dat een goede zin oplevert, en als rijm op „berichten" hier juist passen zou. Prof. Verdam geeft de voorkeur aan de lezing: beduchten, die dichter bij het handschrift staat. Mogelik had het origineel twee regels te voren ook in plaats van „onweert" het woord „leet", dat op „gheet" rijmt, een rijm dat ook elders bij Jan van Leeuwen voorkomt.

ordene soude gherne dat volke te haren gherieve wert trecken met allen. Ende hier omme prekense som wonderlijc dinc wt haren sotten hoefde, ende selsene, onorbaerlijcke saken, hoese den volke moeghen behaghen. Wat menschen die hen selven preken om haer eyghen ghewin oft gheestelike ere, ende deer Gods ende svolcs salicheit niet en soeken, die sijn vermalendijt, die tfolc aen hen met smeekinghen ende met heymeliker liefde halen. Mer die sijn salich ende ghebenedijt vanden monde Gods, die ghene die alle menschen overmids caritate van hen wisen, ende leeren den wech te Gode weert, want dese menschen hebben altoes deere ende den lof Gods inder herten, ende Gods vrede inder consciënciën, ende waerheit inden mont, ende caritate inder hant, ende verduldicheit in tribulaciën ende oec eersam exempel inden seden — — — — — — — — — — — —

C. G. N. DE VOOYS.

(Wordt vervolgd).

E. M. POST EN HIRSCHFELD.

„Zoo even las ik in den bevalligen Hirschfeld; hoe verrukkend maalt hij dit Landleven af! Ik gevoel er al de schoonheid van, maar kan hem niet navolgen. Om zoo te schilderen, moet men niet slegts Hirschfelds penseel hebben, maar ook in zijn land wonen. Hier is de natuur schoon, maar daar vereenigt zig het grootste en het schoone, de order en de woestheid, op eene verrukkende wijs. Doch zal ik nu de pen nederleggen, omdat ik zoo niet tekenen kan?" Aldus Elisabeth Maria Post in haar roman in brieven „Het Land" over den Duitschen schrijver Hirschfeld. Door Dr. J. Prinsen J.Lzn. werd in de Gids van 1914, bl. 548, het vermoeden uitgesproken, dat een nader onderzoek naar dezen Hirschfeld een nieuw licht zou kunnen werpen op het ontstaan van het werk van Post. Toen mij nu onlangs toevalligerwijze een boekje van dien schrijver in handen kwam, bleek al ras, hoe schitterend het vermoeden van Dr. Prinsen bewaarheid werd. Inderdaad moet Hirschfeld's prozawerk „Das Landleben" het prototype van „Het Land" geweest zijn. Daardoor krijgt het Duitsche geschrift ook voor onze letterkunde beteekenis, en het lijkt mij nuttig, er het een en ander uit mede te deelen, en eene vergelijking te maken tusschen de Nederlandsche en de Duitsche apotheose van het buitenleven. Wat in Post's werk zelfstandig is, zal zoo ook nog scherper omlijnd kunnen worden, dan in het door Dr. Prinsen in De Gids ontworpen beeld mogelijk was.

Vooreerst dan enkele bijzonderheden over Hirschfeld zelf. Eene beschrijving van zijn leven komt voor in het in 1795 te Leipzig door W. B. Becker uitgegeven eerste deel van het „Taschenbuch für Gartenfreunde". In dit werkje wordt Hirschfeld herdacht als de schrijver van een „Gartenkalender" en eene

kleine „Bibliothek für Gartenfreunde", welke beide na zijn dood in 1792 niet zijn voortgezet. Tegenover het titelblad van Becker's Zakboekje prijkt eene kopergravure, waarop een treurberk met eronder een marmeren grafsteen met de inscriptie „Hirschfeld gewidmet". Gelijk uit het bijbehoorend artikel blijkt, is deze voorstelling bestemd, om door liefhebbers van tuinbouwkunst in hunne perken te worden nagemaakt, evenals de plaatjes van een Chineesch gebouwtje, eene kluizenaarshut e. a., die ook in dit boekje voorkomen. Het artikel over den gestorven tuinbouwmeester begint met deze dichtregelen:

Er liebte die Natur
Und führte Irrende zurück
Auf ihre Spur.

Vervolgens wordt Hirschfeld herdacht als de man, die de tuinbouwkunst onder de schoone kunsten deed opnemen, en wien het, dank zij zijn zuiver gevoel voor de natuur, gelukte, den smaak voor eene kunst te veredelen „die bisher noch zu sehr über die strengen Anmaszungen des Architekten und Geometers seufzte". Hem komt derhalve eene plaats toe onder de Duitsche aesthetici van de tweede helft der achttiende eeuw, die eene nieuwe kunstleer schiepen, zooals Lessing dat voor het drama en het tooneel gedaan heeft, Krause voor de muziek, Moses Mendelssohn voor de schoone letteren in het algemeen. Zoo revolutionnair als dezen was Hirschfeld evenwel niet, en zijne aesthetische opvattingen staan dichter bij die van Bodmer en Breitinger, in wier school hij onderdak zou moeten vinden, dan bij die der drie genoemde kunstbeoordeelaars. Blijvend succes heeft Hirschfeld buiten een beperkten kring van natuurvrienden waarschijnlijk ook niet gehad, en Hegel verzet er zich in zijn stelsel der kunsten nog tegen, de tuinbouwkunst daarin een plaatsje te gunnen. Zijne persoonlijke beteekenis wordt daardoor echter niet verkleind; blijkens de zooeven aangehaalde zinsnede over den architect en den geometer behoort hij mede tot degenen, die het kunstgevoel uit den ban van het Classicisme hebben verlost.

Christian Cay Lorenz Hirschfeld werd in 1742 te Nüchel in Holstein als Deensch onderdaan geboren. Hij bracht het tot „königlicher Dänischer wirklicher Justizrath und ordentlicher Professor der Philosophie und der schönen Wissenschaften" te Kiel. Zijne studiejaren (1760—'63) bracht hij te Halle door, welke stad hij in 1763 verliet, om de betrekking te aanvaarden van Informator van twee prinsen en eene prinses van Holstein-Gottorp, die bij een oom te Lübeck woonden. In 1765 onderneemt hij met zijne vorstelijke pleegkinderen eene reis en woont vervolgens gedurende twee jaren met hen te Bern. Als in 1767 een cabaal zijn ontslag bewerkt, verhuist hij naar Leipzig, waar hij gedurende twee jaren, in geregelden omgang met verscheidene geleerden, van de pen leeft. In 1769 volgt dan zijne benoeming door de Russische keizerin — destijds landvoogdes van Holstein — tot secretaris van het Curatorium der Kielsche hoogeschool en tevens tot hoogleeraar in de philosophie aldaar. Van dat oogenblik dateert zijn besluit, de tuinbouwkunst uit haar verval op te heffen. Daartoe schreef hij in 1773 een werk „Über die Landhäuser und über die Gartenkunst" en in 1779 de „Theorie der Gartenkunst". Daartoe ondernam hij in 1780 eene reis naar de Deensche lustsloten en in 1783 door een groot deel van Duitschland en Zwitserland. Daartoe eindelijk stichtte hij in 1784 de „Vruchtboomschool" te Düssernbrock bij Kiel. Zijne liefde voor de natuur was groot, daarnaast ook zijne neiging om te moraliseeren. Daarvan getuigen zijne meer algemeene geschriften „Das Landleben" en „Der Winter". De Theorie der Tuinbouwkunst zette hij voort in den vorm van een jaarlijks te Kiel verschijnend „Taschenbuch für Gartenfreunde", waarvan ik den vijfden jaargang in de Universiteitsbibliotheek alhier vond. Het bevat eene opgave der in het afgeloopen jaar verschenen geschriften over tuinbouwkunst, eene opsomming van in verschillende streken voorkomende plantensoorten (Sumatra, Guiana, Suriname, Nigritië, Sicilië, Toscane, Beieren, Denemarken) en eene beschrijving van een aantal buitenplaatsen onder den titel „Fortgänge und

Verirrungen des Gartengeschmacks". Het is dus een zuiver vaktijdschrift en ik vermeld het hier alleen, om te toonen, hoe Hirschfeld zijn werk opvatte. Daarnaast zal hij evenwel ook nog verscheidene niet in de necrologie vermelde werken van algemeener strekking geschreven hebben. Ik vond althans van zijne hand een geschrift „Von der Gastfreundschaft, eine Apologie für die Menschheit" (Leipzig 1777), waarin Engelsche schrijvers als Hutcheson, Ferguson en Home worden aangehaald, en dat in hoofdzaak bestaat uit eene Rousseau-achtige verheerlijking van de deugden der natuurvolkeren, toegelicht door bewijsplaatsen uit een onnoemelijk aantal reisbeschrijvingen. Daardoor is het geworden tot een echt encyclopaedisch werk in den trant van W. A. Ockerse. Over de Hollanders is Hirschfeld daarbij slecht te spreken: „Der schmutzige Geiz und die Härte, welche die Holländer in ihren Besitzungen ausüben, sind überall bekannt". Later maakt hij dit echter eenigermate weer goed, door naar aanleiding van Montesquieu's opmerking, dat de handelsgeest in een volk de deugden het meest bederft, aangezien deze leidt tot handeldrijven zelfs in de ideëelste zaken, te verklaren, dat een nog sterker bewijs voor die stelling te putten is uit de gedragingen der Chineezen dan uit die der gewoonlijk in dit verband aangehaalde Hollanders. Of dit iets te maken heeft met het gezegde van de „Chineezen van Europa"?

Het geschrift van Hirschfeld, waar het hier op aankomt, is „Das Landleben". De eerste druk is van 1768, dus één jaar na het eerste verblijf in Zwitserland, de derde, dien ik gebruikte en die „verbeterd" heet, van 1787. De opdracht is aan Madame Tscharner, geb. von Bonstetten, te Bern, aan wier landhuis Bellevue de schrijver in het voorjaar van 1768 terugdenkt, nu hij er niet meer de gelukkige oogenblikken van vroeger smaken kan. Hier is derhalve nog niet de tuinbouwkundige van den Kielschen tijd aan het woord, doch veeleer de natuurvriend, die zijne gedachten met welgevallen over de vreugden van het buitenleven laat gaan. Tegelijkertijd spreekt

de moralist, bij wien het genot van de natuur tot een zedelijk genot wordt, en die zich nergens een beter mensch voelt dan juist in de natuur. Wij herkennen hier dus den man, die ook, toen hij over de gastvrijheid handelde, deze oude deugd der menschen nergens beter bewaard vond dan bij de natuurvolkeren. Zulke gedachten zijn weliswaar door Rousseau wereldberoemd gemaakt, doch zijn met niet minder warmte gekoesterd door Engelsche essayisten. Daar Hirschfeld nu behalve moralist ook aestheticus is — evenals Addison en zoovele Engelschen van die eeuw —, en daar zijne aesthetica zich blijkbaar, gelijk de achttiende-eeuwsche Duitsche aesthetica in het algemeen, sterk onder Engelsche invloeden ontwikkeld heeft, zal hij zich ook wel allereerst een Engelsch voorbeeld gesteld hebben. Aangehaald worden van de Engelschen alleen Young, Churchill en Addison, maar zijne kennis der Engelsche letteren was stellig uitgebreider. Er werd reeds op gewezen, hoe hij elders Hutcheson en Home (Lord Kaimes) noemt. De uiterlijke vorm van „Das Landleben" is ook al Engelsch; het bestaat uit eene reeks essays, die alle op het buitenleven betrekking hebben, en ieder eene andere zijde ervan op den voorgrond stellen. Soms zijn zij zuiver schilderend, soms ook bespiegelend, zoowel de uiterlijke bekoorlijkheden van de natuur worden erin weergegeven, als de bevindingen van het Ik des schrijvers. We komen daardoor geheel in de sfeer der Engelsche vertoogen, en wel in het bijzonder van die, welke op het buitenleven betrekking hebben. Het boekje van Sieveking over „Garden-Essays" staat mij hier niet ter beschikking; ongetwijfeld echter zou men daarin verwante gedachten uit eene vroegere periode kunnen vinden. De geest van Hirschfeld's Landleben is bijvoorbeeld geheel dezelfde als die van Cowley, waar hij in zijne Essay's over het aanleggen van tuinen en het leven in de natuur spreekt.

Is hiermede de algemeene strekking van Hirschfeld's proeven aangegeven, vooral voorzoover het den vorm en het moraliseerend gedeelte ervan betreft, er zijn andere onmiddellijke

invloeden, die den aard van het geschrift hebben bepaald. De natuurbeschouwing van Hirschfeld is geheel die van Albrecht von Haller, en staat dientengevolge ook weer dicht bij die van Thomson en de Engelsche leerdichters. Had Hirschfeld niet het proza-vertoog als vorm verkozen, doch de poëzie, dan zou er een dichtwerk ontstaan zijn in den geest van de „mahlerische Dichtung". Vandaar dat Hirschfeld als aestheticus het dichtst bij Breitinger staat, vandaar dat Post spreken kon van „afmalen" en „schilderen". Zoo komt Hirschfeld in twee opzichten in het zog van Haller terecht, èn als natuurschilder èn als moralist. De natuur van Hirschfeld is die van Haller's gedicht „Die Alpen": eene ware schildering van de Zwitsersche natuur met velerlei trekken van het „wonderbare". Evenzoo is de moraal, door de natuur gewekt, dezelfde als die van Haller's gedichten „Gedanken über Vernunft, Aberglauben und Unglauben", „Die Falschheit menschlicher Tugenden", „Die verdorbenen Sitten", „Über den Ursprung des Übels". De natuurbeschouwing zoowel als de zedelijke bespiegeling zijn pastoraal, doch Zwitsersch-pastoraal, indien ik het zoo noemen mag tegenover de antiek-pastorale richting. Het pastorale ideaal is hier niet langer een beeld der fantazie, doch iets werkelijks, dat met een gepast realisme wordt weergegeven. Zoo ontstond immers juist het pastoraal realisme bij die dichters en schrijvers, welke het gelukkig Zwitserland der werkelijkheid in de plaats stelden van het idyllisch Arcadië der Ouden. Het best komt deze karaktertrek van „Das Landleben" uit, als we even dien anderen Zwitser, die zich geheel in dienst van Theocritus en Vergilius stelt, ter vergelijking erbij halen: Gessner. Bij Gessner wordt de natuur niet naar het leven geschilderd, doch zij is stereotyp-bucolisch, getuige de Faunen, die erin optreden. Bovendien dient bij hem de natuur alleen ter omlijsting van bucolische gedachten en gevoelens; zij is in de Idyllen nergens aanwezig om haars zelfs wil, en de gevoelens en gedachten gaan dan ook niet over haar wezen en komen evenmin daaruit voort, doch zijn al even stereotyp-bucolisch. Dientengevolge

ontbreekt elk realisme en ontbreekt de innige samenhang tusschen natuur en gevoel, dien men bij Gessner op zijn hoogst bevroeden, nergens betrappen kan.

Na dit alles is ook in groote trekken al duidelijk de plaats, die Elisabeth Maria Post eenerzijds tegenover Hirschfeld, anderzijds tegenover Gessner inneemt. De liefde voor de werkelijke natuur en het vermogen om die met trekken van het „wonderbare" te schilderen, heeft zij van Hirschfeld; evenzeer de zucht om naar aanleiding van de natuur zedelijke bespiegelingen over mensch en godsdienst te houden. Zoo komt ook zij voor belangrijke elementen van haar talent terecht in de school van „schilderende dichters en schrijvers" onder leiding van Haller en Breitinger. Van Gessner evenwel heeft zij andere trekken, namelijk die welke Dr. Prinsen in zijn Gidsartikel heeft aangewezen: den hang tot sentimentaliteit en de zich somtijds van het schilderend realisme afwendende stereotyp-bucolische natuuropvatting. Bij haar treft men immers beide vormen van natuurgevoel naast elkaar aan.

Hirschfeld's „Landleben" was niet beter in te leiden dan door het lichten van zijn litteraire doopceel en het trekken van enkele parallellen. Eene korte inhoudsopgave moge thans volgen, opdat het beeld voltooid worde. De vergelijking met den brievenbundel van Post zal daardoor tot in fijner bijzonderheden kunnen plaats hebben. De verschillende vertoogen hebben weliswaar geene titels en gaan naar den inhoud dikwerf in elkander over, doch behandelen toch duidelijk ieder een ander onderwerp, dat hier in 't kort wordt aangegeven met enkele teekenende bijzonderheden erbij.

1. Het herleven van de gansche natuur in de lente. De naargeestige winter is voorbij en tracht te vergeefs nog éénmaal zijne rechten te hernemen. Laat alle menschen naar buiten gaan!

2. Aankomst op het landhuis. Het eerste buitengenot. Beschrijving van het landhuis: het uitwendig voorkomen, de omgeving, de tuin met zijne vruchtboomen, bloemen en beelden, waaronder die van Thomson en Kleist, en het inwendige met zijne vele schilderingen.

3. Het is 's menschen plicht, van de natuur te genieten. Een zestal typen van landbewoners, die daartoe niet in staat zijn: in den stijl der „Caractères".

4. De stad en het land. De zorgen van het landleven zijn zoet. Zoodra men de stad verlaten heeft, komt de ziel in verrukking.

5. Geschiedenis van het buitenleven van de oudste tijden af: in den trant der bucolisch-idyllische opvattingen.

6. De vreugde, die de natuur opwekt. Is deze in den beginne slechts zinnelijk, volgens de waarde van den mensch wordt zij weldra zedelijk. Zij stijgt ten slotte tot aanbidding van God, dien wij op het land in zijne werken leeren kennen. Zoo wordt het landleven tot eene bron van deugden.

7. De rust van het buitenleven in tegenstelling tot de beslommeringen en begeerten. De genietingen der natuur staan voor iedereen open.

8. Een uitzicht. Het oneindige. De afwisseling der natuur. De bloemen. Het vèrgezicht van een heuveltop.

9. De eenvoud van het buitenleven.

10. Zonsopgang. Zonsondergang. Schoonheid van Zwitserland. Het geluk van den landman. Avondstilte.

11. Dichters en denkers hooren in de eenzaamheid en de vrijheid van het land thuis. Daar moet men hunne werken ook lezen: Plinius, Seneca, Horatius, Quintilianus, Propertius, Vida. In de natuur wordt menigeen zelf dichter en komt tot het „navolgen der natuur". Hij moet dan echter door het invlechten van zedelijke trekken zijn hart tevens tot het besef der deugd brengen.

12. De gevoelloozen en slapenden op het land. Landelijke bezigheden.

13. Het beheerschen der hartstochten is in de natuur gemakkelijk. Gemoedsrust en tevredenheid. Het leven der landlieden. Het geluk van vorsten op het land: Frederik de Groote op Sans-Souci.

14. Zedelijke verheffing door het buitenleven. De Deugd. Het gebed van den ouden Eukrates in de vrije natuur.

15. Zwitserland is het schoonste en gelukkigste land met zijne frissche en zuivere lucht („nicht vergiftend wie in den Sümpfen der Niederlande"). De deugd zijner inwoners. De vrienden van den schrijver. Een huishouden. Petrarca.

16. Het ontstaan der schoone kunsten door de navolging der natuur: toonkunst, schilderkunst, dichtkunst.

17. De beteekenis van de natuur voor de opvoeding. Hoe gezond zijn de kinderen van den landman! Hoe de oorspronkelijke menschelijke deugden bij kinderen op te wekken. Ontvankelijkheid van het kinderlijk gemoed. De ondeugden der stad. Het opvoeden van vorstenzonen. Het buitenleven hoeft geene slechte manieren te veroorzaken.

18. De gansche natuur leeft. Het schoone van de dieren, vooral insecten en vogels.

19. Een onweer. Daarin toont zich God's grootheid. Men moet tijdens een onweer geene vrees betoonen.

20. De hitte van den zomer. Al is zij onaangenaam, zij is voor het leven der natuur nuttig. Zomerregens. De natuur na een onweer.

21. Het vee en de herders. De oogst en de maaiers. Het pastoraal geluk van den landman in Zwitserland; elders is hij veelal een slaaf. De mensch is tot vrijheid geboren. Landbouw maakt gelukkig. Het verschil tusschen den goeden en den slechten landheer.

22. De jacht. Volgens de natuur is de jacht geoorloofd, mits op menschelijke wijze beoefend. Drijfjachten zijn af te keuren.

23. Avondstilte. Gesprek in een priëel. Vrede en vriendschap de hoogste goederen op aarde. De hemelsche verwachtingen.

24. Vergankelijkheid der landelijke vreugde, de weemoed van den winter. Zoo snel vervliegt ook ons aardsch geluk. Slechts een goed gebruik kan den korten duur vergoeden. Laat ons 's winters in de stad van onze herinneringen genieten!

Uit deze summiere en dorre inhoudsopgave van „Das Landleben" zullen reeds enkele punten van algemeene overeenkomst met en ook afwijking van „Het Land" duidelijk geworden zijn.

Op enkele daarvan moet thans in het bijzonder de aandacht gevestigd worden, opdat de verhouding der beide werken nog helderder aan het licht kome. Het grondbeginsel bij Hirschfeld en Post is hetzelfde: de verheerlijking van het leven op het land tegenover het bestaan in de steden. Hirschfeld betoogt de voortreffelijkheid van het buitenleven uitvoerig in n°. 4 en ook later komt hij er telkens op terug, in de eerste plaats om aan te toonen, dat de oorspronkelijke deugden van den mensch zich slechts op het land ten volle ontwikkelen kunnen. Bij Post is deze gedachte zelfs de grondslag van den geheelen opzet: Euphrozyne, het stadsmeisje, dat eerst nauwelijks aan de bekoring van het buitenleven gelooven kan, laat zich door Emilia tot een verblijf op het land overhalen, en geeft dan in den 29en brief hare eigen indrukken weer, waaruit blijkt, dat zij hare opvattingen geheel ten gunste van het land gewijzigd heeft. De bijzondere voordeelen, die Hirschfeld en Post aan het buitenleven toekennen, zijn ook dezelfde. Zoowel „Das Landleben" als „Het Land" beginnen met eene waardeering van de zinnelijke bekoring van de natuur, die echter gaandeweg in eene zedelijke vreugde overgaat. Bij Hirschfeld, in wien de schilder en de moralist nog naast elkaar staan, is deze overgang telkenmale bewust uitgevoerd, hetgeen vooral duidelijk blijkt uit n°. 6, waar de verandering van zinnelijk in zedelijk genot tot in bijzonderheden ontleed wordt. Door dezen trek wordt de verwantschap van zijn werk met dat van Addison en den Spectator al bijzonder scherp aangewezen en het is dan ook geen wonder, dat juist deze tot de weinige niet-klassieke en niet-Duitsche schrijvers behooren, die hij citeert. Bij Post doordringen de zinnelijke en de zedelijke vreugde over het landleven elkaar nog meer, ten gevolge van de sentimenteele natuurbeschouwing, die haar punt van uitgang is, en mede door den romanvorm. Hieruit volgt reeds, dat de overeenkomst het sterkst is, waar beide zuiver beschrijvend of schilderend te werk gaan, gelijk Post in hare brieven over de lente (br. 15, 17, 22, 23, 26 enz.) en Hirschfeld in n°. 2, 8, 10. Maar ook

waar de zinnelijke vreugde tot een innerlijk genot wordt, staat Post heel dicht bij Hirschfeld. Immers bij beiden bestaat hier deze gedachtengang: het buitenleven wekt de deugd op, en de deugd wordt in haar hoogste stadium tot godsdienst. Van het klassieke deugd-ideaal is niet veel meer te bekennen, het is in hoofdzaak de achttiende-eeuwsche deugd der burgerklasse, zooals die onder invloed van deïstische en andere godsdienstige stroomingen ontstaan was. Het is, als ik het zoo noemen mag, de „spectatoriale deugd". Evenwel komt hier ook een onderscheid aan het licht. Bij Post is het deugd-begrip al een sport verder in zijne ontwikkeling gekomen, doordien het vrijwel identiek geworden is met „godsdienstigheid", zooals we dat bij de Hollanders van die dagen gewoon zijn. Hirschfeld daarentegen scheidt die twee begrippen nog; immers hij hangt de theorie van de oorspronkelijke deugdzaamheid van den mensch aan, en beschouwt de deugd nog als een zuiver praktisch begrip, terwijl de godsdienstigheid eene hoogere eigenschap is, die zich uit de deugd ontwikkelt. Hij staat hier dus geheel in de spectatoriale schoenen. In n°. 17, waar hij over de opvoeding spreekt, noemt hij de kennis en de gevoelens op, die de opvoeder bij kinderen wekken kan, wanneer hij hen op het land brengt: kennis der natuur, besef van de gelijkheid aller menschen enz., — daaruit kan dan weer liefde voor den Schepper voortkomen. In het gebed van Eukrates (n°. 14) heet het: „Ich habe gefehlt, ewiger Vater deiner Geschöpfe, so sehr ich mich auch bestrebte, nicht zu fehlen; der Tag eilt wieder zum Ende, ich sehe in ihm bis zu dem Morgen zurück, und ich finde hier manche That, die ich nur halb verrichtete, da eine Gelegenheit, die ich nicht ganz zum Guten brauchte, hier eine Kaltsinnigkeit, dort eine Empfindung, die ich noch mehr hätte beleben sollen, aber überal, Vater, die Denkmähler deiner Güte von einem Augenblicke zum andern". Post laat in zulke gevallen de godsdienstige gedachte niet door middel van de zedelijke uit de natuur voortkomen, doch regelrecht. Dat is het specifiek Hollandsche van haar werk tegenover dat van

den voorganger. Eene vergelijking van Feith met zijne vreemde voorbeelden zou tot hetzelfde resultaat leiden. Daardoor zijn de Hollandsche romanfiguren van die dagen — uitgezonderd natuurlijk die van Wolff en Deken — zooveel minder belangrijk.

Ook in andere opzichten sluit Post zich in het algemeen bij Hirschfeld aan. Naast de vreugde van het buitenleven staat de rust. Hirschfeld wijdt er zijn zevende vertoog aan: ieder mensch kan op het land verkwikking vinden, wanneer hij van de vermoeienissen des levens wil uitrusten. „Und wenn Neid und Ungerechtigkeit uns unsre Vergnügungen stören, wer wil uns die rauben, die uns das stille Landleben schenkt? Hier sind unsre Freuden sicher, und haben keinen Unbestand zu fürchten". Zoo komt het, dat het buitenleven den mensch tot studie en kunstzin opwekt; elders heeft hij daartoe niet altijd de gelegenheid. In n°. 11 wijst Hirschfeld erop, hoe Pythagoras bij voorkeur op het land vertoefde, evenals zoovele groote denkers na hem. Zoo zijn wij, zegt hij, ten slotte allen en ieder mensch geniet van een dichter het meest, wanneer hij in de landelijke stilte leeft, en Hirschfeld stelt zich zijne lezers het liefst voor onder de schaduw der boomen, aan den oever van eene koele beek, onder het groene looverdak van een priëel of in de geuren eener orangerie. Zoo zit ook Post, blijkens br. 4, in haar vertrek, waar „verscheiden potten met oranje- en lauwrierboomen of met lavendelplantjes hunnen aangenamen geur" verspreiden. Zoo zit zij daar met de lectuur van „den braven vader Sluiter", terwijl zij verder het Woord Gods, de historie, en de natuurkunde bestudeert, of Kleist en Cronegk leest (br. 23). In onze beste oogenblikken, zegt Hirschfeld, worden wij op het land zelf tot dichters. Evenzoo verklaart bij Post Emilia van zichzelve, wanneer zij op een herfstnamiddag in haar geliefd boschhoekje zit: „Mijn lang sluimerende dichtgeest werd vaardig; ik wilde mijne gevoelens uitdrukken en maakte een herfstlied, doch het is niet half de taal van mijn hart" (br. 50). Dank zij het genot van rust en lectuur in de vrije natuur kunnen ook de deugden van den mensch zich edeler ontwik-

kelen. Bij Hirschfeld zijn dit, behalve de oorspronkelijke ingeschapen deugden van het menschdom (vgl. n°. 17), vooral wijsheid, tevredenheid (n°. 14) en zelfbeheersching (n°. 13): „Die Zufriedenheit hat allein in der Weisheit und Unschuld der Sele, in einem Herzen, das sich immer der erfüllten Pflicht bewusst ist, das seine Begierden behersacht, und die grosse Kunst, sich zu vergnügen, versteht, ihre Quelle; und sie ist unsre beste Begleiterin, wenn wir unsern Landhäusern entgegen eilen.... In den Besitz eines kleinen Landes, das uns ernährt, einer Gesundheit, welche die Munterkeit des Geistes unterstützt, einer Anzahl von Freunden, die Weisheit und Adel der Sele haben, einer Bibliothek, die uns in dem Schönen und Guten unterrichtet, und eines Gewissens, das über jede Freude neue Anmuth streut, vergessen wir die Ergötzungen der Höfe, und die Gunst der Könige". Bij Post natuurlijk weer dezelfde opvatting, alleen met het zooeven reeds aangegeven onderscheid: het zijn niet zoozeer de praktische deugden, die Emilia en Euphrozyne tijdens het buitenleven ontwikkelen, het is naast de sentimenteele vriendschap, die met de natuur niet in onmiddellijk verband gebracht wordt, in de eerste plaats het godsdienstig gevoel. Zoo schrijft Euphrozyne aan hare vriendin, die zij na haar vertrek van Zorgenvrij in de eenzaamheid wil troosten: „Zet uw hart weer open voor den invloed van de natuur en den Godsdienst" (br. 40). Het tertium comparationis is klaarblijkelijk meer de liefde voor de natuur dan wel de moreele consequenties daarvan. Uit dien zin voor het natuurlijk leven wordt bij beide schrijvers geboren eene warme belangstelling voor bloemen en dieren. Men leze bij Post br. 17, 22, 24, 32, waar het aanschouwen van bloemen en vogels, visschen en insecten haar tot een diep-zedelijk natuurbesef brengt. Evenzoo Hirschfeld in n°. 18, 22, vooral over de insecten. In n°. 18 verhaalt Hirschfeld van eene wandeling, waarbij weldra eene schare van muggen, vliegen, vlinders en bijen om hem heen gonst. Hij verdraagt het onaangename, dat ze hem bezorgen, gaarne, daar ze hem tot allerlei overpeinzingen brengen.

Een enkel insect grijpt hij en bewondert het samenstel van leden en gewrichten: „dann sieht der aufmerksame Naturbetrachter auch in diesem Theile eine unendliche Weisheit, dann empfindet er die Unbilligkeit diese Geschöpfe zu verachten, die nicht weniger, als der Mensch, von dem erhabensten Wesen ihren Ursprung haben". Men vergelijke met dergelijke beschouwingen de aandacht, die Emilia en Euphrozyne aan een mierenhoop en eene spin wijden (br. 32). Over de jacht oordeelt Hirschfeld in n°. 22 iets minder sentimenteel dan Post. Het dooden van dieren tot voeding keurt hij niet af, al acht hij ieder noodeloos rekken van den doodsstrijd verkeerd, weshalve hij zich wel tegen drijfjachten verklaart. Het schijnt echter, dat Post ook in de eerste plaats aan eene drijfjacht denkt, wanneer zij in br. 50 van de dieren zegt: „Vergeefs zoeken zij hunne veiligheid, voor den loerenden jager, in een bedekt leger, of slingerend hol; de fijnruikende brak, of de doorsnuffelende fret, sporen hen op, en zij worden een prooi van het roofzugtig vermaak der jagtbeminnaren. — Wreed vermaak! — een onnozel dier dat kommerloos in de bosschen leeft, uit zijn schuilplaats te verjagen, in angstige vrees te doen omdolen, het aftematten, en onbewogen voor zijn geschrei, het eindelijk te moorden!" Immers tegen het dooden van dieren voor noodzakelijk levensonderhoud verzet zich ook Post niet, getuige de vischpartij in br. 32.

Ten slotte nog ééne algemeene gedachte, waarin Post zich bij Hirschfeld aansluit: na den blijden bloei der natuur komt in herfst en winter het verval, dat godsdienstige gedachten wekt over de vergankelijkheid van al het aardsche en de kortstondigheid van 's menschen geluk. Post wijdt er hare laatste brieven aan en versterkt den indruk dier beschouwingen nog door het symbolisch-dramatisch effect van Euphrozyne's onverwachten dood. Vooral br. 51 is in dat opzicht teekenend. Emilia ziet planten en dieren om zich heen sterven in de koude van het najaar; en zoo sterven ook al onze aardsche schatten af, geene schoonheid blijft — totdat uit dit besef

weer de verwachting van den Christen geboren wordt: „Laat dan de natuur sterven! — Zij leere mij slechts sterven! Zij verzekere mij dat even, gelijk uit hare asch weder nieuwe schoonheden verrijzen zullen, het ons ook mede zo gaan zal, om nooit weder te sterven". Hirschfeld komt in n°. 24, zijn laatste vertoog, tot hetzelfde besluit, ofschoon langs een eenigszins anderen weg. Hij begint namelijk met de epicuristische aansporing: geniet van het schoone, zoolang het er is, en treurt niet, wanneer het vergaan moet! Maar dan volgt ook de christelijke overpeinzing: met ons gebeurt hetzelfde als met de natuur, evenals de winter zoo bergt ook de dood een kiem van nieuw onsterfelijk leven in zich. Toch sluit Hirschfeld niet met deze gedachte af. Hij keert in de laatste bladzijden weer tot de werkelijkheid terug en wijst op de vreugden, die ook het koude jaargetijde ons verschaft: de wijnoogst in den herfst, in den winter de herinneringen aan den schoonen tijd. Zoodat ook hier nogmaals blijkt, dat ondanks eene algemeene overeenkomst in de gedachte, de alles overheerschende religieuze stemming van Post zelve is.

Van zelf moest in het voorgaande reeds hier en daar een enkel punt van verschil tusschen beide schrijvers ter sprake komen. Thans moge eene meer stelselmatige opsomming dier punten volgen; daardoor zal duidelijk aan het licht komen, in hoeverre Post zich van Hirschfeld verwijderd heeft. Het heeft den lezer stellig reeds getroffen, dat de Duitsche schrijver in den winter slechts het kille en naargeestige weet te zien, terwijl Post juist in den aanhef van haar werk eene opgetogen schildering van „'s winters buiten", ontwerpt. „Maar zou de Natuur daarom thans alle schoon missen? De gure, de woeste winter, is wel treurig, maar toch een grootsch toneel van Gods alvermogen" (br. 3). Bij Post heeft de romantische natuurbeschouwing reeds haar intocht gedaan, en zij schrijft gaarne over alles wat grootsch is: de met sneeuw bedekte velden, een nachtelijk onweer, de zee enz. Hirschfeld geeft weliswaar de beschrijving van een onweder (n°. 19), doch laat het vooreerst

overdag plaats hebben. Verder geeft hij toe, dat het een verheven schouwspel is en een waardig onderwerp voor poëzie en schilderkunst, doch, gaat hij voort: „Unterdessen ist ein grosser Theil der Menschen nicht fähig, die majestätische Scene eines Donnerwetters zu empfinden, denn nur selten trift die Natur für ihre Erscheinungen Sinnen an, die mit ihnen harmoniren". Dit laatste zouden Post, Feith en tutti quanti stellig niet met hem eens geweest zijn, en de aangehaalde zinsnede toont duidelijk aan, dat „Das Landleben" niet gelijk het „Het Land" in de romantische sfeer thuis hoort, doch in de pastorale, die een vroeger stadium vertegenwoordigt. Gelijk echter reeds werd opgemerkt, is Hirschfeld realistisch- of Zwitsersch-pastoraal en het heele werkje is eene verheerlijking van Zwitserland, dat hier in plaats treedt van het aloud Arcadië. Een enkel citaat uit n°. 15 zal dat duidelijk maken, het is of hier Haller in proza aan het woord is: „Anmuthiger lacht die von Fruchtbäumen und Schatten umschleierte Landhütte, oder das Badhaus an dem Rücken der Waldungen und rauhen Felsstücke, die unabsehbar sich in den Wolken verliehren, und jeden Blick mit einem neuen Entsetzen füllen; und indessen dass dort die Waldströme ungestüm in einander stürzend in finster wiederhallende Abgründe hinabdonnern, so locken hier stille Thäler, von lebendigen Bächen gewässert, und vom hohen Gras geschwängert, das Auge zum ergötzenden Anschauen hin". Zoo is de natuurschildering hier overal. Bij Post is zij romantisch, of, waar ze dat niet is, stereotyp-bucolisch in den trant van Gessner, zooals in het tooneel van br. 34: „Ik zag in eene sombere diepte, een schoone bron voor mij, waar uit het helder water, met eenen milden stroom, langs rotsagtige, met mos begroeide keiën, al spattende, afliep in eene kleinen [*sic*] kom, wiens schuimend nat, langs grooter en breeder vallen, in een beekje stortte, dat onder 't loof der overhangende struiken, zagtjes murmelde in de diepte...... Ter zijde van de bron, ging de grond met eene trotsche steilte al hooger en hooger op; eene verzameling van eerwaardige boomen, van grijze

eiken, rijzige abeelen, schaduwrijke linden en hooge populieren, rezen agter elkanderen op, en vormden een schoon amphitheater". Dit is een idyllisch tafereel. Men ziet, van welke twee zijden Post hare natuurbeschouwing haalde: stellig niet van Hirschfeld. Had zij dien ook hier willen volgen, dan zou zij een realistisch geschilderd Holland hebben moeten geven. Doch daar wilde zij blijkbaar niet aan.

Dat de geheele opzet van Hirschfeld anders is, behoeft eigenlijk niet meer vermeld te worden. Post maakt een roman in brieven met eene, zij het ook onbeholpen, intrigue, Hirschfeld schrijft eenvoudig essays. Van meer belang is het, in verband met de zooeven besproken natuurbeschouwing onzer twee auteurs, op te merken, dat ook de praktische uitdrukking van het natuurgevoel anders is. Ook daarin is Post moderner dan Hirschfeld. Laatstgenoemde schildert, zooals Thomson, Haller en Ewald von Kleist het voor hem hadden gedaan. Hij is de natuurbeschouwer, die zijne grootste vreugde in het schilderen der natuur vindt; dat toch had Breitinger tot het wezen der kunst verklaard. Post daarentegen hangt eene nieuwere aesthetica aan, die van Mendelssohn, Lessing, Riedel en Sulzer, zooals wij die uit Van Alphen kennen; zij geeft niet meer eene navolging, doch eene voorstelling van de natuur, zij is erop uit hare indrukken vast te leggen. Zij stelt zich niet meer tegenover de natuur, doch plaatst zich er midden in. Daar nu hare natuurbeschouwing hetzij romantisch, hetzij bucolisch is, worden de gegeven voorstellingen dat ook. Hiermede is de oorzaak van het onnatuurlijke dier voorstellingen gegeven. Maar aan dit euvel leed Post niet alleen; bij Feith zal men hetzelfde in nog sterker mate aantreffen.

Nu nog een tweetal punten van verschil, waar het de moraliseerende zijde onzer twee geschriften betreft. Was Post in hare natuurbeschouwing veelal romantisch, in haar innerlijk leven is zij sentimenteel. Na het Gidsartikel van Dr. Prinsen behoeft daarover geen woord meer gezegd te worden. Men denke slechts aan de vriendschap der heldinnen, aan de be-

schrijving der begrafenis in br. 10, aan Emilia's smart over den dooden boom (br. 10), aan den dood van een boerenknaap (br. 14) en van Euphrozyne (br. 53), aan Emilia's ongelukkige liefde (br. 30), aan het graf onder de treurwilg (br. 31). Gelijk te verwachten is, zijn bij Hirschfeld nog geene sporen van dergelijke overgevoeligheid te ontdekken; waar Post zich aan die liefhebberij overgeeft, kan zij zich Hirschfeld niet tot voorbeeld gesteld hebben. Eénmaal haalt deze Young aan, doch eenvoudig om eene karakterschildering weer te geven. De sentimentaliteit zou dan ook bij het pastoraal karakter van „Das Landleben" allerminst passen. Het is Hirschfeld er uitsluitend om te doen, blijde gevoelens weer te geven, en waar bij hem het landvolk optreedt (n°. 21), geschiedt dat alleen opdat zij zich verheugen over de vrijheid der Zwitsers en het geluk, dat hun de veldarbeid verschaft.

Het tweede verschijnsel, waarop gewezen moet worden, ligt dieper. Als moralist is Hirschfeld volgeling van den Spectator en dus vóór alles introspectief. Van Montaigne af is het essay in de eerste plaats zelfbeschouwend geweest, en ook bij Hirschfeld treedt die eigenschap duidelijk in het licht. Hij trekt uit de natuur zedelessen en houdt zich zelf de deugd voor. Vandaar dat andere menschen en de verhouding tusschen de menschen onderling bij hem nauwelijks ter sprake komen. Waar anderen in „Das Landleben" optreden zijn ze vrijwel litteraire typen, geene met liefde behandelde levende werkelijkheden. In n°. 3 worden zes typen beschreven van lieden, die het landleven niet weten te genieten: Crispil de vadzige, Axel de geldwolf, Stargon de wellusteling, Anith de hartstochtelijke jager, Oront de dronkaard en Fulvia de coquette (de twee laatste zijn aan Gessner resp. Young ontleend). Deze beschrijvingen zijn niet anders dan beknopte „caractères". Van de vrienden des schrijvers (n°. 15) wordt alleen een zekere Aspasio nader beschreven. Hij wandelt als een tweede Montesquieu tusschen de hutten rond, bestudeert er de eenvoudige zielen, die in hem een vader en leermeester gaan zien, doordat hij hen over allerlei

wetenswaardige zaken inlicht en „sucht unter socratischen Unterredungen ihren Geist hervorzulocken". Hoe dat echter in zijn werk gaat, vernemen we niet. Eindelijk het landvolk zelf. Dit wordt ook zuiver stereotyp gegeven. In n°. 21 bijvoorbeeld hooren we van gelukkige herders, die den hemel tot getuige van hun vlijt maken en haat noch zorgen kennen. Spel, scherts en vriendschap, gezang en hoorngeschal korten hun tijd. Niet anders gaat het met de landbouwers in den oogsttijd. „Jeder Tag hat seine Arbeit, zu welcher die Morgenröthe wekt, und mässige Früchte des Feldes, und der Heerde, und ein Trunk, oft aus dem vorüberfliessenden Bache, oft aus dem Weinbecher, stärken" (n°. 15). In dit alles is geen taal of teeken van den modernen tijd te zien, het is zuiver Zwitsersch-pastoraal. Bovendien zijn zulke passages slechts onderbrekingen van de natuurschildering en van de introspectieve zelfbeschouwing. Hoe anders bij Post! Daar speelt juist de mensch in de natuur en de verhouding tusschen de menschen onderling eene hoofdrol. Dat blijkt al uit den vorm van het boek; immers de brieven dienen juist om anderen te laten optreden. Maar hoevele personen worden bovendien door de heldinnen zelve ons voor oogen gevoerd: Euphrozyne's moeder met hare zuster, en vooral het landvolk. Dit laatste neemt bij Post eene geheel andere plaats in dan bij Hirschfeld. De oorzaak is weer duidelijk: Hirschfeld gaat uit van de spectatoriale litteratuur, Post van de latere sentimenteele [1]). Vandaar hare Rousseau-achtige opvatting over de plattelandsbevolking. In br. 13 leidt zij ons binnen bij een boerengezin, welks eenvoudige deugd niet enkel met algemeene termen beschreven wordt, doch tot in bijzonderheden ontleed. In br. 37 ontmoeten we ook een welvarend gezin, dat van Rijkaart, en leeren er allerlei huishoudelijke zaken kennen. Vroomhart is eene oude vrouw, die in br. 38 optreedt. Zij zingt, met eene schorre stem, wijl zij God dank-

1) Met Hirschfeld's algemeene typen zijn te vergelijken de houthakker „met een vergenoegd gelaat" en de in een dikke pij gekleede herder bij Post (br. 6).

baar is voor het weinige, dat ze bezit, en ook voor de toekomst op Gods hulp vertrouwt. Dergelijke tafereeltjes, waarover hier niet langer uitgeweid kan worden, toonen aan, dat wij bij Post in eene nieuwere periode zijn aangeland. De mensch heeft zijne plaats in de natuur gekregen, de bucolische herder, die als individu niet te karakteriseeren is, heeft plaats gemaakt voor den deugdzamen landman der sentimenteele geschriften.

Tot dusverre moest blijken, dat Post eenerzijds de algemeene gedachte voor haar werk aan Hirschfeld ontleende, anderzijds te modern was, om zich geheel en al bij hem aan te sluiten. Om te toonen, hoezeer Post ook in de uitwerking van haar plan onder invloed van Hirschfeld werkte, volgt thans eene reeks parallellen in bijzonderheden, die, zoo zij niet volledig mocht zijn, dan toch zeker het voornaamste bevat. Men bedenke daarbij, dat het natuurlijk heel iets anders is voor een achttiende-eeuwsch geschrift aan te toonen, dat de eene schrijver den anderen nawerkt, dan voor een middeleeuwsch of zelfs een zeventiende-eeuwsch. Van onmiddellijk overnemen is geen sprake, het blijft bij ideeën en voorstellingen, en de uitwerking ervan is zelfstandig. Daardoor blijft de bewijsvoering altijd eenigszins vaag. Gelukkig is die vaagheid in dit geval niet zoo heel erg. Na hetgeen nog volgt en het voorafgaande, zal niemand meer betwijfelen, of Post heeft onder invloed van Hirschfeld geschreven. Het gaat om bepaalde verschijnselen in de beschrijving van het buitenleven, die beiden gemeen hebben, en die door hunne veelheid op iets anders dan toeval wijzen. Somtijds zal de invloed van Hirschfeld het duidelijkst blijken, wanneer enkele passages uit beide werken naast elkander afgedrukt worden.

De schildering van de bloemen.

Hirschfeld n°. 8: »Welcher Reichthum, welche Pracht hier in den Tulpen, und welche Feinheit in den Nelcken, die bald erscheinen werden! Die unnachahmliche Mischung der Farben, die Harmonie, die Mah-	Post br. 6: »Hoe stond ik verwonderd, nu ik hier niet alleen plantjes en blaadjes vond: maar zelfs nette bloempjes, op hunne steeltjes zag pronken; deze vertoonden open kelkjes; geene een

lerei, die Auszackung der Blätter, der weiche Sammet, der leichte Duft, der auf ihnen ruht, der ganze kunstreiche Bau der Blumen, — wie viele abwechselnde Belustigungen für das Auge!"

zonnebloem; een ander een krullelie met roode, uitstekende knopjes; weer een ander soort hing, met een lossen zwier, als linten aan de boomen; — O! hoe bekoorde mij dit eenvoudig schoon!"

Dergelijke parallellen zouden bij tientallen aan te halen zijn.

De eerste lentedag.

Hirschfeld n°. 1. De lente is gekomen, bergen, wouden en kudden verkondigen haren lof, de bloemen ontluiken. Nog éénmaal echter valt hagel en sneeuw, de koude drijft de vogels naar hunne winterverblijven terug. Dan wint het voorjaar voorgoed. Bij Post evenzoo, vgl. br. 15, 16, 17, 22, 23; nadat Emilia in br. 15 gejuicht heeft over de eerste voorjaarsteekenen, blijkt in br. 16, dat die nog niet duurzaam waren, totdat in br. 17 het voorgoed lente is. Hier is alles veel uitvoeriger behandeld. Men lette op de ziekte en genezing der moeder van Euphrozyne (br. 18, 20, 21), die hier symbolisch naast de inzinking en herleving der natuur geplaatst worden. Dit is weer oorspronkelijk bij Post: de mensch in de natuur.

Een vèrgezicht.

In n°. 8 schrijft Hirschfeld, hoe hij voor de deur zijner woning zit en het ruime landschap overziet. Hij geniet van de verscheidenheid der dingen: het vriendelijk dal met den zilveren stroom door beboschte bergen omgeven, de lichte wolkjes, die een spel van licht en schaduw teweegbrengen, het vee met zijne herders in de weiden, de zwaluw in de lucht, de bedauwde bloemen en blâren overal. Vgl. Post br. 26, waar zij van een heuveltop uitziet over weiden en akkers, over een slingerend dal met breede rivier, waarachter bosschen, over kudden van koeien en schapen enz. enz.

Zonsopgang en zonsondergang.

In n°. 10 schildert Hirschfeld achtereenvolgens het verschijnen en het verdwijnen van de zon. Post beschouwt dienover-

eenkomstig beide als onmisbare elementen van het buitenleven en wijdt er br. 29 en 33 aan. Ter toelichting een enkel citaat.

Hirschfeld n°. 10. »Der ganze Ost entflammet sich; der Himmel glänzt von einem zitternden Lichte; die *Stirnen der Berge* glühen! über *dem gewölbten Walde* zerfliesst eine liebliche Röthe; und weit umher schwimmen schon *die Gefilde in einer güldenen Heiterkeit.* Endlich erhebt sich dort die Sonne über den Horizont herauf, ein wallendes Meer von Feuer. Ihre Stralen umleuchten alles; *die weite Schöpfung fühlt ihre Gegenwart*".

Post br. 33. »Toen zagen wij haar in volle majesteit, hare verblindende stralen verspreiden. Een vrolijke glans bedekte de *toppen der bergen*, en *het* naast ons liggend *bosch! De dalen lachten* op hare komst, en nauwelijks was zij verrezen, of een milde daauw ging van het veld op: — de droppelen schudden op de struiken; en schenen, toen de Zon ze bestraalde zo vele gloeijende diamanten! — *De geheele natuur was leven en vreugde*, Emilia was louter gevoel".

Nachtelijke stilte.

Hirschfeld handelt in n°. 23 van den vrede, dien we 's nachts bij het schijnsel van de maan genieten kunnen, en van de stille gepeinzen, die de nachtelijke natuur wekt; in dit verband herinnert hij zich een gesprek, dat hij bij zulk eene gelegenheid met zijne gastvrouw had. Ook Post houdt veel van nachtelijke gedachtenwisseling, vooral in de vrije natuur; br. 31 en 36 geven zoo'n gesprek tusschen de twee vriendinnen weer.

Hirschfeld n°. 10. »So erhob *der Mond* sein Haupt hinter dem dunkeln Wald hervor, und indem er die Spitzen der Berge umher, und *die eilende Fluth der Aare* versilberte, so stieg er feierlich langsam *am blauen Himmel* hinauf, wo kein Wölkchen die tiefe Heiterkeit trübte. *Die Munterkeit unserer Unterredung* ward durch das Gefühl so vieler Reitzungen unterhalten, und durch die Einsamkeit gestärkt".

Post br. 31. »*de halfverlichte maan* stond, met eene stille majesteit, in *de helder blaauwe lucht,* haar kwijnend licht gaf eene zagte vrolijkheid aan de geheele natuur; zij spiegelde zig *in 't beekje*, waar langs wij traden; en daarze door de bevende bladeren henen scheen, vormde zij verscheidene vreemde en dikwijls veranderde schijnsels, op de stille eenzame paadjens. *Wij zongen een liedje* aan de Maan, zo ik geloof uit haar [= Emilia's?] eigen hart geboren".

Het onweer.

Hirschfeld (n°. 19) en Post (br. 42) wijden beiden een hoofdstuk aan het onweer, ofschoon de eerste het overdag, de laatste des nachts laat plaats hebben. Beiden geraken ook tot dezelfde moraal: een onweer mag ons nooit bevreesd maken, want God is gerecht. De beschrijving, die te lang is om haar geheel aan te halen, stemt tot in onderdeelen overeen. Een enkele zin ter illustratie.

Hirschfeld n°. 19. »Auf einmal *scheint sich das ganze Gewölbe des Himmels zu zerreissen; ein schreckliches Krachen* füllet den weiten Luftraum, die Erde bebt, und *alle Echo in den Gebürgen werden erregt*".

Post br. 42. »De eene klaterende donderslag, die een gantsch einde voortrolde, en *de lucht scheen te scheuren*, werd door *eenen brommenden en stootenden slag*, uit de andere vlaag beantwoord; en *de geheele lucht scheen een echo*, die de ontzettende klanken nagalmde".

De herfst.

Bij Post speelt de herfst een belangrijker rol dan bij Hirschfeld. Reeds werd dit verklaard als een gevolg van de Zwitsersch-pastorale opvatting van den laatste tegenover de romantische sentimentaliteit van Post. Vandaar dat Hirschfeld slechts even over den herfst spreekt (n°. 24) en als eenig lichtpunt den wijnoogst vermeldt. Post behandelt den herfst in br. 41, 45, 47, 49 en laat er zich door verleiden tot de smelterigste gevoelens; de wijngaard (br. 45) komt daarbij slechts even ter sprake en dient tot uitgangspunt voor godsdienstige gedachten.

De winter.

Ook hier is Post uitvoeriger. Hirschfeld ziet van den winter slechts het weemoedige en troostelooze (n°. 24), alleen de herinneringen aan en de hoop op beter dagen kunnen daartegen helpen. Nu blijkt uit de op bl. 186 aangehaalde necrologie, dat hij ook een werkje „Der Winter" geschreven moet hebben, hetwelk daar om zijne opvoedende waarde aan de Duitsche jeugd aanbevolen wordt. Ik heb dat boekje niet kunnen opsporen, maar vermoed, dat hij daar toch wel niet het omgekeerde

zal verkondigen van wat „Das Landleben" over den winter zegt. Vermoedelijk bevat het wijsgeerige bespiegelingen over de vergankelijkheid van al het aardsche. Br. 51 van Post over den winter is ook wel weemoedig en aan herinneringen gewijd, maar daartegenover staan de inleidende brieven van Emilia (3, 4, 6, 8, 10), die alle op het schoone, hoopvolle van den winter wijzen. Die bevatten dus eene zelfstandige uitbreiding van Post in modernen zin. Vgl. het naar aanleiding van het onweer opgemerkte.

De vergankelijkheid van het aardsche.

Zoowel bij Post als bij Hirschfeld wekt het afsterven der natuur gedachten over de vergankelijkheid. Zie „Das Landleben" n°. 24, „Het Land" br. 44, 51. Bij Post is dat alles veel uitgebreider, sentimenteeler, religieuzer. Immers de broosheid van het aardsch geluk is weliswaar bij Post, doch niet bij Hirschfeld de eerste zedelijke gevolgtrekking, die uit het afsterven der natuur gemaakt wordt. Bij Hirschfeld gaat de philosophische gedachte voor: geniet zoolang er te genieten is! Bij Post is dus de uitwerking zelfstandig, al heeft ze den overgang van de natuur op 's menschen wezen met Hirschfeld gemeen.

Medegevoel voor het lijden der dieren.

Reeds werd op bl. 14 erop gewezen, hoe Hirschfeld en Post hetzelfde standpunt schijnen in te nemen tegenover het lijden van dieren bij drijfjachten. Dienaangaande zijn te vergelijken Hirschfeld n°. 22 en Post br. 50.

Belangstelling voor insecten.

Ook op dit punt werd t. a. p. de aandacht gevestigd. Volgens achttiende-eeuwsche gewoonte verheugt geene diersoort zich meer in de belangstelling onzer beide schrijvers dan de gekorven dieren. In bijzonderheden treft hier evenwel geene overeenkomst.

Huiselijke bezigheden.

Het grootste genot zoowel voor Post als voor Hirschfeld is naast de zorg voor planten en dieren de lectuur, die tot eigen

overpeinzingen leidt. Wanneer Emilia hare huiselijke plichten vervuld heeft, leest zij God's Woord, werken over natuurkunde en historie, romans van Richardson en Hermes (br. 4), gedichten van Sluiter, Betje Wolff, Gellert, Gessner, Cronegk, E. von Kleist, Klopstock (br. 23, 24, 31) en anderen. Hirschfeld behandelt de lectuur weliswaar niet zoo uitvoerig, doch leest ook veel; behalve de klassieken citeert hij bij voorkeur Uz, Hagedorn, Gessner, Haller, Kleist, Wieland en Klopstock. Bovendien wordt in de natuur, volgens Hirschfeld, zoo menig mensch tot dichter (n°. 16), en evenzoo schrijft Euphrozyne van hare vriendin, dat de natuur haar tot dichter maakt. Getuigen daarvan zijn de gedichten van Emilia, die haar van tijd tot tijd invallen (br. 31 „Aan de Maan", br. 50 „De afgaande Herfst"), evenals ook over Euphrozyne de dichtgeest vaardig wordt, wanneer zij de zee voor zich ziet (br. 48). Een niet minder groot genoegen dan de poëzie levert 's avonds buiten de muziek. Emilia zet zich dan bij voorkeur aan het klavier of grijpt de dwarsfluit; soms zingt zij, alleen of met Euphrozyne, een lied, hetzij van A. van den Berg (br. 29), hetzij van Gellert (br. 13). Evenzoo hoort Hirschfeld (n°. 10) „Chloens Stimme, die, den Abend zu verschönern, ein Lied von Gleim und Hagedorn und Weisse zum Clavier singt, und über ihre süssen Melodien die einschlagende Nachtigal eifersüchtig macht". De grondslag van dergelijke genoegens is de bij beiden aanwezige overtuiging: de kunsten zijn uit de natuur ontstaan, en derhalve ook alleen in de natuur ten volle te genieten. Hirschfeld heeft daaraan het heele 16e vertoog gewijd; Post is in dit opzicht minder theoretisch.

Het stadsleven.

Er bestaat eene zekere overeenstemming tusschen de voorstelling van het leven, dat men niet moet leiden, bij Hirschfeld en Post. Eerstgenoemde schildert dat leven weliswaar niet in de stad, doch kiest in n°. 3 een zestal typen, die ofschoon ze een buitenverblijf bezitten, daarvan niet weten te genieten. Tot die typen behooren o. a. de vadzige Crispil, de gierige Axel,

de coquette Fulvia e. a., die het merk van hun oorsprong uit het karakterschilderend essay duidelijk op het voorhoofd dragen. Niet anders is het bij Post gesteld met de eerste brieven van Euphrozyne, die het stadsleven belachelijk moeten maken. In br. 5 treedt een behaagziek meisje op, dat uren lang aan haar toilet zit en niet bedenkt, dat dit ijdel gedoe in strijd is met de voorschriften van rede en godsdienst. Br. 7 beschrijft een rondrijdend bezoeken-brenger met zijne lage vleitaal en onnatuurlijke gesprekken, en vervolgens een aanzienlijk diner, waar de meest belachelijke en onbeduidende gasten aanzitten. De typeering van Post is veel uitvoeriger dan die van Hirschfeld en is ook stellig niet daaraan ontleend, zooals met de natuurbeschrijving ten deele wèl het geval is. De schets van dit gastmaal bijv. is veel nader verwant aan die, welke De Lannoy gegeven heeft, dan aan Oront's slemppartij bij Hirschfeld. Maar voor zoover het 't aanbrengen van zulk eene tegenstelling betreft, kan ook hier verwantschap tusschen onze twee auteurs bestaan.

Het is natuurlijk niet de bedoeling, dat aan ieder der genoemde punten overtuigende bewijskracht toegekend zal worden. Enkele ervan spreken zeer sterk voor het aannemen van litterair verband tusschen beide werken en met elkander leveren zij het afdoend bewijs, dat Post van Hirschfeld's geschrift een dankbaar gebruik gemaakt moet hebben. Blijkt uit hare eigen woorden in br. 24 reeds, dat zij Hirschfeld gelezen heeft, een nadere vergelijking van „Het Land" met „Das Landleben" toont aan, dat zij hem ook heel goed gelezen moet hebben. En al bevat hare verklaring, dat zij Hirschfeld niet kon navolgen de waarheid, zij heeft er desniettemin eene poging toe gedaan. De algemeene gedachten van Hirschfeld en Post zijn dezelfde, en in tal van ondergeschikte punten heerscht overeenstemming. Wie na dat alles nog niet gelooven wil, dat er meer dan een psychologische, namelijk een historische, samenhang tusschen den Duitschen tuinbouwkunstenaar en de Nederlandsche romanschrijfster bestaan moet, zal het best doen de

beide werken na elkaar door te lezen en zich door die lectuur ongetwijfeld laten bekeeren. Men zal echter ook zonder dat gaarne toegeven, dat het vermoeden, als zou Post onder invloed van Hirschfeld gewerkt hebben, gerust in eene zekerheid mag overgaan. Waarmede dan eene nieuwe verbindende vezel tusschen onze achttiende-eeuwsche letterkunde en de Duitsche aan het licht is gebracht.

Bonn. A. G. VAN HAMEL.

---

56. EEN ENGELSCH LIED „VAN DEN HAZELAAR".

Op de merkwaardige, ongetwijfeld middeleeuwsche, samenspraak tusschen een jong meisje en een hazelaar heb ik indertijd de aandacht gevestigd in Het Lied in de Middeleeuwen blz. 350—2. (Vgl. ook Van Duyse's Het oude Nederl. Lied I, 725). Als bijdrage tot onze geringe kennis der letterkundige betrekkingen tusschen Engeland en deze landen gedurende de middeleeuwen deel ik mede, dat Ritson's bundel Ancient Songs and ballads (II, 44) A mery ballet of the hathorne tre bevat, die veel overeenkomst toont met het Nederlandsch lied, al is er in de onderdeelen vrij wat verschil. Dat het Nederlandsch van een „hazelaar", het Engelsch van een „hathorne tre" spreekt, heeft beteekenis vooral voor de kennis van het middeleeuwsch volksgeloof.

G. KALFF.

ROB, ROP. [1])

Een bevredigende verklaring van dit woord, dat „vischmaag'' beteekent en in beide bovengenoemde vormen voorkomt, is, voor zoover mij bekend, nog niet gegeven. „Alleen in 't Nnl., van onbekende herkomst'' leest men in Franck. Hoe agnostisch deze uitspraak ook zij, het is zeker beter zich zoo voorzichtig uit te laten dan op beslisten toon een onaannemelijke etymologie te geven zooals Vercouillie doet, die het woord laat komen „uit Fr. *robe* = kleed, huid, zelf ontleend aan Hgd. *raub*". Van Wijk in zijn nieuwe bewerking van Franck doet een aantal mogelijke verwanten van *rob* aan de hand, maar zegt er ten slotte van: „Alles zeer onzeker".

Wat de zuiver Nederlandsche zijde van het woord betreft, verschilt laatstgenoemd artikel in twee opzichten van dat in den eersten druk. De daar genoemde vorm *rop* wordt hier gemist; daartegenover staat, dat hier een terminus a quo vastgesteld wordt: „sedert Winschooten, 1681".

In beide vormen komt het woord echter vroeger voor. Het Uitlegk. Wdb. op Hooft geeft behalve een plaats uit Hooft (Ned. Hist. 337: *rob*) aanhalingen uit Cats (1, 590 : mv. *roppen*), Bredero (Lucelle: *rop*), Pers (Jonas 24: *rop*). Oudemans ver-

---

1) Het is naar aanleiding van de Kleine mededeeling n°. 54 van de hand van prof. Kern, dat ik dit artikel aan de redactie van dit tijdschrift aanbied. Reeds eenige jaren had ik het in portefeuille als de uitwerking van de 17de stelling van mijn dissertatie (a°. 1907): „Nederlandsch *rob* (vischmaag), waarvan Franck zegt: „alleen in 't Nnl., van onbekende herkomst" is een Oudgermaansch woord". Waar door de mededeeling van prof. Kern de aandacht der lezers van dit tijdschrift op dit woord is gevallen, kwam het mij niet ondienstig voor mijn artikel alsnog in te zenden. De plaats uit de Houtman (vorm: *rop*) kende ik niet, die uit de Marees had ik uit de oorspronkelijke editie opgeteekend, waar de vorm *roppe* staat en niet *robbe* (zooals prof. Kern uit de editie Naber citeert); verg. het mv. *roppen* in de door mij aangehaalde tweede plaats uit datzelfde werk. Zooals men zal bemerken, wijk ik van prof. Kern's meening, dat *rop* een fonetische spelling is voor *rob*, af.

meldt Jan Zoet (Olympias 49: *rop*) en Oudaan (Poëzy 4, 20: *rop*), terwijl in diens Wdb. op Bredero staat genoemd een citaat uit Moortje: „Schiet inje *rop*, prop inje darmen".

Hier, zooals ook in Lucelle, bij Jan Zoet en Oudaan wordt het woord gebezigd voor „maag" in het algemeen, bepaaldelijk een „gulzige maag". Het ligt voor de hand te meenen, dat deze beteekenis zich heeft ontwikkeld uit die van „visch-maag, maag van groote visschen". Met name wordt de maag van den walvisch, waar Jonas in zat, meer dan eens zoo genoemd. Behalve op het citaat uit Pers kan ik hier wijzen op een regel in het gedicht: Jona in den Visch, van Fr. van Dorp (in diens Stichtelijke Gedichten, 305, a°. 1679): „Zou God mij in den *rop*, en in de holle darmen Van dit woest Zeegedrocht wel sien?" Weiland, die dezen regel aanhaalt, schrijft minder nauwkeurig *rob*, waar het oorspronkelijke *rop* heeft.

Zooals men ziet, is het woord zoowel in de eerste als tweede helft der 17de eeuw zeer gewoon geweest, ja, indien men een onvoorwaardelijk vertrouwen stellen mag in Hooft, dan zou blijkens de plaats uit de Ned. Hist. het reeds in het jaar 1573 in den mond genomen zijn door den door de Spanjaarden gevangen burgemeester van Haarlem Kies, die zich over de gevangenneming van Bossu na den slag op de Zuiderzee aldus in bedekte termen uitliet: „Daar was een kabbeljauw gevangen, en zyn *rob* wel hondertduizent gulden waardt". Vindt men het echter vooralsnog voorzichtiger, waar er geen andere bewijsplaatsen uit de 16de eeuw zijn gevonden, het woord aan Hooft zelf toe te schrijven, dan komen de beide oudste plaatsen, die door mij zijn aangetroffen, voor in de Beschrijvinghe ende Historische Verhael vant Gout Koninckrijck van Guinea door de Marees (a°. 1602), waar men op blz. 68*b* („Vanden Bonites") leest: „Wy vonden altijdt veel vlieghende visch in hun maghe of *roppe*" en op blz. 69*a*: „Hy (*de haai*) is so gulsich, dat so wanneer hy honger heeft, hy het al sal in slicken dat hem gemoet, ende siet gheen dinghen aen, of sijn Maegh 'tselve can verteeren of niet, want men heefter ghevangen daermen in hun

roppen heeft gevonden een hou-mes met eenen yseren hoeck, ende een koeyen hooren".

Dat het woord in de 16de eeuw echter ook bekend moet zijn geweest, blijkt, dunkt mij, wel nergens overtuigender uit dan uit het feit, dat het reeds in de middeleeuwen is aangewezen. „Zonder twijfel verwant" met het hier behandelde 17de eeuwsche *rop* is volgens Verdam „het R. v. Nederst. 1, 46, 102 voorkomende *rop(pe)*, d. i. *ingewanden van dieren*, misschien ook alleen *van visschen*, *vischgrom*: dat elc ygelic zijn roppen, ingedoemt off vulen visch terstont... buten der nyen stad brengen sel ende graven" (Mnl. Wdb. VI, 1622). Ik geloof niet, dat iemand tegen deze verwantschap met reden bezwaar kan maken; ik voor mij meen hier nog verder te mogen gaan en gerust te mogen zeggen, dat hier niet alleen van verwantschap, maar van volkomen identiteit sprake is.

Behalve den ouderdom is het middeleeuwsche citaat nog in twee andere opzichten voor ons van belang. Allereerst om den vorm *roppe*, zooals het enkelvoud ongetwijfeld geluid zal hebben, daar het blijkens een der bovengenoemde aanhalingen nog in 1602 aldus voorkomt. Uit *roppe* is dan *rop* ontstaan. Dezen vorm *rop* (mv. *roppen*) hebben al de vermelde 17de eeuwsche plaatsen met uitzondering van Hooft en Winschooten. Vermoedelijk is *rob* (*robbe*) een uit het Friesch afkomstige wisselvorm van *roppe*, *rop*, die de beide genoemde Amsterdamsche schrijvers gewoner was dan de Hollandsche vorm. Het Friesch immers kent *robbe* in den zin van: „maag, lijf, vooral gebruikt van visch" (Friesch Wdb.), b.v. „de robbe fen in kabeljau" (ook bij Hooft was sprake van de rob van een kabeljauw). Uit de in het volgende aangewezen verwantschap buiten het Nederlandsche taalgebied blijkt voor het overige de oudheid van den vorm *rop(pe)* duidelijk.

In de tweede plaats wat betreft de beteekenis: „ingewanden van dieren of van visschen." Dat de beteekenissen „maag" en „ingewanden, darmen" heel dicht naast elkaar liggen, behoeft geen betoog; het blijkt ten overvloede uit twee der bovenge-

noemde aanhalingen (Bredero, Moortje en Fr. v. Dorp), waar *rop* en „darmen" in één adem genoemd worden; verg. ook Winschooten, Seeman 73: „Groom, of grom, vuiligheid, die in de rob, of liever, darmen van de Vissen sit."

Roppe, *rop*, „ingewanden, darmen" treft men ook buiten het Nederlandsche taalgebied aan. Wright in zijn English Dialect Dictionary vermeldt: „*Ropp*. Bowels, intestines; gen. of animals and birds". Dit in verschillende streken van Engeland gebruikelijke *ropp* gaat terug op Ags. *ropp*, „colon, intestine" (Sweet), mv. *roppas*, „the bowels, inwards, entrails, the raps" (Bosworth, Compendious Dictionary); verg. ook de samenstelling *ropweorc*, „pain in the bowels, the colic" (Bosworth).

Hiermede meen ik voldoende te hebben aangetoond, dat ndl. *rob*, *rop* „vischmaag" een woord is van Oudgermaanschen oorsprong.

Leiden. R. VAN DER MEULEN.

MNL. *TOELGEN*, *TOILLIEN*, *THOILLIEN*.

Tot de koopwaren, die de met rijke lading bevrachte schepen van heinde en ver naar de wijdvermaarde Hanzestad Brugge brachten, behoorde ook een artikel, dat in de stukken den naam draagt van *toelgen*, *toillien* of *thoillien*. De bewijsplaatsen, welke men in het Mnl. Wdb. op Toelge of Toillie bijeenverzameld vindt, zijn de volgende: „Centenum piscium qui dicuntur thoillien", Inventaire des Archives de Bruges 2, 198. „Rochen of toelgen of hayen een d. par.", Zeeuwsch-Vlaamsche Bijdr. 5, 48 (Reglement voor de scheepvaart en de heffing der tollen op het Zwin, van den jare 1252, ontdekt in de archieven van Sluis). „Een hondert rochen of toelgen 1 d.", Als voren, 37 (onder het opschrift: „Van alrande vissche"). „Van elken vate oliën, toillien ende sardeynsmoute, van den vate 12 d. sterlinges", Hanseatisches Urkundenbuch 1, 158.

Als beteekenis geeft het Mnl. Wdb. op Toelge: „Naam van een zeevisch .... Waarschijnlijk bereidde men er traan uit" en op Toillie leest men: „Waarschijnlijk hetzelfde woord als toelge.... Op de volgende plaats (bedoeld is de aanhaling uit het Hanseatisches Urkundenbuch) heeft het blijkbaar de bet. traan". De juistheid van deze laatste opmerking kan, dunkt mij, op goede gronden betwijfeld worden. Waarom moet het woord hier een andere beteekenis hebben dan in de andere aanhalingen? Zou *toillien* hier niet bij *-smoute* behooren en de juiste lezing niet veeleer zijn: *toillien-* ende sardeyn*smoute* d. i. dus: vet, smeer of traan van de *toillien*? Zie verder aan het slot van dit artikel.

Wat de herkomst van het woord betreft, wordt het in het Mnl. Wdb. met een vraagteeken afgeleid van ofra. *touille* en voorts dezelfde gissing geopperd, die door van Dale in de Zeeuwsch-Vlaamsche Bijdr. 5, 112 ten beste gegeven werd: „Misschien hetzelfde als fra. *touille-boeuf*, eene soort van haai" [1]).

Het komt mij voor, dat de oplossing in een andere richting gezocht moet worden. De *toelgen*, *toillien*, *thoillien* werden blijkbaar om hun vet, smeer of traan gevangen en de veronderstelling is, dunkt mij, niet gewaagd, dat zij uit Noordelijke gewesten afkomstig waren. Ligt het nu in dit verband niet meer voor de hand hier te denken aan het Russische woord voor: zeehond of rob t. w. *tjoelén'*?

Dat de zeehond een visch wordt genoemd, behoeft hier allerminst een bezwaar te zijn. Meer dan drie eeuwen later schreef de Engelschman Fletcher in het derde hoofdstuk van zijn werk „Of the Rvsse Common Wealth" (Londen 1591) over „The native commodities of the countrie". Hij komt daarbij natuurlijk ook te spreken over de traan en doet dat in de volgende bewoordingen [2]): „An other very great and principall

1) Littré heeft op Touille: „Un des noms du requin"; en op Requin: „Gros poisson de mer très vorace, du genre des squales ou chiens de mer". Op Touille-boeuf leest men: „Espèce de chien de mer". De definities zijn vrij vaag.

2) Volgens de uitgave der Hackluyt Society (1856).

commoditie is their trane oyle, drawen out of the seal fish" en bij zijn beschrijving over de robbenjacht leest men in margine: „The manner of hunting the seal fish".

Uit het Russische Noorden, het gebied der beroemde handelsstad Nowgorod, waar de Hanze een bloeiende factorij had, kwamen meer waren in Brugge; enkele daarvan brachten soms haar vreemden Russischen naam mede; verg. het art. Loesch in den 32sten jaargang van dit tijdschrift.

Indien *toelgen*, *toillien*, *thoillien* ontleend is aan Russ. *tjoelén*': „zeehond, rob", dan beteekent *thoilliensmout* volkomen hetzelfde als het zuiver Middelnederlandsche *saelsmout*: „zeehondenvet, traan", dat in dezelfde bronnenpublicaties van den Brugschen handel voorkomt.

En verder zoude er uit volgen, dat de *n* van het woord geen meervouds-*n* is, maar een onafscheidelijk bestanddeel, dat er dus ook in het enkelvoud toe behoort. Misschien treft men dit enkelvoud aan in de aanhaling uit den Inventaire des archives de Bruges 2, 198: „Centenum piscium qui dicuntur *thoillien*". In de overige citaten wordt het woord blijkbaar als een meervoud opgevat, hetgeen wegens zijn vreemde afkomst geenszins onbegrijpelijk is.

Leiden. R. VAN DER MEULEN.

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN [1]).

IEDER. De bevreemdende *î* < *ie* was in 't mnd., als men mag afgaan op de vrb. in 't Mnd. Wb., de normale klank. Te vergelijken is ald. *imant* naast *iemant*, *iummant* e. a. vormen. Ook Hooft, Breero, Cats hebben, hoewel niet uitsluitend, *yder*; bij den laatste is de wel eens onderstelde fri. oorsprong weinig aannemelijk. Voor zoover de spelling een conclusie toelaat, schijnt *ij* te zijn gezegd in Haarlem, Amsterdam, Utrecht; z. Nl. Wb. Hiermee stemt gron. *ieder* (*ie* als in 't ndl.) en (sa.) oostfri. *îder* overeen. Ook in mnl. *iegelijc*, mnd. *iegelik*, *ielik* wisselt *ie* met *î*. Misschien is de *ie* van *iegelijc* aan de volgende *î* geassimileerd; dan kon *îgelijc* naast *ieg*. veroorzaken, dat naast het syn. *ieder* opkwam *îder*. Vgl. *iegelijk*.

IEGELIJK. Z. *ieder*. Daar de voc. der eerste syllabe onderhevig was aan de wisseling *ie*: *î*, zoodat het taalgevoel minder vast was, bestond er niet veel weerstand tegen het opkomen van een derden vorm, nl. *egelijc*. Ook deze kan door assim. ontstaan zijn: *een iegelijk* > *een eg*. Beide verklaringen steunen elkander.

IJVER. Vanouds kan *îver* inheemsch zijn, indien men meegaat met Noreen Abriss p. 46 (: nhd. *geifern*, ags. *ȝ-ífre*, 'gierig', oijsl. *g-ífr* 'heks'). Voor die opvatting, althans tegen ontleening, spreekt ook Wangeroogsch *îvêr* (*sic*!) f. en n. 'Eifer' — te meer daar het in genus van het du. verschilt —, refl. *îver* 'sich ereifern', refl. *farîver* 'zich overwerken'; Cad. Müller *iversinnig* (andere hss. *iferig*) 'hastig, zornig'. — Ouder nnl.

1) Zie Tijdschr. XXXIII, 143—149; XXXIV, 1—22.

aver 'naar, akelig' is door 't Nl. Wb., als oorspr. fri., gelijkgesteld met ags. *áfor* enz.

IJZEN. De gebruikelijke verklaring der *ij* uit *ijs* is gezocht; veeleer is te denken aan invloed van het syn. mnl. *grîsen*, met verwanten, onder welke *grîselijc* en *afgrîselijc* tevens uit *eiselijc* deden worden *îselijc*. Met *ei* nog zuidwest. fri. *eigensk*, *egensk* 'vreeselijk, schrikkelijk'. N. Brab. (Zeeland, Uden; z. Onze Volkstaal 1) *ēizen*, *èiselik*, blijkens uitspraak der tweeklanken beantw. aan ndl. *ei*-vormen. In Bommelerwaardsch *ês* m. 'ijselijkheid', *êsələk*, 'ijselijk' leven de parallelvormen zoowel van os. *egiso* m. als van os. *egislîk*. Hierbij dial. *eisch* adj., z. Molema *aisk*, waarbij nog Uddel (Taalgids 6, 138) *aisk* 'walgelijk' en ndd. vormen (z. Berghaus *aisaftig*, *aisch* enz., ook ww. *aisen*, *esen*).

IK. Mnl. nnl. nwfri. bij geïsoleerd gebruik ook *ikke* (blijkens een plaats in het Mnl. Wb. ook wel eens vóór het ww.). Dit herinnert aan ohd. *ih(c)ha* 'egomet', dat verklaard wordt uit ogm. **eka*, waaruit ook on. vormen als ozwe. *iak*, *iæk*, ode. *jak*, *jag* enz., ook reeds *jeg*, runisch encl. *-ka* (hoewel men in den ohd. vorm ook wel *ih* + *â* ziet, waarvoor ik geen parallel ken). Als voortzetting hiervan zou men *eke* verwachten, maar dit kon door invloed van het veel gewoner *ik* licht zijn voc. wijzigen en moest dan *ikke* worden geschreven. — Over *îk* z. ben. *in*.

IN. Rekking als in hd. *ein* < *în* hebben Westerkwartier enz. *ien* (waarnaast geen *in*), nwfri. *yn*, Wangeroog (naast *in* 'in') *în* 'thuis; in het schip', Helgoland enz. *īn* 'ein, herein' en in comp. met verba. Ogm. zal de rekking evenmin wezen als bij *ik* (dial. hd. *eich*, *îch* enz.; z. Behaghel § 144 in Grundr.[3] en Johansson Bezz. Beitr. 16, 169; over fri. *îk* Siebs Grundr.[2] I, 1351).

INWILLIGEN zal wel van *wil* komen zooals *steenigen* van *steen*; vgl. oostmnl. (*be*)*willigen* 'inw.' met ohd. *wil*(*le*)*on* 'genegen zijn' (en 'begeeren, verheugen'); in de bet. 'overhalen, ergens toe krijgen' zal oostmnl. (*be*)*willigen* wel van *willig* zijn af te leiden.

JAAR. Afl. van den wortel *jê-* 'gaan' is aannemelijk: zooals bij de ontwikkeling der bet. van *maal*, welke zich van 'tijd' tot 'maaltijd' over 'etenstijd' moet hebben voltrokken, de natuurlijkheid der tweede beteekeniswijziging hieruit blijkt, dat zelfs het verduidelijkend *maaltijd* er niet voor beveiligd bleef weer, = *maal*, 'eten' te worden, zoo wordt genoemde afl. van *jaar* sterk gesteund door dezelfde ontwikkeling bij *jaargang*.

JAARMAAL 2 in Nl. Wb. De juiste bet. blijkt uit Van Halsema (18e-eeuwsch gron.) *jaarmalen* 'huirjaren'. *Maal* is hier een afmeting in den tijd, zooals in mnl. *vingermael* een in de ruimte.

JAS. Oorspr. *jesse* is ten minste zoo waarschijnlijk als oorspr. *jasse*. Het Mnd. Wb. heeft slechts *1 grauwen yessen*, waarvan de juiste bet. niet blijkt. Voor 'jas' zegt men in den Achterhoek *jesse*, in Noordhorn, Loppersum enz. *jes*. Men kan de *è* toeschrijven aan de *j* (z. ben. *juk*), maar de oudste ndl. plaatsen hebben *e* zoogoed als de eene mnd. Wangeroog *jäsk* m. 'ein Kinderkleid ohne Aermel'; *ä* voor *è* bewijst slechts dat Ehrentraut aan Uml. dacht; voor de *k* vgl. *dôsk* f. 'Dose' e. a. De *a* kan ontleend zijn aan *jak* 'soort van kiel'; Molema heeft dit zelfs als 'wambuis, jas of rok'. Verder zou men kunnen aannemen dat *jekker*(*t*), Mo. *'t jekker*(*t*), de *è* aan *jes* dankte; het Fri. Wb. geeft *jakkert* naast *jekkert*, maar het eerste kan men ook uit *jak* verklaren; dan blijft echter duister dat men eerst *jakker*, dat toch bij *jak* schijnt te behooren, in *jekker* heeft veranderd.

JOPENBIER denkelijk bij *joop*: Stallaert heeft *juypenbier* (1542 en 1623), *jeupenbier* (1567), *hupenbier* (1546), *jopenbier* (1716); dit doet dadelijk denken aan de vreemde vocaalwisseling bij *joop* (z. Fr.-V. W.; in de stad Groningen heet de vrucht van den haagdoorn *juipien*, met de *ui* die Uml. is van *ô*) en aan vla. *hupedoorn*.

JUICHEN behoeft volstrekt niet van hd. oorsprong te zijn, en evenmin *juichten*; vgl., behalve de straks te noemen afl. *joechteren*, dre. (Dr. Volksalm. 1839, 192) *juichten* 'zwieren, los

leven’, Gallée _jüchteren_ ‘wild stoeien, hard loopen en schreeuwen’, Draaijer _juchteren_ ‘draven, tieren, stoeien’, Molema _juchtern_ ‘luidruchtig stoeien’, Ten Doornkaat Koolman _juchtern_, _jüchtern_ ‘sich schäkernd, spielend u. neckend umhertreiben, sich necken’, en voor den uitgang: mnl. _joyten_, ouder nnl. _juiten_ (z. ben.), — eng. _to grunt_: hd. _grunzen_, — naast hd. _schwänzen_, welks beteekenis Kluge wel terecht uit ‘bummeln’ zal afleiden, Noordhorn _omswantjen_ ‘doelloos heen en weer loopen’ van *_swanten_ < *_swangten_ of < *_swankten_? vgl. b.v. Kluge; doch men kan ook denken aan *_swanden_ naast *_swenden_ in _zwendelə_ ‘straatslijpen’, dat volgens Van de Water behalve Bommelerwaardsch ook Nederbetuwsch is; verder Antw. _zwenderen_ ‘slenteren; doelloos gaan, traagzaam wandelen’, Farmsum _swindeln_ ‘heen en weer loopen’. En daar _juichen_ misschien mnl. is, maar _juchen_ zeker mnd., kan de interj. _jûch_ zeer wel ook in ons land hebben bestaan; ook _jouw_, vw. _jouwen_, is uit het mnl. niet opgeteekend, noch _jô_, waarvan Fr.-V. W. _jolen_ afleidt, noch _joe_ bij _joelen_, terwijl Gallée voor _jüchteren_ in Varseveld _joechteren_ heeft (Driem. Bl. 4, 28), men in Overijsel _joechteren_ kent als ‘uitgelaten vroolijk zijn, wild stoeien, geen maat in luidruchtigheid kennen’ (Ov. Alm. 1836), en in Staphorst _joegən_ is ‘joelen, van kinders gezegd’ (Driem. Bl. 6, 81). Evengoed als _joe_, _ju_, _jo_ reeds oorspr. vocalisch kunnen eindigen, evengoed kan, indien men van ogm. *_jûχ_ uitgaat, daaruit *_joe_ in de oostelijke streken, *_jû_ > _jui_ in de westelijke zijn geworden (vgl. _juilen_ en ouder nnl. _juiten_, _juiteren_ ‘juichen, enz.’ indien men dit, met Mnl. Wb. i. v. _joyten_, verbindt met zwi. _jûzen_ enz.; dan moet men het evenwel scheiden van dit mnl. _joyten_ ‘lawaaien’, wat niet voor de hand ligt, — vgl. nog ben. _jui_ en vgl. west. _du_, oost. _doe_ ‘tu’; *_jo_ desnoods < *_ju_ < *_jŭχ_ (vgl. Ts. 32, 175 over _do_ ‘tu’, _jo_ ‘vos, vobis’); ook kan _juchten_ komen van _jŭχ_; vgl. md. ndd. _jŭchen_ naast mhd. _jŭch_!, evenals mhd. _jûwen_ ‘een jubelzang zingen’ naast _jû_! — Ook _joeien_ ‘salaciter ludere’, door mij vermeld Voc. v. Noordhorn p. 51 al. 1 als misschien ontleend aan mnl. _joyen_, is veeleer wegens vorm en bet. evenzoo

van **joei* af te leiden als mnl. *joyten* vermoedelijk van *joy*, waarbij ook gron. (Molema 530) *an de jui* (ndl. *ui*) wezen 'aan den zwier zijn'.

Juk; *palataliseering door j-*. De *ù* van *juk* is toe te schrijven aan den palataliseerenden invloed der voorafgaande *j* op *ó* (vgl. os. *juk-*, ohd. *juh*; niet op *ò*, want *jùk* wordt ook gezegd in 't noordoosten, waar *ö* aanwezig is en dus ongetwijfeld *jök* uit *jòk* zou zijn geworden). Die invloed vertoont zich verder in *juffer* en *juffrouw*; voortgezette werking der *j* leidt tot *jivver* (d. i. *jìvr*) 'ongehuwde juffrouw; paal', *jiffrouw* 'gehuwde j.' in het Westerkwartier, het eerste ook in Friesland. Verder zegt men in 't Wkw. *juggel(lebom)*, tegenover *jóggel(lebom)* in de stad Groningen, 'slappe koffie', bij mnd. *juche* 'Jauche, Brühe, Sauce', waarbij gron. **jógge* te verwachten is; ook reeds *ù* in mnl. *juchche* (z. Mnl. Wb. onder 't lemma *juche*) 'vleeschnat, soep, bouillon' [daarnaast mnd. *jûche* (z. Kluge *Jauche*) en bij Molema *joegel*]. Evenzoo wordt *jà* soms *jè*; stad-gron. *jè* voor Westerkwartier *jà* 'immers, enz.', ook voor 'morgen brengen!' en dgl.; over het zeer twijfelachtige vrb. *jes* z. bov. *jas*. Mogelijkerwijs hierbij *jengelen*. Nog dient vermeldt mnl. *jhesminne* 'jasmijn': in spelling vervormd naar *jhesus* en *minne?* Ontleening aan ital. *gelsomino* of een bijvorm is onwaarschijnlijk [1]).

Kaam. Opmerking verdienen eenige schijnbaar of werkelijk verwante woorden. Het Fri. Wb. heeft (3, 499) *kyn* 'witte brokjes, drijvende op zuur bier; ook op zure karnemelk', en *sûpkyn* n. 'kaasachtige stof welke zich afzet aan den wand der vaten, waarin karnemelk bewaard wordt'. NED geeft op: *cane* (verouderd behalve dial.) 'to form a scum or 'head', as a liquor in a state of fermentation, ale turning sour or becoming 'mothery'.' Reeds 1483 *caned* 'acidus'. Mid-Yorkshire 1876 *kêan* 'to scum, or throw off as a recrement', *kêan* 'a particle of this nature'. Wright: *keean* (ook anders geschreven) 'scum on ale; a floating particle on the surface of fermented

1) Corr. noot. Verdam deelt mede, thans aan mnl. *jesminne* 'jasmijn' te twijfelen.

liquid’, gewoonlijk in den plur.; *cain* (ook anders geschreven) ‘to form a scum or ‘head’ as liquor in a state of fermentation’; met *m*: *calm* (ook anders geschreven; phonethisch *kām*) ‘the concreted scum of bottled liquors; a fungoid growth on jam, vinegar, &c.’, ‘matter, corruption’. Wright vergelijkt met *calm* gelijkbet. *kaam* bij Berghaus en in ’t hd.; het Mnd. Wb. kent ook dit *kâm*. Zie verder Franck-Van Wijk *kaam*. De *î*-vormen staan, zonder dat de verhouding te bepalen is, naast de *â*-vormen (zijn niet de fri. correspondenten); Ten Doornkaat Koolman geeft op: *kîn*, *kînsel* (auch *kâm* u. *kân*); *kîm* is het in Bremen, Holstein enz.; en vooral zie men D. Wb. over de onmogelijkheid van één stamvorm.

Kade, kaai *en dgl.* Sedert in het jongere mnl. intervoc. *d* deels syncopeerde, deels een soort van *j* werd, stonden naast elkander het door invloed van *kwaad*, *breed* bewaarde of herstelde *kwade*, *breede* en het nieuwe *kwa* < **kwaë* en *kwaaie*, *bree* en *bree*(*j*)*e*. Daar het aantal dgl. woorden tamelijk groot is en er zeer gewone toe behooren, deden ze het gevoel ontstaan dat bij zulk een Auslaut *-a*, *-ade*, *-aaie*, resp. *-ee*, *-ede*, *-ee*(*j*)*e* enz. verwisselbaar waren, en zoo kwamen b.v. naast *ka* op: *kade* en *kaaie* (wellicht te eer omdat het mv. *kaas* wegens het homoniem zot klonk). *Kaai* òf < *kaaie*, òf reeds mnl. **cay* naast *ca*, zooals b.v. *palays* naast *palaes*. Zoo ook *valleide*, *buide* enz. naast *valleie*, *buie* enz., tenzij het eerste rom. *d* mocht hebben. Uit gevallen als *riën*, *ik rië* naast *riden*, *ik ride* (meer naar ’t prt. *reet* dan naar den minder gebruikten 2 s. *rijts* en imprt. *rijt*) zijn zulke als *widen* naast *wiën*, *beliden* naast *beliën* te begrijpen; hierbij mnl. *ie*(*de*) ‘ooi’ in R. v. Breda. En daar naast een prt. als *gesciede*(*n*) ook *gescie*(*n*) voorkwam, drong ook in het praes. het laatste naast het eerste in; het werd gewoon, doordat men in *gescien* pl. en inf. (evenals in *scoen* ‘schoenen’) het gewone suffix *-en* mistte; slechts zeer gebruikelijke ww. (*zijn*, *doen*, *gaan*, *staan*, *slaan*) konden den afwijkenden vorm handhaven. Een gelijksoortig verschijnsel is de behandeling der γ in ’t ngr. b.v. λέω naast λέγω ‘ik zeg’, θεγός naast θεός ‘God’. —

Verdere vrb. van ingelaschte *d* z. Mnl. Spr. § 133. Vondel's Taal § 31 noteert *dwaden* uit *dwaën*; verder staat bij V. Pascha 1125 *koren-aders*, waarmee men vgl. Mnl. Wb. *adere* Aanm.; ook hier is de epenthesis dus een analogieverschijnsel. — Daar *kwa*, *goe*, *roo* en dgl. een abnormaal flexieloos voorkomen hadden, bleven ze op den duur slechts bewaard in vaste verbindingen als *kwajongen* (waarvoor of waarnaast echter ook de in Franck-Van Wijk te vinden uitlegging kan gelden), *de goê gemeente*, bij Molema *roobijten* 'beetwortels'. [Kil. *moede*, naast *moeye* 'tante' is eer een etymologisch fabrikaat.]

Kadetje. De oorsprong uit fra. *cadet* schijnt, wegens den vorm van een k., weinig twijfelachtig. Vgl. ook *stoet*, *stuut*, *stuit* (thans in 't NO 'wittebrood, van welke soort ook', elders 'snede brood').

Kaf. Wangeroog *sjef* n., nwfri. *tsjêf* n., Cad. Müller *schieff* (p. 67 *scheff* in een liedje). De voc. kan òf uit *a* zijn ontstaan òf overeenstemmen met die van ohd. *cheba* 'huls, bast', V. Schothorst *kif* 'run, verwerkte eikenschors', Molema *kif* en Draaijer *kif* n. 'id.', nwfri. *kif* n. 'id.', *kifje*, *kjifje* 'in kleine stukjes bijten, zooals muizen doen' (en 'keffen', zooals gron. *kiffen*, d. i. *kìvm̥*), *kjifje* 'knagen' (vgl. *kjimje* 'kammen', *kjip* 'kip').

Keet. *ê* b. v. in *kī'tə* bij Van Weel, „ook met de bet. van *bijkeuken*, in 't bijzonder op een hofstede". *ē* in (Molema) *keet* 'een van de woning afgezonderd gebouwtje bij de boerenbehuizingen, waarin gewoonlijk gekookt wordt'. Tenzij men dit voor een „Kulturwanderwort" houdt.

Keg(ge). Nwfri. *kegge*, *kech* 'stuk, dikke snede' (vgl. *kile* 'wigvormig stuk', b.v. van brood, van kaas; verder mnl. *wegge* enz.); on., naar men wil door Ausgl. van *ʒ* naast *kk*, *kǫgoll* m. 'vingertop', *kaggr* m., *kagge* m.: *kakke* m. 'vaatje', *kǫkkr* m. *u*-st. 'klomp'.

Kerel. Met middelvoc. **karulaz* > *Carolus* en Finsch *karilas* 'grijsaard. — Wangeroog *sjêl* 'Kerl, Mann' naast owfri. *tserl*, *tsirl* tegenover oofri. *hûskerl*, *Kerl*; z. voor de laatste vormen

Aofri. Gr. § 133; ook nwfri. *kearel* (vroeger ook *tsjirl*, G. Japicx *tsjerl*), Cad. Müller *ziehl* 'Mansbild', Helgoland *kārmən*, *kárəmən* pl.: zoo „werden die alten Leute genannt (aus *karl* + *man* zusammengesetzt)."

Kern. Voor de ongerekte voc. vgl. *ernst*, *ernstig*, *gesternd*, *gesternte*, alsmede *kerne*(*n*) en *karne*(*n*) naast *keerne*(*n*) en *kaerne*(*n*) 'karn(en)', en *veer* naast *ver*, — de plaatsnaam *Alteveer* is gewoner dan *Altever*. [*Baren* 'kind enz.' is anders te beoordeelen.] Bij ons woord het ww. gron. *karreln* 'kaasstof afscheiden door warmte' (*de melk karrelt*), Wangeroog *kêl*.

Keuvelen, kever. Vgl. zwe. *kafva*, nrw. *kava* 'spartelen', oijsl. *á-kafr* 'heftig, ijverig, gewelddadig'. Nwfri. *kevel* 'kevel: het gedeelte der kaak, met het tandvleesch, waarin de tanden en kiezen zitten'. Met ndd. *kiffe* 'kinnebak' vgl. Wangeroogsch *kîwîng* f. 'Kinnlade des Fisches'. Nwfri. *kevelje* (Fri. Wb. III 498) naast *keuvelje*.

Kiem. Draaijer *kînen* 'uitspruitsels van aardappelen', als ww. 'de *k*. afplukken', V. Schothorst *kē·ən*(*ən*) naast *kı·m*(*ən*) 'kiem(en)'. Eemslandsch (Schönhoff) *kīnə* f. 'kiem'. Wangeroog *kîn* m., *kîn* zw. ww. 'kiemen'; voor *k* (dus niet-assibilatie) vgl. oofri. *kind* 'kind'.

Kier. Wil men ndl. *kier* van mnl. *kerre* scheiden en = *keer* 'het keeren' stellen, dan kan men dat even goed doen met Westerkwartiersch *keer* (z. ben.). Maar de overeenstemming der bet. maakt de verbinding met het mnl. woord aannemelijk. M. i. is hier vocaalrekking vóór *rr*. Molema's *kar* 'nauwelijks en dgl.', 'wankelbaar' doet procope (< *akerre* of dgl.) onderstellen. In 't Westerkw. staat de deur *ien 'e keer*, met substitutie eener gewone praep., zooals in vla. *aen kerre* enz.; vgl. Mnl. Wb. *akerre*. Rekking vóór *rr* heeft soms wel, soms niet plaats; z. o. a. *kar*, *koar* Ts. 26, 131 vlg., en Ts. 28, 243 Maastricht *poor* 'prei', mnl. *poorlooc* 'look, prei' met rekking).

Kies. Vóóros. **kûsô-*, vóórofri. **kûsiô-* bij *kesen* 'kauwen' (Mnl. Hwb.; z. ook Mnl. Wb.) en bij ags. (Sweet) *cwíesan* (met *y* overgeleverd) 'bruise, dash against, squeeze', *tócwíesan*

'crush, break to pieces', 'be crushed', volgens Sievers *tócwýsan* 'erschüttern'. Blijkens onder nnl. en stellig reeds mnl. *kieze*, *kies* heeft men behalve de kiezen ook de kaken benoemd als maalsters. Hiermee samengesteld mnl. *kiesetant* komt dus geheel met *bactand* overeen; ook de grondbet. van het eerste lid is vergelijkbaar, z. Kluge *Backe*[2]. Wangeroog *keiz* m.; ook *thûnnîngkeiz*.

KIEUW. Driem. Bl. 13, 119 wordt vermeld, dat 'kieuw' in het Oldambt is *kaive*, in Westerwolde *kijve*; het heeft dus ald. niet de diphthong van *nieuw*, maar die van *leeuw*, *riem*, *zeep*. In Noordhorn is *kieuw* 'kieuw' en 'halve onderkaak'.

KIEZEL. Aan ags. *ceosol*, *cisel* m. beantwoordt ndl. *keuzel*, *kezel*, wier verhouding is als die van *speulen* en *spelen*. Mnd. *keselink* 'Kiesel-, Feuerstein' (waarnaast *keser-*, *kesser-*, *kiserlink*) m. kan van een grondwoord met of zonder *l*-suffix komen. Dat de *ie* van *kiezel*, zooals Fr.-V. W. aanneemt, op ontleening aan het hd. of limb. berust, is ook wegens *kı̄zəl* bij Van Schothorst aannemelijk, althans **kisol* had *kȫzəl*, **kisil* had *kē·zəl* moeten zijn; weliswaar kan men oorspr. *î* aannemen, evenals voor *keisel* oorspr. *ai*. Het oude *kezeling* wordt in De Jagers Arch. 1 nog voor Drente vermeld, als collectief, terwijl voor Overijsel Nieuw Ndl. Tlm. 3 opgeeft *kezeling*, *-en*, *-ies* 'kei, keisteen, enz.'; het tweede zeker pl., het derde pl. van 't vklw. Mnl. *keisel* (in *keisselkijn*, *keyselkijn* en in een var.), later ndl. *keizeling* kunnen berusten op invloed van *kei*; zoo ook bij Hooft, Baeto 554, '5 *in desen kejselsteen van 't overoudt altaer*, L. Smits, Schatkamer der Ndl. Oudheden 327 (kleine) *keiselsteenen*, Langendijk Wedz. Huwlb. 94 *keizelsteenen*. (Heeft mnl. *keselesteen* (naast *keselsteen*) *e*-epenth. door analogie?) — Bovengenoemd ndl. *keuzel*, *kezel* vindt men in Fr.-V. W. i. v. *keuzelen* met mnl. *cûse* 'knots' in verband gebracht (nog in Delden (Driem. Bl. 13, 9) *koese* vr. 'knots'; 'stok (met dik ondereind) om mee te dorschen'; fig. Draaijer *kuze* m. en f. 'lompe, domme, ongemanierde jongen of meisje'; Westerwolde (Dr. Bl. 13, 126) *douterkoeze* 'lischdodde'; voor de bet. vgl. Oldambtsch *doedhaomer* ald.). M. i. zijn veeleer beide stammen achterna

soms vermengd, en past de bet. van *keuzel* enz. (zie ald. en vgl. ook Wangeroog *közelêr* m. ‘Kreisel’) veel beter bij ‘kiezelsteen’ dan bij ‘knots’. *Kuis* ‘steenen knikker’ in Zutfen en Deventer zal wel evenzoo een quasi-grondwoord zijn als in Friesland *knikke* ‘knikkeren’. Gallée heeft hiervoor *küize* vr. ‘knikker’ naast *kûze* vr. ‘knods, stok’; met deze zonderlinge *üi* weet ik geen weg. En de *ui* van *kuis* bevreemdt temeer wegens het Nl. Wb. *kuis III* medegedeelde: „Voor Deventer wordt (eind 18de eeuw) „*keusseling*" in den zin van knikker opgegeven." Daarop vermeldt het Wb. *cuselen* bij Valcooch; de bet. ‘knikkeren’ staat hier echter niet volkomen vast. Het Mnd. Wb. heeft *kusel* ‘Kreisel’, in de vrb. ook geschreven *küsel* en dus denkelijk steeds met Uml. (*kesel* eenmaal, in een niet duidelijk citaat), en *kuseln* ‘kreisend im Wirbel drehen’, waarbij Umlaut-aanduidingen voorkomen (ook tr.). Daar mnd. mnl. *kusel* (met ü̂; < **kûsil*) ‘tol’ en (stellig reeds mnl.) *keuzel*, *kezel* ‘knikker’ dicht bij elkander komen, en evenzoo hun verba denominativa (vgl. ook Kil. *cuyselen* ‘kolven’), is het dooreenloopen niet vreemd; ook kan een met *kusel* ablautend **keusel* < **kusil* hebben bestaan.

Kijken. [Dial. ndl. *koeken* z. ben. i. v.; ook ald. ndd. *kucken*.] Hoewel NED *to kick* en *to keek* (nu alleen in Schotsche en Noordeng. dial.) scheidt, vindt men toch oudtijds voor deze ww. dezelfde vormen. Beide vertoonen zich sedert ± 1380 of even later. Voor het eerste worden opgegeven: 14^e E *kike*, 14^e—16^e *kyke*, 16^e *keke*, *kicke*. Bedenkt men, dat b.v. het adv. *like* in de 14^e en 15^e E als *licke*, in de 15^e als *leke* voorkomt, en het verb. *like* in de 14^e als *licke*, in de 15^e als *leke*, dan blijken genoemde vormen van *kick* ongeveer gelijk aan die van *keek*: 14^e E *kike*, *kyke*, *keke*, 15^e *keky(y)n*, *keken*, 15^e—16^e Schotsch *keik*, 17^e *keek*. [Slechts is het misschien geen toeval, dat *kick* reeds 16^e E *ck* heeft; hier schijnt de „discrimination bij practice" te beginnen.] De bet. van het eerste is: ‘to strike out with the foot’, ‘to show temper, annoyance, defiance, dislike etc.; to rebel, be recalcitrant’, en sedert 1590 (Shaksp.)

'to strike (anything) with the foot' [veel van paarden]; die van het tweede: 'to peep; to look privily, as through a narrow aperture, or round a corner'; obs.: 'to glance, gaze'. [Sedert 1470 ook fig. van dingen.] Hierbij *keek-bo*, *peep-bo! bo-peep*; *keek-bogle* (Schotsch) 'hide-and-seek'. Wat de conjug. betreft, eens wordt bij *kick* het prt. *kikide* vermeld en eens bij *keek* het ptc. *kiked* (varr. *kykyd*, *keked*). Dit wijst op ags. **cicc*(*e*)*an*, prt. **cicede*, ptc. **ciced*, en daarnaast **cíc*(*e*)*an* [, prt. **cícte*], ptc. **cíced*, of mogelijk op *cícian*, *cícode*, *cícad* en op **ciccian*, **ciccode*, **ciccad* (z. ben.); tenzij men voor de *í*-vormen verloop naar de zw. conj. aanneemt van een st. *cícan*. Aan te nemen is dus wgm. **kîk-*, **kikk-* (het laatste intensief? dan wgm. **kikkô-*). Wat de bet. aangaat: zooals **sehw-* beduidt 'volgen', dan bepaaldelijk 'met de oogen volgen', en vd. 'zien', zoo beteekent **kîk-*, **kikk-* 'zich [naar iets] wenden', bepaaldelijk 'met de oogen' of ook 'met het been', en vd. 'kijken' en 'schoppen'. Dat dan on. *keikr* 'met achterovergebogen bovenlichaam' hierbij behoort, met een grondbet. '[naar iets] gewend', schijnt niet onaannemelijk. In elk geval vindt men de ags. ww. terug in mnl. *kīken*, ook *kieken*, (*ie* als in *gerief* e. a.?), dat het Mnl. Wb. geeft als st. ww. intr. 'kijken, zijne oogen gebruiken, zijne blikken richten'; in Mnl. Hwb. nog *k. ende capen*, *k, ende gapen* (en *ki*[*e*]*kelen* 'aldoor uitkijken'); — *kicken*, *gapen ende kicken* (het laatste bij Brugman, blijkens Mnl. Wb.) Hoezeer beide ww. syn. waren, blijkt nog uit iets lateren tijd, doordat hetzelfde huis in Groningen in 1553 *kijk in 't jadt*, in 1624 *Kick in 't jat* genoemd wordt (Gron. Volksalm. 1892, p. 43). Het mnd. heeft *kîken*; het Mnd. Wb. zegt: zw. en st., maar van beslissende vormen staat in de vrb. slechts één prt. *kikede*; daarnaast moet blijkens nnd. tongvallen echter ook mnd. **kicken* worden aangenomen; *kîken* en *kicken* komen ook hier en daar in 't md. voor. Het mnd. heeft naast *kîken* het subst. *kîke* 'stoof': deze heeft oogen, want het vuur kijkt door de gaten; vgl. de. *ild-kikkert* 'stoof' met als 2e lid het ontleende *kikkert* 'kijker'. In een mnd. tekst is *kîkert* een van boven open verwarmingstoe-

stel; wellicht oorspr. ʻwaar men in kijkt,ʼ met min of meer pass. opvatting van *-er* als in ndl. *doorrooker*, *poter* e. a., waaronder *kiker*(*kijn*) in Mnl. Hwb. — Evenals *leges*, *leget* bij *ligghen* moest *kekes*, *keket* bij *kicken* ontstaan, en daar de 3e ps. s. veel voorkomt, kon zich licht mnl. (mnd.) *keken* ontwikkelen. Mnd. **keken* (in 't Mnd. Wb. opgenomen op grond van Kil. *keken* en van Brem. Ns. Wb. *kekelen*) wordt intusschen met *keke*, *kake* in verband gebracht; z. ook in laatstgenoemd Wb. *kekel*, *käkel*. Mnl. *kekeren* ʻstotteren, hakkelenʼ staat tot **keken* als **stotteren*, mnd. *stôteren*, tot *stooten*; de primitiva hebben gelijke bet., daar ʻplotseling er op afkomenʼ gemakkelijk ʻstootenʼ wordt (vgl. bov. *to kick*). In hoever *keken* bij Kil. dit **keken* is, of wel onomtp. als *kakelen*, *kèkelen* (en ten deele *kekelen*?), is moeilijk te zeggen (gron. *kekeln* echter nooit van hoenders). Daar hd. *kicken* voorkomt in den zin van ons ʻkikkenʼ (en ʻkijkenʼ; z. bov.), maar ook als ʻstamelen, stotterenʼ, bestaat er aanleiding om *kikken* te verklaren als ʻ[een geluid] uitstootenʼ; en waar het D. Wb. zegt: „das westf. kicken vorhin auch hauchen", daar is dit op te vatten als ʻ[den adem] uitstootenʼ. Ook Kil. *kekeren* ʻcachinnari, immoderate rideréʼ behoeft volstrekt geen klanknabootsing te zijn, daar immers dat geluid in stooteu voor den dag komt; het kan echter evengoed een zijn als vermoedelijk hd. *kichern* e. a. (Ohd. *kichazzen* ʻlachenʼ zou trouwens van **kichen* kunnen gevormd zijn onder invloed van het syn. *kachazzen* = ags. *ceahhettan*; vgl. limb. *kichele*(*n*) ʻaanhoudend lachenʼ Onze Volkstaal 2, 221). Hetzelfde geldt van mnl. *kikelen* ʻgichelenʼ. — Ook Wangeroog *kîk*.

[Een dgl. verband bestaat tusschen mnl. zw. *prigen* ʻzich beijveren, zijn best doenʼ, ook ʻomhoog streven, de hoogte in willenʼ; ʻzich schrap zetten of verzetten tegen, (streven tegen) tegenstrevenʼ, ook met wapenen, zw. *priën* ʻbelust zijn op, streven naarʼ, vooral uit afgunst naar hetgeen een ander heeft, *prijch* m. ʻstrijdlust, strijd; krijgsroem, roemʼ, eens *prië* f. (dat wel geen bedorven lezing zal zijn) ʻstrijdlustʼ — en eng. *to pry*, 14—16 E *prien* ʻto look, esp. to look closely or curiously; to peep or peer, to look narrowly; to peer inquisitively or imper-

tinently; to spy' (sedert 1306); *to pry into* 'to search inquisitively into (enz.)' (sedert 1610); terwijl *to pry* ook (1548—1760) gevonden wordt als tr. 'to look for, look through, or look at closely; to observe narrowly'. Als grondbet. is hier aan te nemen 'zich ingespannen op iets richten', en ook dit wordt speciaal toegepast op het zich richten met de oogen. Dat 'inspanning' leidt tot 'strijd', daarvoor vgl. men *krijg* en *strijd*.]

KINKHOEST. Ook eng.: NED *kinkhost* sinds a° 1190: „kinkehost vocant Angli". Met de voc. van mhd. *kîchen* in Limburg (Neeritter) *kiekhoost* [zoo is, ook blijkens de alphabetische plaatsing, te lezen Onze Volkstaal 3, 147 voor *kickhoost*], met *ie* als in *ies* 'ijs' e. a. Vgl. verder NED *kink* en *chink* en Falk-Torp *kighoste*.

KLAD. Vgl. De Bo *kladder* 'kladde, kladboek, looper', 'klad, klater, groote vlek van inkt enz.', *kladderen* 'kladden, bevlekken', 'kladden maken'; *klatte* 'een fakje werk, eene kleine hoeveelheid stoppe die in de tanden van de hekel blijft kleven, als men vlas hekelt', *klatteren* = *klateren* (z. ben.); *klater* 'kladde, kladder, vlek' *klateren*, 'bekladden, bevlekken', 'kladden of inktvlekken maken'; *beklateren*, *beklatteren* = (Nl. Wb.) *beklassen*, *beklatsen* 'bevuilen', elders naar 't schijnt *bekleteren*, verder *bekletsen* — alles zuidndl. woorden (van W. Vl. en Zeel. tot Limb.). Doch ook stadgron. *bekletsen*. Verder met *t* Gallée *klater* f. 'vuil' (-*s* in de ooghoeken, in de manen van een paard en (Driem. Bl. 4, 29) *klāterig* 'vuil (van haren), vies, onrein (van de oogen, als zij vol vuil en korsten zitten)', Molema *kloaters* 'drekballen die de schapen aan de wol blijven hangen', 'lompen van een bedelaar, verscheurde kleederen, lappen, vodden, die nog tot kleeding dienen'. Eindelijk leidt Meyer-Lübke itl. *chiazza* 'Fleck', 'Leberfleck' af uit langob. *klatza* 'Fleck', voor welks bestaan mij geen verder bewijs bekend is. Overziet men al deze vormen en de bij Franck-Van Wijk genoemde, dan blijkt het dentaal element voor te komen als *dd*, *tt*, *t*, *ts*, *ss* (hd. en langob. $tz < tt$); *e* is als Uml. te beschouwen. Misschien oorspr. *t*(*t*) en *þ*(*þ*); het laatste kon *dd*, *tt*, *ts*, en *ss* leveren; z. bov. *betten*. [De verwantschap met on. *klasi* enz.

schijnt mij al zeer problematisch.] Ook de vormen van *klis* wijzen op *t* naast *þ*(*þ*) (hierbij ook ags. *ætclíðan* 'adherere'). Dit laat zich moeilijk anders verklaren dan door vermenging van oorspr. verschillende wortels in beide gevallen. Vgl. ook het volg. art.

Nwfri. KLÂDDERJE, KLATTERJE, KLÂDSJE 'klauteren, klimmen' (met nas. *klanterje* 'klauteren', door een of andere analogiewerking?) behooren bij hd. *klettern*, en dus tot de boven besproken familie. Vgl. nog ndd. *klâtrn* 'klauteren'.

KLAPPEN. Ozwe. *klæppa* 'beiern'. Vgl. ook de *i*-vormen NED *clip*[2] en *clip*[3], alsmede Wangeroog *klip* 'knippen' (met een schaar). Helgoland *klep* 'snijden, scheren', Outzen *kleppe* (en *klappe*) 'id.' De beide wortels zijn niet overal te scheiden.

KLAUTEREN. Bij de hiermee samenhangende vormen Saterland *klauerje* 'klimmen' (het ptc. *klauerd* dient tevens bij *klîᵤe* 'klimmen, beklimmen'; hierop bouwe men geen etymologie, vgl. ben. *kleven*).

KLAUW. Owfri. *clêwe*, *clâwa* leven beide voort in het nwfri.: *klei*, soms *klaei* 'runder of schapenhoef' tegenover *klau* 'klauw van een roofdier of — vogel'; overdr. (triv.) 'hand'. Wangeroog *klₑô* m. 'het uitwendig deel van den voet eener koe'. *Klauw* 'gespleten hoef' in 't Westerkwartier. Gezien het algemeen ndl. *mond- en klauwzeer* behoeft het toeschrijven van klauwen aan de koe niet de verbazing op te wekken die het wel gedaan heeft op de bekende owfri. plaats (z. b.v. Ts. 11, 310).

KLEVEN. Zooals het nwfri. *libje* 'leven' heeft, met de gemin. welke aan een *ja*-verbum in vele vormen toekwam, zoo heeft het voor 'kleven' *klibje* en vd. *klibberje* naast *kleve* en *kleevje*. Met *kleve* is gelijk te stellen saterl. *klîᵤe* 'klettern, erklimmen', vw. *klîᵤerje* 'klettern' (vgl. *bîᵤje* 'beven'), nwfri. *kliuwe*, *kljouwe* st. 'klimmen' — wat de verbinding van *klimmen* met *kleven* en *beklijven* semantisch steunt. In Wangeroogsch *klîvî* 'kleven; besmettelijk zijn' zullen wel *kleven* en *klijven* zijn samengevallen; vgl. stad-gron. *beklievelk* 'besmettelijk'. Bij nwfri. *klibje* kan behooren *kliber*, *klibbe*(*r*) 'hoop, menigte (menschen)', 'blok-

vormig opgestapelde turfhoop’, in ’t algemeen ‘kantig blok of stuk’, ook ‘blok hooi in de schuur dat overblijft wanneer een deel er al uitgestoken is’. In de laatste bet. ook Sebaldeburen *klip* en *klibbe*, Noordhorn *klip* (mv. phonetisch altijd *klìṃ* < **klibben*). Dre. (Dr. Volksalm. 1848) *klibberen* ‘kleven, vastkleven van koude’. — Gallée *klîve* f. ‘klis’.

Klieven. Met Abl., behalve het in Frank-Van Wijk i. v. *klucht* vermelde, oijsl. *klyfia*, prt. *klufþa*, ozwe. (eens) *klyfia* ‘splijten’.

Klif. Nwfri. *klif* n. nog in namen van hoogten aan de Zuiderzee; z. Fri. Wb. 4, waar ook een *Ruad* (Rood) *Klif* op Sylt vermeld wordt. Hierbij misschien Schiermonn. *kliften* ‘aardhoopen’. Helgoland *kléō*, *kleu̯*, *klef* ‘Kliff, Fels, der hohe Teil der Insel’ (dus niet slechts eigennaam, ook blijkens samenst.).

Klim bij Molema ‘steek in ’t veen’, *klemm* bij Ten Doornkaat Koolman ‘turflengte, als maat voor een veenlaag’ kan men, met de grondbet. ‘zooveel als aaneenhangt’, met ons *klemmen* verbinden. Het hiermee misschien verwante mnd. *klave* enz. (z. b.v. Franck-Van Wijk) leeft dial. in Gron. en Dre. voort; z. Molema *kloave*, alsmede Dr. Volksalm. 1839 *kloaf*, ‘houten halsband, om de koeijen op stal vast te binden’.

Klits. Hierbij nog *klitse* ‘hündin’ bij Holthausen, Soester Mundart § 52 a, en 18e-eeuwsch gron. (Van Halsema) *klitze* ‘teeve’.

Klodder. Reeds ags. *clod-hamer* ‘field-fare’, *Clodhangra* n. propr.; vgl. verder D. Wb. *kloder* (misschien pl. v. *klod*; z. ald.).

Klomp. Met Abl. (z. Falk-Torp) de. *klimp* ‘klompje’, ouder de. ook *klemp*, Jutsch *klepp*, zwe. *klimp*, zwe. dial. *kläpp* ‘berghoogte’, nrw. volstaal *klepp* ‘klomp enz.’, on. *kleppr* ‘klomp, bergtop’; ndd. (Berghaus) *klimp* ‘felsige Anhöhe’. Ozwe. *klimper* ‘klomp’, uit oorspr. dat. *klimpe*, naast *klæpper* (Noreen, Aschw. Gr. § 235, 1 a). Vgl. met on. *klubba* Molema *klōbbe* ‘stuk, van vleesch’, ‘homp, van brood, maar dan van ronder vorm’, meer *klōbke*, b.v. ’*n* — *vet*; *klōbbertje* ‘klosje met garen’. Hierbij vermeldt Mo. dre. *klobbe* ‘het onderste, afgezaagde deel van een boomstam’.

Klos. Niet onaannemelijk schijnt verwantschap met ags.

clyster, zelden *cluster* (= noorddu. *kluster*, waars. **klūstro-* < **klŭt-tro-*, zegt NED) 'tros', sedert 1387 ook 'ronde massa of conglomeratie', dat in betrekking kan staan tot eng. *clot*, ags. *clot(t)*: mhd. *kloz*, *klotzes*, nhd. *klotz*, wgm. **klott-* < **klutto-* m. of n. '*klomp*'. Molema *kloeze* 'dikke gloeiende kool in een stoof', dre. (Dr. Volksalm. 1840) *kloeze* 'hoop geglommen vuur (in eene test, stoof enz.), (sa.) ofr. *kluse*, *klûse* 'Klumpen, Kloss etc., speciell ein Klumpen od. Haufen glühender Kohlen'; *s* na lange voc. uit *ss*.

Klungel. Men kan aan het bij Frank-Van Wijk vermelde toevoegen: Molema *klongel*, *klungel* 'bijzit', *klongeln*, *klungeln* 'ongeoorloofde gemeenschap met iemand hebben'.

Kneden. Ook fri.: Wangeroog *knide* (evenals b.v. *tride* 'treden'), nwfri. (hoewel niet in Fri. Wb.) *kneedsje*. Verdere verwanten zijn *knoeien* en dial. *knooien*; z. ben. en Ts. 32, 171, en ald. en ben. over *knoedel*. — Fr.-V. W. zegt: „Opvallend is Goer. *knê*ⁱ 'kneden'. Deze vorm geeft ons echter niet het recht... *knaiđ-*, *-þ-* aan te nemen." Inderdaad is daarop, of eigenlijk op *knīᵉ*, geen enkel betoog te bouwen; immers Van Weel heeft evenzoo bij oorsprong uit *ēdə*: *mīᵉ* 'mee(drank), *wīᵉr* 'weer' (adv.); verder onverklaarde *īᵉ* in 'reef', 'reven' en 'vreten' (aan *ê* < *ai* < *aï* (*fraïtan*) is kwalijk te denken; misschien heeft 'reef', 'reven' den vocaaltrap van on. *reifa* enz.).

Knerpen 'een geluid geven zooals grind waarop men loopt' ken ik niet uit oudere schrijvers; natuurlijk kan het een jonge klanknabootsing zijn, maar evengoed (vgl. *snerpen*) een verlenging van den wortel *knar*; z. Fr.-V. W. *knarren* en *knarsen* (waarbij aan de *g*-vormen is toe te voegen eng. der 15 E *gnare*, 16 *gnarr(e)* = *gnar* en mnd. *gnarren* 'knorren', mnl. *gnerren* naast *gnorren* van varkens, ook ags. *gnyrran* 'to snarl, growl'). Reden om ons woord voor oud te houden geeft dre. *knarpen*, *knerpen* 'klagen zonder gegronde redenen; morren' (Dr. Volksalm. 1846); voor de ontwikkeling der bet. 'klagen' vgl. gron. *kroaken*, bij Molema o. a. 'het kreunen, klagen van oude of zwakken menschen'.

Knevel(en). Met mnl. *cnēvelen* 'binden' vgl. dre. *knevel*

'halsband van touw, om de koeien op stal vast te binden' (Dr. Volksalm. 1839).

KNIEZEN. Met *g* nog in Hoogeveen (z. Van de Schelde tot de W. 1, 613 *gnees*) en in Dwingeloo (ib. 629 *gniesen* 'grinniken, grijnslachen'). Swaagman gaf als gron. op *gniezen* 'het gezicht tegen iemand verdraaien, grimassen tegen iemand maken', en vergelijkt nedersa. *gnezen* 'id., alsmede met opgetrokken neus lachen'. Blijkens Berghaus is *gnäsen*, *gnesen* 'lachen, höhnisch, unterdrückt lächeln, lachen'. „Eigentlich beim Lachen einen Ton durch die Nase hören lassen. (Bremen)." Naderbij staat in elk geval bij B. *gnisen* 'halb unterdrückt, schadenfroh lachen, die Zähne bleken' [1]), 'offen stehen, klaffen von Wunden (Ostfriesl.)', 'knirschen', 'beiszen, oder stark drücken und zusammenpressen'. Vergelijkt men de bet. bij Ten Doornkaat Koolman, dan ziet men dat 'offen stehen, klaffen' b.v. ook van reten gezegd wordt; dit sluit aan bij gron. — volgens Middendorp; Hs. der Gron. Univ. Bibl. — dat *gniest van mekander* van een japon die ergens is gebroken of losgegaan. Verder citeert Mi. uit het hs. van Van Halsema, dus als gron. der 18e eeuw, *gnijsen* (*ij* voor volk. *i*) 'binnen monds lagchen'.

Groningen. W. DE VRIES.

DE BRON VAN BREERO'S *ANGENIET*.

„Omtrent de bron van de „*Angeniet*" kan moeilijk eene gissing gewaagd worden, daar de dichter hoogst waarschijnlijk *alleen uit zijne levensgeschiedenis* putte. De geringe verwikkeling en het tooneel op den Olympus wijzen ons niets nader aan. Starter heeft van het gegevene een oordeelkundig gebruik gemaakt, mocht ook de inval, om Angeniet door de Olympiërs naar de Maan te doen verbannen, aan zijne oude zorgelooze grilligheid herinneren." Aldus Dr. Jan ten Brink in zijne *Inleiding*

1) Drukfout voor „blecken"?

tot Breero's *Angeniet* (*De Werken van G. A. Bredero*, II, 341).

Uit mijn Algemeene Inleiding tot de hier genoemde uitgaaf van Breero kan vroeger reeds gebleken zijn, dat Ten Brink's voorstelling in meer dan een opzicht herziening behoeft. De „inval om Angeniet naar de maan te doen verbannen" immers is niet van Starter; men vindt haar reeds bij Breero; uit eenige regels van *Lucelle* — aangenomen dat deze ook in het origineel voorkomen — blijkt dat Breero in dezen Le Jars heeft gevolgd. (Vgl. *De Werken* enz. *Inleiding* blz. 21—22.

Maar hoe kwam Breero ertoe, een achttal Olympische goden in zijn werk te doen optreden? Was dat eigen vinding? Dat is mogelijk, maar wordt toch minder waarschijnlijk, indien men in aanmerking neemt, dat twee tooneeldichters vóór hem evenzoo Olympische goden in eenzelfde stuk met menschen ten tooneele hebben gevoerd. De een is de Zuidnederlander Kolijn van Rijssele, in wiens *Spiegel der minnen* Saturnus, Phoebus en Venus den gang der gebeurtenissen te Middelburg en Dordt leiden [1]). Aan Kolijn mogen wij te eer denken, omdat hij, mede door Coornhert's uitgaaf van zijn werk (1561), in Noord-Nederland bekend is gebleven en omdat hij door Breero genoemd wordt in zijn *Spaanschen Brabander* (vs. 211).

De tweede is de bekende Engelsche prozaschrijver, Euphuïst en tooneeldichter John Lilly, die in 1597 zijn tooneelstuk *The Woman in the Moone* het licht deed zien. Op dit, te onzent nu weinig bekend, stuk wenschen wij de aandacht der lezers van dit Tijdschrift te richten. De inhoud komt ongeveer hierop neer: Pandora wordt door Nature geschapen op verzoek van eenige herders uit Utopia, die „as yet bewaile their want of female sex"; de zeven Planeten (Saturnus, Mars, Jupiter, Sol, Venus, Mercurius, Luna) komen op, drijven den spot met het nieuwe schepsel en misbruiken hun invloed door Pandora een

1) Vgl. mijn *Gesch. der Ned. Lett.* III, 104; een artikel van Dr. J. A. N. Knuttel in *De Gids* van Febr. 1910 en de nieuwe uitgaaf van *De Spiegel der minnen* door Mej. M. W. Immink (1913).

onaangenaam karakter te geven; zij bejegent dan ook Gunophilus, door Nature gezonden om haar te dienen, en een viertal herders, zuur en snibbig; ook speelt zij de coquette tegenover hen (evenals Angeniet); Venus maakt haar: „false and full of slights"; Luna oefent ten slotte den sterksten invloed, zeggend:

And as I am, so shall Pandora bee,
New-fangled [1]) fyckle, slothfull [2]), foolish, mad.

Ten slotte wordt Pandora door Nature voor de keus gesteld te verhuizen naar een der zeven planeten; haar beslissing vernemen wij uit de volgende verzen:

Thou, *Venus* mad'st me love all that I saw,
And *Hermes* to deceive all that I love;
But *Cynthia* made me idle, mutable, forgetfull,
Foolish, fickle, franticke, madde;
These be the humors that content me best,
And therefore will I stay with *Cynthia* [3]).

Indien Lilly's stuk behoord heeft tot het repertoire der Engelsche komedianten, die hier te lande in het laatst der 16de en de eerste helft der 17de eeuw voorstellingen hebben gegeven, en die waarschijnlijk ook te Amsterdam zijn geweest, dan kunnen Breeroo en Starter daar een vertooning van *The Woman in the Moone* hebben bijgewoond, Starter ook verstaan wat er gezegd is [4]).

Ten slotte moge nog het volgende opgemerkt worden.

De inmenging der Olympische goden in de zaken der menschen komt ook reeds in het, door Breero bewerkte, deel van het stuk voor, al is in Lilly's stuk geen sprake van een hemelraad, op den Olympus gehouden. De afstand tusschen Breero's personages, die als gewone menschen worden voorgesteld en de Olympische goden is veel grooter dan in Lilly's stuk, waar

1) Nieuwsgierig. 2) Lui, traag.

3) The Dramatic Works of John Lilly (ed. Fairholt) II, 149.

4) Goden en menschen in één stuk ook in het door Marlowe op touw gezet en door Nashe voltooid treurspel *Dido* (1e dr. van 1594).

wij te doen hebben slechts met een allegorisch personage als Gunophilus en Utopische herders.

Endimion, de naam van den ouden rijken vrijer in *Angeniet*, is de titel van een ander stuk van Lilly: *Endimion, The Man in the Moone*, dat de bekende liefdesgeschiedenis van Cinthia (Diana) en Endimion behandelt.

Met de gegevens, die ons nu ten dienste staan, kunnen wij in dezen niet tot geheele zekerheid komen. Waarschijnlijk komt mij voor, dat Breero de eigenlijke stof voor zijn *Angeniet* ontleende aan zijn gemoedsleven of liever aan zijn droevige liefdeservaringen; in zóóver kan ik met Ten Brink instemmen; dat hij echter bij de bewerking dier stof zijn voordeel heeft gedaan met het werk van Kolijn van Rijssele of van Lilly of van beiden.

G. KALFF.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

57. MNL. TENTENEL.

In den Inventaire des Archives de Bruges 5, 330 komt de volgende plaats uit het jaar 1410 voor: „Doe ghegheuen Willem van Meenne, den scildre, van dat hi gheleuert heift an de scilderie van scepenen camere: Eerst van olien, VJ s. gro. Jtem van finen goude, XXVIJ s. gro. Jtem van menien ende van okere, V s. gro. Jtem van zeuen ponde vermeilgoens, VIIJ s. IJ d. gro. Jtem van onder aluen ponden azuurs, VIJ s. gro. Jtem van zesse dozinen tentenellen, VJ s. VJ d. gro. Item van zesse zeluere pappiere, VJ gro. Jtem van goudiner foelge ende van groener foelge, IIJ s. gro."

Het Mnl. Wdb., dat deze plaats verkort aanhaalt op Tentenelle, waarachter het een vraagteeken plaatst, geeft geen verklaring. Aangezien het woord in een omgeving van verf-

stoffen voorkomt, zoude men er gaarne eveneens de benaming eener verfstof in willen zien, evenwel het voorafgaande „zesse dozinen" is moeilijk met een stofnaam te rijmen. Blijkbaar is *tentenellen* het meervoud van een voorwerpsnaam.

In een klein boekje, getiteld: „De volmaakte Verwer" (Amsterdam 1836) [1]) las ik onlangs op blz. 13 in het tweede hoofdstuk over „De wyze om de verfstoffen wel aan te leggen tot het Verwen en om de vyf eerste kleuren volmaakt te konnen maken, en bygevolge alle de andere, dewelke hunnen oorspronk hebben, ofte 't zamengesteld zyn uit deze vyf eerste eenvoudige kleuren" de volgende paragraaf (XXVIII): „Daar zyn nog de *trentanel* en *malherbe* (zynde twee stinkende kruiden in vrankryk bekend), het fesethout en enige andere ingrediënten, dewelke een kleur tusschen geel en vaal uitleveren; men mengt 'er roet onder, om de gantsche vale kleur te hebben; maar dese kleur, en d'andere die 'er van gemaakt werden, werdende veel fraaier en vaster door de wouw en notenwortels, en de twee eerste zeer qualyk riekende en schadelyk zynde voor 't gezigt van die ze gebruiken, zo is 't goed daar van het gebruik niet in 't algemeen toe te laten".

Littré verwijst op Trentanel naar Trantanel: „Nom languedocien du *passerina tinctoria*, thymélées; cette plante fournit une couleur jaune". Men vindt daar ook een aanhaling uit de „Instruction générale pour la teinture" van 18 Maart 1671, art. 315: „Nous avons la malherbe et le trantanel, qui sont deux plantes d'une odeur forte dans leur emploi, qui croissent dans le Languedoc et dans la Provence".

Het is, dunkt mij, niet onwaarschijnlijk, dat *tentenellen* in de bovengegeven aanhaling het mv. is van *tentenel* uit fr. *trentanel*.

---

1) De volledige titel luidt: „De volmaakte Verwer, alles lerende wat er vereischt wordt om alle Wollen en Zijden, met alle kleuren, en Hoeden schoon zwart te verwen; Benevens de bereiding en klaarmaking van alle die soorten van Verwen, zoo voor de Groot- als Klein-Verwers. Mitsgaders de toestelling van alle Olie-verwen. Nieuwe Uitgave. Te Amsterdam, bij H. Moolenijzer. 1836." Uit de Voor-reden blijkt dat het werkje uit het Fransch is vertaald.

Onder „zes dozinen tentenellen" heeft men dan vermoedelijk te verstaan: zes dozijn planten of kruiden van dien naam; verg. b. v. „een duust caerden" in Zeeuwsch-Vlaamsche Bijdr. 5, 59.

Leiden. R. VAN DER MEULEN.

58. SUNTER.

De opvatting van Vercoullie, dat alleen populaire heiligennamen voorafgegaan worden door „sinter", wordt in het Gronings bevestigd, waaruit dan tevens blijkt, dat het „sintergebied" zich nog verder naar het Noorden uitstrekt dan in zijn artikel ondersteld werd. (Zie Deel XXXIV van dit tijdschrift, blz. 32—34). — [1])

In de Groninger volkstaal zijn er maar heel weinig heiligen overgebleven en dat nog wel alleen door zeer vast ingeworstelde landbouwgebruiken. Zo heette het van ouds:

Mit *Sunt-Jan* (24 Juni)
Slagt de eerste maaier an.

Ook *Sunt-Grait* (29 Juli) is blijven leven in het ketterse land, maar meest onder haar minder heiligen naam Pis-Grait, omdat haar dag bekend staat als de regendag bij uitnemendheid.

Verder kennen de boeren nog *Sunt-Gories* (12 Maart), *Sunt-Pait in Sunt-Paul* (29 Juni) (= Petrus en Paulus) en *Sunt-Jopk*, (25 Juli).

Populair zijn ze echter geen van allen. Dit is alleen het geval met *Sunter-Meerten* en met *Sunter-Nijkloas*.

S. Maarten was de schutspatroon van de stad en de meest

---

1) Ook in Oost-Friesland zijn *Sunderklaas* en *Sundermarten* (*Sunnermarten*) gewoon. De vorm *Sinterklaas*, met allerlei gewestelijke wijzigingen, schijnt in het grootste deel van ons land bekend te zijn (althans in sommige kinderrijmen), en eveneens hier en daar in Westfalen en de Rijnprovincie. *Sintermaarten* (*Sentermerten* enz.) komt b.v. ook voor te Hattem en Elburg en in Limburg. — Bij de door Vercoullie reeds genoemde heiligennamen met *sinter* kan nog gevoegd worden *Sintervaas* (voor *St. Vaas, St. Servaas*) te Maastricht.

RED.

gevierde heilige van het gewest. De boer vergeet hem niet, want hij moet op 11 November zijn huur betalen, en de jeugd hield hem in ere door allerlei ook nu nog niet verdwenen Sint-Maartensgebruiken en liedjes. Men zingt er die liedjes, evenals aan de Zaan, in allerlei vorm. Zo begint er één;

Sunter, sunter Meerten
Kŏin droagn steertn......

Een ander:

Sunter-Mertinus bisschop
Mit zien roege muts op,
Mit zien dikke stòk in haand,
Zo gaat dat naar 't Poepenlaand.

Of onder Hollandsche invloed:

Sunter-Mertinus bisschop,
Roem vån onze landen,
Dat wie hier mit lichtjes loopen
Is veur ons gain schanden.

Naast deze populaire vormen hoort men evenwel ook Sunt-Meertn of (uit de koop-akten) Sunt-Martini. Zo staat ook naast Sunter-Nikloas of Sunter-Nijkloas de naam Sunt-Nikloas, vooral onder Hollandse invloed.

Zaandam. K. TER LAAN.

59. SEGHELIJN vs. 1422 vg.

Op bladz. 95—6 van Deel XXXIII neemt N. Otto Heinertz in Segh. 1427 een praeteritum „houw" van het werkwoord houwen = slaan aan.

1423 Hi decte hem so hi best mochte
4 Als sijn meester hem besochte
5 Op hem scermen ende wanderen
6 Dat [1]) sie die een den anderen
7 Stonden te gader *ende houwen*.

1) De verandering van „dat" in „daer" is onnoodig. De volzin 1426/7 is een consecutieve bijzin, afhankelijk van den temporeelen bijzin in 1424/5.

In het Mnl. Wdb. worden alleen voor houwen = *in stukken hakken* twee gevallen van een praeteritum „houw" aangehaald, beide uit de taal der rekeningen.

In het gebied der epische taal is klaarblijkelijk een dergelijke verleden-tijdsvorm van het veel gebruikte houwen = *slaan* niet te vinden. Nu is er een verklaring dezer verzen mogelijk, waarbij men niet gedwongen is een nooit gevonden vorm te construeeren.

Tot de syntactische mogelijkheden van den mnl. epischen stijl behoort nl. het gebruik van een beschrijvend historisch praesens in onmiddellijk verband met een of meer imperfecta. Men vergelijke naast Stoett § 244 desgewenscht als voorbeelden: Alex. IX 228—9, 639—40, 960—1; X 428—9; Limb. IV 731—2; Wal. 3042, 8140.

Als een zoodanig praesens, en dan van recapituleerenden aard, is de vorm „houwen" hier m. i. zonder bezwaar op te vatten.

Leysin. J. S. OVERDIEP.

FRAGMENTEN UIT JAN VAN LEEUWEN'S WERKEN.

IV. [1])

121*b* *Van VI dinghen die toe behoeren eener ghewaregher beghinen ende eenen afghescedenen gheestelyc mensche. Ende alsoe salse VI dinghen in contrarie vercrighen, daer mede Gode te dienen te haerre hulpen wert.*

Nu vanden vierden boeke voert, omme te wetene cort wat eygelijc ghewareghen afghesceydenen lieden, ende sonderlinghen beghinen, toe hoert, die haer butenste natuere ende oec haer binnenste natuere beyde te samen Cristo in suvere reynicheit willen besitten. Hier op willic dit boeck maken. Ay deus, ende oft ic alselke een beghine coste gheraken, die de werelt soe gheheellijc wilde verdoren, datse Cristus eneghe woort metten
121*c* inwendeghen oren mochte ghehoren, soe worde si seker ter rechter siden wtvercoren. Mar nu vindic lutter goeder beghinen nocht int dleven noch oec int schinen van buten noch van binnen. Maer een dinc van drien soudic gherne raden eenre beghinen oft eene[n] geesteliken mensche, wient waer, dat hi ommer deen dede van drien, want het moet ommer alsoe sijn.

Deen es: wat menschen die voer de hant qualijc varen wilt, hi sette hem gheheellijc den duvel ende der werelt te behaghene.

Dander es: wat mensche die hem simpelijc houden wilt na wise der heilegher kerken, hi sette hem tamelijc daer na, soe dat hij dmiddel houde in alle dinghen een goede effene ghemeyne wise der heylegher kerken, daer hem nyemant aen stoten en mach, ende gae tamelijc van cledinghen ende van abite, niet te verworpelijc noch oec niet te blinckende, in dien

1) Zie hierboven blz. 123—148 en blz. 153—183.

dat hi der duveliker werelt, die deen dander te sonden treeken willen overmids haer behaghelheit, nie en ghelike [1]), mar gheeft elken goet exempele, soe dat de doocht aen u blike, effene seden ende rijp ghelate [2]), dat ionc vrouwen al te male staet. Mar wildi u een ghehele trappe hoeghen, soe nemen wij terde poent voer
fol. 121*d* oghen, omme te wetene voer alle dinc, wie ende wat eenre ghewaregher beghinen sal toehoren, die gheheellijc alle de werelt wilt verdoren, dat es te verstane dat si alle cierheit der werelt van buten ende oec van binnen te male wt haerre herte sal worpen ende begheven, wilt si Cristus [3]) van buten ende oec van binnen in suvere reynicheit leven.

Hier toe behoren eenre ghewaregher beghinen oft enen afghesceydenen gheesteliken mensche VI dinghe toe, ende alsoe salse VI dinghe in contrarie vercrighen, daer mede Gode te dienen tot haerre hulpen weert. Dierste es dat si van buten alle cierlike treckende behaghelheit sal verworpen, ende gaen daer toe verworpelijc ontlixent [4]), onghelijc der werelt, op dat men haer niet aen en sueke noch en bestoete van enegher vremder werliker liefden. Want aende tekene bekintmen den man, van wat gheslechten dat hi es, als men sijn wapene van buten aensiet; daer na wert hi bestreden, ende oec meneghe beghine alsoe ghelijc, na dat si haer van buten ciert ende wtsettet na wise der werelt. Want ghelijc suect sijns ghelijc, spreet de meester van natuere.

Dander dat eenre ghewaregher beghinen toe hoert, es datse haer ontrecken ende ontiyen [5]) sal alre wtwendegher heymeliker
fol. 122*a* nawandelinghe, soe dat si eghenen sonderlinghen vremden vrient te lief oft lieve [6]) en hebbe van buten vercoren, die haer scade[n] oft letten mach tusschen haer ende Gode; want dat soude

1) Hs. gheliken. 2) Lees om het rijm: ghelaet.

2) Op te vatten als datief = Cristo.

4) = ontlijcsent. De veel voorkomende n kan ontstaan zijn langs fonetiese weg, en door versmelting met ontlikenen. (Zie *Mnl. Wdb.* i. v.). Vgl. blixene (= blixeme).

5) De y van dit woord is in het Hs. onduidelik: er zou ook x kunnen staan, maar met dit vreemd gespelde woord zal wel onttiën bedoeld zijn.

6) De woorden „oft lieve” lijken mij een invoegsel.

haerre zielen ende haerre consciënciën meeste viant sijn, die haren vriën inkeer bename tusschen haer ende Gode. Dat waer mij een scadeliker viant dan die ghene ware, die mij al eertérijke beroven mochte.

Dat derde dat eenre beghinen echter toe hoert, es: waert dat sake dat eenich man haer ghenaken oft teghen haer spelen woude, dien salse toonen een rijpe, swaer, onweerdich aenscijn.

Maer ten vierden male sal sijre noch meer toe doen, waer dat sake datse eenich man helsen oft cussen, oft sijn handen in haren boesem steken woude. Dien salse onwerdichlijc hurten ende van haer stoeten, val daer hi mach, al soude hi oec den hals breken. Mar besie haer selven herde wel, ocht sijt doen soude den ghenen dien haer herte beste ghelosten ende ghelieven mochte, of dien sij weet. [1])

Maer ten vijften male sal haer doen drievout meer dobbel wesen, waer dat sake dat eenich man sijn hande woude ontamelike onder haer cleder steken, met quader onsuvere ghelost heet ontsteken. Dien salse haestelijc slaen voer mont, sonder
fol. 122b beraden, ter selver stont, ende dan sal haer aflaet dobbel wesen.

Maer ten sesten male sal eenre beghinen daer af haer were viervout dobbeleren, waer dat sake datse eenich man teghen haren wille oft teghen haren danc vercrachten woude. Ende en canse hem niet on[t]vlien, si machne doot slaen sonder ommesien, ende es daer toe gheabsolveert van Gode, want si sterft inde X ghebode. Mar eer sal de maghet haer selven gheven in de doot, eer si viele inder hellen noet.

Ende nu willen wij voert onse vorste materie verclaren vander inwendegher gheesteliker reynicheit des herten, hoe dat lichamelike reynicheit ende gheestelike inwendeghe suverheit te gadere concorderen ende overeendraghen selen met eenre gheliker ghevoelsamheit van buten ende van binnen, soe dat dinnerste deel [dat] butenst deel ghewildechlijc na hem sake tot

1) De laatste vier woorden zijn niet duidelik. Misschien is, tegenover het veronderstellende „mochte", de bedoeling: of die zij werkelik reeds liefheeft.

enicheyden weert. Daer ontfeetmen de hoechste crone boven redene, ende die crone es een inwendeghe volcomene cierheit van boven tot beneden alre doochde en[de] alre goeder werken. Want daer beghint ende eynt van boven nederweert alle ghewarighe heilicheit. Maer dit van beneden opweert te vervolghen, hier toe behoren ons noch, als ic eer seyde, VI dinghen. Ende
fol. 122c dese VI dinghe selen contrarie sijn na eenen sinne den anderen VI dinghe[n] die ic voer seyde. Want alsoe gheliker wijs als ic der maghet voer hebbe gheleert, hoe dat si van buten alle manne ende alle hinderlijcheit scouwen ende vlien sal, wilt si suverheit behouden, alsoe willic ons voert leren, hoe dat wij met onsen begheerliken crachten van binnen inweert teenicheyden wert moeten vlien, op dat onse here Ihesus Cristus, onse eneghe brudegom, inden oversten deel ons gheests sonder middel gheboren ende gheopenbaert sal worden in deweghe levene, daer hi met sinen vader een enich een es. Ende als de maghet dit vercrijcht overmids oeffeninghe, ende inwendeghe vriheit boven ende buten haer selven met Gode in enicheit beseten heeft, dan sal haer crone drivout dobbeleren met alle der gheesteliker cierheit diere toe behoren sal, beyde van buten ende van binnen. De nederste sal sijn een lijfelike oft lijfleke [1]) crone, gheciert met sedelike doochden na wise der heylegher kerken.

Ende dander een redelike inwendeghe crone vol van doochden ende van alre heylicheit, gheciert metter graciën Gods.

Ende de derde een gheestelike crone, die van boven tot beneden gheciert ende ghecleedt sal sijn overvloedelijc boven gracie inder gloriën Gods.

fol. 133d *Vanden staet der cluseneren ende wat hen sonderlinghe toe hoert.*

fol. 134d Ende dit hoert sonderlinghe clusenaren toe, dat sij met haren verhavenen opghevoerden crachten haers gheests boven hen

1) De laatste twee woorden schijnen een invoegsel, tenzij *lijfelike* op te vatten is als *liefelike*, en dus woordspelend gebruikt.

selven vernuftelijc souden wandelen, dedense haren dinghen recht, maer neense niet. Ghelooft sij God, desere cluseneers es nu opten dach van heden luttel goets [1]) in eerterike, die der enicheit leven, noch van buten noch van binnen. Want sij loepen van steden te steden, dach na dach, ende van lande te lande ende sijn rechts der werelt een scop ende een scande voer de oghen der menschen, want sij slechten den speellieden, die nyegherincs noeder en sijn dan thuys. Alsoe en sijn oec die ghene, die heden dachs clusenaren heten, die vintmen selden eeneghe wile thuys, noch dach nocht nacht; het loept al hare ende tare: het slacht den ludicx [2]) hare. Want bi na al dats heden daechs gheestelijc ende afghesceden van der werelt sijn souden, dat kikelt bi na al wtwert [3]) ende heeft meer sijn oghen op tijdelijke dinghe ende op noet des lichaems, danse doen op notorfte der zielen oft op eweghe dinghe: daer steetmen laeu-
fol. 135a welijc of alse niet na. Ende oec selke andere menschen, die yet gheesteliker eerstachticheit in hem ghevoelen, die keren hen terstont ten volke wert, omme dat sij yet meer spreken connen van Gode dan andere liede. Ende alsoe behaghen die liede oec hen selven overmids haer wel spreken in gheesteliker hoverdicheit, die in voer ende oec in na, [4]) boven alle dinc swaer te verwinnen es. Want hoe heylichlijc de mensche leeft, al tot in sijn eynde heeft hi ommer yet te stridene teghen gheestelike hoverdicheit. Want als alle andere sonden onder de voete sijn gheworpen: oncuysheit, gulsicheit, traecheit, ghiericheit, haet, nijt, toren, dan coemt hoverdie ende behagen ons selfs van niewe te voren...

---

1) „luttel goets" is één woord = geen (*Mnl. Wdb.* IV, 908).

2) Achter dit vreemde woord is wellicht ludich te zoeken. Vgl. hiervóór (blz. 169); luedighe honde, maar ook het woord *hare* is niet duidelik. (l. bare? Vgl. Opm.).

3) Bij deze passage staat op de rand van het handschrift: Nota super optime.

4) Deze uitdrukking staat hier met dezelfde betekenis als „vore ende na", nl. bij verschillende gelegenheden, steeds (Zie *Mnl. Wdb.* IV, 2060, waar geen voorbeeld met „in" te vinden is). Het ontstaan zou verklaard kunnen worden door de bijgedachte: in vroeger en in later tijd.

fol. 124*b* *Vander swesteren ende lolarden ende broetbagaerden ende van alsulkerandelike volke staet. Ende vander inwendeghe gheestelike mesquamen haerre letsaemheit. Ende oec wat si iaghen, daerse lutter met beiaghen, al eest dat si den armen schijn van buten draghen.*

Ghelikcr wijs dat ghi voert horen selt overmids dat vijfste principale boec van swesteren ende lollaerden ende brootbagaerden ende van alselkerande volc, dat na sijn eyghen hoeft ende na sijnen goetduncken leeft ende hem al meest houdt in wtwendegher eyghentheit van penitenciën ende oec in voernemenden scijn van buten, daer luttel aen belanc es, dat sij
fol. 124*c* groot ende swaer achten. Mar vanden vierden boec laet ic hier vele achter ende wil u voert segghen der bagaerde prijs ende oec noch meer haren verborghenen lachter: het waer sonde ende oec scande, lietic de waerheit achter, want mij God overmids sijn ontfermherticheit daertoe vermaent ende roept ende verbonden heeft ende oec minen gheest voer sijn aenscijn daer toe besworen heeft, sijn gheestelike vonnesse te openbaeren, dat es een ghewarich ghetughe oft een orconde te ghevene tusschen quaet ende goet ende tusschen goet ende noch beter, ende ten dorden male tusschen dat beter ende oec dalre beste te gherakene sonder dolen, die werden yerste gheleydt vanden gheeste Gods sonder middel ter hoechster scolen. Want daer de hoechste scole der godliker minnen overmids bloten verhavenen inganc van gheeste beghint; daer in oft daer boven int yerste volcomen armoede des gheests daer wij ons selfs ende alre eenwilligher eyghenheit overmids godlike minne te male ons selfs verloechent ende in Gode ghestorven sijn. Mar dit simpele eenwoldeghe verteghen gheestelijc armoede dit en es nyegherincs te sucken; noch binnen ons noch buten ons en eest oec niet te vindene met eneghen werke, noch met al
fol. 124*d* onsen doene, dat wij ommermeer ghewerken moghen na ghebeelder wijs. Want het houdt hem boven alle menichvoldeghe wisen van inwendegher oeffeninghen ende boven alle creatuerlike

navolghinghen in die blote eenvoldeghe overweselike ghestillicheit[1]) ons gheests, weselijc rustende in Gode. Boven alle overlidinghe werdet salichlijc in Gode, God met Gode beseten boven alle beweghinghe, daert in hem selven noch toe noch af en nemt. Ende van desen volcomen armoede waest dat onse here sprac: „Salich sijn die arme des gheestes, want hemelrijc es haerre”. Dats der gheenre, die aldus boven hem selven ende oec boven al haer werke in Gode ghestedicht ende weselijc inwoenachtich een setel[2]) oft een troen Gods sijn, daer God op rust, want daer es Gods inwoninghe. Mar nummermeer en mach de mensche des ghevoelen, hi en si ten yersten overleden al onghestedicheit deser werelt ende oec alle sijns verstants, beyde van buten ende oec van binnen. Ende daer werden wij thronen, daer wij Gode boven alle navolghende beweechlijcheit besitten, dat es in die middelste iera[r]chie. van den IX choren, daer de middelste inghelen in sijn. Ende dit heten ende oec sijnt die berrenneren[3]), die daer altoes bloot instaren ende weselijc over-
. 125a neyghen, gheeste met gheeste, in salicheyden tot in de heyleghe stat der ghenadicheit Gods, dat es in dat sanctum sanctorum daer den mensche alle mesdaet ende alle daghelijcsche sonden, groot ende cleyne, in elke[n] oghenblicke te male verlaten ende vergheven wert ende oec die pine des vagheviers quite, alsoe dicwile als de mensche met sijn bloten eenvoldeghen ghesichte overmids minne ende kinnesse boven redene gheet, dat es alle uren alsoe dicwile, als de mensche antwoerde ende dat ingheesten Gods sonder middel ontfeet, van boven nederwert horende es dat inspreken Gods, dat es Cristus stumme, dwoort des vaders inden gheeste ghehoort. Want het en was, noch en es noyt mensche soe simpel noch soe grof, noch soe plompen esel van verstane, noch oec egheen soe groten sondaer, maer hadde hi Cristus stumme eens inden gheeste ghehoort ende

1) Hs. gheestelicheit, veranderd in ghestilicheid. Bedoeld zal wel zijn: ghestilicheit (vgl. bij Ruusbroec: „ene ghestilde ledicheit”. Vgl. ook: een valsche duistere stille haers selfs (beneden, blz. 15). 2) Hs. eensetel.

3) Hs. berrēnneren. De tweede r is bovenaan bijgeschreven. (Zie Opm.)

vernomen ghevoellikerwijs metten inwendeghen oren, op die selve ure waer hi een scouwende mensche ende soude ter stont iubelerende werden ende ontspringhen hem selven overmids hertelike ondrachlike vroeude.[1]) Van bliscapen en soude de mensche dan voertmeer in hem selven niet ghedueren noch ghebliven connen overmids hemelsche inwendeghen verlanghenisse van begheerten te Gode wert. Want Cristus stemme ende sijn eweghe woert dat doet ons Gode grootachten ende oec alle andere
fol. 125*b* dinghe cleyne weghen, die hier beneden sijn. Ende oec doet ons Cristus stumme ende sijn eenvoldeghe inspreken, roepende in ons van boven nederwert, ons selven overliden in elker uren, als ic eer seyde, ende oec mede alle vremde onghestedicheit deser werelt. Ende alsoe wert de mensche een quicborre oft een levende gheestelike fonteyne, ebbende ende vloeyende ende overvloeyende, orspronghende ende weselijc iubilerende[2]) boven al dit rustende in Gode.

Ende overmids dese drie dinghe wert ende es de mensche volcomelijc Gode ghelikende in alre heylicheit.

Dierste es: wij selen gheheelike wederboecht ende opghericht staen met alheit ons selfs, overmids dreyheit weselijc inghekeert in enicheit. Ende alsoe selen wij altoes inwert ebben met eenen eweghen hongherighen dorste na die onbegripelike overvloedeghe satheit Gods, die wij in doverste ons gheests boven al onderscect, God met Gode, beseten hebben boven alle werc ende oeffeninghe, alsoe ic dicwile ons vermaent hebbe.

Dander wise, daer wij Gode echter in ghelijc sijn, dat es, dat wij wt ende overvloeyen selen overmids gracie ende glorie; metter selver meldicheit die God es selen wij verwollen hemel ende eerde. Ende al dat graciën ende ghenaden behoeft ende hebbelijc es tontfane, dat sal een godtelijc overcomende mensche al verwollen ende boven mate metter rijcheit Gods.

Maer dat derde houdt hem simpel boven dese twee riken

1) Lees: vroude. Misschien heeft de zestiende-eeuwse afschrijver met zijn spelling een andere klank aan willen duiden. 2) Hs. iublierende.

na onbeweechliker wijs, dat es een ghestedeghe, ghestilde, eenvoldeghe, weselike, overweselijcke [1]) satheit Gods, daer wij boven ons selven mede in Gode rusten ende weselijc inwoenachtich sijn na ghebrukeliker wijs sonder wederkeer ende daer sij[n] wij Gods ende ons selfs ende alles ledich boven onse selvesscheit. [2]) Maer met onse levenden, gheesteliken crachten selen wij opgherecht ende voerstaende bliven ende altoes werkelijc overwert scouwende ende sien overmids dreyheit in enicheit. Ende dat es de hoechste vroude ende welde, gracioeste melodie van bliscapen, die inden gheeste gheleghen es, oft die ic weet. Maer met onsen ghedooden gheesteliken crachten, daer wij puer arme van gheeste sijn ons selfs te male beroeft ende overleden, al soe selen wij inde godheit rusten ende sweven. Ende tusschen dese twee, dat es tusschen onsen vriën inkeer te Gode ende dat weselike besitten Gods, soe houdt haer altoes caritate in ons, daer wij alle doechde met werken te Gode, tons selven ende oec tonsen evenkersten voertmeer ewelijc daer boven.

fol. 125d Siet, aldus hebbic u de hoechste gheestelike vonnesse Gods gheopenbaert, dat sonderlinghe die arme des gheests ende die wtvercorene ende oec die ghene, die in ordenen sijn gheset te levene naden rade Gods, van rechte in hem ghevoelen souden, warense gheleydt vanden gheeste Gods ende verhaven boven haer selven, ende waren de ghene, die verworpelijc gaen dat sij van buten scinen.

Want dit souden wij al principalijc vercrighen met vier dinghen.

Dierste dat wij Gode gheheelic minnen souden om hem selven.

Dander dat wij ons selven gheheellijc minnen ende lief souden hebben omme Gode te dienen ende sijn vri-eyghen knecht te sijn voertmeer ewelijc.

Dat derde es, dat wij elken mensche selen doen, dat wij willen dat hi ons weder doe, alsoe dewangielie tuucht: dat es een effen gewichte.

1) Hs. overwelijcke. Opmerkelik is de waarschuwende kanttekening in het manuscript: „Cave verbum sed non sensum", d. w. z. verwar deze opvatting niet met de leer van de „vrije geesten", die zich van dergelijke termen bedienen.

Maer ten vierden male selen wij onsen viant minnen ende hem lief doen, biddende voer hem ghelijc onsen vrient.

Dit soude ons al even licht sijn, conste wij te gronde ons selfs van binnen ghesterven ende ons gheheellijc onder ende overgheven in ghedoechsamheyden onder die gherechticheit Gods als in sijn ontfermherticheit sonder ansel ende eeneghe wrake alle dat te lidene ende vriwillichlic te ghedoeghene, dat God op ons ghestaden ende ghehinghen wilt. Ende oec wat
fol. 126a ons eenich mensche aen doen mochte, waert rechte of onrechte, wij soudens alles even effene ghelijc sonder verkiesen staen, waeren wij gheheellijc metten gheeste inwert horkende overmids de binnenste ons heren Ihesu Cristi in Gode ghestedicht ende inwoenachtich verhaven boven ons selven, soe behielde wij altoes volcomelijc wet der minnen in eenpaerlinghe vrede onser binnenster eenvoldegher gheheelheit, dat die niet ghequest noch ghescoert noch oec ghedestrueert en worde van vremden wtsinneghe saken. Mar al dat in ons es ende leeft, beyde herte ende sin, ende ziele ende lijf, dat selen wij scoren ende breken loveliker wijs, consten wij, overmids inwendeghe verlanghenisse van begherten te Gode wert, ende alsoe navolghen al crighende in ontblivene onser binnenster gheheelheit. Ende souden ons daer toe op ons selven tornen, omme dat wij Gode engheen tijt oft engheen wile ontbliven van sinen claren gloriosen aenscine te scouwene sonder middel. Want dese inwendeghe stuerheit te Gode wert in ons behouden; dit es een heilich toren ende een gheestelike quale inder zielen, die den mensche nummermeer in hem selven gheduereen noch rusten en laet. Want wie dat hem op sijns selfs persoen torneghet, al hadde hem een andere yet mesdaen, hi es herde licht versoent, want hi suect altoes oetmoedelijc ghenade als oft hi selve mesdaen hadde. Want met eghenen dinghen en mach eenwilleghe eyghene crighelheit bat noch lichtere verdreven noch oec verwonnen werde[n], dan dat de mensche egheen dinc en ande [1]) noch en wreke noch

1) Hs. onde.

hem en beclaghe, wat datmen sinen persoen allene aendoet oft over den hals segghen mach.[1]) Siet, dit es wel [d]beste dat ic weet, dat de mensche hem selve drucke ende te gronde late.

Maer nu machmen cort voert vraghen waer omme dat alle goetwilleghe menschen des niet en ghesmaken noch en ghevoelen ende oec mede sonderlinghe die ghene, daer dit boec op ghemaect es, als op swesteren ende op lollaerde ende op alselkerande volc, die „darme kindere" willen gheheten sijn, tfi der scanden! Dit en doet anders niet dan haer onghelike onhebbelicheit oft haer eyghen eenrigelicheit van binnen, daer alte vele af te segghene ware van meneghen quaden verborghenen poenten diese bina al ghemeynlijc in hen draghen, beyde swesteren ende lollaerde, ghelijkerwijs dat ic met haers selfs inwendeghe ghevoelene openbaer proeven sal, al doe ict seker noede. Mar hem eest noet; ende meer sal ic aensien de gheestelike noet mijns evenkerstens dan den luut mijnre scanden, op dat mijn caritate in hem ende oec in allen menschen van Gode weder te Gode vloeye, soe blivic vri van alder vremder famen.

fol. 126c Nu willic u voert openbaren haer inwendeghe gheestelike mesquamen haerre letsamheid, ende oec wat si iaghen, daerse luttel met beiaghen, al eest dat sij den armen schijn van buten draghen. Dit moet ic Gode claghen, dat sij den gheesteliken inwendeghen armoede, daer al de macht aen leghet, soe onghelijc ende soe verre ende so vremde sijn ende en wetens nochtans selve niet. Want ic waen wel op mijn ziele ende op mijn beste ende oec inder waerheit, die God es, ghesproken, dit es mij dmeeste, dat de dusenste swestere ende oec bagaerde niet en sijn gheëyscht noch gheleydt sonder middel van Gods gheeste. Maer het doet haer eenwilleghe aenghenomen crighelheit, dat sij deen den anderen trecken vanden ambachte, om dat sij van haren dinghen soe vele houden ende haer wtwendich armoede, al [2]) omme broot gaen, soe groot achten boven andere lieden staet. Siet, dit es de sake ende de waeromme,

1) Vgl. in Brabantse teksten: over hals comen, over den hals comen = overvallen (*Mnl. Wdb.* III, 53). 2) Lees: als?

dat menich simpel goetwillich mensche sijn ambacht laet varen
eer hijt selve weet, waer hijt heeft, dat hem cort namaels be-
rout, al scaemt hi hem weder te keeren. Ende omme dat hij
eens of tweewerf heeft horen preken oft prisen armoede des
gheests, hoe edele dat es, hier omme loept hi wt sinen een-
fol. 126*d* willeghen hoefde met eenre crighelheit van lande te lande,
hier oft daer omme der lieden broot, oft gheet in een celle
wonen met anderen broederen, die selve alsoe crighel ende
eenwillich sijn na haer goetduncken. Ende aldus driven de
cellebroeders haer eenwilleghe, aenghenomene crighelheit oft
haer eyghen goetduncken vaste voert ende houden oec luttel
goets van yemene yet, hi en si sonderlinghe van haerre wisen
ochte hen ghelijc; dien selense hoechlijc prisen ende loven, ende
oec sonderlinghe die ghene, die hen daghelijcs goedertieren
sijn, houdense vele af, daermen haers lichamen wel pleghet
ende wijn over wijn drincken ghevet, daer waest goet. Want
sij sijn al meest cranc van hoefde ende hebben hem selven
„wt veroeffent" — dit es der bagaerde segghen — ende en moghen
daer toe niet meer vasten dan nauwelijc als de heyleghe kerke
ghebiedt. Mar de XL daghe die vastense al wt, want sij moetent
doen van noede, maer daer met staen sijs ave. Nauwelijc vas-
tense voert de vridaghe; nochtan segghen sij, dat sijt al puerlijc
van minnen doen. Het tfi [2]) der minnen ende oec alle der gheenre,
die niet meer en willen doen dan nauwelijc dat de heyleghe
fol. 127*a* kerke ghebiedt; cume latense te rechte dat sij verbiedt. Ende
hier bi willense nochtans arme kindere ghepresen oft arme
menschen gheheeten sijn, ende loven hen selven bedectelijc int
ghemeyne, omme dat si den armen verworpenen scijn van
buten draghen. Dit moetic anderwerf Gode claghen, dat menich
met al sijn armoede de helle sal beiaghen, omme dat sij den
gheesteliken inwendeghen armoede soe onghelijc ende soe verre

1) Men zou geneigd zijn hier alleen „Tfi" te lezen, maar ook *Carel ende Elegast* vs. 804 heeft als variant *het fi* (*Mnl. Wdb.* VIII, 291). Het schijnt dat men in de voorafgaande *t* een woordje *et* (*het*) gevoeld heeft. De dnbbele *t* zou dan alleen een spelling zijn, zoals die in dit hs. meer voorkomt.

ende soe vremde sijn, ende en wetens nochtans selve niet. Want al eest alsoe, als ic noch meer hebbe ghesproken, dat sij overmids penitencie ende hert leven haer nature van buten doden ende arme ende aleyndich ende versmaet sijn op eerterike ende al dit omme Gode liden, dat hen van buten toe vallen mach, dits wel goet, mar het es een herde cleyn dinc teghen dinwendighe doot des gheests, eer wij ons selfs ende alre inwendeghe gheesteliker eyghentheit ghesterven, daer sonderlinghe de broot bagaerde alte sere van binnen met besmet ende verdonckert sijn, omme dat sij van hen selven ende van haren eyghenen goetdunckene soe vele van binnen houden. Overmids haer sonderlinghe aenghenomenheit van buten willense hen selven soe hoghe prisen ende achten haer leven ende haren brootganc,
fol. 127*b* dien willense hoechlijc setten in haer herte boven alle ordenen ende oec boven alle state van leven die inder heyligher kerke gheset ende ghefondeert sijn, soe achtense haren staet ende haer wise, daer sij met loepen van lande te lande, soe groot, ende houden soe vele van mallec anderen, dat hen seker dunct dat nyemen haers ghelijcs sijn en mach. Van groter heylicheit knielense deen voer den anderen, niet van oetmoedicheyden. Want ic hebbe dit aen hen vernomen, sij en dadens enen bisscop niet, die nochtans sijn eyghene ziele heeft gheset voer hen. Maer trouwen, sij hebben paepscap ende oec sonderlinghe die ghene die de heyleghe kerke te berichtene hebben ende boven hen sijn moeten, willense oft en willense, die hebbense in groter onweerdicheit van mesmoghene, dorsten sijt wel openbaren, omme dat sij den priesterscape wiken ende onderdaen moeten sijn, dat heeft hen sere onweert. Ende dit coemt den bagaerden van inwendegher, gheesteliker, opdraghender hoverdicheit, die boven alle dinc swaer te verwinnene es, omme dat si van hem selven ende van haren dinghen soe vele houden. Boven alle andere ordenen achtense haren brootganc groot. Ende wildi weten, waer af hem dit meest coemt? Altemale van
fol. 127*c* eenwillegher crighelheit; omme dat sij van buten vri ende eyghen haers selfs willen sijn, daer omme en gaense in egheen

andere ordene, die nochtans puerlijc sijn gheset ende ghefondeert overmids de macht ende de cracht des heylichs gheests, ende segghen dit daer toe, wanneer soe de mensche hem selven verbonden heeft in een ordene, dat hi dan voert meer alle sijn werke niet puerlijc wt gherechter minnen doen noch werken en mach omme des eyghens bants wille der gheloofften, dat hijt doen moet. Ende dits een puer valsche glose, daer bina oft alle de lollaerts met omme gaen, ende houden dat alsoe si. Want soe de mensche meer sijns selfs can wtgaen ende hem verbinden in rechter ghehoorsamheit onder eenen anderen mensche, ya beyde van buten ende van binnen, soe hi sekerre van binnen ende oec mede vriër wert te Gode noch meer ende overvloedelikere alle sijn werke wt gherechter minnen te werkene. Want dordene ende de bant der ghehoersamheit onder den oversten prelaet, hoe inghe oft hoe nauwe hi es, hi en beneemt ons egheene inwendeghe vrië werke der minnen. Mar soe wij meer bants ende ordenen ontfaen ende ons selfs vertiën ende wtgaen, soe wij vriër van binnen werden. Want Peter, die
fol. 127d apostel Gods, was alsoe vrij, doe hi op de doot inden kerker lach ghevaen, als oft hi op der straten hadde ghegaen. Des en connen swesteren noch bagaerde niet te gronde begripen noch verstaen. Mar si willen segghen ende oec houdense dit, dat mee[r]der es Gode te dienen ende hem allene ghehoersam ende ghevolchsam te sijn, dit achtense mee[r]dere vele, dan datmen eeneghen mensche om Gods wille ghehoersam oft onderworpen soude sijn oft oec in eeneghe ordene te gaen, daer houdense luttel af oft als niet. Want sij sijn teenwillich ende te crighel ende al teyghene haers selfs, ende hebben liever vri te sijn van buten en[de] te lopene van lande te lande omme der lieden broot; dat ghenuecht ende ghelust der natueren hondertwerf bat. Hoe groot wtwindich armoede dat een bagaert hebben mach, hem esser nochtans dusentwerf bat toe, dat hi doen ende laten mach na sinen poente ende na sinen wille, alst hem te gherieve coemt, dan dat hi doen ende laten soude sijns selfs te verloechene totter doot wt eens anders wille, wat hem een ander

wilde doen doen in gherechter ghehoersamheit, dat hem dies bat ghelosten soude alsoe arm sijns selfs te sine sonder eenich verkiesen dan al dat hi selve nummermeer soude moghen willen
fol. 128a doen. Siet, deser bagaerde, die aldus haers selfs te gronde van buten ende van binnen verteghen ende arm haers selfs ghestorvens wille in een ordene te gaen totter doot toe sonder wederkeer omme Gods wille, deser swesteren oft bagaerde es cume een in al eerterike, die hem aldus van binnen ghevoelen, dat sij dit souden willen doen, want sij hebben liever vri ende ongheboden te sijn van buten. Want inwendich armoede daer af en wetense als niet, noch dies en suekense als niet. Ende oec sijnse soe doerwortelt, deen metten anderen ghekeert ende gheset op haer eyghen goetduncken, omme dat sij van hem selven ende van haren dinghen soe vele houden en connense niet gheweten noch verstaen, in wat manieren datse gheestelijc inwendich armoede souden moghen beghinnen te suekene. Daer onse here af sprac: „Salich sijn die arme des gheests, want hemelrike es haerre." Dese armoede en ghevoelt de dusenste swestere noch bagaert niet: al draghense dlicht ende den scijn van buten, hem ghebreket dlicht ende den schijn van binnen. Want dat volcomen armoede des gheests, daer omme onse here af sprac, dat salicheit ende ewich leven nu eenre sempelheit in hem selven es, dat armoede en neemt in ons noch af noch toe met egheenre oeffeninghen. Want het es boven ons selfsheit ende boven alle werc ende navolghende oeffeninghe in
fol. 128b doverste ons gheests gheleghen, daert niet en verdient noch oec nummermeer af noch toe en neemt, daer wert dat verborghen bloote eenvoldeghe verhavene gheestelike armoede ende oec boven al inwendich armoede wert daer inder overster enicheit God met Gode beseten na ghebrukeliker aert Gods boven alle navolghende beweghinghe in ghestedegher innegher enicheit Gods. Dit armoede en vant noch en sach noyt noch nye creature, hi en hadde hem selven tyerste overmids minne in die godheit verloren, want daer wert ons Cristus boven redene alle uren gheboren.

fol. 196c *Onderscheet tusschen kinnesse ende minne, die hebben de groote clerke sonder leven ende goede menschen sonder hoghe verstaen, ende van dolinghen der vriër gheeste.*

. . . .

fol. 197b Wat holpet mij dit, dat ic waer paeus oft cardinael oft een eertssch bisscop, ya, ende ic en twint van deser heerscapie en wiste, noch oec nummermeer weten en soude, seker? Soe waer ic mij alsoe lief een sweenre als een paeus oft een stalknecht als een coninc, oft een scepere als een keyser, ya, oft een stroe haddic dan alsoe lief te sijn, als ic dade here van al eertrike.
fol. 197c Siet, ende aldus na dese ghelike soe es oec rechts den ghenen ghesciet, die daer toe comen wanen, datse Gods alsoe ledich willen staen ende sijn, alse doe waren, doen si niets niet en waren, ende selve God oft godheit willen oft wanen sijn, ende segghen oec, dat haer ghescapen wesen in dat onghescapen wesen Gods te male te niete vergheet. Deze quade vrië onvrië gheeste, die dit houden ende in hen ghevoelen alselke valsche, inblivende ledicheit sonder werc ocht sonder inwendeghe oeffeninghe van minnen, siet, dese quade menschen sijn vermalendijt vanden eweghen monde Gods. Want sij sijn te hans verordelt ende vermalendijt, ya, die ghene die selve wanen sijn, dien lieden en mach men niets niet ghehelpen noch gheraden, ya, alle die ghene, die ye met tonghe ghespraken, die talselker sotheit gheraken, datse wanen ende hem des van binnen dunct, dat haer wesen in dat wesen Gods vergaen soude. Ende dese valsche bedroghene menschen en willen noch van inkeer noch van wtkeer noch oec van werke noch van inwendegher oeffeninghen niet weten, ya, anders danse hen selven ledichlijc ende natuerlijc besitten in een valsche duustere stille haers selfs.
fol. 197d Ende in dier natuerlijcker, verblinder donkerheit, ya, sonder licht oft sonder inwendeghe claerheit Gods te bekennen, soe dunct hen datse Gods wesen sijn, in sduvels ere. Ende hier omme willense alsoe bloot ende alsoe ledich sijn, als sij waren, doense niets niet en waren. Ende dits puer sotheit, waer dat

sake dat sijt selve merken wouden. Want een dinc, dat in hem selven niets niet en es, dat en mach noch ledich noch onledich sijn. Want ghebenedijt sij mijn here ende mijn God, Ihesus Cristus, wiens onderworpen knecht dat ic bin, ic bekinne te rechts alle haer valsche bedroghene quaetheit. Ende ic weet al wel, waer mede datmen hen ghehulpen mach en[de] waer omme datmen hen nummermeer niets niet ghehulpen en mach. Want alle die ghene, die hen vrilijc willen laten onder die ghemeynheit der heylegher kerken, ende alsoe werkelijc in ende wt willen keren overmids die passie ende die heyleghe verdiente
. 219c ons heren Ihesu Cristi, siet, dien lieden es te hans gheholpen, die in hem ende in sijn heyleghe binnenste met trouwen hopen ende gheloeven als in haren here ende in haren God. . . . . .

Hoe verdienlike dat es gheuareghe ghehoorsamheit inder ordenen. Ende hoe die lollaerde ende susteren dolen, die haren staet achten boven den staet der ordenen.

Maer dese drey poente moeten dobbeleren in VI manieren, ya, ghelikerwijs dat ghi hier namals ter stont horen selt van der vriwilleghe ghehoorsamheit, hoe dat wij die houden selen vriwillichlijc, ommer beyde van buten ende van binnen. Want in ghehoorsamheyden soe beghinnen ende eynden alle doechde,
l. 219d ende oec alle heylich leven dat besluyt in volcomenre ghehoorsamheit totter doot toe. Want vriwilleghe dobbelerende ghehoorsamheit die es moeder ende wortele ende oerspronc alre doochde.

Siet, dit settic vriwilleghe ghehoorsamheit in ordenen, dat een monic oft een nonne altoes heeft lievere te doene ende oec te latene in gherechter besceydenheit, dat haer overste wilt ende begheert, dan dat sij doen ende laten mochten na haren wille oft na haer verkiesen, ya, wat dat ic verkiesen mochte mijns willen te doene, siet, die verkiesingen en can nummermeer soe goet noch soe edele noch soe volmaect ghesijn noch ghewerden, ya, in minen werken noch oec in minen doene, hoe groote gherechticheit oft oec hoe groote wijsheit dat ic

daer in beseghen oft orboren mochte, siet, nochtans soe waer mij dusent werf beter ende oec salichlekere mijnre zielen, dat ic mijns selfs te gronde van binnen storve in gherechter vriwillegher ghedoechsamheit ende gave minen wille sempelijc ende eenvoldelike over sonder eenich weder segghe[n] onder die heylighe ghehoorsamheit mijns overste prelaets. Want het waer mij dusentwerf beter ende oec profitelikere, dat ic minen prelaet
fol. 220a volghede ende ic sinen wille dade in gherechter ghehoersamheit der ordenen, dan dat hi minen wille dede oft oec mijns eyghens goetdunckens yet volghede.

Want ic segghe u dit seker voer waer, dat die mensche herde sachte ende oec herde ghemackelijc rijt, die daer op eens anders hals sit. Ende dit meynic hier bi, want minen prelaet, dien ic ghehoersamheit ende trouwe ghelooft hebbe totter doot toe, die prelaet heeft sijn eyghene ziele gheset voer mij, maer ic en hebbe mijn ziele niet gheset voer hem.

Ende hier omme soe hetic ende radic u, ya, weder dat u prelaet es quaedt soe goet, nochtans onderwerpt hem uwen wille ende uwen moet. Ende en werct oec nummermeer wederstrevelijc [1]) teghen uwen prelaet, ya, noch oec om sterven noch om levene, mar sijt hem in allen goede dinghe ghehoersam ende onderworpen, ya, tot den eynde ende totter doot toe. Alsoe verre als dordene ghedreghet, soe doet ende laet altoes vriwillichlijc ende gheerne, ya, wat dat u u [2]) overste prelaet heet ende ghebiedt, dat seldy altemale doen ende laten in gherechter oetmoedegher goedertierenliker ghedoechsamheit, ya, al waert oec totter doot toe te gaen inden kerker sonder scult [3]) ende onverdient, siet, nochtans en seldi dat niet groot noch
fol. 220b swaer achten te lidene om die eere Gods.

Want ic segge u seker dit voer waer, nochtans soe sal dit vele bedroghenre menschen teghen ende contrarie sijn, dat meerder heylicheit es in gheesteliken staet eenen mensche

1) Hs. Dev. wederstrubbelic.
2) Hs. iave; Hs. Dev. u u.
3) Hs. Dev. onverscult.

ghehorsam ende oec onderworpen te sijn om Gods wille, siet, daer es meerder salicheit in gheleghen inden bant der heylegher ghehoersamheit, dant waer, dat men Gode allene ghehoersam ende ghevolchsam sij. Maer nu vint men eenrande gheestelike menschen als swesteren ende lolaerde ende oec als ghelijc cluysenaren van abijte, ya, die des niet en lyen noch niets niet en houden, maer sij segghen ende willen dese valsche opinie houden, opdat mee[r]der es Gode sonder bant dienen ende dat men Gode allene ghehoorsam es, siet, dit setten selke sotte dwasachteghe [1]) menschen mee[r]der ende rekenent hoghere, danse doen, dat een mensche in een ordene ghinghe om Gods wille. Ende in desen, die dit houden ende wederhouden, soe sijnse donckerlijc [2]) bedroghen. Maer ómme datse vri ende haers selfs eyghen van buten ende van binnen sijn willen ende datse oec moghen lopen van lande te lande na haer eyghen gherief [3]) ende na haer eyghen goetduncken [4]), siet, hier omme ende oec om vele
220c andere dinghe soe hebben sonderlinghe swesteren ende lollaerde ende oec mede die clusenaren, dese drye partijen van menschen, sij draghen altoes verborghelijc in hen eenr[e]hande eweghe onweerdeghe hatye, ya, ghemeenlijc op alle dordenen ende oec alsoe wel op alle de clergie. Ende in desen soe es den lollaerden onrecht, ya, datse dordenen ende oec dpriesterscap, die vanden heyleghen gheest gheplant ende ghefondeert sijn, versmaden ende achte[n] oec haer dinc ende haer sotte eyghene eenwilleghe aenneminghe soe groot, ya, als om broet gaen ende oec mede haer wtwendich armoede, siet, dit settense in haer herte boven alle staet van ordenen. Ende dit coemt der lollaerden altemale van gheesteliker inwendegher verborghenre hoverdicheit, die in hen leeft ende dies sij oec selve niet en weten noch en bekinnen. Maer wildi weten ende merken, waer in dat die broetbagaerde, diemen daer heet lollaerde, alre meest dolen, dats omme datse van hen selven ende van haren broet

1) Hs. Dev. dwaelachtighe.
2) Hs. Dev. sekerlic.
4) Hs. Dev. ghemac.
4) Hs. Dev. ghedunken.

ganghe ende oec van haerre sonderlingher voernemender wisen,
diese voeren boven andere menschen, soe vele houden; ende
soe sunderlinghe groot achtense haer doen ende haren broet-
fol. 220*d* ganc, ya, boven alle manieren van state, die in eerterike sijn:
nochtans en hebbense te male eghenen state van ordenen. Ende
hier omme soe sijnse herde verre daer af, datse wanen ende willen
sijn. Trouwen, die lollaerden souden oic herde noede ende alte
noede in eeneghe ordene gaen. Maer sij hebben lievere vri ende
haers selfs eyghen van buten te blivene, ya, op datse vaste voert-
lopen moghen van lande te lande in haer eyghen goetduncken.

Siet hier omme en begherense ommer in egheen bedwanc van ordenen te sine. Het soude hen oec herde swaer ende alte swaer sijn, datse haren eyghenen wille te male souden moeten breken ende overgheven, ya, totten ijnde ende [1]) totter doot toe onder eens anders wille te doene.

Nochtans soe seggic u dat dit es thoechste ende dedelste werc ende dbeste werc ende dloenlijcste [2]) werc ende oec dat alre volcomenste werc, dat de mensche ommermeer wercken mach, dat es dat hi sijns eyghens willen te gronde verniete ende vertye, op dat wij moghen sijn ende werden een vriwillich instrument onder die ghehoersamheit ons prelaets.

Siet dit hoert van rechte alle monken ende nonnen toe, datse
beredere selen sijn altoes te doene ende te latene, dat haer
fol. 221 overste wilt, dan yet anders, dat ic wille oft verkiesen mochte
na mijnsheit [3]).

Want merct, ic segge u noch meer, dat God eenen monic ende oec een ghewareghe nonne liever heeft, die haers eyghens willen te niete es worden, in een ordene [4]) begheven om Gods wille, siet, dat vrië inwendeghe werc es Gode werdere ende oec eerlikere voer sijn godlike oghen dan al dat wtwendeghe armoede ende oec al die menichvoldeghe brootganghe die alle de lollaerden oft oec alle die swesteren ende alle die cluse-

1) „totten ijnde ende" is later bijgeschreven.
2) Hs. Dev. lovelicste.
2) Hs. Dev. haersheit.
4) Hs. ordenen.

naren te samen ye ghewrachten. Want wtwindich armoede als armoede bi hem selven, siet, dat en behaecht eyghelijc Gode niets niet, ya, sonder vriwillich armoede des gheests van binnen.

fol. 250*b* ..Want die bisscop noch oec die paus van Romen hi en heves selve egheen macht man oft wijf te sceedene, het en waer om wetteghe saken oft om enegherande dinghe dat wetteghen oft wetteliken huwelijc beletten mochte [1]).

Ende hier omme soe seggic u seker voer waer dit: Wat manne, die sijn eyghen wijf oft sijn kijnt oft sijn ambacht oft oec sijn wtwindeghe neringhe laet, ya, ende neemt eenen schijn aen van wtwendeghen armoede, dat sij swestere oft dat hi lollaert wert ende loepen alsoe van lande te lande, roepende „broet doer God" [2]), siet, dit sotte wijf, die aldus haren eyghenen man ontloept oft oec die dwasachteghe man sinen eyghenen wive, om noch heylichliker te levene, dit sijn sekere die ghene, die der graciën Gods ontloepen, ende oec vallense voer Gode inden bant [3]) der abolghen, dats in dootsonden.

V.

fol. 23*c* *Welc die quade menschen sijn die die vierte breken.*

fol. 23*d* .... (Die yerste partije) dat sijn alrehande ghemeyne werck liede oft ambachts liede, wie sij sijn, die daghelijcs ende alle die weke wt haer broot verdienen moeten met swaren arbeyde, ende dan in hem selven begripen, peysen ende dincken, hoe ende in wat manyeren dat elcke des sondaechs, als sij ledich sijn en[de] die weke wt es, haer sotheit ende haer ijdelheit ende
fol. 24*a* oec haer ghenuechten selen moghen ghebruken. — — — — —

Dander partije die oec die vierte breken, dat sijn die ghene die diewile tsaterdaechs tsavons oft in die weke van ghewoente ordeneren ende aviseren menegherande cleynlijc dincskens van [4])

1) Hs. Dev. hinderen mochte ende beletten.
2) Hs. Dev. omme god.
3) Hs. Dev.: inden ban
3) Als hier niets uitgevallen is, zijn de woorden „van ende" overbodig.

ende om ghiericheyden tsondachs ende tsheylichs daechs te werkene, om datse in die weke haer grof labuer werc niet en willen verletten. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

fol. 24b (Die derde partije) dat sijn die ghene die diewile van ghewonten op den sondach ende op die ghebode vierten oft op hoghe feestdaghe haer herte becommeren, ende oec verseren ende ordeneren [1]), wie ende watse alle die weke werken selen.

fol. 24c (Die vierde partije) dat sijn die ghenen die heymelijc haer ambacht des sondachs oft op hoghe feeste daghe binnen huse wercken, als cleermakers ende rijke briërs ende beckers, die werken oft werken doen, en[de] sijs ghene noet en hebben noch ghebreck es van broode.

Die vijfste partije.. dat sijn alle die ghene die ghedaedst oft ghesette comenscaep hanteren op hoghe feeste daghe, anders dan nauwelijc datmen eten ende drincken moet sonder overtollijcheit, ende dat selve salmen copen ende vercopen met vreesen. Want broot ende bier en[de] wijn mede ende alle comenscap die op haren penninc gheseet es, dit mach men bat copen ende vercopen dan eneghe andere comenscaep daermen vele om dinghen ende weder dinghen moet. Want tusschen loven
fol. 24d ende bieden ende tusschen doen en[de] laten soe gheschiet meneghe sonde ende quade ede van lieghene, van sweren, van bedrieghene ende menigherande loesheit, daer coepmans met omme gaen.

Die seste partije, die oec den riken om iaerlijken loen dienen, ende dan ter kerken niet en gaen, als sijt doen mochten ende oec mede sculdich sijn te doene,... dese menschen en can ic ommer niet ontsculdighen vander vierte te brekene noch oec van dootsunden. Want eest dat sake dat ghij vreest ende ontsiet eenen eertschen sterffelijken meester om een cleyne ghewin
fol. 25a oft verlies, vele meer suldi vresen ende oec ontsien uwen hemelschen coninc.— — — — — — — — — — — — — —

.. Die sevenste partije die oec die vierte breken, dat sijn alle die ghene die haren lichame ende hem selven cierlijc

1 Waarschijnlik te lezen: versieren ende ordenieren.

cleeden, ende wtsetten, hoe dat sij der hoverdegher werelt ende den creaturen in ijdelheit der ijdelheit behaghen moghen. —

Die achste partije, dat sijn speelmanne ende speelwive, araude ende selke messelijken volc, dat met boerden ende met sotter trufferiën omme gheet, ende hem alsoe met sotter ijdelheit gheneren. — — — — — — — — — — — — — — —

fol. 25*b* Die negenste partije .... dat sijn die ghene die tsondachs ende tsheilichs dach gaen scieten, caetsen, clossen, buyten, wedden om ghelt, dobbelen ende alsulken speel; dat es altoes quaet, dat wetic wel, ya, alle die weke doer eest sunde om gheelt wedden oft om ghelt spelen.

Die tienste partije, die oec die vierte Gods groffelijc breken, dat sijn die ghene, dat es wel kinlijc, die omme ghelt spelen ridderkens speel. Oec doense sonde diet sien ende horen, ende die hen ghelt gheven mede, want daer omme spelense, dat es haer sede. Want ridderkens speel dat es al duvelijcke const ochte toverie, des der ic wel voer Gode liën. — — — — —

Dat elfste die die vierte breken, dat sijn dese penninc prekers; sij moghen hen oec wel sere ververen, want sij hen selven des sondaechs ende op ghebode[n] vierten ghierichlijc omme ghelts wille gheneren. Want ic segget u wel al sonder weenen, dat op ban-vierten en soude van rechte nyemant na den penninc staen, het en ware alsoe in sijn iaerlijcke comenscap alsoe [1]) gheleghen ware, dat hen die [2]) sondach den penninc ledichlijc
fol. 25*c* inbrochte. Oec eest in vele manieren qualijc bestaedt datmen dese questeders [3]) gheeft, want sij sijn ghie[r]ich ende verteerent onsoperlijc, ende gaen al met loghenen ende met duvelijker tuysscherije omme. Ende daer toe sijnt die quaetst bartuers [4]) oft bedrieghers die men vint. Oec h[e]bbens die papen haer parlot; dat es qualijc bestaedt, alsoe hulpe mij God.

(Die twaelfste partije) dat sijn dese rabawen ende die ledeghe

1) Dit tweede „alsoe" zal wel geschrapt moeten worden.
2) Hs. dat hen die hen die.
3) Lees: questeerders of questerers (geld-inzamelaars).
4) Lees: barterers, van barteren = ruilhandel drijven (Zie Mnl. Wdb.).

wandel ghesellle; sij moghen hen oec wel eysen vander hellen!

Die dertienste partije die oec die vierte breken te meneghen tijde, dat sijn dese ridders en[de] dese groote lantheren, die omme die eere der werelt tornoyen, boerden, speeren breken — dat sijn alle sduvels treken! — ende vrouwe[n] ende i[o]ffrouwen, die gaen sien, sij doen alle sonde in dien. Want waert dat die vrouwen thuys bleven, die ridders souden wel met vrede bliven oft met raste leven.

fol. 25*d* Die veertienste partije... die sijn te gheliken als taverniers sonder wijn. Ic en can oec niet gheloeven noch verstaen, hoe die taverniers ten sacramente dorren gaen. Want men in [1]) tavernen alrehande quaetheit doet teghen der heylegher kerken daet, diet wel besiet.

Die vijftienste die oec haer vierten te male ontleren, dat sijn alle die ghene die hen ghedachte ter taveernen keeren. — —

Die zestienste, wildijt weten, die oec wel dicke haer vierte vergheten, dat sijn dese sterke ionghe ghesellen, die op vasten daghe oft des sondachs vroech loepen drincken, eten, alsoe dat sij haer messe versuemen. — — — — — — — — — —

fol. 26*b* Maer die seventienste, wildijt weten, die oec dicke haer vierte breken, dat sijn die ghene die de vighelij daghe oft quater tempere worpen wt haer hant, ende kiesen daer voer te vasten eneghe sant.

Vander achtiensten doen ic u ghewach, die oec der vierte af trecken, dat sijn dese nacht ridders en[de] dese sotte ghesellen, die met oncuysheit der wiven ende met sommegher grooter sonden omme gaen. Sij vasten wel den saterdach oft onser vrouwen avont, op dat sij voer hen int ghedinghe soude [2]) staen. Maer wat holpet dat ict u verhale! Het es doorheit altemale. Want dat alle heyleghen ende oec onser vrouwe ende alle inghele voer u baden, ende u God selve woude visenteren mids sijnre ghenaden, het en holpe al niet een caf, ende [3]) en stadij der sonden niet al af.

1) Hs. int. 2) Hs. souden

3) „ende" ontbrak waarschijnlik in de oorspronkelike tekst.

Die negentienste die diewile haer vierte breken gheerne, dat sijn die op vasten daghe smerghens vroech loepen in die mede taveerne. Maer ic segghe u wel, het en es gheene feeste; die dicke eten ende drincken willen als hem hongert, sij leven als een beest [1]). Van desen sprect sinte Pauwels al sonder spot, dat haren buyc es haren God. — — — — — — — — — — — —

fol. 26c Die twintigste .. dat sijn die ghene, die quade onhuesse vuyle woerde over tafele spreken. — — — — — — — — — — —

Die eenentwintichste, doe ic u verstaen, die oec haer vierte laten voerbij gaen, dat sijn die ghene die sheylichs daechs ende tsondachs tsmorghens langhe slapen, ende alsoe haer messe te horene achter laten — — — — — — — — — — — — —

Die tweeentwintichsce, ic u leere, die haer vierte zeer breken,
fol. 26d dat sijn die tsondachs sachternoenens ten huys clappinghe, ter brulocht loepen dansen, reyen, werballen ende tsollen, ende alsoe met selker ijdelheit haer vesperen vergheten.— — — —

Die drieentwintichste partije ende die leste, dit en es gheen fabel, die breken oec dicke haer ghebode op heyleghe daghe, dat sijn die des sondaechs tot desen oft tot dien dorpe kerken [2])
fol. 27a gaen, ende daer op den kerchof staen couten ende clappen [3]) ende meneghe loghene segghen die syere toe couten [4]) oft segghen, ende als men die clocke tot onsen here clypt soe loepen die grove manne tenen hope in die kerke ende weder wt. Aldus vele hebbens sijs toch te bat, dat sij roepen: „ay here God ghenaade!" [5]) en dat sij sien tsacrament tusschen spriesters hande. En es dit voer Gode ende voer die werelt niet groote scande, datse een messe lanc oft een ure nauelijcs in die kerke en connen ghesijn oft gheduren?

1) Om het rijm misschien te lezen: die beeste.

2) Lees: ter kerken? Of is „kerke gaen" als samenstelling op te vatten? (Vgl. *Mnl. Wdb.* i. v. kerkgangen).

3) „Couten ende clappen" staat in 't hs. tweemaal.

4) In 't hs. veranderd in: lappen, dat, wegens het rijm, wel de oorspronkelike lezing zal zijn.

5) De ongewone spelling *aa* houd ik hier voor een poging om de rekking aan te duiden.

Oec die wijven en die vrouwen en die oude rammelbeenderen en die oude quenen ralen, die van der rubben ende vanden beenen sijn ghemaect, sij clappen oec in die kerke ende spreken, die haer herten ten dienste Gods souden gheven met allen. —
fol. 27b Want in die kerke en soudemen noch spinnen noch kimmen, noch backen noch brouwen, noch vollen noch spoelen, noch weven; dit soude al thuys sijn bleven. In die kerke en soude men oec gheen laken maken noch rekeninghe houden, watse costen oft wat sij gouden. In die kerke en soude men oec dlant niet ackeren noch haken, noch roden, noch sayen, noch mayen. Noch in die kerke en soudemen noch scapen, noch coeye, noch peerde, noch verkene, noch alsulke beesten en souden wij in die kerke niet spisen, noch voederen, noch oec eghenen commer noch verladen onleden van herten hebben. Daar met, dat es al sunde ende ghebrec, dat wij daer met yet becommert oft verbeelt sijn, als wij ons te Gode gheven souden. Want altemale eest sonde ende ghebrec, ya, waer toe dat wij ons keren, eest dat sake dat wij dmeeste om dminste verliesen, ende vriheit tusschen ons ende Gode ghemissen. Ende als dese dorpwive en dese oude quenen in die kerke comen, soe clappen sij soe vele vanden een ende vanden anderen, dat ic en weet watsij daer doen. Seker, sij bleven mij in eenre wijs alsoe lief
fol. 27c thuys, die ghene die in die kerke alsoe vele clappen ende couten, ende oec alsoe menichvoldich van binnen sijn van herten, ende van ghepeyse alsoe onghestadich, recht als oft sij thuys waren.

fol. 42c *Vanden sesten ghebode, ende hoe dat bij es comen, dat die dinghen sijn eyghen worden ende onghemeyne.*

Hier na comt dat seste ghebot: ghij en selt niet stelen noch egheen diefte doen noch begheren [1]). Ya seker, ic houter wel vore, dat harde vele dieve sijn, die dief sijn metter herten ende metter begheerten, ende die nochtans van buten openbaer niet

1) Veranderd in: begaen.

en nemen, noch en stelen. Want waer dat sake, dat alle die ghene stalen die daer dief sijn oft ander liede goet begheeren metter herten, het sij rechte oft onrechte, alsoe en soude nyemant niet bliven. Want alsoe wel es ons int tienste ghebot verboden dat wij nyemants goet begheren en souden, als ons hier in dit VIste ghebot Gods verboden es op die helle ende op die eweghe maledictie, dat wij niet stelen en souden. Want en begheerde
fol. 42*d* deen mensche des anders goet niet, ende hem elc metten sinen ghenueghen liete, nummermeer soe en stale hijt hem. Want alle diefte ende alle dat men steelt, dat comt princi[p]aellijc uter verkeerder begheerten ende wt eenre diefachtegher herten. Want al en hads God niet verboden, nochtans es altoes diefte oft ander liede goet tonrechte te begheren oft qualijc tonthouden groote sonde. Want sonder sonde noch sonder dootsonde soe en machmen niets niet stelen, dat wat merkelijc groot ware, het es hadde den oft en dede [1]) den mensche alte groote noet, oft daer moesten sonderlinghe noetsaken toe slaen, dat die mensche sterven oft verderven soude van ghebreken oft van honghere, ende dat hijs in gheenre voeghen andersens verbidden noch verdienen en conste. Want inder nauwer noot soe souden van rechte alle dinc ghemeyne sijn, alsoet God inden yersten beghinne al ghemeyne sciep. Want onse here God hij en heeft gheen goet ghedeylt noch onghemeyne ghemaect van sinen weghe noch na sijnsheit. Want dat die dinghe onghemeyn sijn worden, dat es toe comen bij verkeertheit der menschen ende overmids wandelbaerheit des volcks, die de dinghen alsoe verwandelbaer ghemaect hebben, ende noch alle daghe in lanc soe
fol. 43*a* meer ende meer onghemeyne maken. Want die [die] dinghe alre onghemeynste maken ende oec alre meest overvloedegher eertscher rijcheit vergaderen ende aen hen trecken, die sijn Gode alre verste ende alre onghelijcste, ende dat sijn oec die-

1) Lees één van beiden: „het en hadde die" of „het en dede den". De afschrijver schijnt een kanttekening in zijn tekst gedachteloos opgenomen te hebben. Vgl. zeventien regels verder: „van quade oft van quaetheit", waar de laatste woorden ook te veel zijn.

wile die meeste dieve voer Gode. Want Jheronimus sprect, dat alle rijcheit sijn comen van quade oft van quaetheit, dat es aldus te verstaen, dat die ghene die alre rijcste sijn worden oft noch alle daghe worden, die vercrijghent diewile alre qualijcste ende alre ongherechtelijcste, ya met vercopen [1]) oft met perschemen [2]) ende oec met menigher loeser valscher ongherechter comenscap die sij doen, ende daer die liede heden des dachs met omme gaen, dat hen en roect hoe sijt winnen oft vercrighen, iest [3]) rapen als sijt hebben, eest met vercopen [4]), eest met dieften oft met rove oft met wat corbelgeringhen dat sijt hebben oft vercrighen moghen, het dunct vele menschen alleleens.

fol. 43*a* *Hoemen menigherhande dieve vynt, dies niet heten en souden willen, ende de proeve dat nochtans waer es.*

fol. 43*d* ... Die ghene die oec dat eertsche goet qualijc ende onordeneerlijc overbringhen, ende daer onsoperlijc leven alte male na haer quade lichamelijc lueste van overvloedegher spisen ende
fol. 44 van drancke ende van overvloedegher costelijker cleedinghen, daer sij der werelt ende den duvel ende hen selven in behaghen ende verhoverdeghen, dit sijn oec dieve voer Gode. Want datse den noettorfteghen armen inden mont soude[n] gheven, ende dat der armer van rechte sijn soude, dat stelen sij hen ende onthoudent hen tonrechte. Want sij verterent scandelijc ende onrechtelijc [5]) boven redene ende beschedenheit ende boven mate haerre noet. Want waer dovervloedeghe goet, ende datmen tondoen [6]) verleckert ende verdoet, wel effene ghedeylt, alle menschen die in eertrijcke sijn, die soudens ghenoch hebben, wel ende soperlijc af te levene. Want het heeft selc een man goeds, hij soudere hen XL oft hen L met spisen ende voeden, dat hij allene verdoet. Ende het heeft selke vrouwe oft ioffrouwe cleedere

1) Lees: voercope.
2) Lees: perseme. Hierachter stonden de woorden „oft voekere", die uitgeschrapt zijn.
3) Lees: eest met
4) Lees: voercopen
5) Op de rand veranderd in: onvertoldichlijcke.
6) Vgl. *Mnl. Wdb.* V, 479 i.v. ondom.

allene tot haren rugghe ende costelijker iuwelen tot haren hoefde, sij soudenre licht c arme menschen met scoyen ende cleeden. Scaemt u voer Gode, ende ghedinct dat onse here Ihesus Cristus naect ende bloot ende arm was om uwen wille, ende ghedinct oec dat ghij een arm sterffelijc mensche sijt ende ommer sterven moet; ende duere noch den tijd en weetti niet, noch wies noch waer dat ghij den yersten nacht wonen oft rusten selt, als ghij van desen eerterike sceyden selt, ende u ziele
fol. 44c uten lichame moet, ende ghijt al achter u laten moet, dat ghij hier versaemt ende vergadert hebt. Des en condi oec niet gheweten, te welker stede noch te wat herberghe dat u ziele yerst toe trecken sal, het en sij dat sake dat u God van binnen verthoene.

ol. 185a *Vanden ghiereghen mensche.*

.... Mer anxt ende vreese ons selfs, hoe groet die es, si en mach ghiericheit niet veriaghen noch verdriven een seempsaet groet uten gheeste, sonder overnatuerlike gracie, die de ziele van boven begaeft overmids die gracie Gods ende mil-
ol. 185b dicheit der caritaten, al waer oec dat sake dat een mensche alle dat hi ligghende ende ruerende heeft in eertrike niet wtghesceeden te male ewech gave, allene om dat hem God daer omme weder gheven soude om anxte der doodt oft om vreese der hellen, om die pine des vagheviers quite te sine ende oec allene alle die goede werke wrachte, die alle menschen ye ghedaden, allene om sijns selfs wille, ende te hemelrike daer mede te comenne, die liede sijn hemelrijcs even na. Alsoe met dier comenscap die si driven ieghen Gode, willense ende weenense simpelment hemelrike copen ieghen Gode, alsoe men een paert oft een coe coept of een ander dinc, penninc om penninc, ghef mij dit, ic gheve u dat. Es dat heilicheit: ghef mij, ic gheve u oft di?[1]) Alsoe hebbic selke liede ghehoert, die haer

1) De woorden „u oft" zullen wel van de afschrijver afkomstig zijn.

comenscap ieghen Gode te voren wilden maken ende verdinghen ieghen Gode, oft si en dienden Gode niet, en soude hijs hen niet loenen. Trouwen, dat sijn alle sotte liede. Die en dienen eyghelijc Gode niet, want die mensche eyghelijc meer doet om datter hem af comen ende ghescien sal, dan hijt doet oft werct ter eeren Gods. Dat werc en drijft Gode niet, mer het ontsprinct wt puere natueren, oft wt onser eyghender redenen na enegherande goetdunckelijcheit ons selfs. Aldus drijft ende iaecht ons natuerlike minne, liefde ende eyghen knechtelike vreese, die wi tot ons selven hebben om ons selven, ende
fol. 185c meynen te male ons selven ende en wetens niet, deen aldus dander alsoe, ende en gaen niet te gronde der dinc. Hier omme blijft ende es menich mensche bedroghen ende ongheleert vander waerheit, om dat wi Gode onse eyghene herte niet vrilijc en toeghen ongheveisdelijc, noch en ontdecken al bloet met vollen ghetrouwen voer sijn oeghen. Daer af comt ons alle gheestelike scade, dat wi Gode niet en betrouwen te gronde overmids sijn grondeloese wtvloyende milde ontfermherticheit. Deser liede es alte vele, die aldus hemelrike ieghen Gode coepen ende vercoepen willen, om dit oft om dat. Goeden coep willen sijt hebben, ende goeden coep oft om een cleyn ghewyn laten sijt varen. Dats die weder kerf van dien lieden. Nu laet deen voer dander slaen, ende voert cort merken VII manieren van lieden, die alle rennen ende loepen, ende met harer vroetheit Gode willen coepen oft hemelrike, elc in sijnre wisen; alse menich hoeft, alse menich wech; deen aldus dander alsoe, laulijc, ende wenen alle wel doen. — — — — — — — — — —

fol. 185c *Van menegherande lieden die Gode ende hemelrike weenen coepen met harer wisen.*

Dierste en weetic hoe ghevriën, die Gods nemmermeer te rechte en beliën, dat sijn alle die ghene die met ongherechten goede willen loepen, ende alsoe op Gode hemelrike wenen coepen, dat si maken groete cloesteren, gods huyse, stichten,

kerke, clusen, outare, provenden, groete iaerghetiden, ende oec daer toe cappelriën selen die zielen uter hellen vriën.

Dander sijn alle die ghene, dien groet goet van moeder, van vader es bleven, oft met gherechticheiden hebben sijt daer toe vercreghen; ende om dat si en hebben kint noch raet[1]), soe heeten ende bevelensi dat men dat groete overtulleghe goet sal deylen ende gheven na haer doot den armen, alsi cout sijn na haer live. Dat sijn vrecke, arme catijve! Als dese lieden den adem wt gheet, es die duvel wel ghereet. Mij twivelt ende wondert, al hier gheseit, wat menschen die alsoe tot in sijn inde leeft, ocht hi caritaten heeft.

Die derde sijn die ghene die vele bedevaert loepen, ende wide rennen van lande te lande om aflaet, nu hier, nu daer, ende vele popelen met lauwer herten uten lippen metten monde. Deze liede verhoert God selden tenegher stonde, die op dander side van ghewonten gheer[n]e sweeren, vloeken, parlamenten, vechten, scelden, lieghen. Dat sijn die ghene die hen selven
186a bedrieghen! Si roepen wel hoeghe met luider stemmen van buten: Here God, gheloeft ende gedanct moeti sijn van alle dies ghi ons verleent." Alsoe soudense oec vollec den duvel dancken, haddense sijns yet te bat, oft eenen quaden mensche, waer dat sake dat hi hen yet goets gave.

Die vierde sijn alderhande menichfuldeghe ghemeyne lieden, die gherne ten sermoene ende oec ter kerken loepen rennen ende goede liede lief hebben ende haers ghebeeds begheeren. Mer op dander side in contrariën van ghewoenten diewile in sonden sneven, vallen, ende alsoe opstaen weenen van tiden te tijden, met selken rouwe. Dese en moghen hen nemmermeer met eeren gheneeren noch ontdraghen voer doeghen Gods, want si leven altoes in twivelinghen van dootsunden. Ende alsi eens des iaers den pape te bichten comen, soe segghen si: „Here, ic hebbe gheloghen ende ghesworen; ic en weet niemeer, vraecht mij voert." Mer seker, soude mense ter galghen wert

1) Vervorming van „kind noch craet". (Zie Aant.).

liden [1]), si souden vinden te segghene, daer men hen hondert dusenteghen om ontliven soude! Ende dan seit die pape ter selver stont — ende es alsoe droncken als een hont — ende seit: „Absolvo te", dats in dietsche: ic ontbinde oft ic absolvere di. Ende dan seit die pape: „ioffrouwe, gaet thuus wert, sijt onververt; vallen ende opstaen es menschelijc." Mer het es oec duvelijc! Mer vaste volstaen, dats redelijc ende godlijc. Daer omme moeghen dat eyghelijc die ghene sijn, daer Cristus af
fol. 186*b* sprect in dewangelie: als die blinde den blinden leidt, soe vallense beide inden putte. — — — — — — — — — —

Opmerkingen over de taal van bovenstaande fragmenten.

Taal en spelling van deze teksten zijn slechts op die plaatsen voorzichtig „gerestaureerd", waar een foutieve lezing het juiste verstaan zou belemmeren. Op menige plaats komt een ongewone spelvorm of een zonderlinge toepassing van buigingsvormen hoogstwaarschijnlik voor rekening van de zestiende-eeuwsche afschrijver [2]), maar men bedenke dat Jan van Leeuwen een ongeleerde schrijver was, bij wie niet de regelmatige en verzorgde taalbehandeling van Ruusbroec te wachten is. Een normalisering van deze teksten naar de normen van Ruusbroec's taal zou evenzeer een onjuiste indruk geven van Jan van Leeuwen's taal.

In dit aanhangsel vindt men geen brede toelichting: ik beperkte mij tot enige opmerkingen, voornamelik uit lexikografies

1) In het Hs. is de *i* in *ie* veranderd.

2) Alleen de onderscheiding van ij en y is door mij genormaliseerd, temeer omdat mijn afschrift op dit punt niet duidelik was. Wat tussen vierkante haakjes staat is door mij ingevoegd. Sommige veranderingen, b.v. de invoeging van r in mee[r]der of de toevoeging van de in en[de], waren wellicht overbodig, en geschiedden voornamelik duidelikheidshalve. De mogelikheid bestaat ook dat mijn afschrift schrijffouten bevat, maar de kollatie met het handschrift, die ik anders stellig niet nagelaten zou hebben, werd door de oorlogstoestand onmogelik.

oogpunt. Woorden en uitdrukkingen die men in het *Middelnederlandsch Woordenboek* of het *Handwoordenboek* voldoende toegelicht vindt, ging ik dus stilzwijgend voorbij.

De taal van de Nederlandse mystieken uit de veertiende en vijftiende eeuw is nog niet grondig en in samenhang onderzocht. Gemakkelik is die taak niet, omdat vertrouwdheid met het gedachten- en gevoelsleven van de mystici een eerste vereiste is. Die taal had begrippen en gevoelens uit te drukken, waarvoor de taal van het dagelikse leven op verre na niet toereikend was. Aanpassing werd dus enerzijds gezocht aan het kerkelike Latijn, anderzijds bij oudere of gelijktijdige Duitse mystici. Op Eckart's invloed heb ik bij een vroegere gelegenheid al eens gewezen [1]). Tauler, Suso e. a. hebben in oorspronkelike en vertaalde teksten ook hun invloed doen gelden. Maar daarnaast mag de eigen taalschepping niet onderschat worden. In de Nederlanden zou men de ontwikkelingslijn moeten volgen van Hadewijch over Ruusbroec en zijn kring naar de Noord-Nederlandse devoten: Geert Grote, Hendrik Mande en zoveel minder bekende, waarbij ook rekening te houden is met de invloed van vijftiende-eeuws-Latijnse geschriften als die van Thomas a Kempis en Gerlach Petersen, temeer omdat die door gelijktijdige vertalers in de moedertaal overgebracht werden.

In die ontwikkelingslijn neemt Jan van Leeuwen een plaats in, die wij door de omvang van zijn werk nauwkeurig kunnen bepalen. Voor een groot deel beschikt hij over een reeds gevormde taal. In de *Rolie der woedegher minnen* voelen we zijn afhankelikheid van Hadewijch's terminologie; in de overige werken behoeven we slechts enkele bladzijden te lezen, om aan de taal Ruusbroec's discipel te herkennen. Leggen we het *Woordenboek* er naast, dan geeft dat ons de bevestiging: allerlei termen die uitsluitend bij Ruusbroec opgetekend zijn, b.v. *ansel*, *bekeersamheit*, *eernstachticheit*, *iersticheit*, *invlote*, *onghescapenheit*

1) Zie het aangehaalde artikel over *Meister Eckart en de Nederlandse mystiek*, blz. 8.

enz. vinden we bij Jan van Leeuwen terug. Maar ook in de neiging om nieuwe woorden te vormen sluit hij zich, soms met een zekere onmatigheid, bij de meester aan. Wanneer Ruusbroec spreekt van *onthogen*, dan zegt zijn leerling: „Want God is *onthogende*, *ontbreidende*, *ontdiepende* ende oec *ontwidende* alle ghescapene verstannissen" (Hs. 667, fol. 85b). Naast *alheit*, dat ook Ruusbroec kent [1]), vinden we bij hem: *godesheit*, *selfheit*, *sijnsheit*, *mijnsheit*, *haersheit* en *onsheit*. Met het praefix *in* vormt hij woorden, die tot nu toe niet opgetekend werden: *inbitter*, *inclaer*, *ingherecht*, *inscaerp*. Naast *grontoetmoedich* gaat hij woorden gebruiken als *grontgierich* en *grontonderworpen*, die in het Woordenboek ontbreken. Onder de suffixen heeft deze schrijver een voorkeur voor *-achtig*, blijkens de niet in het Woordenboek vermelde: *kintsachtich* (= kintschelijc), *inwoenachtich*, *diefachtich*, *dwaesachtich*, (var. *dwaelachtich*), *ra*(*e*)*s-achtich*. Dit behoeven niet alle individuele vormingen te zijn: het kan een toeval zijn, dat ze nog niet, of alleen in enigszins afwijkende vorm werden opgetekend. Dat geldt ook voor afleidingen als *nawandelinge* (*nawanderen* was bekend), *inhebbinge*, *moordech* (naast: *moordersch*), *eencrighelicheit* (naast: *eencregelheit*), *plompelijc*, *eenpaerlinghe* (naast: *eenpaerlike* [2]).

Neologismen daarentegen zijn waarschijnlik de volgende woorden: *beherten* (naast: *behertigen*), *doerwortelt*, *gevoelsamheit*, *letsamheit*, *onbelidere*, *onderknecht* (naar analogie van woorden als *onderclerc*, *ondercoc*, *ondermeester*), *overswonge* (vgl. het bijw. *overswenge*), *stuermoedicheit* (naast *stuerheit* uit Ruusbroec bekend), *vergeesten*, *verladenisse* van herten (vgl. *verlatenisse* en *verladinge*), *voersetticheiden*, *wedersoeken*, *wissel omme wederwissel*, *wederstrevelijc*.

Met een ongewone betekenis worden gebruikt: *binnenbliven* (in mystieke zin) *daerme* (= hart; vgl. *inadere*, dat dezelfde

1) Bij Ruusbroec vinden we ook: brootheit.

2) Onder de samenstellingen die in het Woordenboek nog niet opgetekend zijn, noteerde ik: *banvierte*, *brootbagaert*, *brootganc* (znw.), *hoensei*, *huusclappinghe*, *lijftochtgoet*, *penninc-preker*, *medetaveerne*, *rammelbeenderen*, *wandelgheselle*.

betekenisontwikkeling heeft), *ongemeen* (= niet gemeenschappelik, van voorwerpen gezegd), sijn sinnen *overmechtich* sijn.

Behalve de genoemde, grotendeels individuele taalvormingen, leveren deze teksten ook andere lexicografiese aanwinsten, woorden die in engere of ruimere kring tot de volkstaal behoord hebben. Opmerkelik is, dat daaronder verscheiden bastaardwoorden voorkomen, als: *electie*, *properetarijs* of *propitarijs* (die tegen recht op „proper", d. i. partikulier eigendom gesteld is), *labuer-werk* (een echt volks-eigen tautologie voor: zwaar werk), *pylgeren*, *corbelgeren*, *ceyseneren* (uitplunderen door boeten en belastingen), *deviëren*, die helsche *cauderone* (ketel, Fr. chaudron), *parlot* (zie Mnl. Wdb. i. v. *perlot* en *pellote*).

Verder noemen we het ww. *foben* (= bedriegen), waarvan alleen nog de afleiding *fobaert* opgetekend was, *conventier* (naast *conventer*, door het rijm gedekt), *afpleinen* (naast het bekende *afplanen*). Er zijn ook bijvormen die wellicht als jongere vormen voor rekening van de afschrijver komen: *seenten* naast het bekende *seenden*, *briër* (= *briedere*) en herhaaldelik *gedaetst* (éénmaal *gedaechst*), waar het Wdb. alleen *gedaets* (uit *gedades*) kent. Meermalen vindt men ook het bastaardwoord *simpelment* (= *simpelike*), dat in het Wdb. niet in een afzonderlik artikel behandeld wordt, maar éénmaal genoemd, uit de Roman van de Roos, in het artikel *simpelike*. Het woord *nachtridder*, tot nu toe alleen gevonden in de betekenis van boze geest, kent Jan van Leeuwen ook als synoniem van *nachtganger* en *nachtraven*.

Afzonderlike vermelding of bespreking verdienen nog de volgende woorden:

BERRENNEREN (blz. 247: Hs. berrēneren), als naam voor de „middelste inghelen." Zeer aannemelik lijkt mij Verdam's gissing, dat achter dit waarschijnlik verschreven woord het woord *barnaie* verscholen is. De schrijver kan dit ontleend hebben aan Hadewijch, die spreekt van „alle die barnaie des hemels" (*Proza*, ed. Vercoullie, blz. 190); vgl. Oud-fr. *barnage* = ridderschap.

BREKEN ende KNOUWEN haren sanc (blz. 180). Vergelijk over dit misbruik, voortkomend uit ijdelheid en zelfbehagen de Proza-Spiegel der Sonden, fol. 87b (ed. Verdam, II, blz. 224), en mijn *Mnl. legenden en exempelen*, blz. 166.

DUVELVOLEN. Het is bekend dat dit niet meer begrepen woord in de verbinding *ten duvelvolen varen* vaag begrepen werd als duivel of als hel. In het Deventer handschrift *Van vijf manieren broederliker minnen* blijkt de laatste opvatting uit de toevoeging: ten *eweliken* duvelvolen varen.

GESCMEYTICHT (blz. 128). Het Mnl. Wdb. vermeldt *gesmidich* en *gesmiede*; Kiliaen kent *ghesmijdigh.* Een vorm met *t* is nergens opgetekend. Moeten we hier denken aan de invloed van het Duits, waar naast *geschmeidig* ook *gesmeiszig* staat?

HAERMALE (blz. 162). Naast de in het *Mnl. Wbd.* IV, 968 vermelde samenstellingen *dumemael*, *vingermael* enz. voor een duim, een vinger lengte, vindt men in deze tekst: „een haer male groot."

KYER. In de *Rolie der woedigher minnen* hebben de afschrijvers, blijkens de varianten, geen raad geweten met een interjektie, waardoor ze aarzelen tusschen *kyer*, *kenne* en een enkele maal *ay*. De laatste is het duidelikst, en is te vergelijken met de bij Eckart veel voorkomende uitroep *eia*, die ook in de vertaling van Suso's *Horologium* telkens voorkomt. Toch schijnt een van de talrijker vormen *kyer* of *kenne* de oorspronkelike te zijn. *Kyer* zou als bijvorm van de uitroep *keren* verklaard kunnen worden, maar de oorsprong van *kenne* — als het geen verbastering is van het niet meer begrepen *kyer* — blijft mij duister.

CORBELGEREN (blz. 155) = belasting afpersen. In het Oudfrans, waar men dit woord allereerst zoekt, vond ik het niet

opgetekend. Bij Ducange vindt men *corbellagium* verklaard als: tributum quod ex mercatoribus, qui merces suas in *corbellis* deferunt, exigitur.

CROMMER (blz. 154). Dezelfde woordspeling komt, gelijk men in het Mnl. Wdb. na kan slaan, voor in *Doctr.* II, vs. 3425 en in de *Sassenspiegel.*

QUESTERER (blz. 268). Vgl. het proefschrift van Mej. Dr. E. Neurdenberg, *Van Nieuvont*, *Loosheit ende Praktike*, blz. 28 vlg. en het daar aangehaalde proefschrift van Dr. Eekhof: *De questierders van den aflaet in de Noordelijke Nederlanden.*

LAUWEREN (blz. 175). Blijkens de samenhang („Van vrinde te vrinde soe moet men elken lauweren na den seden des cloesters") moet dit woord betekenen: door geschenken of geld iemands gunst winnen. Het zou kunnen samenhangen met het M. E. Latijnse *laureare*, dat volgens Ducange de betekenis heeft van: *decorare*, *coronare.*

LUDICH (blz. 169). Van de mendicanten wordt gezegd: met den brootsac lopense van lande te lande, alsoe *luedeghe honde.* Het Mnl. Wdb. (IV, 874) kent van dit „in het Mnl. ongewone en in het Germ. zeldzame woord" slechts één plaats, bij Velthem, waar er de betekenis „brutaal, onbeschaamd" aan toegekend wordt. Jonckbloet's vermoeden dat dit hetzelfde woord zou zijn als het bij Kil. vermelde *luegh*, d. i. vraatzuchtig, gulzig, begerig, wordt daar niet waarschijnlik geacht. Mij dunkt dat de genoemde plaats bij Jan van Leeuwen, waar deze betekenis juist zo goed past, de waarschijnlikheid vergroot. Vermoedelik schuilt dit woord ook achter het onverklaarbare *ludicx* op blz. 245, maar in deze parallele vergelijking zou men dan ook een diernaam verwachten, b.v. *bare*, waarbij het rijm op *hare ende tare* bewaard blijft. *Hare* = (scherpe) wind zou als beeld van ongedurigheid desnoods passen, maar dat kan moeilik met *luedich* verbonden worden.

DERDE MANTELARE (blz. 179). Dit woord, in het Mnl. Wdb. nog niet opgenomen, wordt opgehelderd door Ducange, dat *mantellati* gelijkstelt met „fratres tertii alicujus ordinis."

OERSPRONGHEN. In het Mnl. Wdb. i. v. *orspringen* (V, 206) wordt vragenderwijze een denominatief órsprongen verondersteld, dat een verandering van *orspronct* in *orsprinct* overbodig zou maken. De eerste aanhaling bij het art. *orspringen* („dat alle wateren ... ierst oorsprongen uter welder zee ende vloeien weder toter zee") aan Jan van Leeuwen ontleend (vgl. Hs. 667, fol. 192[b]) versterkt deze veronderstelling, omdat *oorsprongen* daar zeer goed als tegenwoordige tijd opgevat kan worden. Een bevestiging brengt het deelwoord *orspronghende* op blz. 248.

RAFUSEN (blz. 182). Uit het verband blijkt de betekenis: het onderspit delven (synoniem: wt gheworpen werden). Verdam vermoedt samenhang met *refuus,* in de zin van afval, uitschot (*Mnl. Wdb.* VI, 1188).

RALEN (blz. 265). Vgl. *Mnl. Wdb.* op *rallen* en *rellen.* Als *ralen* niet uit *rallen* verschreven is, zou het een nog onbekende bijvorm zijn.

RIDDERKENS SPEEL (blz. 263). Dit spel, dat in de boetpredikatie tegen de vierte-brekers veroordeeld wordt, is in de tekst niet voldoende bepaald om er ons een denkbeeld van te geven. Alleen blijkt dat er geld bij te pas kwam. Over het breken van de „vierte" kan men raadplegen het Utrechtse proefschrift van Dr. P. W. J. van den Berg: *De viering van den Zondag en de feestdagen in Nederland vóór de Hervorming* (Amersfoort — 1914), waar dit traktaat op blz. 128 vlg. besproken wordt.

ZEENICH (blz. 143). Dit uitheemse woord („in zeeneghen vriwilleghen afkeer"), dat uit andere Nederlandse auteurs niet opgetekend werd, maakt het waarschijnlik dat Jan van Leeuwen

door persoonlike aanraking of door geschriften Duitse invloed onderging. Daaruit zou ook het voorkomen van een woord als *sweenre* te verklaren zijn.

SEENTEN (blz. 155). Het *Mnl. Wdb.* i. v. *seenden* vermeldt een plaats uit Ruusbroec, die men ter opheldering kan raadplegen.

CEYSENEREN (blz. 155), afleiding van *ceysenaer* = cijnsenaer. Vgl. *assisenere*, waarvan het Mnl. Wdb. één plaats vermeldt, en dat Kiliaan kent als *assysener*.

SWEENRE (blz. 256). Het Mnl. Wdb. (VII, 2525) vermeldt *swene*, zonder bewijsplaats uit het Mnl., als „slechts in het Nederrijnsch" voorkomende. De *Teuthonista* heeft nl. *swene*, *verkensherdde*; het Mnd. kent ook *swêner*, waarin de betekenis „zwijnenhoeder" zich door zogenaamde volksetymologie ontwikkeld heeft uit de oudere „jonge man, boerenknecht" (ags. *swān*, eng. *swain*). Eigenaardig is nu, dat dit Nederrijnse woord bij Jan van Leeuwen voor den dag komt in de vorm *sweenre*.

WEDERKERF (blz. 270): „Goeden coep willen sijt hebben, ende goeden coep oft om een cleyn ghewyn laten sijt varen. Dats die weder kerf van dien lieden." Verdam, die dit woord tot nu toe niet optekende, veronderstelt dat de betekenis is: tegenkerf, de kerf die met de kerf op de kerfstok van een ander moet overeenkomen.

WERBALLEN. Als naam van een spel komt dit woord voor bij de behandeling van de vierte-brekers. Het *Mnl. Handwoordenboek* geeft als betekenis van *werreballen* alleen: sollen met iemand.

Uit deze teksten tekenden wij nog de volgende uitdrukkingen aan: iemand iets *waenwijs waer maken* (blz. 175) met de betekenis: iemand misleiden. Verdam heeft indertijd gewezen op de eigenaardige uitdrukking *den waenicwaers maken* (*Tijdschr.* IX, 295), ontstaan uit *waers wanen* (vgl. *Tijdschr.* XIV, 36, 68).

Daarnaast staat *waendiwaers*, *waeniwaers* en *wanewaers*. Hier treffen we dus een nieuwe variant aan, ontstaan uit versmelting met *wijs maken*.

het gaet aen die bintriemen (Hs. Deventer, fol. 79), in de betekenis van: het is er treurig mee gesteld; *den sticke alte nauwe setten* (fol. 254[a]), in de zin van: de weg te eng afbakenen, het iemand te lastig maken; *averecht nemen* (fol. 252[a]) = opvatten; *kint noch raet hebben* (fol. 185[d]). Dit laatste zou door een afschrijversfout vervormd kunnen zijn uit *kint noch craet*, maar waarschijnliker lijkt mij een vervorming in de volksmond van het onbegrepen „craet", op dergelijke wijze als later uit die uitdrukking „kind noch kraai" ontstond.

Ten slotte vestigen we de aandacht op een viertal spreekwoorden uit Hs. 667: *Over den nedersten tuyne gheetmen gherne tierst* (fol. 50[a]); *Aen den tekene bekint men den man* (fol. 121[d]); *Alse menich hoeft, alse menich wech* (fol. 185[c]); *Die mensche rijt herde sachte, die daer op eens anders hals sit* (fol. 220).

Utrecht. C. G. N. DE VOOYS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

60. WALEWEIN 833.

Na den strijd met het serpent komt Walewein aan het kasteel van koning Wonder, dien hij met zijn zoon aan het schaakspel vindt. Beiden ontvangen hem vriendelijk en voeren hem het kasteel binnen. Walewein had die vriendelijke ontvangst wel noodig, want

Hi adde van sanderdaghes noene
Gheweset in herde groter pine,
Dats sinen wapinen wel anschine,
Die so ghescuert sijn ende ghetrect.
Hi scaemde hem dat menne sach ondect.
Sijn sone leddene harentare:
Die coninc Wonder werts gheware
Ende riep twe cnapen dat si quamen
Ende den here Waleweyne namen
Ende leedden in ere kemenade.

Wij vragen ons af, hoe Walewein daar ineens ontkleed was, en waarom de zoon des konings hem hier en daar heenbracht. Volgens den tekst heeft ook de koning het vreemd gevonden en daarom Walewein uit de handen van zijn zoon bevrijd en aan twee dienaren gegeven. Toch blijft zoowel de naaktheid van Walewein als de dwaasheid van den koningszoon onverklaard. Men leze dus

Hi scaemde hem dat men sach ondect
Sijn scone lede harentare.

„Hij schaamde zich, omdat zijn wapenrusting zoo gescheurd was, dat men er hier en daar het lichaam doorheen zag". Daarop past zeer goed, dat de koning, dit ziende, twee dienaren opdroeg Walewein te baden en naar het wonderbed te brengen, terwijl intusschen zijne wapenrusting hersteld werd.

P. LEENDERTZ Jr.

ETYMOLOGISCHE AANTEEKENINGEN [1].

KNEUZEN. Met gramm. Wechsel dre. *kneuren* (Dre. Volksalm. 1848).

Gron. KNIJLEN (Molema) ‘door wrijven of drukken in stukjes breken, verkruimelen’ < **kniolan*, abl. met hd. *knüllen*, *knollen* (en met hun grondwoord *knolle*) ‘slaan’, maar ook ‘in vouwen drukken’ en ‘in grumos conterere’ en ‘friare’.

KNIJPEN. Vgl. voor de slotcons., behalve mnl. *cnijf* enz., *beknibbelen*, gron. (Molema) *knibbel* ‘heel klein stukje’, (sa.) ofri. *knibbel*, *gnibbel* ‘id’; Molema *kniefeltoond*, *kniffeltoond* (loopen) ‘met de teenen naar binnen gekeerd’, ofri. *knifeltônd*, *-tônd*, *-tônig* ‘mit zusammenge*kniffenen* u. einwärts gekrümmten Zehen’.

KNOBBEL. Ook nwfri., met de bet. ‘knobbel; stomp van een hand of voet’, Zwhoek *knobbe* ‘knobbel’. Gallée (Driem. Bl. 4, 30) *knobbe* f. ‘dikte, uitwas aan een boom’. Molema *knōbbig* (*ō* is *ò*) ‘knobbelig’.

KNOEDEL (en KNOEIEN). Ts. 32, 171 is gewezen op *knoedel* (en *knoeien*) met *oe* < *ô*; z. dit bij Molema = ‘kort, gedrongen persoon, vooral van vrouwen’, ‘balletje van meel en siroop, van zeer onregelmatigen vorm’; ald. *knoedelen* ‘fommelen, frommelen, onordelijk samenvouwen, samendrukken’. — Voor de N W Veluwe geeft Van Schothorst naast elkander *knō·ȷən* (vgl. *bō·ȷ* ‘bode’) en *knūȷən* (vgl. *ārəmūȷ* ‘armoede’) ‘knoeien, morsen’. Gron. *knooien* en *knoeien*, *knoien* zijn locaal gescheiden; ze hebben behalve de door Molema opgegeven bet. ook die van ndl. ‘knoeien’.

KNOFFELEN. Hierbij nwfri. *knobje* ‘knotten, inkorten’ (in de vrb. van Fri. Wb. vleugels en nagels; vgl. dus hd. *stutzen* bij *stoszen*), ‘knuffelen: drukken, pakken’; met *g*: *gnobje* ‘(bij

---

1) Vervolg van blz. 217—233.

voortduring) kleinigheden ontvreemden' [ook 'knoeien' is 'onhandig' en 'oneerlijk te werk gaan'], *gnobsk* 'kort afgerond' (in 't vrb. van aal; als 't ware 'gestutzt'). Westerkw. *knóbben* v. paarden: 'zich zelf of een ander dier een weinig bijten tegen jeukte of tot tijdverdrijf'. Hiervoor in Geldl. *nòppen*; vgl. voor den wisselenden Anl. *knagen* en *knijpen*. In dit geval is de besproken familie vermengd met die van *nopen*; z. i. v.

Knoop. Ozwe. *knǿper*. Abl. zwe. *knåpa* 'knutselen', blijkens dalekarl. *knupå*, ngutn. *knupla* (Noreen, Svenska Etymologier 46). Bij ohd. *knupfen*, nhd. *knüfpen*, mnd. *knuppen* (*u* zeker geumlautet), stad-gron. *knuppen*, vw. *knuppe* 'knoop in een touw en dgl.'; geminatie ook in ozwe. *knopper* 'knoop'. Znw. *knup*, ww. *knuppe* geeft men mij ook op als Haagsch. Vgl. mnl. (Deventer 1491) *knuppeldoecksken* naast *knoppeldoekgen* 'dichtgeknoopt doekje om iets in te bergen'. Mnl. *cnoppen*, *cnuppen*; ook het laatste heeft eens de bet. 'van knoppen voorzien', misschien door verwarring, daar de andere bet. er aan had gewend, beide ww. gelijk te stellen.

Knutselen. Is misschien met ohd. *chnoto* enz. te verbinden; vgl. boven onder *knoop* zwe. *knåpa*. De wortel *knu-* (z. Fr.-V. W. *knok*, *knop*) geeft samenwinding te kennen; daarbij nog *kneuteren* (Ts. 32, 317) en Molema *knutern* 'knutselen, klein timmerwerk uit tijdverdrijf vervaardigen'; voor *u* z. Ts. 32, 10 en 11, waaraan dit vrb. kan zijn toe te voegen; het kan echter ook berusten op een ww. beantw. aan on. *knýta* 'knoopen'. Hierbij Wangeroog *knetteldauk*, 'ein Teil der weiblichen Kopfbedeckung, eine Kopfbinde'; vgl. mnl. **knuppeldoek* in 't vorig art.

Knutterig. Hierbij gron. 18e E. (bij Van Halsema) *kneuter* 'tamelijk wel'.

Koe. In Fr.-V. W. wordt veronderstellenderwijs gron. *kui* uit *kû* afgeleid; phonetisch onmogelijk. De bet. van *kui* is in 't gron. zooals elders 'vrouwelijk kalf'. Ik zou onderstellen, dat het verklw. **keuke* (thans, met de in 't gron. regelmatig tot stand gekomen aansluiting aan 't grondw., *kouke* 'koetje', maar

natuurlijk *kuike* 'vr. kalfje') tot **keu* (phon. $\bar{\bar{o}}$) heeft geleid en dat dit is gediphthongeerd; maar daarbij komt meer ter sprake dan hier behandeld kan worden. — Vgl. nog ozwe. *kō*.

Koek. Ozwe. (naast *kaka* 'koek') *kōka* 'Scholle', in bet. aansluitend bij het reeds door Fr.-V. W. vermelde nrw. dial. *kôk* 'aardkluit'.

Koekeloeren. Zeer twijfelachtig is oorspr. samenhang met *kokerol* 'cochlea': denkelijk heeft eerst Kil. of zuidndl. volksetymologie dit met ons woord verbonden. *Koekeloeren* toch laat zich verklaren zooals het sinds lang verklaard is: als koppeling van twee ww. Zoo iets is mogelijk bij ww. die òf syn. zijn òf werkingen noemen welke dikwijls samengaan, zooals in *hoesteproesten* (dat opgang maakte door klankherhaling, en daarom in 't NO, wegens ongelijk vocalisme der ww., ontbreekt), zooals *ruilebuiten* (niet in 't NO, om dezelfde reden; daarvoor bij Molema *kuutjebuten*), *hossebossen*, gron. *rallemallen* (z. Mo.) (ndl. *rallen* naast *rellen* 'babbelen, snappen', fri. *râlje* 'rellen, babbelen'). Dat ons ww. in alle tongvallen *oe* in 't eerste lid heeft, verklaart men het best uit „Angleichung" aan het tweede. *Koeken*, z. ben.

Dial. koeken 'kijken' kan vermenging zijn van *kîken* en *loeken*; vgl. ndd. *kucken* uit *kîken* en een representant van hd. *gucken*?

Mnl. coerhuus. Deventer nog (Draaijer) *kûrhūs* 'een wachttoren, later koffiehuis'.

Kof. Bij Molema vindt men *kōffen* (met *ó*) en *kobben* (denkelijk eveneens met *ó*) als een soort van handschoenen vermeld; als verdere verwanten heeft hij *kubbe* 'voorwerp van gevlochten teenen, waarin de bot voorloopig wordt bewaard' (vgl. ndl. *kub*(*be*)) en Westerwoldsch *kove* 'schaaphok'. Fr.-V. W. neemt met grond 'holle ruimte' als oorspr. bet. aan; hierbij dre. *kuve* 'balie, melkton, houten of koperen melkvat' (Dr. Volksalm. 1839), 'tweeoorige kuip of tobbe ter bewaring van melk' (Dr. Va. 1846).

Kol. Voor de oorspr. bet. 'bezemsteel' pleit vooral *op* kol rijden; z. Coster, T. de Boer 5. *Kolrijer* als m. naast *kol* (z.

Bat. Arc. ed. 1729, p. 43, 65, 68) zal licht anders dan oorspr. zijn opgevat sedert *kol* 'striga' beteekende; daarnaast echter nog *kolrijster* (ib. 74).

Koon. On. *kaun* ook reeds 'wang'. Uit het voorkomen in het Zaansch en sa. oostfri. zou men misschien besluiten dat het holl. woord bepaaldelijk noordh. was; men hoort het evenwel ook op IJselmonde (zegt mij een Barendrechter). Leiden *een dikke koon* 'een (ziekelijk, pijnlijk) gezwollen wang, een „dikke wang"' (mededeeling van Dr. A. Beets).

Kraag. Reeds meng. 14e E *crawe*, daarnaast 15e *craw*, 16e *crage*; < ags. **craga* of < later on. *krage* (de. *krave*). Molema *kroagbonk* 'sleutelbeen'.

Kraan. Het ags. heeft *cornoc* naast *cranoc*. On. *trane* m. ouder dan *trana* f.

Dial. krang (z. Nl. Wb.) schijnt een oorspr. *i*- of *u*- st.; Bergsma heeft, naast *krang*(*e*) (Hooghalen, Hoogeveen, Ruinen, Meppel), *krenge* (Dwingeloo, Havelte, Smilde).

Krat. Vgl., behalve Ts. 28, 227, Gallée (Driem. Bl. 4, 31) *krat* n. „het bret achter op den boerenwagen, ook een vlechtwerk om iets af te sluiten."

Kribben. Nwfri. *kribje* 'kribben', *krib* 'kribbekat, kribbige vrouw of maagd'; *kribelje* 'krevelen, jeuken, kittelen', 'kriebelen, slecht schrijven' (vgl. voor deze bet. Nl. Wb. *kribbelen* en *krabbelen*). — Vóór Fr.-V. W.'s opvatting van *kreauwe* als jonger dan *kreauwelje* pleit o. a. *knikke* 'knikkeren'.

Krieken. Men mag, zooals o. a. Franck doet, uitgaan van de bet. 'een krakend geluid geven' (klanknabootsend); dan werd vermoedelijk door *krieken* naast *kraken* uitgelokt dat *grieken* naast *graken* kwam. Vgl. nog Das Getöse des Sonnenaufgangs, Anzfda. 35, 298.

Krijgen. Met gramm. W. ozwe. *krīa* 'sich bemühen, krieg führen' [1]).

1) Doordat deze aant. op den wensch der Redactie eenigszins anders zijn ingericht dan aanvankelijk, is het woord ter inleiding vervallen; daarom wil ik hier

Krop. Ook hier een vorm met enkele cons.: on. *krof* n. ‘krop’.

Krot. De familie moet, naar haar verbreiding te oordeelen, wel vrij oud zijn; z. o. a. Nl. Wb. *kreute* en Molema id.; Westerkwartier *kreut* ‘klein persoontje, klein ding’. Beets voegt hierbij Betuwe *kroet* (collect.) ‘afgevallen fruit, klein fruit’; Kennemerl. *krotje* ‘kleine appel, enz.’ Daarom zijn verwant te achten scand. woorden die ‘iets kleins’ en vd. ook ‘afval’ beteekenen: noorsch dial. *krota* ‘brok, overblijfsel’, abl. zwe. dial. *krate* ‘iets kleins, afval’ e. a.; z. Falk-Torp *krat*, ook voor *tt* naast *t*.

Kruipen *enz.* Met zwe. *kryp*, de *kryb* ‘insect, kruipend dier, worm’ is in bet. te vgl. gron. *króp*, mv. phonetisch *króṃ*, dus < **króbbe*, naar ’t mij voorkomt hetzelfde diertje als volgens Ten Doornkaat Koolman op Borkum *krubbe* heet; hij geeft op ‘Mauerassel, Kellerwurm’ (dus èn Oniscus murarius èn O. scaber?). Fri. Wb. *krob(be)* „algemeene naam van verschillende soorten von schild- of halfvleugelige insecten.” De zoölogische identificeering moet ik aan anderen overlaten.

Kruk. Noreen Aschw. Gr. vergelijkt oijsl. *krákr* ‘haak’; ozwe. *krøkia* (en *krykkia*) ‘kruk’ bij ozwe. *krōker* ‘iets kroms’; oijsl. zw. *krake* ‘boom met afgehouwen takken’.

Krul. „Vocalentgleisung” ook in nwfri. *krâl* naast *krol* (met *ó*), ‘krul, kronkeling’, *krâlje* naast *krolje* ‘krullen, kronkelen als een worm, aal of slang’.

Kuil (vischnet). In aansluiting bij on. *kodde* wijst op een bet. ‘kussen’ het bij Molema als Ommelandsch opgeteekend *kudels* ‘kussentjes van vet of door opgezetheid op de handen of onder de oogleden’.

Kuim adj. wordt vermeld Mnl. Wb. *cume*; hierbij dre. *kuum* ‘teeder, ziekelijk’ (Dr. Volksalm. 1839).

Kweesten (z. Nl. Wb.). Het woord was niet tot zoo eng gebied beperkt: dre. (Dr. Volksalm. 1840) *kweesten* ‘vrijen’.

aanstippen dat deze en sommige andere opmerkingen natuurlijk geen aanspraak maken op oorspronkelijkheid, maar dat ik meermalen op iets wijs alleen opdat het te onzent de aandacht niet misschien zou ontgaan.

Kwelder. Ook Wangeroog: Fri. Arch. „Dait quéller nennen die Insulaner die Pflanzen, welche auszerhalb der Dünen und am festen Lande auszerhalb des Deichs am Ufer wachsen, pld. [= ndd.]: quénnel, *kakile maritima.*" Dat de toepassing van het woord op de plant — collectief en individueel — de oorspr. zou zijn, daartegen spreekt eenigszins bij Gallée *kwelderland* 'land dat onderloopt door het doorslaan van den dijk' — in de Graafschap natuurlijk niet met kweldergras bewassen.

Kwinkslag zal wel als 'vlugge slag, vlugge zet' behooren bij mnl. *quinken* 'zich snel bewegen, flikkeren', Wangeroogsch *quink* 'blinzeln' en Saterlandsch *quinkje*, *quinkogje* 'mit den Augen zwinkern'.

Os. *kwinta *of dgl.* Daar voor mnl. *conte* enz. de grondbet. 'gat' waarschijnlijk is, mag men het houden voor door Ablaut verbonden met *kwint* bij Molema 'kleine, bekrompene, ellendige woning, een krot', en met het in de stad Gron. gebruikelijk *olle kwinde* 'oud, vervallen huis' (ald. b. v. *kande* 'kant' < *kante*); voor de bet. vgl. men *gat* toegepast op een ellendige woonplaats. [Van eng. *queint*, bei. *quinze* zal ik de semantische bezwaren te minder bespreken omdat ik de woorden niet verder kan nagaan; bij Wright ontbreekt het eerste, het tweede is geen normaal woord en staat in het register van Schmeller² met ?]

Laai. Nwfri. *lôge* 'vlam', ook: *yn ljochte lôge*; *lôgje* 'vlammen, met een groote vlam branden'; verouderd *leach*, *leage*. Abl. Wangeroog *dait holt luget*, van kienhout, dat onder 't uitvloeien van hars met een donkere vlam brandt. Verder wa. *leiTH* of *leid* 'bliksemen', *'t leiTHert* 'het bliksemt', *hittîleiTH* pl. 'het weerlichten', *leidslag* m. 'bliksem'. Saterland *leie* 'bliksemen' heeft dus waarschijnlijk syncope (vgl. b.v. *rē̊ər* < *hrîther* 'rund'). Of het ofri. hier *g* gesyncopeerd heeft (zooals b.v. in *lêist* 'laagst') is kwalijk uit te maken. Cad. Müller *layde*, *-n* 'bliksem, -en'. Vgl. nog Kil. *lochene* Fris. 'flamma, flammula', *loechene* vet. Sicamb. 'flamma'; verder (sa.) ofri. *löchem* 'Lohe, Flamme, Flämmchen' en *lochem* (met *ò*; ook ww. *-en*) bij Molema; in het stad-gron. is (*de*) *lòchem* 'stinkende walm', b.v. van

brandend leer, van olie die op de kachel morst, van akelige pleelucht. In Egmond a/Z *de lamp looft* 'walmt, pijlt' (mededeeling van A. Beets).

Laten. Hierbij (NED) ouder en dial. eng. *lease*, *leaze* 'weide' < ags. *lǽs* f. < *lǽswâ*; oorspr. n. *lǽs*, g. d. a. *lǽswe* (vw. eng. *leasow*: ags. pl. *lǽswe* 'id.'), *lǽse*; waarsch. etym. identisch met het tweede lid van *blód(es)lǽs* f., g. *-lǽs(w)e* 'aderlating' [n. s. *blódlǽswu* analogie] < gm. **lǽswâ* < igm. **lêd-twâ* of *-swâ*; dus *lǽs* oorspr. 'land 'let alone', not tilled'.

Lebbe. De bet. 'venenum' is niet slechts eigen aan den wortel met *u* (z. Fr.-V.W. *lebbe* l. zin), maar ook aan dien met *i* en *a*: oijsl. *lif*, ozwe. *lif*: *læf* 'toovermiddel'; z. Noreen, Aschw. Gr. § 172.

Leek IV in Nl. Wb. Bij Ts. 32, 318 is te voegen uit Bergsma's Wb.85 ben. het appell. *leek* 'stroompje' (Beilen, Halen).

Lens. Eigenaardig is nog nwfri. *lins* 'ledige tijd', *ontlinzgje* 'ontlasten, rust krijgen', *men is hast net ontlizge* 'men heeft haast geen verpoozing, rust, verademing'.

Wangeroog lets 'lepel' zal wel evenzoo bij *lekken*, *likken* behooren als *lepel* bij *leppen*.

Leut(e) is ook sa. en fri. Draaijer zegt: *löte* en *lötig* als vla. Het Fri. Wb. legt *liette* uit als ''leute', vroolijkheid, vermaak', en geeft op uit G. Japicx I, 2 *O, derten liette!* 'dartele uitgelatenheid' (slechts bij hem?). Dit wijst op **liota-* naast **luti-*; voor *tt* vgl. b.v. G. J. *stiette* 'stooten'; Fri. Wb. *stjitte*, *to mjitte* 'te gemoet', *miette* 'meten'; Kloosterman *stjeᶦttə*, *ontmiette*. Bedenkt men dat in de familie van *pret* de bet. 'list, streek' en 'pret' zijn vereenigd, dan kan men de bet. van *leute* ontstaan achten uit 'bedriegelijke streek' (met wijziging in gunstigen zin als *guit*, *schalk* e. a.), en dus het woord verbinden met got. *lutôn* 'bedriegen' enz.

Leven. Dat deze bet. ontstaat uit 'overblijven' is eenerzijds parallel met den overgang van *blijven* van de bet. 'achterblijven' tot 'omkomen', anderzijds met on. *nara* 'leven' < 'weeromkomen', vgl. *genezen*.

Lidmaat. Deze samenst. is minder vreemd, wanneer men

aanneemt dat ze is ontstaan in uitdr. als *lange*, *korte lidmaten* (ledematen) hebben.

Lied. Hierbij ablautend on. *lúþr* 'hoorn' (blaasinstrument).

Mnl. lieke 'bloedzuiger'. NED acht het op grond van ags. *lyce*, waaraan het *ý* toekent, van vroeg me. *liche* en van mnl. *lieke* waarschijnlijk, dat eerst volksetymologie den naam van het dier met dien van den geneesheer in verband heeft gebracht. Dit is aannemelijk; de mnl. *ie* aan fri. of mfra. invloed toe te schrijven is een noodbehulp. Wij komen er nu toe, verband te zoeken met *lûkan* 'trekken'. Hoe goed de bet. past, bewijst dadelijk het eerste vrb. in het Mnl. Wb.: „Lieken trecken vele meer dan ventosen (koppen)...". De *ie* beantw. dan aan *io*; vgl. ohd. (Braune § 384 A. 1) *liochan* 'vellere, reissen, zupfen', opperd. *arliuhhan* 'evellere', ptc. *zilohhan*. [De vocaaltrap is dus dezelfde als in het bov. behandelde *leek*; mnl. *leke* berust echter hierop, dat het hs. meermalen *e* voor *ie* heeft, volgens Ts 2, 199 noot 3.] Daar *lieke* slechts in 't mv. is aangetroffen, kan men het houden voor zw. m. of voor zw. of st. f.; ags. *lǽce*, Kentsch *lýce* is st. m. [wvla. *lijklake* f. — mv. *lijkelaken* heeft De Bo in een citaat uit zijn eigen tijd —, *lijklaken* m. en f., dus 'medicus' en '-ca'; *-en* uitgang van den pl., dien men als sing. opvatte? vgl. o. a. mnl. en ouder nnl. *dingen* als sing. Sievers § 154 A. ziet in *lýce* „umgekehrte Schreibung"; intusschen geeft — wat toeval kan zijn — NED *ý* niet bij de bet. 'dokter'. Sterker spreekt *liche* (a° 1275); vgl. b.v. *flizen* 'vliegen' (terwijl 'dokter' in dien tijd wel *leche*, *lache*, *læche*, *liache* is, maar niet *liche*). Dit wijst op een *ja* -st., hetzij op ouder ws. *líece* (dat ook *lýce* gespeld kon worden), *líoce* (Uml. v. *éo* < *eu*), hetzij op *lúce* (Uml. v. *ú*). De mnl. vorm onderstelt voor 't naast *a*- of *ô*-st.; *lieke* kan echter zijn als *liede* naast *lude*, in welk geval *u* toevallig ontbreekt. Kil. *lijcklaecke*, De Bo *lijklake* f. en *lijklaken* m. en f. behooren tot de verduidelijkende samenst. (Beets wijst mij nog op St. Truien *mieremet* 'mier', geslachtsnaam *Mieremet*) [1]); *ij* zal wel een ontw.

1) 't Daghet i. d. O. XXII. 1906. 132. — Loonsch *moemet*.

zijn als in vla. *kijte* 'kuit'. Kil. geeft als vla. *locke* (en *locken* 'zuigen'; vgl. De Bo *lokken* 'al zuigende drinken' [antw. *lokken* 'dooien door de zonnestralen': *het lokt* d. i. 'het maakt vochtig' < *'het zuigt'?]; vocaaltrap als ohd. *kluppa* 'tang' bij *klioban* (geen Uml. blijkens mhd. *kluppe* 'zange, zwangholz; abgespaltenes stück').

Mnl. LOEKEN. Daar de *k* terugkeert in het os., het fri. en het ags., is ze voor oorspr. te houden; terwijl Kluge zegt: „ahd. *luogên* eigtl. 'aus dem Versteck spähen' gehört wohl zu ahd. mhd. *luoc(g)* 'Versteck, Lauerhöhle des Wildes', komt men op het vermoeden, dat oorspr. **luokên* zich heeft gewijzigd doordat men het met genoemd subst. in verband bracht. Dat in het nwfri. *k* verdubbeld en geassibileerd werd vóór secundaire *i* der *ô*- verba, en dat dan door generaliseering ww. met *tsj* en met *k* naast elkander ontstonden, is voor ww. met *a* vóór *k* aangetoond door Van Helten, PBB 19; hetzelfde heeft plaats gehad in verba op *-ŏk-* blijkens Fri. Wb. *koaits(j)e*, *kôkje* 'koken'. In ons ww. is vóór geminata de voc. verkort, vd. *loaitsje* en *lôkje*; de oorspr. vóór de vormen met enkele cons. behoorende lange voc. toont zich nog in het zwak prt. *loeke* (naast *lôke*; *ô* ontstond uit gerekte *ŏ*, terwijl oorspr. *ô* tot *oe* werd). Wangeroogsch *lauk*; in 't wa. en saterl. is **bilôk-*, met syncope der *i*, met *zien* tot één paradigma versmolten (hoofdvormen: wa. *sjô*, *blauket*, *blauket*, -stl. *s₍ᵢ₎ô*, *sag*, *blôked*). Gelijke sync. in *blawken* 'sehen' bij Cad. Müller. [Oudbeierlandsch *blōkə* 'den oogst, het gewas opnemen', vooral in *tiend* — 'het koren gaan bezichtigen of gaan schatten, ten einde bij de tiendverkoopingen te kunnen bieden' (*ō* < *ŏ*), Bommelerwaardsch *tiendblokkə* 'tienden aanwijzen' zal intusschen wel, zooals Beets mij aan de hand geeft, ontstaan zijn uit *tiendblok*; z. Nl. Wb. II 2910.] Misschien hierbij *(ge)leuk* 'schouw' (Nl. Wd. *leuk II*); niet noodzakelijk < **luki*, maar misschien < **loki*, met analogische *o* naar 't ww. — Daar de bet. 'kijken [naar]' verklaarbaar is uit 'letten op', 'zich bekommeren om', kan men in gm. *lôk-* denzelfden wortel aannemen als in de bekende familie gr. *κλέγω*, lat. *neg-lego* enz.

Log. Het bij Franck te vinden vermoeden dat verwantschap bestaat met eng. *lag* 'slap, traag' wordt versterkt doordat dit woord niet geïsoleerd staat. Eng. *to lag* sinds 1530 (*lag*(*ge*) 'achterblijven', soms tr. 'doen a., vermoeien' (het ald. uit Kalkar opgegeven mde. *lagge* vind ik niet als 'langzaam gaan', wel als 'onduidelijk praten als een klein kind'); eng. *log*, 14—16 E *logge* 'groot blok hout', enz., 16 E *lug* „something heavy and clumsy; in quot. applied to a massive bow"; dit wordt in NED reeds vgl. met ndd. *lug*, ndl. *log*.

Lokken *enz.* In Noordhorn is *loekooren* (hoofdtoon op eerste syll.), verder westelijk *luukooren* 'luisteren' (in bepaalde toepassingen). Molema heeft *loekhals* (Middag, d. i. gem. Hoogkerk, Aduard, Ezinge) schimpwoord voor een paard.

Loof, lof. Daar verkorting niet te motiveeren is en daar men gm. **luftu-*, **lufta-* 'dak van schors', vd. 'lucht' „ansetzt", is voor *lof* dezelfde *u*-trap aan te nemen als in czech. *lupen* 'blad' enz. Vgl. nog wfri. *leaf* 'dun metalen plaatje of blad', 'dun blad papier', 'luns', *leaven* 'loovers, de lange bladeren van koren, riet, enz.', *leavich* 'met loover, looverrijk (alleen van grasachtige planten)', doch *lof* 'loof, gebladerte, inz. aardappelloof'. Naar het fri. en het holl. spraakgebruik te oordeelen schijnt **lufam* niet in de eerste plaats boomloof bedoeld te hebben. Van Schothorst heeft in de woordenlijst een vrb. van aardappels; § 259: „Deze verkorting komt slechts eens voor en wel in *lof* loof, groen, dat in elk geval *lō·f* zou moeten luiden, onverschillig of het woord op germ. *laubo,* dan wel op germ. **lubo* teruggaat." Gm. **lof* ligt voor de hand.

Look. Abl. ozwe. *lok*, *luk* 'gras'.

Loom. [*Sloom* zal wel niet met dit woord verwant zijn; eer met *sluimeren*, mnl. *slumen*, mnd. *slomen*, enz.]. Ook nwfri.: bij Gijsb. Jap. *loam*, nu *loom*, Ureterp *loem*. Daar *oa*, *oo* op ǒ wijst, is die voc. ook toe te kennen aan Zaansch *lom* 'loom, stram'. Het eenvoudigst is, een oorspr. paradigma **lom*, **lomes* aan te nemen, waarbij vooral de pl. invloed zal hebben gehad; vgl. gron. *hool* 'hol' subst. Mag men aan Ureterp *loem* gewicht

hechten, dan is het vocalisme voorshands raadselachtig (< **lūm*?). Helgoland *lōam* ʿschön weich anzufühlenʾ wijst op **laum*, ʿslapʾ, en hieruit kan dus ndl. *loom* ook worden afgeleid. In elk geval is een wgm. vorm met *ŭ* en een met *au*, mogelijk een met *û* aan te nemen.

Loopen. Boisacq brengt *κάλπη* ʿdrafʾ *κϝαλπᾱ* < **qu̯l̥pā* met *loopen*, en wat den vocaaltrap betreft met mhd. ptc. *geloffen*, in verband. Ook hier weer is moeilijk te beslissen of een later optredende vorm (immers als ohd. is slechts *giloufan* overgeleverd) berust op jongere van den regel afwijkende klankontwikkeling, of reeds vroeger bestond zonder in onze bronnen voor te komen. Nwfri. *ljeappe* ʿspringen met een polsʾ, *ljeap* ʿsprong (met een p.) over een sloot of grachtʾ, *ljeap* (met bijvormen) ʿkievitʾ. Cad. Müller *lepp* ʿKiefiethʾ. Vgl. nog ozwe. *loppa*, de. *loppe* ʿvlooʾ.

Gron. lórt (mv. *-tn̥*, bnw. en bw. *-təχ*). Molema heeft de door Wester gegeven omschrijving ʿeen bot en onhandzaam menschʾ vervangen door „zooveel als: bengel, slungel; een bot, o. m."; de voorvoeging is m. i. slechts bestemd om het aequivalent in één woord te geven. De bet. doet mij het woord verbinden met Teuth. *loyrts*, *lurts*, *luers* ʿlinkerʾ, waarvan de *s* te beoordeelen is als in *lyncks* enz. (liever dan met (sa.) ofri. *lŭrd*, *-t* ʿdrek, waardeloos tuigʾ, ʿkerel, wijf van niksʾ; dit behoeft niet met het homoniem ʿoude lappen, enz.ʾ identisch te zijn, in welke bet. elders geen *-d* of *-t* staat, z. Fr.-V. W. *lor*). Het Mnl. Wb. i. v. *loorts* wijst op verdere verwanten, waarvan de naaste zijn Nederrijnsch *lorz*, *lurz* en mhd. *lërz*.

Losbandig. Dre. (Dr. Volksalm. 1847) behalve in de gewone bet. ook letterl.: van koeien die losloopen, van paarden die niet ingespannen zijn; verder (D. V. 1848) ʿeenloopendʾ (b.v. — *gaan* ʿzonder gezelschapʾ en ʿongehuwdʾ).

Mnl. luchten ʿopheffenʾ. Hierbij nog wang. *left* (Fri. Arch. met *ä* gespeld, maar vgl. *fâl* ʿfüllenʾ, *kâsing* ʿKissenʾ, *fâst* ʿFaustʾ e. a.).

Lui. Helgoland *lúi* wijst, daar het ndd. woord deze diphthong

niet schijnt te hebben, in verband met *búi* 'bui' op overneming uit onze taal, al is *úi* phonetisch = hd. *ui*.

LUIM. 't Ww. *loenen* ook gron.; z. Molema, ook onder *loens*(*k*). Wangeroog *lûn* „wenn jemand einem andern grollt und gar nicht mit ihm spricht." Nwfri. *lunsk* 'op geheime wijs'. Terwijl dit in bet. aansluit bij on. *leyna* enz., komt nwfri. *lúmsk* 'slinksch, listig', daarin overeen met on. *lymskr*.

Delden LULLE vr. 'speeksel' (Driem. Bl. 13, 10), *lullen* 'het sp. laten loopen', vd. *lulzak* 'waterzak eener ouderwetsche pijp' naast *lullen* 'leuteren' is als Soest (in Westfalen) *lüln* 'kwijlen'.

MAAIEN. Saterl. *mɛ̨ôe*. — Dial. *mat* enz. kunnen de *t* ontleend hebben aan *zwad*, phonetisch -*t*. Ook maakt de verre verbreiding bij zulk een boerenterm ontleening minder waarschijnlijk.

MADE. Mnd. *maddik*, *meddik*, *moddik* 'regenworm'. Meng. *maðek* kan dan ook inheemsch zijn, als is *mawk* (nog dial.) adaptatie van 't on. Verder me. ne. *maddock*. Ook mnd. *a* en *o* wijzen op een suffixvorm met *u*, *e* op een met *i*. Nwfri. naast *maeije* de vormen met dim. suff. *maeik*, *ma*(*e*)*its*. Helgoland *mǭduk*, *mǭdek* f. en (Siebs Grundr.[2] I § 84) Wangeroog *māðûk* f., Sylt *mōrək* < ofri. **mathok*. Zwitsersch *mettel* 'regenworm'. Westerkwartier mv. *moaten* zeker niet naar het veel zeldzamer enkv. *moat*; misschien geabstraheerd uit een als verklw. opgevat **moatken* < **moadeken*. — De *o* van 't mnd. maakt, naast mhd. en Zaansch *a* in 'mot', de verbinding met *mot* aannemelijker. Vgl. ben. *mot*. De cons. verhouding tusschen *motte* en *moddik* zou zijn als tusschen *pitte* (*tt* < *pp*) en mnd. *peddik*, -*ek* m., welk laatste ook wel één *d* heeft zooals *made*.

MAGGELEN. Het Nl.Wb. zegt hiervan alleen: „Verg. MOKKELEN." Maar onder dat woord wordt *maggelen* niet genoemd. Misschien zou het daarmee in een of ander verband zijn gebracht wegens bet. 4 (van *mokkelen*) 'bezoedelen, bevuilen, verfrommelen'. Daar wij dus opgaven over geographische en temporale verbreiding missen, wil ik hier het weinige bijeenbrengen wat mij er van bekend is. Molema heeft *maggelen* „krabbelen met de pen, slecht schrijven, en ook: niets beteekenende trekken,

lijnen, krullen met inkt of verf op papier maken; zooveel als: kribbelkrabbelen; ook *Oostfri.*" [Ik vind het echter niet bij Ten Doornkaat Koolman, wel *margelen* 'klecksen, sudeln, schmieren etc.'; de *r* kan op volksetym. berusten, vgl. b.v. Nl. Wb. *mergel*[2] 'bagger, slijk uit grachten of waterloopen'.] Dre. *maggelen* 'morsen', z. ben. Gallée *maggelen* 'knoeien'. Men mag dus een grondw. **maggen* aannemen, welks bet. 'morsen' kan zijn, ook wegens Nl. Wb. *magge II* 'een vrouwenboezelaar, inz. in Drente." Inderdaad geeft Dr. Volksalm. 1840 het als „wollen voorschoot," en die van '44 als „voorschoot (vrouwenkleeding) te Hoogeveen," het met *maggelen* 'morsen' verbindend; *magge* dus 'morser' = 'wat tegen het morsen dient'; vgl. gron. *smodsgoed* bij Molema i. v. *smodden*; ook bij *boezelaar* van *boezelen* is te denken aan de bet. 'morser'; vgl. nnd. *busseln* (z. Nl. Wb.).

MEENEN. Wangeroog *mein*, nwfri. *miene*. *Meenens* zal wel ptc. prs. met adv. -*s* zijn, zooals *nopens*, *wetens*, *willens*. Z. Nl. Wb. 9, 380 de al. *Het is meenens* of *gemeend*, inz. *Iet lachens zeggen en meinens doen* uit Corn.-Vervl.

Dial. MEIN subst. Hoogeveen enz. *main* 'meisje' (ik kan thans slechts het vklw. *mainje* staven: Van de Schelde tot de W. I 614), Staphorst (Driem. Bl. 6, 84) *mein* 'id.' bij ags. *mæȝden*, *mǽden* n. (> eng. *maiden*) en ohd. *magetîn*.

MEISJE. De *s* ook in *meiske*(*n*) in tongvallen die overigens geen *s* vóór den verkleinuitgang kennen. Ook in de ndl. schrijftaal komt dit -*ske* anders slechts na gutt. voor. De *s* kan bewaard zijn door invloed van (bewaard of verloren) *jongske*(*n*); z. ook bij Van de Water § 46 1. al. *durskə* 'meisje' met uitg. als *iungskə*; in zijn andere vrb. staat *s* steeds na gutt. Zonder *s* Gallée en Draaijer *mèken*.

MIK beteekent behalve 'stuk brood' ook een bepaalde, niet overal dezelfde, soort van brood; b.v. N. Holl. '(snee) roggebrood'. Daar *micke* in 't mnl. een gaffelvormig voorwerp is, maar verder in 't algemeen een paal (mnd. niet 'paal' of dgl.), zoo mag men *m.* als brood verklaren op de wijs van hd. *Stolle*, dat b.v. Weigand omschrijft als 'Kuchen in Gestalt eines läng-

lichen Brotes’ en dat etymologisch één is met *Stollen*, zooals het trouwens in een deel van Duitschland luidt. (Fra. *miche* kan volgens Meyer-Lübke slechts uit „fläm.” *micke* ontstaan zijn.)

Dre. MIL. Dr. Volksalm. 1846: *mil* vr. ‘mijt in hout, meel, vleesch, kaas, zier’ is niet wel te scheiden van hd. *Milbe*. Daar ‘schaduw’ in ’t NW sa. *schad*(*de*) is — of daaruit ontstaan *schar*(*re*) —, schijnt het wel dat *w* soms aan de voorafg. cons. werd geassimileerd (nom. *skado* > **schade*, gen. *skadwes* > **schaddes*, enz.; dan generaliseering van *schadd*-); dan moest aan ohd. *milwa* beantw. **mille* > *mil*. Ontbrak de parallel van ‘schaduw’, dan zou *mil* eer zijn te houden voor zonder *w* afgeleid, iets wat ten slotte toch mogelijk is.

MISSCHIEN. Constructies als *misschien wie d’ uwe wezen zal*, waarin *m*. = „het is niet zeker, het is de vraag enz.” (Nl. Wb. i. v.[3]) zijn te verklaren uit vervanging van *misselijc*, dat in ’t mnl. zoo geconstrueerd wordt, door *misschien*. Bij zulk dooreenloopen van beide woorden ligt het voor de hand, dat de eerste voc. van *mascien* of wel de reeds toonloos gewordene van *məs*. (vgl. *e* naast *a* en *i*, en gron. *məsgijn*) vervangen is door die van *misselijc*. — Molema *lichtschien* (sic) < *mag lichte schien*? *ien* is evenwel vreemd, en bij De Haas-Okken vind ik dan ook *lichtschain*.

MISSEN. Wangeroogsch *mist*, saterl. *miste*, helgol. *mes*(*t*); met gron. *misten* uit den 3en ps. *mist* afgeleid?

MISTEN. Vgl. behalve wat Fr.-V. W. geeft Nl. Wb. *miezelen*, *miezerig*, *mijzel*, en Kil. *miesten* ‘misten’.

Dre. MÓDDE (Dr. Volksalm. 1846 ‘modder, slijk’: Teuth. *mod*(*de*); z. verder Fr.-V. W. *modder*.

MOEZEN. NW Veluwsch *mȫjzən* heeft V. Schothorst als ‘fijn maken van eten op het bord; eten, schransen’. In de *j* zie ik een naklank der *ȫ* zooals in *dȫj* ‘dooien’ of ook in *dō·menē·j* ook -*nı·j*; niet verwachte rekking hebben verder *knȫjzən* naast *knȫ·zən* ‘kneuzen’, *mȫ·jəkən* ‘murw maken v. appels enz. door ze in ’t hooi te leggen’, *wē·g̥l* wie (interr.)’, *wē·ĕləkən* ‘verwelken’, *wē·g̥n* ‘gezwel, uitwas’ enz. Dan is *mȫjzən* < **môsian*,

van *môs* ‘spijs’ (vw. ‘eten’); ‘moes’ (vw. ‘fijn maken’; in Gron. zegt men van iets wat heel fijn wordt: *’t wort mous*; Nl. Wb. *moezen* I ‘tot moes maken’, ook: ‘t. m. worden’). Naar ’t ww. het znw. *mǭjs* ‘het eten’ (wij zijn aan de —; hij heeft vandaag nog geen — gehad), waarbij *mǭjšən* ‘kliekje, opgewarmd eten’. — Dit leidt er reeds toe, *moezen* I, II (‘smullen’) en III (‘morsen, knoeien’) in Nl. Wb. te houden voor bijeenbehoorend; hierbij komen voor het verband tusschen II en III nog de parallelen welke men vindt bij Fr.-V. W. i. v. *smullen*. Verder behoort hier Nl. Wb. *muizen* II in bet. 3: ‘smakelijk eten’ sluit zich aan bij ‘smullen’, terwijl het denom. *muizen* slechts beteekent: ‘muizen vangen’, niet: ‘van een muis smullen’. Doch *muizen* V (‘fijnmaken’) onderstelt een *u*-wortel; z. de vormen in Nl. Wb. *Moezelen* bij Molema is dan ook terecht bij laatstgenoemd *muizen* vermeld, doch ten onrechte bij *moezen* III. Eindelijk zou men Nl. Wb. *moezen* IV (‘pruilen’) met zijn homoniemen kunnen verbinden, daar hd. *schmollen* aan ons *smullen* doet denken; dit schijnt echter een bedriegelijke toevalligheid te wezen.

Mond. Verwantschap met ohd. *mindil*, enz. ‘gebit aan den teugel’ is aan te nemen wegens on. *minne* n. ‘monding’. [Het door Ausgleichung der casus ontstane on. *munnr* komt voor.] — Daar benamingen van plaatsen zoo dikwijls in den dat. stonden, zal op ofri. dat. *mûthe* berusten Molema *moe* ‘geul, uitwateringsgeul, buitendijks, in den Dollert’. Vgl. hiermee Zandvoort *Jarremuie* ‘Yarmouth’, *de mui* ‘zijdelingsche uitmonding, waaruit bij eb het water uit een zwin (vóór zandbankjes achtergebleven strandplas) naar zee loopt’ (Onze Volkstaal I).

Moot. Gron., althans in en om Noordhorn, niet *oo*, maar *oa*; juist dit wijst op ontstaan uit **mâte* (hoewel ook **mate moat* zou geven). Maar hoe te verklaren nwfri. *moat*?

Mos. Met Fr.-V. W. vgl. Nl. Wb. *moos* I. Zevenbergen, Terheiden *moos* vr. bepaaldelijk ‘het vertrek waar het vaatwerk gewasschen wordt’ (Onze Volkstaal I). — Hierbij vermoedelijk *Mussel* en *Mussel A*. Dre. Volksalm. 1848: „*Mussel*, znw., vr. *broekgrond*, *drassig weiland*.”

Mot (insect). Z. bov. *made* en vgl. met mnd. *mutte* stadgron. *stainmót* (*stain* 'steen'), een in muren en onder steenen aan te treffen diertje, naar 't schijnt 'Oniscus murarius'.

Mot IV, V, VI in Nl. Wb. zullen wel bijeenbehooren; V. Schothorst *mọ̈t* (d. i. *mùt*) 'stof, fijn zand' (b.v. *tọ̈rəfmöt* (lees *ọ̈t*) is het fijne zand, dat uit een zeer droge turf valt) < **mutti* sluit zich bij V en bij VI aan, ook *mọ̈thō·p* 'mestvaalt, bestekamer'.

Muur *en* mier (plant). Uit Heukels, Wb. der Ndl. Volksnamen van Planten, blijkt, dat *mier* gezegd wordt in de fri., sa. en oostelijke fra. streken, maar ook tot op Beierland en Voorne. De *ie* berust althans in 't O. op *î*; anders zou het zijn: gron., b.v. in Noordhorn, *mijer* (als *dijer* 'dier'), enz. Bijgevolg is ndl. *mier* òf in 't O. òf overal = dial. hd. *meier* enz., en bewijst niet met *muur* een gemeenschappelijken grondvorm met gm. *eu*.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

61. *Gorrekens* 'arm, schamel volcxken'.

In het hoofdstuk, getiteld „Vant beginsel ende oorsprong der stede van Gorinchem oft Gorcum" Divisiekron. f. 166 (XVII 10) = van Gouthoeven f. 308 staat te lezen: „ende dese visschers om dattet een arm schamel volcxken was/ wierden sy gheheeten *gorrekens*, waer van dat die stede Gorrekom (maer nu Gorichom) gheheeten wert". Evenzo in het oudere Latijn van Johannes à Leydis Chron. Com. XXII 11 blz. 192: „miseri piscatores Theutonice *Ghorkens*" (*Goerkens* De Vita et Rebus gestis dominorum de Arkel = Matthaeus Analecta VIII[1] 300) en bij Snoy VII blz. 87: „*Gurrigheus* hoc est, anxie atque avare piscatione viventes". Naar ik meen, was dit bij *goor* (*gore*, *gorre*) behorende woord tot dusverre onbekend.

Hilversum. M. SCHÖNFELD.

VONDEL'S ROSKAM.

Brandt stelt dit gedicht op 1630. In mijn *Leven van Vondel* (bl. 110) heb ik 1626 als het jaar genoemd, waarin het geschreven is. Het bestek en het doel van het boek lieten niet toe elke van de gangbare meening afwijkende voorstelling uitvoerig te staven [1]). Maar Brandt's mededeelingen mogen niet stilzwijgend verworpen worden. Daarom heb ik, nadere overwegingen meer aanduidend dan noemend, één krachtig argument gegeven.

De heer Geyl is daarmede niet tevreden geweest en heeft in *Tijdschrift* XXX, 308 vlgg. nog een aantal argumenten voor het jaar 1626 gegeven. Gedeeltelijk zijn dat dezelfde, die ook mij geleid hadden, maar een nieuw en gewichtig argument ontleent hij aan het proces tegen eenige leden der Admiraliteit van Rotterdam. Dit was mij ontgaan.

Aan het slot echter van zijn artikel komt de heer Geyl met eene aanwijzing, die het „kortweg onmogelijk maakt, dat de Roskam geschreven is vóór 1628". Uit de verzen nl., waarin Vondel over de „Haagsche Bie" schreef, „blijkt overtuigend, dat hij, toen die geschreven werden, niet meer in leven was. Hij „*vloogh*" om nectar, dat imperfectum is afdoende". Bovendien kan de regel

En noch een siel geroemt, wiens deuchden elck verknochten,

„onmogelijk van een levende gezegd zijn".

Dit betoog schijnt de zaak te beslissen. Aanvankelijk gaf ik

1) Natuurlijk ben ik daarbij toch nooit lichtvaardig te werk gegaan. Mijne argumenten liet ik echter veelal weg, of omdat ik daar later nog eens op terug wilde komen, of omdat een ander die evengoed kon vinden. Zoo heeft b.v. de heer Sterck ook de plaats in Van Baerle's brieven gevonden, op grond waarvan ik de vertaling der *Medicea Hospes* aan Vondel heb toegeschreven.

mij dan ook gewonnen. Maar weldra kwam de twijfel weer boven en keerde ik tot mijne vorige meening terug. De argumenten voor 1626 waren toch te krachtig en in de bedoelde woorden moest dus De Bie *niet* als overleden worden voorgegesteld. Om hiervan ook anderen te kunnen overtuigen moest ik echter kunnen aantoonen, dat kort te voren een ander De Bie geprezen had. Dan toch had het praeteritum niets vreemds. Ik bleef dus uitzien, of ik zoo iets kon vinden.

TELEPHI CITIPARIUM. *Abdita Scelera Musii ab umbra in solem deducens* is de titel van een merkwaardig *Hollandsch* pamflet (Kn. 3685), zonder jaartal, naam of woonplaats van den drukker.

De tijd van vervaardiging kan echter zeer nauwkeurig bepaald worden. Er wordt nl. ook gesproken over Johan Rutgers, den Zweedschen ambassadeur, en wel als nog fungeerend. Deze nu overleed 26 Oct. 1625 [1]). Het pamflet was dus vóór dien datum geschreven. Maar lang te voren kan het toch niet geweest zijn, daar er verzen uit Vondel's *Palamedes* aangehaald worden [2]).

De titel eischt eerst wel eenige verklaring. Telephus, de zoon van Herakles en de nymph Auge, was door Achilles gewond. Deze wond genas niet en scheen ongeneeslijk, tot het orakel verklaarde, dat alleen hij, die de wond geslagen had, ze ook genezen kon.

Citiparium is de vertaling van *ὠκυτόκιον*, d.i. „hetgeen snel, gemakkelijk gebaard wordt". De geheele titel beteekent dus „het vlugschrift van hem, die bijna ongeneeslijk gewond is en alleen genezen kan worden door hem, die de wond geslagen heeft", waarmede hier dan gedoeld wordt op den ellendigen toestand des lands, die alleen verbeterd kan worden, wanneer

1) A. H. H. van der Burgh, *Gezantschappen tusschen Nederland en Zweden*, bl. 34.
2) Hieruit blijkt ook, dat de *Palamedes* niet „in het laatst van October, of begin November" is verschenen, maar zeker niet later dan half October, waarschijnlijk in het begin dier maand.

de regeering, die door slecht toezicht de knoeierijen mogelijk gemaakt heeft, streng optreedt [1]).

De inhoud van het pamflet is merkwaardig genoeg om daarvan een uitvoerig overzicht te geven, waarbij de overeenkomst met den *Roskam* telkens in het oog springt.

De schrijver richt zich tot de Staten Generaal en den Stadhouder met den wensch, dat de misdrijven „van dien mancken, nieuwen Ridder Muys" gestraft mogen worden.

Een groot aantal getrouwe patriotten, overwegende hoe buitengewoon God ons land gezegend heeft in den oorlog tegen Spanje, begrijpen dat Hij dit gedaan heeft om „zijne Kercke te conserveren" en „om d'oprechte vromicheydt, ende deghelijckheydt van onse voor-ouders". Daarentegen zien zij, dat sinds eenige jaren Gods rechtvaardige toorn over deze landen ontstoken is, dat al onze plannen mislukt zijn, en verscheidene vestingen verloren gegaan „om d'overgroote zonden, die onder ons domineren, ende met vollen loop in swanghe gaen, waer onder de ontrouwigheydt, die in Finantien van den Lande ghepleeght werden, niet de minsten en zijn". Daarom „non dubitarunt serere hoc ὠκυτόκιον" [2]).

Allereerst bedanken zij de Staten en den Prins, dat dezen verstandige en onbesproken rechters hebben aangesteld, om te „inquireren op d'exorbitante, ende schandeleuse fauten ende malversatien ghepleeght by de Collegie ter Admiraliteydt de welcke groote oorsaecken hebben ghegeven dat onsen gesworen Viant genoughsaem meester van de Zee geworden is, ende noch meer worden sal, zoder gheen prompte ende datelijcke remedien, met couragie ende goet beleydt, en werde gestelt, t'welck wy uwe H. Mog. ende Doorl. ten alderhooghsten zijn recommanderende, ende ernstelijck biddende: wel is waer dat hier al

1) Deze titel is wel een merkwaardig voorbeeld, hoeveel kennis der oudheid men toen bij de lezers durfde veronderstellen.

2) Dit woord is met de hand bijgeschreven. De ruimte daarvoor was opengelaten, blijkbaar omdat de drukkerij geene Grieksche letter had.

over langh, hadde ordre behoordt inghesteldt te werden, maer het is noch beter laet als nimmermeer".

Deze gedachte vinden wij grootendeels terug in den *Roskam*, vss. 51—59, waar Vondel blijkbaar denkt aan de fraude bij de Admiraliteit. Als het land, zegt hij, maar vol Hoofden was, zou de fiere moed van den Spanjaard hem wel in de schoenen zinken:

Geen Duynkerck sou de zee met vlooten overheeren.
Maetroos die roovers ras sou aersling klimmen leeren;
En 't laege Waterland doen kijcken door een' koord,
Dien, die nu blindeling ons slingert over boord,
En visschers vangt en spant, verwt zeeluy doods van vreesen:
Soo datter een geschrey van weduwen en weesen
Ten hoogen hemel rijst, wt dorpen en wt steên.
Wat's d'oorsaeck? Vraeghtmen, wat? De gierigheyd alleen,
Die 't algemeen versuymt, en vordert slechs haer eygen.

Maar dit is nog niet genoeg en de gemelde patriotten verbazen zich, dat men tot nog toe niet gelet heeft „op den Persoon van dien mancken, nieuwen Ridder Muys" [1]), qui genius est malus nostrorum incommodorum, ende uyt het merch ende substantie van ons Vaderlant zijn selven zo extraordinaris heeft verrijckt, ende zijn personagie met zo veel corruptien ende vuyligheden heeft ghespeelt, om zijne duyvelsche gierigheydt, ambitie, ende begheerlijckheydt te voeden, tot coste van den lande ende ruyne van veele eerlijcke lieden, die moort ende brandt over hem krijten".

Hoe hij dat gedaan heeft, is den Staten en den Prins zoogoed als aan de geheele wereld, bekend, daar hij zoo „te recht afgeschildert" is door „J. V. Vondelens, in zijn onlanghs ghedruckte Dalamedes" (l. Palamedes):

Verdient hy een brandteecken, die
Tot onses staets verkleenen,

1) Dat is Hugo Muys van Holy, die 28 Aug. 1617 op last van Gustaaf Adolf door diens gezant geridderd was. Vgl. Baalen, *Beschrijvinghe van Dordrecht*, bl. 1137.

de regeering, die door slecht toezicht de knoeierijen mogelijk gemaakt heeft, streng optreedt [1]).

De inhoud van het pamflet is merkwaardig genoeg om daarvan een uitvoerig overzicht te geven, waarbij de overeenkomst met den *Roskam* telkens in het oog springt.

De schrijver richt zich tot de Staten Generaal en den Stadhouder met den wensch, dat de misdrijven „van dien mancken nieuwen Ridder Muys" gestraft mogen worden.

Een groot aantal getrouwe patriotten, overwegende hoe buitengewoon God ons land gezegend heeft in den oorlog tegen Spanje, begrijpen dat Hij dit gedaan heeft om „zijne Kercke te conserveren" en „om d'oprechte vromicheydt, ende deghelijckheydt van onse voor-ouders". Daarentegen zien zij, dat sinds eenige jaren Gods rechtvaardige toorn over deze landen ontstoken is, dat al onze plannen mislukt zijn, en verscheidene vestingen verloren gegaan „om d'overgroote zonden, die onder ons domineren, ende met vollen loop in swanghe gaen, waer onder de ontrouwigheydt, die in Finantien van den Lande ghepleeght werden, niet de minsten en zijn". Daarom „non dubitarunt serere hoc ὠκυτόκιον" [2]).

Allereerst bedanken zij de Staten en den Prins, dat dezen verstandige en onbesproken rechters hebben aangesteld, om te „inquireren op d'exorbitante, ende schandeleuse fauten ende malversatien ghepleeght by de Collegie ter Admraliteydt de welcke groote oorsaecken hebben ghegeven dat onsen gesworen Viant genoughsaem meester van de Zee geworden is, ende noch meer worden sal, zoder gheen prompte ende datelijcke remedien, met couragie ende goet beleydt, en werde gestelt, t'welck wy uwe H. Mog. ende Doorl. ten alderhooghsten zijn recommanderende, ende ernstelijck biddende: wel is waer dat hier al

1) Deze titel is wel een merkwaardig voorbeeld, hoeveel kennis der oudheid men toen bij de lezers durfde veronderstellen.

2) Dit woord is met de hand bijgeschreven. De ruimte daarvoor was opengelaten, blijkbaar omdat de drukkerij geene Grieksche letter had.

over langh, hadde ordre behoordt inghesteldt te werden, maer het is noch beter laet als nimmermeer".

Deze gedachte vinden wij grootendeels terug in den *Roskam*, vss. 51—59, waar Vondel blijkbaar denkt aan de fraude bij de Admiraliteit. Als het land, zegt hij, maar vol Hoofden was, zou de fiere moed van den Spanjaard hem wel in de schoenen zinken:

Geen Duynkerck sou de zee met vlooten overheeren.
Maetroos die roovers ras sou aersling klimmen leeren;
En 't laege Waterland doen kijcken door een' koord,
Dien, die nu blindeling ons slingert over boord,
En visschers vangt en spant, verwt zeeluy doods van vreesen:
Soo datter een geschrey van weduwen en weesen
Ten hoogen hemel rijst, wt dorpen en wt steên.
Wat's d'oorsaeck? Vraeghtmen, wat? De gierigheyd alleen,
Die 't algemeen versuymt, en vordert slechs haer eygen.

Maar dit is nog niet genoeg en de gemelde patriotten verbazen zich, dat men tot nog toe niet gelet heeft „op den Persoon van dien mancken, nieuwen Ridder Muys" [1]), qui genius est malus nostrorum incommodorum, ende uyt het merch ende substantie van ons Vaderlant zijn selven zo extraordinaris heeft verrijckt, ende zijn personagie met zo veel corruptien ende vuyligheden heeft ghespeelt, om zijne duyvelsche gierigheydt, ambitie, ende begheerlijckheydt te voeden, tot coste van den lande ende ruyne van veele eerlijcke lieden, die moort ende brandt over hem krijten".

Hoe hij dat gedaan heeft, is den Staten en den Prins zoogoed als aan de geheele wereld, bekend, daar hij zoo „te recht afgeschildert" is door „J. V. Vondelens, in zijn onlanghs ghedruckte Dalamedes" (l. Palamedes):

Verdient hy een brandteecken, die
Tot onses staets verkleenen,

---

1) Dat is Hugo Muys van Holy, die 28 Aug. 1617 op last van Gustaaf Adolf door diens gezant geridderd was. Vgl. Baalen, *Beschrijvinghe van Dordrecht*, bl. 1187.

Ick meest verrijckt met giften sie:
Merck desen niet, maer genen:
Wiens goudsucht boos, en Goddeloos,
Vind sijns gelijck' niet eenen.

Steyl Neritos vol klippen heeft
Noyt woester dier ontfangen
Als hy, die schelms en onbeleeft
Betrout sijn' slimme gangen:
Die liegt, en stout sijn' verw behout,
Schoon hy 'r in word gevangen [1]).

„Uwe Hoogh. Mog. ende Doorlucht. is niet onbewust hoe de gantsche Gemeynte des Lants, over dese Man is roepende, ende wat miscontentementen dat het baert datmen hem in zijne slimme ganghen laet voortgaen, een yghelijck weet wat Rijckdommen hy tegenwoordigh heeft, wat Heerlijckheden ende Landen hy met ghereedt geldt coopt", terwijl hij voor kort, toen hij in landsdienst kwam „maer eenen beroeyden ende kaelen benghel was". Van zijne ouders had hij niet genoeg geërfd, om „het vierendeel vande cost" te hebben, en „de twee houwelijcken die hy achter den anderen ghedaen heeft, zijn aen caele beroeyde Joffrouwen gheweest daer hy grooten staet ende praght mede heeft ghevoert" [2]).

Men hoore weer Vondel, vss. 107—116:

't Sijn kostelijcke tyen.
Het paerd vreet nacht en dagh. In een' karros te ryen.
Een' Juffer met haer' sleep. De kinders worden groot:
Sy worden op bancket en bruyloften genood.
Een nieuwe snof komt op met elcke nieuwe maene.
De sluyers waeyen weyts, gelijck een ruytervaene.

---

1) In de uitgave van 1652 liet Vondel deze regels op Aerssens doelen. Het is dus wel opmerkelijk, dat *men* ze in 1625 op Muys betrok.

2) Zijne eerste vrouw was Philippote Casembroot, dochter van Leonard Casembroot, Raadsheer in het Hof van Holland. De tweede was Cathalina Rattaller, dochter van George Rattaller, Voorzitter van het Hof van Utrecht. Zie Baalen, bl. 1137. De tweede vrouw stierf volgens Baalen 2 Sept. 1678. Dit is eene drukfout voor 1628. Zie *Batavia Illustrata*, bl. 1015.

En eyschtmen meer bescheyds, men vraegh het Huygens soon,
In 't kostelijcke mal: die weet van top tot toon
De pracht en sotte prael tot op een hayr t'ontleden.
Hier schort het. Overdaed stopt d'ooren voor de reden.

Hoewel het den Staten en den Prins voldoende bekend is, willen de schrijvers toch „een cleyn weynigh" verhalen, hoe hij aan zijne rijkdommen gekomen is.

Ten eersten is hij, hoewel zelf lid van de Staten-Generaal, in het geheim commissaris van den Koning van Zweden geweest, en heeft bewerkt, dat deze een groot subsidie kreeg. In Venetië zou men dat zeker als *crimen laesae majestatis* beschouwen. Daarom heeft de Koning hem ridder gemaakt. „Wat schelmerijen hy met de Sweetsche coperen heeft aengerecht, is immers al te manifest". De bewijzen daarvoor zijn wel te vinden in de papieren van wijlen den Raadsheer Vernus [1]). Den vromen ambassadeur Van Dijck heeft hij den voet gelicht en doen vervangen door zijn neef Rutgertius, op wien hij zich kon verlaten [2]). Hoeveel pensioen hij van den genoemden Koning getrokken heeft, weet hij zelf het best.

Hoeveel hij genoten heeft van de subsidiën van den Koning van Bohemen en van Mansvelt, waarvoor hij zeer geijverd heeft, kan de commissaris Dolbier [3]) wel vertellen. Hoeveel „corruptiën, vuyligheden, giften ende gaven" hij genoten heeft als lid der Staten en als Gecommitteerde Raad, kan men begrijpen. Zoo heeft hij „mede ghepractiseert, datmen den Paght vande Wijnen over den Haegh eenighe Jaeren den Pachter uyt de handt bij continuatie tot seer gheringe prijs heeft ghelaten tot

---

1) Dezen naam heb ik nergens kunnen vinden. Misschien is het eene drukfout voor „Verius". Dan zal bedoeld zijn Aelbert de Veer, eerst pensionaris van Amsterdam, daarna van 1611 tot zijn dood in 1620 lid van den Hoogen Raad. Zie over hem Elias, *De Vroedschap van Amsterdam*, I, 50.

2) Jacob van Dijck was van 10 Juni 1609—14 Mei 1620 Zweedsch ambassadeur te 's Gravenhage en werd toen opgevolgd door Johan Rutgers Wijnants, die dit bleef tot zijn dood, 26 Oct. 1625.

3) Dezen heb ik niet kunnen vinden.

groote schade van t'Landt ende tot sijn eyghen profijt, t'welck daer naer heeft ghebleken, alsoo den selven Pacht int openbaer 17000 gulden Jaerlijckx meer heeft ghegolden. Daer wordt vastelijcken gelooft dat hy wel 12000 guldens voor schenckagie om dit schoone stuck wercks heeft ghecreghen". Men kan het van den pachter hooren.

Men vergelijke hiermede *Roskam*, 119:

Luyckt 't oogh voor sluyckerye, en onderkruypt de pachten.

Ook dient gelet „op t'ghene hy inden valschen draetwerck heeft ghehandelt", bewerkende, dat „met seer quaede Practijque een Octroy aen Jan Carpentier, ende Servaes Hellingh (seer fijne Voghels) is ghegheven om dien draet te maecken ende al de Wereldt daer mede te bedrieghen". Dat heeft hij in de vergadering van Hoog Mog. verdedigd „daer voor bulderende ende tierende, ende dreygende, als een dul ontzinnigh mensch..... Wat hy voor zijne belooninghe, aen vergulden Coppen, Schalen, Soutvaeten, ende anders in zijne Schatcamer gecregen heeft, weet hy seer wel t'welck van het bloet vande arme Luyden gaet, die door die twee schelmen zo zeer zijn gheinteresseert, gelijck het daer naer by haere banckeroeten is gebleken".

Vgl. *Roskam* 121:

Neemt giften voor octroy,

en vs. 37, waar van Hooft gezegd wordt:

Noyt sooptghe 't bloet en mergh der schamele gemeent.

Veel geld heeft hij ook ontvangen van de bedijkers van Cromstrijen Hulster ambacht, en meer dergelijken.

Wat schelmerijen hij aangericht heeft op de reis naar Lubeck, Hamburg en de andere steden, zal Baeckerus kunnen zeggen, die daarbij penningmeester geweest is, en die te eerlijk is „om zijn gemoet met sodanigen guyt te beswaren". Ook de heeren

Raadsheer Staets, Middelgheest en N. Trip „gewesen Bouckhouwer van H. Loffelijcker memorie Prince van Orangie" kunnen het getuigen, omdat zij het van Baccherus hebben gehoord.

Op die reis is in het geheel *f* 5000.— uitgegeven, waarvan *f* 1900.— „die de Commissarissen tot haer eyghen behoeften ende plaisier hebben besteet". Maar het land heeft „volghens de ghefabriceerde declaratie" bijna *f* 15000.— betaald. Daartoe heeft Muys de minuut, die Baccherus van de reis had gehouden, hem afgenomen „omdat men de waerheyt niet zoude connen vernemen".

Vgl. *Roskam* 121:

of maeckt den geldsack t'soeck:
En eyschtmen rekening, men mist den sack en 't boeck.

In 1619 is hem en anderen door de Staten Generaal opgedragen een groot schip te koopen voor de O. I. Compagnie. Daarvoor hebben zij voor zich van den verkooper *f* 6000.— bedongen en ook ontvangen. De professoren Walaeus en Poliander zullen daar het fijne wel van weten te vertellen.

Pieter Gijsbreght, timmerman te Dordrecht, zal kunnen verklaren, hoeveel hout, voor het Lamsgat aangekocht en door het Land betaald, gebruikt is voor het eigen werk van Muys te Ridderkerk. Door het optreden van Muys bij dit Lamsgat, waar hij nog veel meer geknoeid heeft, is Breda verloren gegaan.

In de rekening van de vloot van Lermite [1]) en van de Be-

1) Den 29en April 1623 zeilde Jacques l'Hermite van Rotterdam uit met 11 schepen om de Spanjaarden in de Zuidzee aan te vallen en Lima te veroveren. De aanslag mislukte en daarop zijn de schepen naar Indië gevaren. 6 Maart 1623 kwamen zij op Ternate aan. Verder zijn zij, zoo goed en kwaad als het ging, in Indië gebruikt of teruggekeerd.

Tot de directie van deze vloot waren gecommitteert Muys, Brunings en Joachimi. Vgl. Aitzema I, 489 vlgg.

In zijn *Zegesang ter eere van Fredrik Hendrick* komt Vondel hier nog eens op terug, vs. 530:

windhebbers der O. I. Compagnie is ook nog veel te vinden. Daarover kan de heer Avendroot [1]) heel wat mededeelen.

De heer Agent Van der Veke en anderen te Dordrecht kunnen verklaren, hoeveel hij van het Sticht van Luik ontvangen heeft, om te beletten dat dit door de Staten werd aangetast.

Men onderzoeke ook eens, wat hij ontvangen heeft van den Licentmeester Hoef-Iser te Amsterdam, om dezen buiten „schandael ende cassement" te houden [2]).

„De raeden der Admiraliteydt tot Rotterdam sullen connen segghen, wat corruptien ende vuyligheden hy van haer-luyden heeft ghehadt, zij sullen t'ghevanghen zittende, wel moeten segghen" [3]).

„Elias Trip, den Agent Carel van Gelder, ende Lowijs de Geer sullen uwe H. Mog. van ghelijcken (soo zij als eerlijcke Lieden handelen) connen verclaeren, hoe meenigh present hy van haer luyden heeft ghenoten, ick laete staen alle andere die aen t'Landt hebben ghelevert en door hem zijn gheholpen tot schade van t'Landt".

Vgl. *Roskam* vs. 120:

Besteelt het land aen waere, aen scheepstuygh, en aen vrachten:
Neemt giften voor octroy.

Sedert hij Burgemeester is, heeft hij te Dordrecht alles in

Heyn veel geluckiger van verre
Keert van Matance, aen onse ree
Als l'Heremijt van Lima deê.

Dit was wel een hard oordeel, want l'Hermite had de onderneming niet ten einde kunnen brengen, doordien hij reeds 2 Juni 1625 op de reede van Lima gestorven was.

1) Ook van dezen heb ik niets kunnen vinden.

2) Marten Jansz. Hoeffijser werd in 1585 Ontvanger-Generaal van de Admiraliteit en bleef dit tot zijn dood in 1618. Zijn zoon, geb. 1581, † Dec. 1647, volgde hem op tot 1641. Deze was ook bankier. Vgl. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam*, I, 357. Op wien van beiden het pamflet doelt, blijkt niet.

3) Twee der gevangenen, daarbij de voornaamste schuldige, de fiscaal Berck, waren Dortenaars.

de war en in onrust gebracht, „so dat de memorye van dien rampsaligen Muys aldaer wel vervloeckt, ende by de posteriteyt in memorije sal gehouden werden" [1]). Daarom wil hij daar weg en zoekt in den Raad van State te komen.

Dat zou zeker een ramp worden voor dit college, dat „midden in dese verderffelijcke tijdt, wert ghehouden voor een onbevleckt Collegie vant Landt" [2]).

„Sullen uwe ooghen O Vromen Batavier ende Godtvruchtighen Thesaurier de Bie alle uyren moeten zien een soodanighen persoon, die by antipatij teghens u. E. Godtsaligh humeur is", hoe zoudt gij het kunnen verdragen?

Toen Muys schout van Dordrecht was, eischte hij van zekeren Arent Maertensz. rekening „sustineerende dat hy zo veel goets niet en conde hebben sonder grooten woecker ofte dieverije, ende wilde hem aen een galge doen hangen". Er is veel meer reden om aan Muys diezelfde vraag te doen en hem diezelfde straf te geven, waar hij mede dreigde.

Vgl. *Roskam*, vs. 140:

En sijnder dan geen' stroppen
Voor geld te krijgen, datmen 't quaed niet af en schaft?
En dat landsdieverij tot noch blijft ongestraft?

Deze regels kunnen niet op de leden der Admiraliteit doelen, die immers gestraft werden, maar wel op Muys.

„Sullen dan uwe H. Mog. ende Doorl. in een Lant daer de oprechte ende waere gereformeerde religie in treyn is ende daer consequentelijc alles behoort gereformeert te zijn connen lijden ofte verdraghen dat soodanigen persoon, die uwe H. Mog. ende Doorluchtigheyt zoo claer wort voorghestelt, onghestraft sal gaen, ghelooft vastelijck ende seeckerlijck, dat wy niet en

1) Als deze zin alleen stond, zou men er licht uit opmaken, dat Muys toen al dood was.

2) Te midden van alle klachten over het algemeen bederf, is deze lofspraak van den Raad van State wel opmerkelijk.

derven openbaeren (om gheen occasie van seditie ende oproer te gheven) wat discoursen ende propoosten, zoo onder groote middelmatige ende cleyne persoonen, desen aengaende door het Landt gaen, ende wat vremde suspicie ende nadencken datter wert ghenomen, datmen zoo openbaeren faute, dieverijen, ende corruptie laet passeren, sonder dat in desen persoon straffe wort gedaen".

Laat de Heeren hem straffen. „Twelck geschiedende alle vroome Patriotten met yver, liefde, oprechte gheneghentheydt, ende uytnement contentement sullen blijven draeghen ende contribueren, alle de ordinarische ende extraordinarische lasten tot den Oorloogh behoevende, tot den lesten penningh die zij inde Wereldt hebben, ghelijck zij oock den lesten druppel van haer bloet, sullen opofferen ten dienste vanden staet, zy sullen oock ghestadich den Almoghenden Godt bidden dat hy uwe H. Mog. ende Doorluchtigheyt regieringhe wil seghenen, ende langhe hoe meer compleren met alderley benedictien".

Vgl. *Roskam*, vss. 151—155:

Of nu een' snoode Harpy dit averechts wou duyen:
Dat tegens d'Overheên ick 't volleck op wil ruyen,
Om tol en schot en lot te weygren aen den heer;
Soo lochen ick 't plat wt. Neen seker, dat sy veer.
Gehoorsaemheyd die past een' oprecht' ingeseten.

Dit scherpe pamflet, waarin alles zoo ronduit genoemd werd met den vollen naam van den aangevallene en van de getuigen, heeft niet de uitwerking gehad, die de schrijver er van hoopte. Muys is 13 Maart 1626 benoemd tot lid van den Raad van State en is dit gebleven tot zijn dood op 28 Mei 1626.

Maar wel heeft het zeker de aandacht getrokken en zonder twijfel heeft Vondel het gelezen. Deze kon dan ook gerust zeggen in *Roskam* vss. 157—165:

Gelijck die Haeghsche Bie vereert is met dien lof,
Dat sy noyt honigh soogh wt ander lieden hof;
Maer na haer' eygen beemd, op onbesproke bloemen,
Om nectar vloogh, wiens geur oprechte tongen roemen.

Waer yeder soo van aerd, wat soumen metter tyd
Het arrem eselkijn al lasten maecken quijt?
Hoe sou 't aenwassend juck ontwassen met den jaeren?
Wat wordter nu gespilt? wat soumen dan bespaeren?
Men had, in tijd van nood, een' schatkist sonder tal.

De Bie toch *was* vereerd met den lof, dat hij zich nooit schuldig gemaakt had aan de misdrijven der anderen.

Vs. 172 kan nu ook geen bezwaar meer opleveren. *Siel* kan evengoed van een levende als van een gestorvene gezegd worden. Maar vooral: *verknochten* is praesens. Of het praeteritum *knocht* in de 17e eeuw nog voorkwam, weet ik niet. Maar dat reeds toen uit het participium *verknocht* een praesens *verknochten* was afgeleid, staat vast. Zie b.v. Hooft in *Tacitus*, *Jaarboeken* III, 26 „daar naa *verknochte* Numa het volk aan den godtsdienst" [1]).

Het is volgens Vondel te bejammeren, dat er zoo weinigen aan De Bie gelijk zijn, en hij vervolgt *Roskam*, vs. 166:

Maer nu is 't Muysevreughd, de kat sit in de val.

Ook zonder de hoofdletter zouden wij hier de persoonsaanduiding wel zien: Muys en consorten spelen den baas. Misschien ligt in de tweede helft van den regel eene ons nog verborgen toespeling op de machtsvermindering van een der tegenstanders van Muys. Maar dit behoeft niet; gewoonlijk toch wordt deze verklaring bij het woord *muizenvreugd* gevoegd.

Het is duidelijk, dat deze laatste toespeling op Muys niet na diens dood kan geschreven zijn.

De *Roskam* is dus wel zeker voor 28 Mei 1626 geschreven. Wanneer, wat mij wel waarschijnlijk dunkt, *Muysevreughd* op de benoeming van Muys in den Raad van State ziet, kunnen wij zelfs zeer nauwkeurig den tijd van de *Roskam* bepalen: tusschen 13 Maart en 28 Mei 1626.

Bij deze laatste veronderstelling kan men *de kat sit in de val* ook zoo verklaren: „er is, nu hij zoo hoog geklommen is, niemand meer, die Muys voor het gerecht zal durven brengen".

---

1) Vondel, *Inwying van den Christen Tempel* vs. 47 zou het praeteritum kunnen zijn; maar het is ook daar m. i. praesens.

Zonder twijfel is het hier behandelde pamflet de voornaamste bron geweest voor Vondel's hekeldicht. Maar niet de eenige. Er waren genoeg verkeerdheden, ook wel algemeen bekend, waar hij aan denken kon. Wel echter is gebleken, dat hij hier zeer bijzonder het oog had op Muys en dat vs. 169,

'k Heb weetens niemand in 't byzonder aengerand

waarschijnlijk door de voorzichtigheid is ingegeven, om zich in geval van vervolging te kunnen dekken.

Hoezeer Vondel in Muys een der allerslechtste regenten en tevens een der ergste vijanden van de Remonstranten zag, blijkt ook uit een paar andere hekeldichten. In een afzonderlijk opstel zal ik waarschijnlijk maken, dat hij aan dezen dacht bij het dichten van den *Geuse-vesper*. Maar zelfs in 1630 nog, toen hij een Dortenaar hekelde, kon hij niet nalaten even Muys te noemen, met de epitheta „Groote landsdief, Hollants kruis", nl. in de *Medaellie voor de Gommariste kettermeester*.

Naast Muys hebben zeker ook wel anderen Vondel voor oogen gestaan. Zoo kan hij bij

Vs. 5 Maar slincx en rechts te staen na allerhande goed,
vs. 21 speelde raep en schraep,

in tegenstelling met hen, die

v. 99 wenschen tijd en sorg en moeyte hier in te schieten,
En niet een' penning voor hun diensten te genieten,

gedacht hebben aan Burgemeester Oetgens en dergelijken.

Vs. 118 En stiert den vijand 't geen op halsstraf is verboôn,

zal wel doelen op Reinier Pauw, van wien juist in 1625 werd verteld, dat hij en zijne zoons boter en kaas naar den vijand gezonden hadden, en dat dit in Zeeland ontdekt was. Wel werd op hun verzoek door het Gerecht eene belooning van *f* 200.— uitgeloofd voor het aanwijzen van de uitstrooiers of verspreiders van dit gerucht [1]), maar men zal het toch wel

1) Kok, *Vaderl. Woordenboek*, XXIII. 367.

geloofd hebben. En Vondel had zeker geen reden om Pauw te sparen.

Het is mogelijk, dat er in den *Roskam* nog meer toespelingen zijn op bepaalde personen of feiten, maar waarschijnlijk lijkt het mij niet. Al hetgeen hier niet besproken is, laat zich gemakkelijk verklaren als uitbreiding van deze klachten en van de lofrede op C. P. Hooft. Intusschen blijft het gedicht in de aandacht van onze geschiedvorschers aanbevolen.

P. LEENDERTZ Jr.

OP DE JONGHSTE HOLLANTSCHE TRANSFORMATIE.

Reeds lang heb ik getwijfeld aan de juistheid der dateering van dit gedicht op 1618. Toen ik het *Leven van Vondel* schreef, had ik voor mijzelf nog geene zekerheid, en moest dus de gewone voorstelling houden. Maar om het beeld, dat ik mij van Vondel's ontwikkeling gevormd had, niet te schenden, heb ik dit gedicht niet op het jaar 1618 besproken, maar bij de hekeldichten na 1625.

Wat is er voor en tegen 1618?

De prent is zonder twijfel in 1618 geteekend en gesneden. Anders zou men door het open venster de terechtstelling van Oldenbarnevelt verwachten te zien, en niet de afdanking der waardgelders.

In den regel wordt zeker eene prent in den handel gebracht, zoodra zij klaar is. Op grond daarvan zal ook wel Brandt in de uitgave van 1682 het gedicht, dat onder alle bekende exemplaren der prent voorkomt, op 1618 gesteld hebben.

Afdoende zijn deze overwegingen niet. In de eerste plaats is het volstrekt niet ondenkbaar, dat eene prent, omdat er gevaar aan de uitgave verbonden is, teruggehouden wordt tot betere tijden. Dit is b. v. waarschijnlijk ook gebeurd met de

prent *Templum Christianum Amsterdami.* Deze werd opgehaald en de koperen plaat op het stadhuis gebracht [1]). Eerst jaren later kreeg De Wees die terug, en heeft er toen misschien afdrukken van laten maken. Het is toch m. i. niet waarschijnlijk, dat alle thans nog voorhanden exemplaren aan de ophaling ontkomen zouden zijn.

Ook zijn de mededeelingen van Brandt niet altijd juist. Wel heeft hij vele bijzonderheden van Vondel zelf gehoord, en dus uit de beste bron. Maar wij weten nooit, wat hij van Vondel zelf gehoord heeft, en wat hij van anderen heeft vernomen of door redeneering vastgesteld. Bovendien was Vondel's geheugen in den tijd, toen Brandt bijzonderheden van hem trachtte te vernemen, sterk achteruitgaande, zoodat hij waarschijnlijk ook wel eens onjuiste mededeelingen heeft gedaan [2]). Wel moeten dus altijd Brandt's berichten het uitgangspunt zijn van ons onderzoek, maar critiek is steeds geoorloofd en zelfs gewenscht.

Tegen de dateering op 1618 nu zijn vele en gewichtige bezwaren.

Ten eersten is het moeilijk aan te nemen, dat de prent ook in dat jaar reeds zou zijn uitgegeven. Wie zou dat gedurfd hebben? Men heeft daarvoor gewezen op het portret van Hoogerbeets, dat in 1619 uitkwam met een bijschrift van Scriverius. Maar er is een hemelsbreed verschil tusschen een portret, al was het van een politieken gevangene, en een zoo scherpe hekelprent, waarin Maurits persoonlijk werd aan de kaak gesteld. En evenveel verschil is er tusschen het gedicht van Scriverius en dat van Vondel. De eerste prijst alleen Hoogerbeets en zegt zelfs in bedekte termen niets ten nadeele van diens vijanden, terwijl Vondel ronduit den Prins noemt. Men oordeele:

Talis ab Arctoo redit Hogerbeetsius axe,
Cum sacra legati munia clarus obit:

1) Brandt, *Leven van Vondel*, bl. 32 (uitg. Hoeksma bl. 51).
Deze koperen plaat is bewaard gebleven en is thans in het archief der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam.

2) Zie mijn *Leven van Vondel*, bl. 386.

Talis *Leida*, tuus; talis tuus, *Horna*, Senator;
  Talis, *pro Patria* cum loqueretur, erat:
Praesidium moestis, legum pater omnibusque aequus,
  Integrius quo vix *Belgica* pectus habet.
Pace tua liceat quaesisse, *Batavia* mater,
  Nunc ubi sunt tanto praemia digna Viro?

Toch werd Scriverius daarvoor met *f* 200.— beboet. Welke straf zou men dan wel niet in dezen tijd den uitgever der *Transformatie* opgelegd hebben? Maar wij vernemen zelfs niet van eene vervolging, terwijl te Amsterdam zeker niet minder scherp op de drukkers gelet werd dan te Leiden. En dat eene prent, die zoo druk verspreid en verkocht werd, dat wij er zelfs acht uitgaven van hebben, aan het oog van den schout zou ontsnapt zijn, is ondenkbaar.

Nog moeilijker is het aan te nemen, dat Vondel in 1618 dit gedicht zou geschreven hebben. Voor den Doopsgezinden diaken was er geene enkele reden om zich met den strijd in de Hervormde kerk te bemoeien. Ook voor den dichter niet. De toongevende dichters toch hielden zich buiten den partijstrijd of kozen de zijde der Regeering van Amsterdam. Zoo zien we in Mei 1618 de Egelantier, de Brabantsche Kamer en de Academie alle drie Prins Maurits met vertooningen huldigen [1]).

De mogelijkheid kan natuurlijk niet ontkend worden, dat Vondel reeds in 1618 sympathie voor de Remonstranten had. Maar in zijne werken blijkt daarvan niets, en er is dus geene aanleiding om, tegen de genoemde waarschijnlijkheidsgronden in, deze gezindheid bij hem te veronderstellen. Zelfs is het moeilijk te begrijpen, dat hij de opdracht van *Hierusalem Verwoest* aan C. P. Hooft, waarin hij de overheden zonder eenig voorbehoud prijst, zoo zou geschreven hebben, als hij in 1620 reeds aan de zijde der Remonstranten gestaan had.

Maar zelfs indien hij heimelijk de onderliggende partij was toegedaan, zou het nog niet wel aan te nemen zijn, dat hij reeds

1) Wagenaar, *Beschrijving van Amsterdam* I, 468.

toen de *Transformatie* zou gedicht hebben. De uitgever toch van eene prent, waarvan de verspreiding zooveel gevaar met zich bracht, zou zich met het verzoek om een bijschrift zeker alleen wenden tot iemand, die bekend stond als een voorstander van den Advocaat of van de Remonstranten. Dat was met Vondel in 1618 nog geenszins het geval.

Hiertegen is de opmerking gemaakt, [1]) dat de *Transformatie* nog volstrekt geen bewijs is van sympathie voor de Remonstranten, omdat „de dichter eenvoudig weg vertelt alsof de zaak hem niet aanging," en dus alleen den inhoud van de prent weergeeft. Dit geldt echter niet van de twee laatste regels. Wat daarin gezegd wordt, ziet men niet op de prent, terwijl de uitdrukking toch scherp genoeg is.

Terwijl nu de argumenten tegen 1618 sterker zijn dan die vóór dat jaar, treffen ons de twee laatste regels. Deze maken meer den indruk geruimen tijd later geschreven te zijn dan onmiddellijk na de gebeurtenis. Men zou anders eerder verwachten „*Nu aanbidt* elck Gommers pop."

Eer wij tot een besluit komen, is het wenschelijk, het gedicht zelf nog eens nauwkeurig te lezen, al vinden de uitgevers er niet veel bij op te merken.

De titel geeft nog wel iets te denken. De eerste en tweede uitgave hebben „Op de Jonghste Hollantsche Transformatie", de derde „Hollantsche Transformatie", de vierde is zonder titel, de vijfde en zesde hebben „Op de Waeg-schael", de volgende met veranderde spelling „Op de Waag-schaal". [2])

Het woord *Transformatie* wordt door de uitgevers niet verklaard, of met *reformatie* gelijk gesteld. Dat laatste is op zichzelf al onwaarschijnlijk, maar wordt bovendien weerlegd door de vergelijking met eene plaats uit de voorrede van den *Palamedes*: „Voorwaer na mijn oordeel heeft Naso dit [nl. de ge-

1) Te Winkel, *Ontwikkelingsgang* II, 90.

2) Unger 743 is dezelfde als 742*a*, maar met een opplaksel. Dit is dus geen andere druk, wel eene andere uitgave.

schiedenis van Palamedes] geestigh in zijne transformatie te pas gebracht, overmits dit aertschelmstuck eygentlijck tot de herscheppinge of verschoppinge behoort". [1])

Vondel zelf vertaalt dus *transformatie* met „herscheppinge of verschoppinge". Dit vestigt dadelijk weer onze aandacht op den laatsten regel van het gedicht, terwijl wij opmerken, dat *verschoppen* nog een paar malen in den *Palamedes* voorkomt. Ten eersten in „Het Inhoud", nl. „voorgevende dat de Eubeër niet anders voor had als de Argolische heeren te *verschoppen*, en Achilles tot de eere van 't veldheerschap te verheffen, en in te dringen". [2])

Nog treffender is vs. 1595:

> Soo sullense den boef en booswight eens verschoppen,
> Gelijck de kinders doen hunne afgesleurde poppen.

Hier vinden wij de beide rijmwoorden terug. Vondels neiging kennende om zichzelf te herhalen, kunnen wij deze overeenkomst niet voor toevallig houden. Hebben wij nu in *Palamedes* eene herinnering te zien van de *Transformatie* of omgekeerd?

Het eerste is niet waarschijnlijk, als wij de aangehaalde plaatsen in hun verband lezen. Wanneer ook de *Palamedes* onder herinnering van de *Transformatie* geschreven was, dan zouden wij bij de beschrijving, hoe Ulysses en Calchas van de macht van Agamemnon gebruik maken om hunne plannen te volvoeren, wel ergens eene toespeling op de weegschaal vinden. Maar zelfs in vss. 502 en 1218, waar het zwaard van Agamemnon genoemd wordt, is daarvan niets te bespeuren.

Dit alles overwegende moeten wij dus tot het besluit komen, dat de *Transformatie* geruimen tijd na 1618, en wel na den *Palamedes* geschreven is. Wij zullen ons het verloop der gebeurtenissen als volgt moeten voorstellen.

1 Aug. 1618 dankte Maurits op de Neude te Utrecht de

1) Van Lennep II, 349; Unger 1621—1625, bl. 223.
2) „ „ II, 357; „ „ , bl. 230.

waardgelders af. De onbekende teekenaar [1]) maakte hierop voor een onbekenden uitgever eene teekening. De voorstelling werd misschien gekozen onder invloed van Taurinus' *Weegh-Schael* [2]), terwijl ook de geschiedenis van Brennus bekend genoeg was, om iedereen de bedoeling te doen begrijpen. Waarschijnlijk werd ook wel heel spoedig de graveur aan het werk gezet.

Maar reeds den 29^en^ Augustus werden Oldenbarneveldt en de andere heeren gevangen genomen. Nu dorst de drukker de prent niet uitgeven. Wanneer toch zoo hooge heeren niet gespaard werden, dan behoefden een eenvoudige teekenaar en drukker op geene toegevendheid te rekenen. De prent werd dus opgeborgen tot betere tijden.

De dood van Maurits in 1625 vervulde de Remonstranten met hoop. Frederik Hendrik immers gold voor een tegenstander van de politiek zijns broeders en de Regeering van Amsterdam was sinds de staatsgreep van 1618 veel gematigder geworden. Daar verscheen de *Palamedes* en bracht groote ontsteltenis. Zou dit ongestraft voorbijgaan, en zou hierin geen aanleiding gevonden worden om de Remonstranten opnieuw te vervolgen? Gelukkig stond Vondels naam op den titel en was niet gefingeerd, zoodat niemand den Remonstranten iets kon verwijten. Maar nog grooter dan hun schrik bij de verschijning van het treurspel, was de verbazing over het zachte vonnis.

---

1) Muller, *Nederl. Historieprenten*, Supplement bl. 147, vermoedt, dat S. Savery de teekenaar is.

2) Hoeveel opgang dit pamflet maakte, blijkt wel daaruit, dat bij Knuttel zelfs drie uitgaven van 1617 genoemd worden, terwijl er verscheidene tegenschriften verschenen, ook nog in het volgende jaar.

Op de aanwijzing van den schrijver werd door de Staten-Generaal eene belooning van *f* 1000.— gesteld, op die van den drukker *f* 600.—. Zie het *Placcaet van de Staten-Generaal* (Knuttel, n° 2369).

Voor den inhoud der prent heeft de teekenaar echter niets van Taurinus overgenomen. Deze gebruikt zijn titel slechts in zeer algemeenen zin, zie b. v. bl. 65: „'t welck een van de meeste Redenen is, daer door ick my hebben laten bewegen deze Weehg-schale, om alles wel te overweghen, te bereyden".

Er moest „eene andere constellatie aen de lucht" wezen, of de dichter moest machtige vrienden hebben. [1])

Wanneer de dichter van den *Palamedes* er zoo gemakkelijk afkwam, dan kon het ook gewaagd worden de prent uit te geven, die er nog altijd lag. Maar daar moest een bijschrift bij. Wien zou de uitgever dit vragen? Niemand beter dan Vondel, die getoond had niet alleen eene uitstekende hekelpen te bezitten, maar ook den moed om die te gebruiken. Het verzoek werd niet afgeslagen. Vondel was nog geheel in de stemming. Hij ging dan ook dadelijk aan het werk en zocht een titel. Het is volkomen begrijpelijk, dat hierbij herinneringen van den *Palamedes* werkten en dat hij nu den staatsgreep van 1618 „de Jonghste Hollantsche Transformatie" noemde.

Maar weldra zag hij in, dat niet alleen die staatsgreep eene verandering in de regeering was, en dat de bijvoeging *jonghste* verwarring kon stichten, omdat daarbij sommigen misschien aan de verandering in de regeering in 1625 konden denken. In den derden druk lezen wij dus alleen „Hollantsche Transformatie".

Hiermede was echter de titel veel te algemeen, terwijl toch op een bepaald feit gedoeld werd. In den vierden druk werd dus de titel geheel geschrapt.

Ook dit voldeed niet en zoo verschenen de volgende drukken weer met een titel, nu ontleend aan de voorstelling: „Op de Waeg-schael".

De vorm *waegschael*, die Unger een *(sic)* ontlokte [2]), werd reeds in 1647 verandert in *Weegschael* en is sedert zoo gebleven.

De verklaring van het gedicht geeft verder niet veel moeilijkheden. Alleen *Gommers pop* wordt door de uitgevers niet of onjuist verklaard. *Pop* is „beeld". Is nu *Gommers pop* eene omschrijving voor *Gommer?* Ik geloof het niet, vooral om

1) Vgl. den brief van Niëllius, afgedrukt in *Oud-Holland* VI, bl. 54.

2) *Bibliografie van Vondels werken*, bl. 136.

aenbadt. Maar *pop* is ook „afgodsbeeld, afgod" en *Gommers pop* is dus „Gommers afgod", d. i. Calvijn, die elders [1]) de *afgodt van Geneven* heet.

P. LEENDERTZ Jr.

VAN DE MAN, DIE TOT EZEL WERD.

Het sprookje van de tot ezel omgetoverde man, dat zijn vermaardheid vooral aan de roman van Apuleius te danken heeft, is bij ons het meest bekend in de vorm, die Van Limburg Brouwer er aan gaf. De stof, vermoedelik uit Griekenland (Grieks Klein-Azië?) afkomstig, ging vandaar enerzijds naar Indië, anderzijds over Italië naar Duitsland, waar ze in oudere en nieuwere tijd bleef voortleven. Ook op het toneel was het motief, waarbij een mens geheel of gedeeltelik door toverij in een dier veranderd werd, van ouds zeer geliefd: de wever met ezelskop in Shakespeare's Midsummernight's dream is het bekendste voorbeeld er van. [1]). Van deze wijdverbreide, maar in ouder Nederland tot dusver niet aangetroffen novellina popolare vond ik onlangs een vrijwat afwijkende lezing in de Divisiekroniek [2]):

In desen tijden [d. i. tijdens de regering van de keizers Hendrik II en Koenraad II] woonden buyten der stadt-mueren van Roomen twee oude wijven in een cleyn hutte/ ende op een tijt quam daer een man des avonts laet die van den wech verdwaelt was/ eñ begheerde herberghe die nacht daer te hebben/ eñ siet des nachts deden dese twee oude wijven so veel met haer tooverije eñ wichelinghe/ dat sy desen man verwandelden in eenē Ezel/ maer hy behielt altijt zijn redelick verstant.

1) Vgl. K. Weinhold, Sitzungsberichte der preussischen Akademie Jg. 1893, zweiter Halbband 475 v.v. en H. Reich, Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft 40 (1904), 108 v.v.; de laatste zoekt de oorsprong van het sprookje in de ezelmimus.

2) VII, f. 115 (uitg. 1595).

Ongetwijfeld is hier dezelfde stof behandeld; immers men vindt het hoofdkenmerk terug, dat de tot ezel omgetoverde mens zijn verstand behoudt. Maar daartegenover staan gewichtige afwijkingen; inplaats van de jonge man, die in te vertrouwelike betrekking tot een schone treedt, staat hier een reiziger, die bij twee oude vrouwen onderdak vindt; deze veranderen hem — waarom blijkt niet — in een ezel, welks verdere lotgevallen niet verhaald worden. Uit welke bron de schrijver hier heeft geput, is mij onbekend; maar klaarblijkelik berust het verhaal op een van de gewone lezing afwijkende redaksie, waarvan ik een volledige vorm kan aanwijzen in een Engelse kroniek van de 12de eeuw, die van Willelmus Malmesbiriensis [1]):

Erant in strata publica, qua Romam itur, duae aniculae, quibus nihil bibacius, nihil putidius, uno commemorantes tugurio, uno imbutae maleficio. Hae hospitem, si quando solus superveniebat, vel equum, vel suem, vel quodlibet aliud videri faciebant, et mercatoribus venum proponebant, nummos inde acceptos ingurgitantes. Et forte quadam nocte quendam ephebum, qui motis histrionicis victum exigeret, excipientes hospitio, asinum videri fecerunt; magnum suis commodis emolumentum habentes asinum qui transeuntium detineret oculos miraculo gestuum, quocunque enim modo praecepisset anus, movebatur asinus. Nec enim amiserat intelligentiam, etsi amiserat loquelam.

Ook de verdere lotgevallen worden verteld: Een rijke buurman koopt het wonderbeest, maar hij krijgt de raad mee het van alle water af te houden. Na enige tijd, gedurende welke de ezel meermalen de gasten van zijn heer „jocis suis laetificabat", wordt de bewaking van het dier minder zorgvuldig en daarvan maakt het gebruik door in een meer te springen, tengevolge van welk bad het de menselike gestalte herkrijgt. De eigenaar van de ezel brengt de zaak voor paus Leo, die zich

1) Willelmi Malmesbiriensis monachi De gestis regum Anglorum libri quinque, uitgeg. in de Rerum britannicarum medii aevi Scriptores. Vol. I blz. 201 v. (Lib. II § 171: De aniculis quae juvenem asinum videri fecerunt).

door de geleerde Petrus Damianus van de mogelikheid van dergelike metamorphosen laat overtuigen.

In de 14de eeuw neemt Ranulphus Higden in zijn Polychronicon [1]) deze geschiedenis verkort over en hij laat daaraan voorafgaan:

Certe cum nos in Italia constituti essemus' satis audiebamus de quibusdam illarum partium mulieribus stabulariis, quae dare solebant caseum veneficum viatoribus; unde et in jumenta illico verterentur, et onera portarent, manente in eis mente rationali; iterumque perfuncto officio ad se redire. Sic quoque de se fatetur Apuleius etc.

We hebben hier dus een twede versie van de ezelgeschiedenis: Een reiziger wordt door twee oude vrouwen, bij wie hij onderdak vindt, in een ezel veranderd, terwijl hij zijn verstand behoudt; in deze gedaante moet hij werk voor ze verrichten, waarna hij — met of tegen hun wil, in 't laatste geval door een bad (niet door 't eten van rozen) — weer tot mens wordt. De histrio bij Willelmus schijnt nog op de oude mimus, waarin het geval vertoond werd, te wijzen; de lokalisering is overal dezelfde: de omgeving van Rome. Zo ontwikkelde zich het sprookje naar verschillende richtingen, naar het schijnt juist in Italië, waar de uit de eerste eeuw daterende scherf, op welke een man met ezelskop afgebeeld is [2]), de aloude geliefdheid van de stof bewijst.

Hilversum. M. SCHÖNFELD.

1) Polychronicon Ranulphi Higden monachi Cestrensis, uitgeg. in de Rerum britannicarum medii aevi Scriptores. Vol. II blz. 422 v. (Lib. II c. 25).

2) Reich t. a. pl. 109 v.

aenbadt. Maar *pop* is ook „afgodsbeeld, afgod" en *Gommers pop* is dus „Gommers afgod", d. i. Calvijn, die elders [1]) de *afgodt van Geneven* heet.

P. LEENDERTZ Jr.

VAN DE MAN, DIE TOT EZEL WERD.

Het sprookje van de tot ezel omgetoverde man, dat zijn vermaardheid vooral aan de roman van Apuleius te danken heeft, is bij ons het meest bekend in de vorm, die Van Limburg Brouwer er aan gaf. De stof, vermoedelik uit Griekenland (Grieks Klein-Azië?) afkomstig, ging vandaar enerzijds naar Indië, anderzijds over Italië naar Duitsland, waar ze in oudere en nieuwere tijd bleef voortleven. Ook op het toneel was het motief, waarbij een mens geheel of gedeeltelik door toverij in een dier veranderd werd, van ouds zeer geliefd: de wever met ezelskop in Shakespeare's Midsummernight's dream is het bekendste voorbeeld er van. [1]). Van deze wijdverbreide, maar in ouder Nederland tot dusver niet aangetroffen novellina popolare vond ik onlangs een vrijwat afwijkende lezing in de Divisiekroniek [2]):

In desen tijden [d. i. tijdens de regering van de keizers Hendrik II en Koenraad II] woonden buyten der stadt-mueren van Roomen twee oude wijven in een cleyn hutte/ ende op een tijt quam daer een man des avonts laet die van den wech verdwaelt was/ eñ begheerde herberghe die nacht daer te hebben/ eñ siet des nachts deden dese twee oude wijven so veel met haer tooverije eñ wichelinghe/ dat sy desen man verwandelden in eenẽ Ezel/ maer hy behielt altijt zijn redelick verstant.

1) Vgl. K. Weinhold, Sitzungsberichte der preussischen Akademie Jg. 1898, zweiter Halbband 475 v.v. en H. Reich, Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft 40 (1904), 108 v.v.; de laatste zoekt de oorsprong van het sprookje in de ezelmimus.

2) VII, f. 115 (uitg. 1595).

Ongetwijfeld is hier dezelfde stof behandeld; immers men vindt het hoofdkenmerk terug, dat de tot ezel omgetoverde mens zijn verstand behoudt. Maar daartegenover staan gewichtige afwijkingen; inplaats van de jonge man, die in te vertrouwelike betrekking tot een schone treedt, staat hier een reiziger, die bij twee oude vrouwen onderdak vindt; deze veranderen hem — waarom blijkt niet — in een ezel, welks verdere lotgevallen niet verhaald worden. Uit welke bron de schrijver hier heeft geput, is mij onbekend; maar klaarblijkelik berust het verhaal op een van de gewone lezing afwijkende redaksie, waarvan ik een volledige vorm kan aanwijzen in een Engelse kroniek van de 12de eeuw, die van Willelmus Malmesbiriensis [1]):

Erant in strata publica, qua Romam itur, duae aniculae, quibus nihil bibacius, nihil putidius, uno commemorantes tugurio, uno imbutae maleficio. Hae hospitem, si quando solus superveniebat, vel equum, vel suem, vel quodlibet aliud videri faciebant, et mercatoribus venum proponebant, nummos inde acceptos ingurgitantes. Et forte quadam nocte quendam ephebum, qui motis histrionicis victum exigeret, excipientes hospitio, asinum videri fecerunt; magnum suis commodis emolumentum habentes asinum qui transeuntium detineret oculos miraculo gestuum, quocunque enim modo praecepisset anus, movebatur asinus. Nec enim amiserat intelligentiam, etsi amiserat loquelam.

Ook de verdere lotgevallen worden verteld: Een rijke buurman koopt het wonderbeest, maar hij krijgt de raad mee het van alle water af te houden. Na enige tijd, gedurende welke de ezel meermalen de gasten van zijn heer „jocis suis laetificabat", wordt de bewaking van het dier minder zorgvuldig en daarvan maakt het gebruik door in een meer te springen, tengevolge van welk bad het de menselike gestalte herkrijgt. De eigenaar van de ezel brengt de zaak voor paus Leo, die zich

1) Willelmi Malmesbiriensis monachi De gestis regum Anglorum libri quinque, uitgeg. in de Rerum britannicarum medii aevi Scriptores. Vol. I blz. 201 v. (Lib. II § 171: De aniculis quae juvenem asinum videri fecerunt).

door de geleerde Petrus Damianus van de mogelikheid van dergelike metamorphosen laat overtuigen.

In de 14de eeuw neemt Ranulphus Higden in zijn Polychronicon [1]) deze geschiedenis verkort over en hij laat daaraan voorafgaan:

Certe cum nos in Italia constituti essemus' satis audiebamus de quibusdam illarum partium mulieribus stabulariis, quae dare solebant caseum veneficum viatoribus; unde et in jumenta illico verterentur, et onera portarent, manente in eis mente rationali; iterumque perfuncto officio ad se redire. Sic quoque de se fatetur Apuleius etc.

We hebben hier dus een twede versie van de ezelgeschiedenis: Een reiziger wordt door twee oude vrouwen, bij wie hij onderdak vindt, in een ezel veranderd, terwijl hij zijn verstand behoudt; in deze gedaante moet hij werk voor ze verrichten, waarna hij — met of tegen hun wil, in 't laatste geval door een bad (niet door 't eten van rozen) — weer tot mens wordt. De histrio bij Willelmus schijnt nog op de oude mimus, waarin het geval vertoond werd, te wijzen; de lokalisering is overal dezelfde: de omgeving van Rome. Zo ontwikkelde zich het sprookje naar verschillende richtingen, naar het schijnt juist in Italië, waar de uit de eerste eeuw daterende scherf, op welke een man met ezelskop afgebeeld is [2]), de aloude geliefdheid van de stof bewijst.

Hilversum. M. SCHÖNFELD.

---

1) Polychronicon Ranulphi Higden monachi Cestrensis, uitgeg. in de Rerum britannicarum medii aevi Scriptores. Vol. II blz. 422 v. (Lib. II c. 25).

2) Reich t. a. pl. 109 v.



DATE DUE
